Slovenski slavistični kongres
Maribor 2011

Slavistika v regijah – Maribor

Slovenistično jezikoslovje na Univerzi v Mariboru
Literarna veda na Univerzi v Mariboru
Mladinska književnost in njena didaktika
Didaktika slovenščine v srednjih strokovnih in poklicnih šolah
Odprta vprašanja lektorstva
Iz slovanske slavistike
Študijski zaključki – profesionalni začetki
Slovenščina v javnosti in izobraževalni sistem v Republiki Sloveniji

Uredila Boža Krakar Vogel
Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2011

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 22

Slavistika v regijah – Maribor

Slovenistično jezikoslovje na Univerzi v Mariboru
Literarna veda na Univerzi v Mariboru
Mladinska književnost in njena didaktika
Didaktika slovenščine v srednjih strokovnih in poklicnih šolah
Odprta vprašanja lektorstva
Iz slovanske slavistike
Študijski zaključki – profesionalni začetki
Okrogla miza Slovenščina v javnosti in izobraževalni sistem v Republiki Sloveniji

Uredila
Boža Krakar Vogel

Zveza društev
Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2011

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 22
Slovenski slavistični kongres, Maribor, 29. september–1. oktober 2011

Slavistika v regijah – Maribor. Slovenistično jezikoslovje na Univerzi v Mariboru — Literarna veda na Univerzi v Mariboru — Mladinska književnost in njena didaktika — Didaktika slovenščine v srednjih strokovnih in poklicnih šolah — Odprta vprašanja lektorstva — Iz slovanske slavistike — Študijski zaključki – profesionalni začetki — Okrogla miza Slovenščina v javnosti in izobraževalni sistem v Republiki Sloveniji.

Urednica: red. prof. dr. Boža Krakar Vogel

Lektoriranje: Petra Jordan
Tehnično uredništvo: Petra Jordan in Matjaž Zaplotnik
Računalniški prelom in notranje oblikovanje: Matjaž Zaplotnik
Oblikovanje platnice: Pšenica Kovačič
Oblikovanje kongresnega grafičnega simbola: Nika Lopert

Izdala Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana, september 2011
Tisk: Birografika BORI, d. o. o., Ljubljana
Naklada: 380 izvodov

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA FAKULTETA

Izid kongresnega zbornika *Slavistika v regijah – Maribor* je finančno podprl **Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani**.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(497.4Maribor)(082)
821.163.6.09(497.4Maribor)(082)

SLOVENSKI slavistični kongres (2011 ; Maribor)
Slavistika v regijah - Maribor / [Slovenski slavistični kongres, Maribor, 29. september - 1. oktober 2011] ; uredila Boža Krakar Vogel. - Ljubljana : Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2011. - (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, ISSN 1408-3043 ; 22)

ISBN 978-961-6715-08-9

1. Gl. stv. nasl. 2. Krakar-Vogel, Boža

257452544

Kazalo

Uvodnik 7

»Leposlovni« prispevek 9

Tone Partljič Literarni Maribor 11

Slovenistično jezikoslovje na Univerzi v Mariboru 19

Zinka Zorko Slovensko jezikoslovje na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru 21

Marko Jesenšek Mariborska slovenistika o slovenščini v alpskem in podonavskem prostoru 29

Irena Stramljič Breznik Inovativni besedotvorni vzorci – iz oglasne prakse k šolskemu jezikovnemu pouku 37

Ines Voršič Korpusni pristop pri raziskovanju leksikalnih posebnosti oglasov 43

Mira Krajnc Ivič Ožjeinteresni neposredni dvogovori z vidika prevzemanja replik in oblikovanja soslednih parov 49

Mihaela Koletnik, Alenka Valh Lopert Mariborski pogovorni jezik v gledališki uprizoritvi 55

Natalija Ulčnik Pregovori v procesu spreminjanja 63

Mihaela Koletnik, Anja Benko Slovensko primerjalno strokovno narečno slovaropisje (na primeru koroške in panonske narečne skupine) 69

Polonca Šek Mertük Pogoste pravopisne napake v skladenjski rabi ločil 77

Literarna veda na Univerzi v Mariboru 83

Silvija Borovnik Raziskovanje slovenske literarne zgodovine na Univerzi v Mariboru 85

Jožica Čeh Steger Tematizacija živali v luči literarne ekologije 95

Branislava Vičar Polom človeštva: rekonstrukcija človekovega odnosa do živali v Kunderovi *Neznosni lahkosti bivanja* 99

Blanka Bošnjak Fantastični elementi v sodobni slovenski kratki prozi 105

Katja Bergles Povezanost teme in notranjega sloga v sodobni slovenski esejistiki na primeru književnih vprašanj 111

Mladinska književnost in njena didaktika 117

Metka Kordigel Aberšek Didaktika mladinske književnosti – slovenski projekt 119

Dragica Haramija, Manca Perko Bralna značka in njenih petdeset let 127

Milena Mileva Blažić Slovenske pravljičarke – študija primera Elze Lešnik 133

Didaktika slovenščine v srednjih strokovnih in poklicnih šolah 139

Jože Lipnik Estetsko in čustveno doživljanje umetnostnega besedila 141

Simona Pulko, Melita Zemljak Jontes E-slovenščina – izziv za učitelja in dijaka 145

Tanja Jelenko Razvijanje različnih zmožnosti pri pouku književnosti in timsko delo dijakov . . . 151

Maja Dolinar Pouk književnosti za mladostnike z učnimi težavami 157

Odprta vprašanja lektorstva 163
Hotimir Tivadar Smiselno lektoriranje govorjenih neumetnostnih besedil 165
Darinka Verdonik Govorni korpus kot lektorjev priročnik 171
Jože Volk Gledališki lektor v procesu nastajanja gledališke predstave 175
Joža Repar Lakovič Lektorska zbornica in lektorska licenca 179
Andreja Bizjak Vpliv profesionalizacije lektorske stroke na slovensko jezikovno kulturo 181

Iz slovanske slavistike 185
Niko Jež Czesław Miłosz – pričevalec stoletja in njegov odmev pri Slovencih 187
Andrej Rozman Viktor Smolej, prvi slovenski slovakist 193
Vladimir Osolnik O slovenskem pesniku Stanku Vrazu 199
Zvonko Kovač Stanko Vraz in Ivo Andrić kot medkulturna pisatelja 205
Kristina Silaj Čefur v Sloveniji, Janez v Bosni: analiza prevodov romana *Čefurji raus!* Gorana Vojnovića v hrvaščino, bosanščino in srbščino 211
Matej Šekli Besedotvorje (pra)slovanščine v sinhroni in diahroni luči na primeru samostalniških izpeljank 217
Gjoko Nikolovski O jezikovni osnovi stare cerkvene slovanščine – med makedonsko in panonsko teorijo 223

Študijski zaključki – profesionalni začetki 231
Maruška Agrež Povezovalna funkcija besede *le* v Trubarjevem prevodu Lutrove *Hišne postile* . . 233
Domen Krvina Glagolski vid in njegova uporaba na primeru ponavljalnosti (iterativnosti) v ruščini in poljščini v primerjavi s slovenščino 237
Tjaša Markežič *Bolani na pljučah* ali oglaševanje nekoč 241
Anja Urh Jezik mladostniških SMS-ov 245
Mateja Curk Umeščenost prvin sociolektov v sodobni urbani prozi Andreja Ermenca Skubica in Gorana Vojnovića 249
Petra Jordan Fanovska literatura in njen slovenski kontekst 253
Maja Smotlak Primerjava feministične kritike literarnega prikaza žensk z ženskimi liki v romanu *Parnik trobi nji* 257
Črt Močivnik Podobe tujega v literaturi Ferda Godine 261
Verica Jurak Tematska analiza romana *Doktor Živago* 265

Okrogla miza 269
Marko Stabej Slovenščina v javnosti in izobraževalni sistem v Republiki Sloveniji 271

Predstavitve knjig in projektov 273

Utemeljitvi posebnih priznanj Slavističnega društva Slovenije 293

Podporniki in organizatorji kongresa 299

Boža Krakar Vogel

Uvodnik
Slovenski slavistični kongres v Mariboru

Pred nami je dvaindvajseti zbornik Slavističnega društva Slovenije, redni spremljevalec vsakoletnega slavističnega kongresa. Kot po navadi tudi letos prinaša prispevke, ki so predstavljeni na tem najpomembnejšem strokovnem in stanovskem srečanju raziskovalcev, učiteljev, publicistov, lektorjev, študentov in drugih članov našega društva. Izbira kraja in tematike kongresa že dolgo ni več naključna, ampak sledi premišljeni logiki izbiranja vsebinsko problemskih sklopov. Pred dvema letoma se je tako končal tematski ciklus, ki je v nekaj letih predstavil strokovna vprašanja, kot so videti iz bližnjih slovenistično-slavističnih središč na drugi strani meja naše države, v Zagrebu, Trstu, Celovcu in Monoštru. Konec tega ciklusa in že napoved novega je nato predstavljal kongres 2010 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, od koder so izšli strokovni in kadrovski potenciali za nastanek novih univerzitetnih slovenistično-slavističnih središč po Sloveniji, ki se pospešeno osamosvajajo, si konkurirajo in se (včasih tudi, čeprav premalo) povezujejo. Za njimi je daljše ali krajše razvojno obdobje, rezultati pa zanimivi in vredni pozornosti v zaokroženih predstavitvah vsakega od njih.

Prvo je kot najstarejši odvod matične ljubljanske slavistike nastalo slovenistično-slavistično središče na Univerzi v Mariboru. Zato mu je pripadla čast in odgovornost, da udeležencem kongresa in bralcem zbornika prvo predstavi smeri, oblike in rezultate pedagoškega, raziskovalnega, publicističnega in drugega strokovnega delovanja, s tem pa svoj prispevek k upravičevanju poimenovanja Maribora za *univerzitetno mesto*. To je, kot bomo prebrali v zapisu Toneta Partljiča, sicer le eden od epitetov, ki jih je Maribor pridobil v tradiciji in sodobnosti – od *štajerske metropole, mesta ob Dravi, mesta pod zelenim Pohorjem*, do *evropske prestolnice kulture*.

Da vsaj kar zadeva slovenistično-slavistična vprašanja, Maribor pridevek *univerzitetno mesto* vsekakor zasluži, se lahko prepričamo v pričujočem zborniku. V njem se sedanji člani Oddelka za slavistiko na mariborski Filozofski fakulteti in kolegi s Pedagoške fakultete predstavljajo v treh začetnih razdelkih, posvečenih jezikoslovju, literarni vedi in specialni didaktiki ter z njo povezani mladinski književnosti. Delo in projekte sedanjih jezikoslovcev in literarnih zgodovinarjev pregledno zarisujejo uvodni prispevki Zinke Zorko, Marka Jesenška in Silvije Borovnik, posamezniki, ki jih omenjajo uvodničarji, pa v nadaljevanju predstavljajo dosežke iz svojih raziskovalnih delavnic. V njih bo marsikaj zanimivega tudi za delo v praksi, npr.

prispevki o oglasih, dvogovorih, zvrstnosti govorjenih besedil, o odnosu do živali v literaturi (in življenju), o fantastiki v kratki prozi, o značilnostih esejistike idr. Zelo dejavne so Mariboru tudi raziskovalke na področju mladinske književnosti in njene didaktike, ki ju v praksi že petdeset let uspešno združuje gibanje Bralna značka, o čemer se lahko prepričamo v prispevkih tretjega »mariborskega« razdelka tega zbornika. Tako je mariborska slavistika od začetkov na takratni Pedagoški akademiji v 60. letih 20. stoletja do dandanes napredovala v razvijajočih se institucionalnih okvirih prek kasnejše Pedagoške fakultete do sedanjega delovanja na dveh iz nje zraslih inštitucijah, na Filozofski in na Pedagoški fakulteti. In se, kot še beremo v zapisu Marka Jesenška, tematsko usmerila predvsem v raziskovanje stikov podonavskega in alpskega prostora ter v objavljanje v znanstveni reviji *Slavica slovenica* in v zbirki znanstvenih monografij *Zora*.

Mariborska slavistika je sicer osrednja tema pričujočega kongresa in zbornika, ne pa tudi edina. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije je namreč zveza članov z razvejanimi profesionalnimi interesi, ki jih vseh ne morejo »pokriti« zgolj akademiki. K sodelovanju na kongresu in k pisanju za zbornik smo zato povabili še druge skupine strokovnjakov. Tako npr. lektorje pisne in govorjene slovenščine, ki imajo tudi obilo strokovno stanovskih vprašanj, kar bomo mogli prebrati v posebnem razdelku zbornika. Podobno je z učitelji slovenščine na srednjih strokovnih in poklicnih šolah, katerih didaktičnim problemom na splošno ne posvečamo dovolj pozornosti, zato so dobili priložnost, svoja stališča in spoznanja razgrniti v namenskem razdelku zbornika in v eni od sekcij kongresa. In če želimo ohranjati vsebinsko in člansko vitalnost našega društva, moramo skrbeti še za pomlajanje nastopajočih in pišočih slavistov in slovenistov. S tem namenom smo pritegnili k sodelovanju pravkar diplomirane najboljše študente z vseh slovenskih slovenistik oz. slavistik. Njihovi prispevki so tako literarnozgodovinski kot jezikoslovni, dotikajo se tako sinhronih kot diahronih strokovnih problemov. Raziskovalce, ki so slej ko prej na začetku poti, kakor tudi uveljavljene slaviste pa bomo srečali kot avtorje v še enem posebnem razdelku s prispevki iz slovanske slavistike. Posvečajo se trem letošnjim obletnicam, stoletnici rojstva Czesława Miłosza in Viktorja Smoleja ter dvestoletnici rojstva Stanka Vraza, pa še nekaterim primerjalnim jezikoslovnim in literarnoprevajalskim vprašanjem.

Kot po navadi zbornik prinaša tudi kratke predstavitve knjig in projektov iz minulega leta ter utemeljitve za podelitev društvenih priznanj dvema posebno zaslužnima mariborskima slavistoma.

Ni lepo, je pa res, in kritična žilica mi ne da miru, da ne bi zato tudi zapisala: letošnji zbornik je prvič v zgodovini svojega izhajanja izšel brez državne podpore. Na debelo ekpertizo, kakršno kot prošnjo za sredstva zahtevajo birokrati na JAK, smo dobili trivrstični lakonični odgovor, da zbornikov pač ne financirajo več. Nič ne de, če gre za področje, ki naj bi, če prav razumemo nacionalni interes, imelo po naši zdravi pameti v naši državi prednost, in za publikacijo, ki združuje eminentne in visoko kompetentne avtorje ter prinaša dovolj široki strokovni javnosti ažurne in pomembne informacije. Za prispevek smo zato toliko bolj hvaležni Oddelku za slovenistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani in seveda članom društva ter bralcem za njihovo podporo.

Ta ščepec grenke soli mi kot urednici ni zagrenil bralskega veselja ob kakovostih prispevkih. Tega želim tudi vsem, ki se boste branja lotili v prihodnosti.

Boža Krakar Vogel,
predsednica Slavističnega društva Slovenije

»Leposlovni« prispevek

Tone Partljič
Maribor
tone.partljic@triera.net

Literarni Maribor

1 Literarni Maribor

Ne vi ne jaz nimamo nobenih težav, ko zaslišimo literarna zgodovina, literarna kritika, literarni tokovi, literarni opus, literarna predloga, literarna nagrada, literarna smer … Presenečen pa sem odkril ne le pri sebi, ampak tudi pri relevantnih sogovornikih, da so me ob sintagmi »literarni Maribor« spraševali, ali mislim s tem na mariborske pisatelje, prikaz in upodobitev Maribora v literarnih delih, na literarno sceno oziroma dogajanja v revijah in založbah … Nazadnje še sam ne vem, kaj natančno to je, ampak zazdelo se mi je primerno, dobro zveneče in malo »literarno«, pa sem se odločil, da bom pač govoril o literarnem Mariboru. Moja dvanajstletna služba poslanca v Državnem zboru me je izučila, da se da prav dobro in celo napeto govoriti o stvareh, o katerih ne ti ne tisti, ki te poslušajo, ne vejo točno, kaj misliš in kaj to je. Še več, isti pojav včasih opazim tudi med pisatelji, namreč da presunljivo govorijo o kaki zadevi, pa ne vejo dobro, o kateri. Zato bi lahko bilo avtorju teh vrstic, ki ga imajo tudi za »humorističnega« pisatelja, to vendar dovoljeno. Nekaj literarnega začutim že v raznih vzdevkih ali naslovih v časopisih, kadar govorijo o mestu ob Dravi, mestu pod zelenim Pohorjem, prestolnici severovzhodne Slovenije, o štajerski metropoli … Tudi naslovi nekaterih pesmi ali novel imajo nekako literarne naslove, najprej seveda Glazerjev *Maribor z mosta* iz leta 1926, ki je neke vrste »himna« Mariboru, ki ji dela konkurenco samo še Kovičevo *Moje mesto*, z verzom *Na severu te male domovine je mesto, kjer sem bil nekoč doma*. Pred meseci je izšel zbornik Združenja veteranov (osamosvojitvene) vojne za Slovenijo z naslovom *Neuklonljivi Maribor*. Literarni Maribor začutim, kadar seveda slišim Župančičevo retorično vprašanje v verzu *Kaj bo z vami, vi mejniki štirje – Celovec, Maribor, Gorica, Trst?* Na to imamo Štajerci tudi retoričen odgovor v obliki vprašanja: A vidite, Slovenci, kaj je Maribor! Ne želim biti trivialen, ampak moram reči, da začutim nekaj kakor literarno zadoščenje, ko nogometni navijači tulijo Maribor – šampion, Maribor – šampion! In naj mi bo že tu dovoljeno izraziti, da v zvezi z Ljubljano in Olimpijo ni mogoče sestaviti tovrstne asonance. Lepo se slišijo tudi naslovi knjig *Mariborske ulice*, *Maribor mojega časa*, *Mariborska knjiga* … Če pa pogledam, kako so pisatelji privatno označevali mesto, pa gre za manj vzvišene besede. Stanko Majcen je zapisal, da je Maribor »mesto čebulja, česna, svinjine, kuretine in masti«, Kocbek, da Maribor leže nanj kot mora, Bojan Štih pa, da je Maribor industrijska puščava. Obiskovalci pa radi pravijo, da je Maribor lep, ljudje zgovorni, prijazni in gostoljubni, k čemur se bomo še vrnili.

2 MESTO OB DRAVI

London ima Temzo, Pariz Seno, Rim Tibero, Washington Potomac, Maribor pa ima Dravo. Že tu je morda spet treba poudariti, da se nam Štajercem Ljubljana s svojo Ljubljanico v betonskem koritu kar smili. Drava pa je prav zares literarna reka. Že znana legenda o tekmovanju s Savo in Sočo jo postavlja v literaturo. (Neki sicer neuraden podatek govori, da v grmovju in klopeh ob Dravi, zlasti pa na Mariborskem otoku izgubi devištvo prek 50 odstotkov mladih deklet, zlasti tistih, ki prihajajo v Maribor s srednjo šolo. Z izgradnjo dijaških in študentskih domov se je seveda odstotek nekoliko zmanjšal in prenesel na drugo lokacijo.)

Drava je bila najprej le naravna obrambna ovira osvajalcem, ki jih je mikalo pokoriti ta svet; in je ščitila najprej stari grad z vojaško posadko na Piramidi, kjer so sedaj kapelica in vinogradi vse do prvih ulic. In ko še ni bilo državnih meja, ampak so imetja ob Dravi prehajala iz rok v roke raznih avstrijskih fevdalcev, je Cerkev naredila nekakšne meje svojih nadškofij ali patriarhatov. In tako sta se od leta 800 tudi po volji v Rimu kronanega Karla Velikega na Dravi srečali in razmejevali oglejska in salzburška nadškofija. Zgodovinarji pišejo o kar velikih nasprotjih med desnim in levim bregom, ki ju je do leta 1220 povezoval le brod. Nekakšna tenzija se je med obema bregovoma ohranila še danes. Na levem, bogatejšem bregu so sedež občine, centrale vseh bank, univerza, tam je tudi Gosposka ulica. Na desnem bregu pa so vsi štirje domovi za ostarele, bolnišnica, pokopališče in delavska ulica. V Mariboru zavržena Ljubljanska ulica je kajpada tudi na desnem bregu. Tam so danes žalostne razvaline propadlih tovarn – TAM, Elektrokovine, Metalne in tovarne vagonov Boris Kidrič … So pa ohranjene hiše (tehnična dediščina!) nekdanje železniške kolonije. Ampak kakor da se literarno življenje ne meni za te socialne razlike (ali pa ravno zaradi njih), so bili iz desnega, revnega dela mesta doma pesniki in pisatelji Janko Glazer, Josip Vandot, Branko Hofman, Fran Žižek, Zlata Vokač, France Forstnerič, Ada Škerl, od živih pa so od tam Drago Jančar, Polde Bibič, avtor teh vrstic komediograf Tone Partljič in mladi Rok Vilčnik …

Omenjene železničarske delavnice, ki so tako močno vplivale na rast števila prebivalcev in mesta, pa so nastale, ker je Maribor izjemno križišče na relaciji proti severu in jugu ter vzhodu in zahodu. Tu vodijo smeri po dravski dolini prek Ruš in Dravograda v Celovec, ceste že iz rimskih časov in kasneje železnica prek Šentilja in Gradca na Dunaj in naprej do Nemčije, na vzhod prek Ptuja, Sobote v Budimpešto in prek Celja, Ljubljane v Trst in še globlje v romanski svet. Tu so se prerivali Obri, Slovani, Turki, Francozi, Nemci … Hitler je na primer načrtoval nekakšno kopijo Porurja z industrijskim bazenom Podravje prav zaradi križišča in zaradi železa z Raven na Koroškem, aluminija v Strnišču, tovarne avionov v Mariboru … Izrabiti je hotel pomen tega geografskega izhodišča na razne kraje Evrope.

Zasesti in prečkati Dravo ter s splavi potovati njej ni bilo enostavno. Ni torej čudno, da je Drava literarni predmet in prostor skoraj nepreglednega števila ljudskih legend, pripovedk in pravljic, povezanih zlasti z desnim pohorskim bregom. Od kačje kraljice na otoku, Vodovnikov hčera, Jezernika na Pohorju … O tem bi imela največ povedati dr. Dragica Haramija, ki je preučevala tudi zapisovalce teh pravljic, na primer najbolj znanega med njimi Jožeta Tomažiča iz Tinja na Pohorju. Drava je bila glavna plovna pot skoraj sedem stoletij, kar je velikovški vojvoda leta 1280 izdal posebno dovoljenje v obliki bule dravskim čolnarjem s šajkami in kasneje s splavi. Na Pristanu se je privezalo okoli 1000 splavov na leto, tu so namreč najprej prenočevali; od splavarjev so živele gostilne in trgovine z legendarno trgovko »splavarsko mamico« (Brvarjeva babica na primer) … Takrat so pristanišču pravili Lentstadt in dolgo je tekla jezikovna pravda, ali bomo rekli Pristan ali Lent. Že zaradi festivala je zmagal Lent. Letos se je pojavil celo glagol – lentati. Toda ne le ljudsko blago, ampak predvsem pesniki in pisatelji so

se hranili z Dravo, ki je postala več kot le prostor literarnih dejanj … Med pesniki seveda najprej Janko Glazer s svojo pesmijo *Maribor z mosta* … Tudi že omenjeni Kovič v *Mojem mestu* pravi: *tam je še reka s trdnimi mostovi / in skritimi zelenimi potmi za polrazpadlimi zidovi* / *in toliko zaljubljenih oči* … Nekaj o zaljubljencih ob Dravi sem že omenil. In čeprav so o njej pisali še Anton Aškerc, France Filipič, Rudolf Maister in zlasti Andrej Brvar, ki je stanoval nad Dravo v mariborskih Benetkah in jo večkrat preplaval in čolnaril ter celo jadral po njej, je pesnil o Dravi kot o nekakšnem fizičnem čutenju in tekmovanju z vodo. Vendar je pravi pesnik reke Drave France Forstnerič. Njegovo zbrano delo nosi naslov *Drava življenja*, kajti njemu je bila Drava prostor poezije in bivanja, Dravi je rekel: *Ti naš spomin na kače*, / *meja straha, Drava*, / *po tebi merimo življenje in pijanost* […] *Kličeš nas zateglo* … In v pesmi *Spomenik* mu *lena Drava, omahljivo roko* / *leno šepetaje uspava*. Drava je zanj metafora strahu in življenja in smrti, prostor lastne in obče eksistence …

Seveda pa so tudi prozaisti odkrivali in razkrivali Dravo. Zlata Vokač v *Marpurgih* in zlasti *Sledovih senc*, Franček Rudolf v noveli *Sandolin*, Smiljan Rozman v noveli *Reka*; naj mi bo dovoljeno reči, da sem sam napisal dve knjigi o Dravi, in to *Dupleško mornarico* in satiričen »potopis« *Reka, golaž in mostovi*. »Pravi« pisatelj Drave je nedvomno Anton Ingolič s predvojnim romanom *Splavarji* in zlasti z novelo *Splavar Franc Viltužnik*, ki jo je mogoče primerjati z najboljšimi Vorančevimi kmečko-socialnimi novelami in je po njej posnet film *Na splavih*. Ima pa Drava tudi svojo tragično življenjsko literarno zgodbo, saj je v njej utonil pri vodnem stolpu pesnik Herman Vogel.

Poseben kulturni spomenik je tudi okrogli sodni stolp ob Dravi, ne le ker so v njem v srednjem veku mučili čarovnice, ampak tudi zaradi prvega protestnega grafita, ko je že omenjena Brvarjeva babica v šestdesetih letih nanj napisala z apnom, ko je najbolj propadal: O, domovina, reši me pogina. Mladi vnuk Andrej pa je vedro z apnom držal. Kasneje so ga res obnovili in pobarvali belo, pa se je spet pojavil rdeč grafit: Hvala domovina, ker si me rešila spomina. O razstrelitvi dravskega mostu leta 1941 pa je pisal že tudi omenjeni Josip Vandot v presunljivi knjigi pričevanj *Vzhodno od Prisanka*, kjer piše o prihodu Nemcev in izgnanstvu v Posavino. Drava je mitski literarni prostor in je, kot rečeno, povezana tudi z usodo nekaterih pisateljev.

Vsak kandidat za župana v Mariboru obljublja poleg tega, da bo oživel in razvil desni breg Drave, tudi, da bo mesto spet življenjsko povezal z reko. Za zdaj nam je uspelo privezati ladjico na obalo in na njej lahko spijete kavico …

3 Maribor – slovenski (Župančičev) mejnik

Štajerska s svojo prestolnico, o kateri danes govorimo, je tudi pomemben mejnik slovenstva in slovanstva, ki se tod sreča z germanskimi ljudstvi. Prav sleherni, ki so si izmislili nevarni pojem človeške rase, so skozi zgodovino menili, da se tu srečujeta dve rasi, večvredna germanska in malo manj vredna slovanska rasa, ki ju ob vseh ostalih razlikah najbolj ločita tudi jezikovni evropski skupini germanskih in slovanskih jezikov ali konkretno slovenščina in nemščina v avstrijski varianti. Že dejstvo, da smo se v časih bilingvizma le Slovenci praviloma učili nemščino in tako rekoč nikoli obratno, govori, da smo tudi sami doživljali drugo stran kot bolj mogočno, vladajočo, potentno, potencialno celo nevarno, ki se ji moramo tudi jezikovno podrediti. Če seveda ne omenjam germanskih ambicij tudi z razvojem obveznega šolstva pod Marijo Terezijo. Po eni strani je simpatično, da smo v novi državi znova s politiki na čelu začeli govoriti o domoljubju, a seveda ne gre pozabiti, kaj je Cankar mislil o domoljubih in rodoljubih. Kajti domoljubje je čustvo in ga ni mogoče politično ukazovati. Vendar je štajersko in mariborsko domoljubje po svoje res zanimivo. Župančič pa se je že pred prvo svetovno vojno retorično

vprašal: *Kaj bo z vami, vi mejniki štirje – Celovec, Maribor, Gorica Trst?* In to vprašanje si je res mogoče zastaviti. Kako sta torej lahko Slomšek in Maister vsak v svojem času storila za slovenstvo, kar je »mož storiti dolžan«? Kako da je prav Mariboru, ki je ob koncu Avstro-Ogrske 1918 štel dobrih 20.000 prebivalcev nemškega rodu in manj kot 5000 slovenskega rodu, uspelo ostati na zemljevidu Slovenije?

Prva srečna okoliščina se je zgodila leta 1859, ko je Slomšek pripeljal sedež lavantinske škofije (šele od 1960 dobi škofija ime mariborska) v Maribor. Okoli tega je precej mita, na primer, kako težko je to storil, a ideja o spremembi sedežev škofij je bila takrat stara že pol stoletja in formalno je moral Slomšek v Sv. Andražu v Labodski dolini dati le »pristanek«. Vendar je priključitev nekaterih sekovskih župnij mariborski lavantinski škofiji pomenila tudi zvečine že slovensko mejo v času Maistra. Slomšek je bil poleg Prešerna (če upoštevamo nesrečno prezgodnjo smrt Matije Čopa) nedvomno osrednja slovenska osebnost z največ vpliva v prvi polovici 19. stoletja. A z mnogimi fevdalnimi in konservativnimi predsodki (pastirsko pismo iz leta 1848 z zagovorom tlake, vzklikom *Bogu, kar je božjega, cesarju, kar je cesarjevega*, z nasprotovanjem Zedinjeni Sloveniji itd.) je bil tudi svojevrstna cokla. Njegova največja zasluga je seveda boj za slovenščino in ustanovitev štiriletne visoke bogoslovne šole, na kateri so se takrat šolali pomembni narodno zavedni duhovniki, kasneje pa na primer taki bogoslovci kot Anton Aškerc, Fran Ksaver - Meško, Anton Korošec, Stanko Cajnkar, Anton Trstenjak, Edvard Kocbek, Vekoslav Grmič itd. Bil je tudi med ustanovitelji Slovanske čitalnice, ki je bila po Trstu druga slovenska čitalnica, četudi bi bilo treba še posebej osvetliti čitalnici v Framu in Limbušu v predmarčni dobi. Njegove zasluge za nedeljske šole, učbenike, prizadevanje za enakopravnost slovenskega jezika so zares zelo velike, a pozivi k večni ponižnosti do cesarja in cesarske hiše, ki jo je imel za božjo voljo, in nasprotovanje Zedinjeni Sloveniji so povzročili, da so se celo njegovi učenci kot Majar - Ziljski odvrnili od njega; njegove trditve v času, ko je cesar odvzel šole Cerkvi in jih sprejel pod državno okrilje, »da boljše nobene šole, ako ni cerkvena, boljše nobene bukve, ako ni cerkvena«, sicer lahko preslišimo, a zaradi objektivnosti je prav, da vemo resnico tudi o njem. Nasprotoval je podržavljenju šolstva, kar je za škofa seveda logično.

Nov in izjemen zagon je mariborskemu slovenstvu dala presenetljiva ustanovitev *Slovenskega naroda* 1868, ki so ga na pobudo Josipa Vošnjaka, dr. Ferdinanda Dominkuša in Janka Serneca začeli izdajati štajerski mladoslovenci. Najprej ga je urejal Anton Tomšič, potem se je za sourednika ponudil Josip Jurčič, ki so ga z veseljem sprejeli. Uredništvo je bilo na današnjem Slomškovem trgu, danes je tam okrogla plošča. Imela sta le eno samo sobo, pregrajeno z žico in zaveso, in tam sta trikrat na teden izdajala Slovenski narod vse do leta 1871, ko ga je Jurčič po Tomšičevem samomoru »odpeljal v Ljubljano«. Vsi trije ostali slovenski mejniki (Celovec, Trst, Gorica) bi imeli z *Glasnikom*, *Edinostjo*, *Sočo*, številom Slovencev morda lažje pogoje za politični dnevnik kot Maribor, kaj šele Ljubljana. To je le eno izmed vprašanj ali celo paradoksov, kako da se sicer ponižni Štajerci nenadoma postavijo na noge.

Naslednji tak korak pred prvo svetovno vojno je kajpada izgradnja slovenskega Narodnega doma leta 1899, ki je postal center mariborskega slovenstva; tam so poleg Posojilnice in knjižnice ustanovili leta 1909 Dramatično društvo, ki je pred prvo svetovno vojno odigralo peto dejanje s cenzuro prepovedanega *Tugomera*. V narodnem domu se je Ivan Cankar raje družil z dijaki kot z domoljubi, o čemer pišeta Janko Glazer in Jaro Dolar, ko se je 1911 vračal iz Trojice, kjer je pol leta bival pri Lojzu Kraigherju. V narodnem domu je leta 1918 Maister z Narodnim svetom, ki ga je vodil dr. Karel Verstovšek s somišljeniki, sestankoval in odločal, da je potem 1. novembra 1918 v Melju prevzel vojaško oblast v mestu. Ustvaril je slovensko vojsko, izvedel

mobilizacijo ob burnih protestih iz Ljubljane. Prebivalci obmejnih krajev so se pridružili Maistru, župnik Vračko na primer je mejni Šentilj leta 1918 imenoval slovenske Termopile. In z učinkovitimi potezami je bil Maribor kot edino mesto postavljen v Župančičev in realni zemljevid Slovenije oziroma kraljevine Jugoslavije. Ker smo tu ljudje besed in knjig, naj povem, da sta bila Slomšek in Maister tudi pesnika. Je v tem skrit del odgovora, zakaj smo ostali na slovenskem zemljevidu? O Slomšku imamo več knjig (Zavrnik, Rebula …), o vojaški zmagi Maistrovih borcev veliko pričevanj, a tudi roman *Osvobojene meje* Maksa Šnuderla in televizijsko dramo *Dolga noč* Frana Žižka.

Naslednji v bistvu predvsem duhovni slovenski sunek v mestu ob Dravi pomenijo Primorci, ko so emigrirali v matično domovino ob nasilju fašizma po rapalski pogodbi. V 20. letih dosežejo, da postane slovenščina v Mariboru tudi ulični jezik. Gledališko in glasbeno delovanje pa je s Primorci postalo najodmevnejše v Sloveniji. V gledališče pridejo poleg Milana Skrbinška tudi Valo Bratina, Elvira Kraljeva, Rado Nakrst, Jože Babič, Ema Starčeva … Glasbene ansamble in pevske zbore vodijo skladatelji Vasilij Mirk, Ubald Vrabec, Oskar Dev, Karol Pahor … Ta primorsko mediteranski kulturni in domoljubni naboj je tudi duhovno in nacionalno za vedno plemenitil Maribor. Tudi ko je šlo za narodni ponos in boj za socialno pravičnost.

Veliki štrajki iz časov, ko so Mariboru pravili slovenski Manchester, so pod vodstvom delavskih voditeljev, med njimi so bili komunisti v ilegali, dosegli, da je bila v tridesetih letih v Mariboru podpisana prva kolektivna pogodba na tleh nekdanje Jugoslavije med lastniki tekstilnih tovarn in mariborskim delavstvom.

In tradicija neuklonljivega »mejnika« se je nadaljevala med NOB, s Pohorskim bataljonom, ilegalo in tudi Ivanom Josipom Tomažičem, mariborskim škofom, ki ni le nasprotoval Nemcem, ampak je zavrnil tudi predstavnike Rožmanovega klera iz Ljubljane in domobrance, rekoč, da sodelovanja z okupatorjem in bratomorne vojne na Štajerskem ne bo. In res, bratomorne vojne med partizani in domobranci tod ni bilo, četudi, žal, tudi štajerska zemlja krije poleg premnogih trupel partizanskih borcev, talcev tudi trupla pobitih poražencev po koncu vojne … In če pogledamo povojni čas, se vprašajmo, ali je res slučajno, da so bili Pučnik, Jarc, Božič, Bibič prve žrtve ideološkega socialističnega šolstva. Mariborski dijak in kmečki sin iz bližnjega Črešnjevca Pučnik se je prav tako najbolj trdno vpisal na zemljevid redkih slovenskih disidentov. Avtor *Severnega sija*, romana o našem mestu, Drago Jančar pa je videl od znotraj prav tiste zapore, v katerih se je pred vojno kalil Tito. So slučajno v Založbi Obzorja izhajale knjige, ki jih v Ljubljani ni bilo mogoče natisniti? Marja Borštnik je s težavami v Mariboru izdala *Izbrano delo Stanka Majcna*, Alenka Glazer pa je predavala o njem na pedagoški akademiji; voditeljici mariborskega slavističnega društva Mira Medved in pisateljica Nada Gaborovič sta poskusili doseči, da bi postavili ploščo na njegovo hišo pod Kalvarijo leta 1970. A je Partija budno reagirala in reč onemogočila. Sedaj plošča seveda stoji.

Se je ta tradicija severnega mejnika res povsem slučajno pokazala v pekrskih dogodkih v zadnji osamosvojitveni vojni? Je bil Šentilj slučajno edini mejni prehod, do katerega niso prispeli tanki JA? Nisem zgodovinar, da bi se ukvarjal s tem, ali gre za tradicijo uporništva in trme ter predrznosti iz časov Župančičevega *Zemljevida* ali ne; žal pa moram javno vprašati, ali je res, da na Filozofski fakulteti naše univerze ni strokovnjaka in raziskovalcev za novejšo slovensko zgodovino?

4 Štajerski (literarni) značaj

Seveda poznam prepričanje, da se ljudje po značaju in tipih vedenja ali čustvovanja psihološko razlikujemo drug od drugega bolj na drugih osnovah, kakor pa po geografskih in zgodovinskih

determinantah. A vem, da ljudska modrost govori o veselih Štajercih, malo zaprtih in vzvišenih Gorenjcih, dobročudnih in liričnih Dolenjcih, nostalgičnih in čustvenih Prekmurcih, glasnih in temperamentnih mediteranskih Primorcih itd. O tem je pri nas veliko pisal duhovnik polihistor Anton Trstenjak. Doktor psihologije Janek Musek pa te pokrajinske elemente sicer bolj mimogrede obravnava v svoji knjigi *Psihološki profil Slovencev*. Kaj pa pravi literarni pogled o Štajercih, torej o ljudeh v Mariboru in okoli Maribora? Kar spomnite se ljudskih pesmi! *Sem fantič zelenega Štajerja* / *sem zmeraj korajžen vesel*. Ali: *Pojdem na Štajersko gledat, kaj delajo ljubice tri* […] *Prva mi jesti da, druga mi piti da* / *tretja me v kamrico svojo pelja*. To je kar nekakšna turistična ponudba. In četudi pustim ob strani napitnice (*En hribček bom kupil* / *bom trsek sadil* in *Mi se mamo radi, radi, radi*) in si ogledam še Glazerjev epigram *Maribor*, pa sem že sredi teorije o štajerskem letargičnem hedonizmu. Glazer pravi:

Kje je mesto kot je naše?
Z vseh strani nam teče vino v čaše –
kdo še išče naj, če tak je našel dom?
Čudežno omotena od zemlje
brez poleta tu nam duša dremlje:
kakor ptica v grbu našem pada k tlom.

Ima ta omotena duša, ki pada k tlom, zvezo z Majcnovo oznako Maribora kot mesta čebule, kuretine, svinjine, masti? Urednik *Mariborske knjige* pri Slovenski Matici iz leta 1999 Andrej Brvar v spremni besedi *Mesto spodrezanih korenin* v zvezi s tem razvije celo teorijo o letargičnem hedonizmu Štajercev. Znan je tudi rek, da Štajerci damo malo nase, a veliko vase. Ima s to »korajžo in veselostjo« štajerskih fantičev kakšno zvezo dejstvo, da je v Ljubljani usahnil legendarni humoristični list *Pavliha* (celo z Levstikovo tradicijo), v Mariboru pa še zmerom izhaja na primer predvojni Podkrajškov *Toti list*, v katerem sta med drugim sodelovala Tone Čufar in Ivan Rob; sedaj res kot priloga *Večera*. Iz njega je izšel tudi satirični Toti oziroma Veseli teater, ki je deloval med drugo vojno celo v Ljubljani … Eden najboljših slovenskih igralcev Arnold Tovornik je po vojni ustvaril lik Pohorskega Štefa, ki je zabaval z ljudskim humorjem celo povojno Štajersko; njegova slabša kopija je bil kasneje Jaka Šraufenciger Vinka Šimeka. (Samo zaradi objektivnosti naj v oklepaju povem, da je Mariborčan tudi morda najuspešnejši in najbolj znani slovenski komediograf v zadnjih štiridesetih letih.) To so literarni obrazi »veselih Štajercev«.

Toda kako to spraviti v soglasje s podatkom, ki govori, da smo prav Štajerci za Korošci prvi po številu samomorov? Kako to spraviti v sklad z odločnimi in odločilnimi zgodovinskimi junaškimi dejanji na primer Maistrovih borcev in recimo Pohorskega bataljona? Kaj narediti s slabo štajersko navado, da zmerom potrebujemo nekakšnega sovražnika; in ta je v zadnjih desetletjih praviloma zmerom naša prestolnica Ljubljana! Je to res le zgodba o Butalcih in Tepanjčanih ali pa je zadaj »nekaj več«? Nekateri psihologi na primer menijo, da smo Štajerci izrazito čustveno podhranjeni. Še več, da smo lačni pozornosti in ljubezni. Ker smo bili stotine let v glavnem vojaki, hlapci in dekle v avstrijskem provincialnem mestu, ker so bili naši ljudje viničarji v Goricah, eksistenčno in socialno odvisni od avstrijskih gospodarjev z Murskega polja, ker so morali skrivati svoje slovensko domoljubje, so postali tudi po mnenju Antona Trstenjaka nekako (če rečem s Cankarjevimi besedami) hlapčevski. Za prijazen pogled, naklonjenost so morali ponižno stegovati roke. Žalost in tihi gnev so gasili v vinu, oziroma šmarnici. Starši so vzgajali otroke trdo, niso jim pokazali, da jih imajo radi, ker bi jim to lahko v boju za

življenje škodilo. Upam, da res ne izrabljam tega uvodnega nagovora za kakšno svojo promocijo, a naj povem, da sem poskušal naslikati lik »mojega ateja, socialističnega kulaka« na teh štajerskih karakternih značajskih koordinatah. Namreč skromen, uklonljiv mali človek s priimkom Malek, ponižen, a s figo v žepu do oblasti in župnika in nekdanjega gospodarja. Ko pa gre za priložnost, da bi dobil agrarno zemljo, je uporniški, a v boj vseeno rajši pošlje ženo … Ko je nesrečen in ljubosumen, se napije in grozi s samomorom …

Ti pobožni in navidez ponižni ljudje so se od jeze ali od žalosti napili, od tod pogosti pretepi, poboji, samomori, ki jih povzroča alkoholizem. Šaljivi štajerski folklorni vzklik *Aufbiks, čreva na plot!* je smešen kakor kak Krjavljev domislek, a je lahko le korak od alkoholnega junačenja pa do krvavega dogodka. Nekaj tega najdete tudi pri Potrču v romanu *Na kmetih* in *Kreflih* (Južekov umor Toplečke, Kreflov samomor), prišleku Kraigherju in njegovem *Kontrolorju Škrobarju*, ki se tudi ubije, Kuntnerju, Ingoliču itd. Zato ima morda gostoljubna prijaznost, po mnenju psihologov, nekaj tovrstnih korenin. Smo udvorljivi, da bi nas imeli oni zgoraj radi. Tak človek ves čas zavistno gleda, kaj imajo drugi več ali kaj takega, česar on sam nima. In najbolj nas jezi, če imajo v Ljubljani kaj, česar mi nimamo. Štajerci tekmujejo v pripovedovanju, komu se je zgodila večja krivica. Podatek, da v programu nacionalne televizije dosegajo vesti o Mariboru manj kot dva odstotka vsega informativnega programa, štejejo za žalitev, podcenjevanje, ignoranco. Da v oddajah o knjigi Alenka Simoniti ne povabi v desetletju nobenega mariborskega avtorja, razen Jančarja, ki pa se je tako preselil v Ljubljano, štejejo moji mariborski pisateljski kolegi za dokaz, da niso enakopravni, še več, da so manjvredni. Vse primerjajo z Ljubljano, ti moji rojaki. Univerzi, banki, Maribor in Olimpijo, *Večer* in *Delo*, *Mariborsko* in *Ljubljansko knjigo*, ceste itd. V tretji osebi in ne v prvi govorim zato, ker sam menim, da ima Maribor z univerzo in univerzitetno knjižnico, z delovnimi navadami in znanjem, kmetijsko okolico in z zgodovino, z veselostjo in korajžo iz ljudske pesmi dovolj razlogov za samozavest in podjetnost in da sta tudi mesto in pokrajina sama svoje sreče kovač. In da ni razloga ves čas špegati prek Trojan. Veliko o značaju Mariborčanov je napisal moj prijatelj Marijan Kramberger z esejema *Hvalnica sivine* in *Gosposka ulica*, ki jo vidi kot simbol včerajšnjega zaplankanega Maribora. Želel si je, da bi se Maribor iz te Herrengasse, ki je doma v vseh provincialnih avstrijskih mestih, začel seliti proti »cityju«, kjer so Večer, dve banki, trgovski center, davčna uprava, podzemna garaža, turistični uradi itd. Ali smo danes priča te preusmeritve? In je Trg Leona Štuklja ta Rubikon?

Kajti s pretokom študentov in migracijo mladih ljudi se mesto vseeno spreminja. Morda bo k temu pripomogla tudi evropska prestolnica kulture, zaradi katere že zdaj vre v mestu, kot da bi vrel mošt v Vinagovih podzemeljskih kleteh; a šele videli bomo, kakšno bo vino. A vrata so se že malo odškrnila tudi drugim, zlasti ljubljanskim ustvarjalcem, četudi mediji ne zamudijo prilike, da bi jih ne sumili česa nečednega. In da ne bi napovedovali fiaska.

Je torej včerajšnji Maribor in je sedanji in je jutrišnji. Maribor. Maribor, ki je dal nekaj odgovorov, a ki ima še več nepojasnjenih vprašanj. Je realni Maribor in je literarni Maribor. Je eden, ki ga gledaš, lahko ga celo tipaš, in drugi, ki ga iščeš v knjigah, v svojih spominih in mislih, v besedah … Danes sem govoril predvsem o tem Mariboru, ki sem mu rekel upravičeno ali ne – literarni Maribor.

Slovenistično jezikoslovje na Univerzi v Mariboru

Zinka Zorko
Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani
zinka.zorko@uni-mb.si

Slovensko jezikoslovje na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru*

V prispevku je predstavljeno jezikoslovno znanstvenoraziskovalno in pedagoško delo na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, odkar je bila leta 1986 ustanovljena Pedagoška fakulteta in nazadnje Filozofska fakulteta. Število univerzitetnih učiteljev se je izjemno povečalo, zagnani mladi raziskovalci pa obetajo nadaljevanje obsežnega znanstvenoraziskovalnega dela. Prikaz znanstvenih dosežkov na področju slovenskega jezika tako na sinhroni kot na diahroni ravni obeta odlične dosežke tudi za pedagoško prakso.

0 Pol stoletja je minilo, kar so začele v Mariboru nastajati višje šole, Univerza v Mariboru pa je bila ustanovljena leta 1975. Pedagoška akademija je vpisala prve študente leta 1961. Oddelek za slovanske jezike in književnosti je prevzel prve učne načrte od sorodne ljubljanske Pedagoške akademije in je združeval strokovne usmeritve: (1) slovenski jezik in književnost (Alenka Glazer, Mira Medved, Francka Varl, Stanko Kotnik, kasneje še Janko Čar in Zinka Zorko), (2) srbohrvaški jezik in književnost (Janez Rotar, Mate Šimundić) ter (3) ruski jezik in književnost (Zlata Vokač). Vsa predmetna področja na Pedagoški akademiji so uvedla predmet Kultura ustnega in pisnega izražanja in njihove diplomske učne nastope je ocenjeval tudi slovenist.

Leta 1986 je bila ustanovljena Pedagoška fakulteta, na oddelku sta ugasnili strokovni usmeritvi srbohrvaščina in ruščina in na slovenistiki so bili uvedeni enaki temeljni predmeti kot na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

27. septembra 2006 se je iz Pedagoške fakultete izločila Filozofska fakulteta. V letu 2011 se končujejo 4-letni stari dodiplomski programi in novi 3-letni bolonjski programi (+ 2).

1 Jezikoslovni programi obsegajo vsa temeljna jezikoslovna področja: fonetiko in fonologijo (fonolaboratorij), pravopis, oblikoslovje, skladnjo, besedotvorje in frazeologijo ter besediloslovje na sinhroni in diahroni ravni.

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-2238 z naslovom *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*, ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS; odgovorni nosilec projekta je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

1.1 Na sinhroni ravni so temeljna študijska literatura *Slovenski pravopis, Slovar slovenskega knjižnega jezika, Slovenska slovnica* in vsa nova literatura o teh področjih. Posebej je treba poudariti, da so se v Mariboru teoretično izjemno razvili besedotvorje, leksikalno pomenoslovje in frazeologija.

Avtorica red. prof. dr. **Irena STRAMLJIČ BREZNIK** je izdala tri znanstvene monografije: *Prispevki iz slovenskega besedoslovja* (1999), *Besednodružinski slovar slovenskega jezika, poskusni zvezek za iztočnice B* (2004) in *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom* (2010).

Prva monografija Stramljič Breznikove (*Prispevki iz slovenskega besedoslovja*) je nastala kot izbor prispevkov, ki so že ali pa še niso bili objavljeni. Besedoslovje se v svojih raziskovanjih osredinja na *besedo*, ki jo je mogoče preučevati z mnogih vidikov: pomenskega, besedotvornega, izrazijskega, frazeološkega, slovaropisnega, etimološkega ali imenoslovnega. Takoj je potrebno dodati omejitev, da v predstavljenih raziskavah niso zajeti vsi imenovani vidiki, marveč le trije, in sicer besedotvorni, izrazijski in frazeološki. Prvi del namreč prikazuje predvsem besedotvorne značilnosti sodobnega slovenskega besedja, raziskanega po t. i. onomaziološki metodi, katere namen je izdelati natančen popis vseh obrazil, ki so rodna za kakšno pomensko skupino. Nato sledi skupina besedil, ki usmerja pogled na zgodovino slovenskega besedotvorja in slednjič opozarja na tesno povezanost besedotvorja in izrazjeslovja (terminologije). Zadnji del prispevkov se navezuje na *besedne zveze* s prenesenim pomenom, torej na frazeološke zveze oziroma frazeme.

Njena druga monografija (*Besednodružinski slovar slovenskega jezika*) najprej vsebinsko opredeljuje teoretična izhodišča, obseg, namen, zgradbo in uporabo, ki ji sledi kratek in sistematičen prikaz tvorbenih vzorcev slovenščine za posamezne besedne zveze. Prvi del zaokroža izčrpen popis domače in temeljne tuje besedotvorne literature ter slovarskih virov. Temu sledi drugi, slovarski del, ki prinaša 11136 tvorjenk, urejenih v 666 besednih družin. Lažji orientaciji uporabnika je namenjen tretji del, ki vsebuje abecedno urejen seznam vseh tvorjenk s temeljnimi oblikoslovnimi lastnostmi, z navedbo vira izpisa in številko besedne družine, ki jih pripada, ter s podatkom o številu pojavitev po korpusu *FIDA*. Prvi del zaradi svoje teoretične narave pričujočo monografijo opredeljuje kot znanstveno, saj strnjeno in pregledno opredeljuje besedotvorje kot jezikoslovno vedo, ki je tesno povezana z drugimi opisi jezikovnega ustroja slovenskega jezika. Izpostavlja tvorjenko kot predmet besedotvornega raziskovanja, zbirno predstavlja in opredeljujejo temeljne teoretične pojme in jih izrazijsko (terminološko) predstavlja v njihovi pestrosti ter objektivno in povezovalno druži dva teoretična pristopa v slovenskem besedotvorju. Posebno vrednost ima pregledna predstavitev besedotvornih vzorcev za posamezne besedne vrste, ki temelji na skladenjskih lastnostih besednih zvez, iz katerih tvorjenke nastajajo. Teoretični razdelek zato ni uporaben samo za potencialnega uporabnika slovarja, marveč predstavlja temeljno ogrodje za uzaveščanje besedotvornih lastnosti slovenskega jezika kot maternega in tujega jezika na elementarni in univerzitetni ravni. Drugi del predstavlja v slovenskem prostoru prvo slovaropisno realizacijo besedotvornih spoznanj, ki med drugim omogoča družiti besede v besedne družine, s čimer se slovensko slovaropisje približuje podobnim dosežkom v ruščini (Tihonov 1985), nemščini (Augst 1998) in bolgarščini (Penčev 1999). Posebnost in novost slovarja je v onomaziološkem načelu urejanja besedja, ki izhaja iz pomena (koren) k izrazu (tvorjenka z danim korenom), kar je pravo nasprotje tradicionalnim semaziološkim pristopom, temelječim na abecedni razvrstitvi besedja, ki se mu pripisuje pomen. Slovarski del tako uzavešča dejstvo, da je leksika določenega jezika v zavesti govorcev medsebojno večplastno pomensko prepletena, v danem primeru besednodružinsko. Tudi tretji

del s seznamom vseh abecedno razvrščenih tvorjenk predstavlja v slovenskem prostoru novost, saj vključuje spoznanja sodobnega korpusnega jezikoslovja, ki za merilo živega, splošnega in normativnega v jeziku postavlja besedilno rabo. Obsežno gradivo zbranega besedja je tako vrednoteno s stališča trenutne pojavitve v korpusu *FIDA*, kar na eni strani omogoča postaviti selekcijska merila pri izboru tvorjenk v besednodružinski slovar, a po drugi strani recipročno prinaša tudi podatke o trenutni besedilni uravnoteženosti in referenčnosti samega korpusa.

Zadnja monografija Irene Stramljič Breznik *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom* osvetljuje tvorbo slovenskega besedja z dveh zornih kotov, tj. s slovarskega in z besedilnega, ter hkrati pri tem upošteva še časovni vidik, saj tvorbene pojave opazuje na osi sodobno – zgodovinsko. Zastavljeno izhodišče, ki ga dovolj posebno vsebuje že naslov, določa tematsko dvodelnost, ki se ji podrejajo štirje vsebinski sklopi. Prva dva druži ujetost obravnavanih tvorjenk v slovarjih, in to od Pleteršnikovega slovarja (1894/95), prek *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1998), *Poskusnega besednodružinskega slovarja za iztočnice B* (Stramljič Breznik 2004) do *Novejše slovenske leksike v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri* (2009). Predstavljene so samostalniške izpeljanke, ki so nosilke opaznih besedotvornopomenskih kategorij, kot so vršilec dejanja, nosilec lastnosti, opravkar in manjšalnost, zaradi česar sta posledično njihova pogostnost in obrazilna pestrost v jeziku zelo veliki. S tvorbenega vidika se pokaže kot zelo zanimivo opazovanje protipomenk, zlasti če so te istokorenske, in hkrati je zanimivo opazovati, kje in kako so lahko raznokorenske protipomenke soudeležene v nastajanju različnih parnih tvorjenk. Segment tvorjenk, urejenih po besednodružinskem načelu, pa informativno prinaša nekaj tipičnih lastnosti istokorenske leksike slovenskega jezika. Tretji in četrti vsebinski sklop povezuje besedilo, saj so tvorjenke opazovane z vidika njihove oblike in predstavitve v zgodovinskih, še posebej pa vloge v različnih sodobnih, tj. strokovnih, otroških literarnih, oglasnih in spletnih besedilih. Tematska dvojnost sicer izpostavlja po eni strani navidezno statičnost in izoliranost tvorjenk, ki ju odraža slovar, po drugi strani pa njihovo dinamičnost in integriranost, ki ju odraža besedilo. Toda izbran metodološki pristop dokazuje hkrati tudi nasprotno: ujetje tvorjenk na več slovarskih časovnih točkah lahko kaže tvorbeno razgibanost, slovarska gradnja po načelu istokorenskosti kaže tesno medsebojno tvorbeno odvisnost in posebna tvorjenka na posebnem mestu kaže svojo izoliranost, le da je ta največkrat v specifičnih besedilih hotena in zato stilno učinkovita. Zato je namen monografije dvoj: predstaviti nadvse živahno leksikalno dinamiko, ki je zaradi svoje večne gibljivosti tako neulovljiva, neustavljiva in zato neizčrpen vir jezikoslovnih raziskovanj; z besednotvornega vidika pa pokazati, da ima tvorba besed poleg sistemske, integracijske, kondenzacijske in adaptacijske tudi pomembno stilistično vlogo v leksiki slovenskega jezika, ki je sposoben regenerativno moč črpati ne samo iz prevzetih, ampak tudi lastnih tvorbenih prvin in vzorcev. Avtorica teh del je za študente pripravila tudi skripta iz besedotvorja, dostopna v knjižni in elektronski obliki.

1.2 Drugo mariborsko raziskovalno področje je sodobni slovenski jezik, kot se uresničuje v zasebnih in javnih diskurzih. Tako so zastopani: besediloslovje, teorija govornih dejanj, jezikovna pragmatika, analiza konverzacije, sociolingvistična interakcija, skladnja govorjenih besedil in drugo.

Doc. dr. **Mira Krajnc Ivič** je izdala dve znanstveni monografiji: *Besedilne značilnosti javne govorjene besede* (2005) in *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika* (2009).

Raziskava doc. dr. **Branislave Vičar** *Parenteze kot metadiskurzivne prvine na primeru pisanega in govorjenega diskurza* (2009) temelji na diskurzivno funkcijskem vidiku obravnave parenteze na podlagi raziskovanja avtentičnih komunikacijskih vzorcev dveh tipov javnega diskurza: novinarskega in parlamentarnega. Na diskurzivno funkcijskem izhodišču je delovanje

parenteze prikazano v smislu interakcije med medsebojno odvisnimi in interaktivnimi pojavi: besedilom, kontekstom in diskurzom. Parenteza je opredeljena kot pojav diskurza, utemeljen s tridelno povezavo med sprožilcem parenteze, parentezo in kontekstom. Glede na motivacijski kriterij (sprožilec parenteze kot znotraj- ali zunajbesedilna prvina) je izdelana tipologija parenteze; predstavljena sta dva tipa: *notranja parenteza* ali *endoparenteza* in *zunanja parenteza* ali *eksoparenteza*.

Doc. dr. **Drago UNUK** se raziskovalno ukvarja s teorijo zloga, izpustnosti in elipse. Njegova raziskava *Izpustnost in elipsa* se ukvarja z razmerjem izpustnosti in elipse. Od vseh tipov izpustnosti oziroma eliptičnih izrazov sta največkrat preučevana t. i. vrzeljenje in glagolska elipsa. Videti je, da elipsa in drugi postopki izpustnosti potrebujejo določeno podobnost ali paralelizem med reduciranim členom in nekim antecedensom v diskurzu, kar ustvarja tudi ujemanje elipse v strukturo diskurza. Določanje tematskosti z referatom in izbira referenčne oblike sta na eni strani determinirana za informacijsko strukturo in za diskurzivno zgradbo na drugi strani; oboje se kaže kot organiziranje informacije, del tega procesa pa je tudi elipsa kot pojavnost izpustnosti. Sámo izpustnost v tem vidimo kot princip informacijskega organiziranja – kot opazno strukturirano izraznost urejenosti. Na ta način se kaže potreba po preučevanju pojava izpustnost in v okviru tega mesta elipse.

Njegova raziskava *Zlog in zaporedja v organiziranju govornih nizov besedila* predstavlja zlog kot jezikovni fenomen v besedilu in učinkovanje besedilnosti zloga. Na ravni komunikacijske strukture je učinkovanje besedilnosti fonema oziroma zloga zagotovljeno že na mikroravni besedila kot organiziranje v strukturah konkretiziranih besedilnih segmentov. Kaže se kot razmerje med določenimi in nedoločenimi deli v besedilu oziroma v sami algoritmični gradnji besedila. Numerične reprezentacije predstavljajo le numerično kodiranje informacije, so matematično opisovanje in konstruiranje modelov za strukturo in funkcijo, kot je to sicer značilnost dinamičnih sistemov. Raziskava predstavlja preslikavanje oziroma modeliranje dinamike sistemske organiziranosti besedila z uporabo matematike. Podane so lastnosti in značilnosti urejenosti zaporedij zlogov med premoroma v segmentih besedila. Zlog je tu vidik regularnosti delovanja na tekstualnost v obliki modularne zgradbe.

2 Veliko raziskovalnih dosežkov ima oddelek na diahroni ravni slovenskega jezika. V predmetniku do bolonjskih programov so bili zgodovina slovenskega knjižnega jezika, zgodovina slovenskega jezika: vokalizem, konzonantizem, morfologija, slovenska dialektologija in kulturna zgodovina Slovencev.

2.1 Med zgodovinarji slovenskega jezika vodi red. prof. dr. **Marko JESENŠEK**, dobitnik Zoisove nagrade za vrhunske dosežke v znanosti. Njegove najpomembnejše znanstvene monografije so: *Deležniki in deležja na -č in -ši: razširjenost oblik v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja* (1998); v angleškem jeziku je izšla monografija pri založbi jagelonske univerze v Krakovu: *The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area: the history of the Slovene language* (2005); v madžarščini je napisana monografija o prekmurskem knjižnem jeziku *Prekmuriana: fejezetek a szlovén nyelv történetéből* (2010). V slovenščini je izšla knjiga *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor* (2005). Na to temo je objavil več kot 40 razprav v domačih in mednarodnih revijah: *Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika* (*SR*, 2004), *Nastanek in razvoj vzhodnoštajerskega knjižnega jezika* (*Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2009). Med prekmurskimi avtorji so natančno analizirane jezikovne značilnosti piscev: Števana in Mikloša Küzmiča, Košiča, Kardoša, Borovnjaka, Agustiča, Pavla, Borka. Med vzhodnoštajerskimi pisci je analiziran jezik Parhamerjevega Katekizma, Bernarda Mari-

borskega, Volkmerja, Dajnka, Šerfa, Vraza, Murka, Krempla, Murška, Slomška, Cafa in Miklošiča. Osrednjeslovenski jezikovni prostor predstavljajo razprave o Trubarjevem jeziku, o Makovicu, Riglerju, Stanislavu Škrabcu in Maksu Pleteršniku. O slovenski jezikovni politiki je izšlo več Jesenškovih razprav. Na pobudo in v organizaciji dr. Marka Jesenška je bilo organiziranih več mednarodnih simpozijev, uredil je zbornike in monografije s teh srečanj. Kot urednik in soustanovitelj mednarodne humanistične knjižne zbirke Zora (začetek 1998. leta), je izdal do leta 2010 74 monografij.

V Mariboru izhaja pod uredništvom Marka Jesenška revija *Slavia centralis*, ki objavlja jezikoslovne, literarnoteoretične in literarnozgodovinske izvirne znanstvene prispevke (v slovenščini, slovanskih jezikih, madžarščini, nemščini in angleščini).

2.2 Pomembno raziskovalno področje mariborske slovenistike je slovenska dialektologija. V zadnjih 25 letih smo dialektologi s pomočjo študentov – raziskovalcev na terenu in njihovih diplomskih nalog odkrili več mednarečnih govorov, veliko raziskovali oblike v glasoslovju posameznih preučevanih govorov, in to največ v koroški, panonski in štajerski narečni skupini.

Leta 1996 smo pripravili prvi mednarodni dialektološki simpozij ob 80-letnici našega učitelja in vzornega mentorja dr. Tineta Logarja in nato izdali Logarjev zbornik. Našemu vabilu so se odzvali dialektologi poleg slovenskih tudi iz Hrvaške, Trsta, Celovca, Dunaja, Gradca, iz Poljske in iz Združenih držav Amerike.

Drugi simpozij leta 1999 smo posvetili spominu na dialektologa Jakoba Riglerja in izdali Riglerjev zbornik, simpozij leta 2002 raziskovalki zgodovine in narečij slovenskega jezika Martini Orožen, leta 2006 sedemdesetletnici dialektologinje, izredne članice SAZU Zinke Zorko, 2009 smo pripravili kongres članov Geolingvistike na Univerzi v Mariboru. Po vsakem simpoziju smo zbrano gradivo izdali v posebnem zborniku. Prva znanstvena srečanja je finančno podprla tudi Univerza v Mariboru, ki je sponzorirala naš prvi študentski raziskovalni tabor v Porabju.

Na fakulteti imamo tudi TV-studio s tehnikom – režiserjem Dušanom Ivanišinom in z njim smo začeli snemati tudi filme na terenu z informatorji v narečju in v pristnem okolju za pedagoške in znanstvene namene. Tako imamo DVD-je za naše tri narečne skupine in jih lahko predstavimo tako študentom pri predavanjih kot poslušalcem na vabljenih predavanjih po Sloveniji in v zamejstvu. Posneti so govori na Koroškem (Strojna, Mlake, Pernice, Rothwein, Kapla – mlini in žage ter stavbarstvo), na Štajerskem (Lučane, Sv. Duh na Ostrem vrhu, Kopivnik, Tinje na južnem Pohorju, Mislinja), v panonski narečni skupini (Porabje, lončar Dončec, Rogašovci, Turnišče, Bakovci, Brezovci, Cankova, Radgonski kot – Žetinci, Zavrh – general Maister, Šafarsko, Videm pri Ptuju, Markovci pri Ptuju).

2.3 Predmet slovenska dialektologija je začela predavati leta 1986 (v Mariboru in Ljubljani) akad. prof. dr. **Zinka Zorko**, ki je to leto doktorirala pri akad. dr. Tinetu Logarju z doktorsko disertacijo *Koroški govori Dravskega obmejnega hribovja od Ojstrice do Duha na Ostrem vrhu*. Raziskuje koroška, štajerska in panonska narečja na glasoslovni, oblikoslovni, skladenjski in besedijski ravni. Na severnem Pohorju je ugotovila jezikovno mejo med štajerskim narečjem na Smolniku pri Rušah ter koroškim narečjem na Činžatu. Ugotovljeni so naselitveni vzroki, kasnejše kolonizacije (po letu 1091 – ustanovitev šentpavelskega samostana v Labotski dolini), cerkvenoupravna razdelitev ozemlja na prafare in prometne povezave s svetom. Tako so raziskani glasoslovje, oblikoslovje in besedje v koroških govorih pri Lovrencu na Pohorju, na Ribnici in pri Primožu, na Ojstrici, Pernicah, Remšniku in na Kapli ter v severnoštajerskih govorih pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu, v Selnici in v Rušah. Na avstrijski strani so bili kasneje raziskani še govori na Mlakah, v Radvanju (Rothwein), v Gradišču (Schlossberg) ter štajerski govori pri

Lučanah. V štajerski narečni skupini so natančno raziskani govori v krajih: Miklavž na Dravskem polju, Hoče, Fram, Kopivnik, Oplotnica, Ponikva, Šentrupert nad Laškim ter kozjansko-bizeljski govori. Za panonsko narečno skupino je bilo ugotovljeno, da haloško narečje ni enotno; na vzhodu (Cirkulane) je samoglasniški sestav enoglasniški z ohranjenimi ostanki tonemskega naglaševanja, v srednjehaloškem podnarečju so ohranjeni tudi stari dvoglasniki, v zahodnem žetalskem govoru pa pod vplivom sosednjega rogaškega štajerskega govora izginja samoglasniško kakovostno nasprotje. Med govori prleškega narečja so objavljene številne študije o govorih v Radomerščaku, v Gomili pri Kogu, v Bišu, v Biserjanah, v občini Videm pri Ptuju (mednarečje – prleško in haloško) in v občini Markovci pri Ptuju (mednarečje – prleško in haloško). Za prekmursko narečje je natančno raziskan govor na Cankovi, v Strukovcih, v Šalovcih ter seniški in številanovski porabski govor.

Večina dialektoloških študij je izšla v izvirnih znanstvenih člankih v znanstvenih revijah in v znanstvenih monografijah: *Narečna podoba Dravske doline* (1995), *Haloško narečje in druge dialektološke študije* (1998), *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih* (2009). Pozornost raziskovalke so pritegnili tudi dialektizmi pri Prežihu, Slomšku, Volkmerju, Dajnku, Ivanocyju ter v filmskih upodobitvah Prežihovih *Samorastnikov* in *Boja na požiralniku*.

Narečja raziskujejo tudi številni študentje v diplomskih, magistrskih in doktorskih nalogah.

2.4 Leta 2003 je kot docentka za slovenski jezik začela predavati slovensko dialektologijo, vokalizem in konzonantizem red. prof. dr. **Mihaela KOLETNIK.** Njeno osrednje raziskovalno delo je usmerjeno v opise slovenskih govorov, v narečno leksikologijo, na vnašanje tujih jezikovnih prvin v narečja v stičnem obmejnem prostoru pa tudi v novo vlogo narečij v razmerah globalizacije in njihovo rabo v medijih in popularni kulturi. Analizirala je mariborski pogovorni jezik na vseh jezikovnih ravninah. Natančno je preučila govore v Slovenskih goricah – slovenskogoriško narečje (Ramovš – goričansko narečje) in jih razdelila na vzhodni in zahodni del po bistvenih razlikovalnih značilnostih, zlasti v glasoslovju. Njene študije o narečni leksikologiji v severovzhodnem slovenskem prostoru so usmerjene v lončarsko izrazje, v vinogradniško terminologijo, poljedelsko izrazje, izposojenke v poimenovanjih, vezanih na vrt in sadovnjak, v primerjalni terminološki narečni slovar za področje poljedelstva. V več razpravah je osvetlila toponime in mikrotoponime v prekmurščini. O novi vlogi narečij v razmerah globalizacije v medijih in popularni kulturi, v filmu in narečni poeziji je poročala na svetovnih kongresih na Finskem in v Italiji.

Leta 2001 je izšla njena znanstvena monografija *Slovenskogoriško narečje*, v kateri je preučila vokalizem, konzonantizem, oblikoslovje, skladnjo in besedje na 14 raziskovalnih točkah in potrdila pravilnost Logarjeve in Riglerjeve zamejitve slovenskogoriškega narečja ob drugačni Ramovševi razmejitvi ter osvetlila upravnopolitične vzroke ter cerkvenoupravne delitve na pražupnije pa tudi časovno različne kolonizacijske tokove na tem področju.

Leta 2008 je dr. Mihaela Koletnik izdala drugo znanstveno monografijo *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. V njej predstavlja izsledke raziskave tematsko zamejenega narečnega besedja, osvetljuje pa tudi prekmursko lastnoimenskost in nove vloge narečij v procesu globalizacije.

2.5 Tretja dialektologinja na Filozofski fakulteti v Mariboru je doc. dr. **Melita ZEMLJAK JONTES**, ki je na FF v Ljubljani magistrirala leta 2000 z magistrsko nalogo *Govor Zabukovja nad Sevnico. Glasoslovje in naglas*. Leta 2003 je doktorirala s temo *Trajanje glasov štajerskega zabukovškega govora. Instrumentalno-slušna analiza*. Njeno osrednje raziskovalno področje so fonetične in fonološke raziskave govorov, ki temeljijo na klasični slušni metodi, dopolnjuje

pa jih z instrumentalno-slušnim pristopom. Nove so njene raziskave sodobnega knjižnega jezika v javnem položaju ter spoznanja o rabi IKT pri pripravi e-gradiv za slovenščino v šoli v E-razvojni skupini za slovenščino na Zavodu RS za šolstvo. Kreira didaktične modele uporabe IKT pri pouku slovenščine.

2.6 Izr. prof. dr. **Bernard Rajh** raziskuje obrobni severozahodni prleški govor: razvrstitev naglasnih samoglasnikov in njihovih različic, naglasno naglaševanje (breznaglasnice, umikanje naglasa, večnaglasnice), naglasne tipe pregibalnih vzorcev, značilnosti osebnih in hišnih imen, prevzemanje iz nemščine. Leta 2010 je izdal naglasni slovar *Gučati po antujoško*.

2.7 Več raziskovalcev je preučevalo mariborski mestni govor na glasoslovni, oblikoslovni in besedijski ravni in ugotovili so: umikanje knjižnega naglasa v levo, pojavljanje dveh naglasov na daljših besedah, tipično mariborsko oženje vokalov *o* in *e*, izgubljanje polglasnika, samoglasniški upad, mariborske soglasniške premene, tipična posploševanje pregibalnih končajev, prevzemanje nemških besed. Obsežna raziskava (**Alenka Valh Lopert**) je bila posvečena jezikovni kulturi radia v Mariboru, primerjalno na študiju vzorca nacionalnega radia (Radio Maribor) in komercialnega radia (Radio CITY). Ugotovljeno je, da so največja odstopanja od zbornega knjižnega jezika med primerjanima postajama na področju glasoslovja (na komercialni postaji je odstopanje od norme večje, večkrat tudi zavestno), pa tudi na vseh drugih jezikovnih ravninah.

3 Na Oddelku za slovanske jezike in književnosti imamo tudi predmet *Kulturna zgodovina Slovencev* (B. Rajh). V okviru predmeta skušamo podati kulturnozgodovinski oris slovenskega prostora od pradavnine do današnjih dni, pri čemer vanj vključujemo vse pojavne oblike kulture v najširšem pomenu besede: od družbene organiziranosti, duhovnozgodovinske podobe, umetnostnih tokov ipd., pa vse do konkretnih zadev, kot so npr. gospodarstvo, način življenja itd. Pri tem so posebne pozornosti deležni slovenska etnogeneza, periodizacija slovenskega kulturnozgodovinskega razvoja, vključenost (in pogojenost) dogajanj na Slovenskem v širši, zlasti srednjeevropski kontekst, pomen posameznih osebnosti za omenjeni razvoj, kulturnozgodovinske posebnosti slovenske diaspore itd. Zlasti s temami, ki so predstavljene pri seminarskem delu ali obravnavane v diplomskih nalogah, pripravljamo zaokrožene lokalne, regionalne in področne kulturnozgodovinske predstavitve ter specializirane analize posameznih kulturnozgodovinskih pojavov ali dejanj.

Vse temeljne vsebine slovenskega jezikoslovja so sprejete tudi v novi, bolonjski učni načrt.

4 Oddelek za slovanske jezike in književnosti v Mariboru je bil ustanovljen pred pol stoletja po vzorcu Pedagoške akademije v Ljubljani, in sicer kot višja šola s programi slovenščina, srbohrvaščina in ruščina, za vsa predmetna višješolska področja pa je izvajal tudi predmet *Kultura ustnega in pisnega izražanja* in vse diplomske nastope je ocenjeval tudi predavatelj slovenskega jezika. Leta 1986 je bila na Univerzi v Mariboru ustanovljena Pedagoška fakulteta. Na Oddelku sta ugasnili strokovni usmeritvi srbohrvaščina in ruščina in na slovenistiki so bili sprejeti temeljni učni načrti Filozofske fakultete v Ljubljani. Po dvajsetih letih se je izločila Filozofska fakulteta in v letu 2011 se zaključujejo stari 4-letni dodiplomski programi in novi 3-letni bolonjski programi.

Jezikovni programi na oddelku obsegajo vsa temeljna jezikovna področja: fonetiko in fonologijo, pravopis, oblikoslovje, skladnjo, besedoslovje, besedotvorje, frazeologijo in besediloslovje na sinhroni in diahroni ravni. Sinhrono jezikoslovje je z znanstvenoraziskovalnim in pedagoškim delom učiteljev in študentov v diplomskih delih izjemno razvilo besedotvorje,

leksikalno pomenoslovje in frazeologijo, teorijo zasebnih in javnih diskurzov, besediloslovje, teorijo govornih dejanj, jezikovno pragmatiko in sociolingvistiko. Diahrono jezikoslovje se odlikuje po odličnih raziskavah zgodovine knjižnega jezika tudi v severovzhodnem slovenskem prostoru in po številnih mednarodnih kongresih. Vokalizem, konzonantizem, morfologija in leksika v slovenskih narečjih so temeljna in izvirna področja raziskav tako učiteljev kot študentov. Več učiteljev se je uveljavilo z izvirnimi znanstvenimi članki in znanstvenimi monografijami o koroških, štajerskih in panonskih narečjih, mednarečjih in izrazitejših govorih.

Od leta 1996 vsaka tri leta organiziramo mednarodne dialektološke simpozije (doslej pet). Leta 1998 je bila na oddelku ustanovljena (mednarodna) knjižna zbirka Zora, v kateri je izšlo do leta 2010 74 znanstvenih monografij. Leta 2008 je začela izhajati mednarodna revija *Slavia centralis*, ki objavlja slovenistične prispevke v več jezikih. Več raziskovalcev je preučevalo zakonitosti mariborskega mestnega govora in jezikovno kulturo radia v Mariboru (Radio Maribor in komercialni Radio CITY). Poleg jezikoslovja in literature se na oddelku preučuje tudi kulturna zgodovina Slovencev.

Sklenemo lahko, da učitelji jezikoslovja na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Mariboru kažejo veliko znanstvenoraziskovalne vneme in nova znanstvena in strokovna spoznanja vnašajo v pedagoški proces. Bibliografija objav in številni citati pričajo o veliki odmevnosti raziskovalnega dela mariborske slovenistike doma in v svetu.

VIR

BRAČIČ, Vladimir, 1984: *Prispevki za zgodovino visokega šolstva v Mariboru*. Maribor: Univerza v Mariboru.

LITERATURA

Osebne bibliografije po sistemu COBISS.

Kategorizacija po metodologiji ARRS – družboslovje.

Marko Jesenšek
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
marko.jesensek@uni-mb.si

Mariborska slovenistika o slovenščini v alpskem in podonavskem prostoru*

Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora *je temeljni raziskovalni projekt na mariborski slovenistiki, ki raziskuje rabo in položaj slovenščine v evropskem prostoru med podonavjem in alpsko-jadranskim prostorom, tj. v matičnem slovenskem prostoru in njegovih stikih z obmejnimi jezikovnimi prostori. Od rezultatov raziskave pričakujemo nova spoznanja o procesih, ki jih sprožajo jezikovni stiki, o družbenih in kulturnih vplivih, ki v veliki meri določajo jezikovno rabo, o aktualnem stanju in možnem razvoju slovenskega jezika v prihodnje, vse to pa bo prispevalo k razvoju slovenistike v domačem in mednarodnem prostoru.*

1 Uvod

Na Oddelku za slovanske jezike in književnosti mariborske Filozofske fakultete poteka triletni raziskovalni projekt[1] *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora* (2009–2012) – odgovorni nosilec projekta je Marko Jesenšek, v njem pa sodeluje še devet profesorjev in raziskovalcev slovenistov (člani Oddelka za slovanske jezike in književnosti FF UM Elizabeta Bernjak, Mira Krajnc, Mihaela Koletnik, Irena Stramljič Breznik, Natalija Ulčnik, Drago Unuk, Melita Zemljak Jontes in Zinka Zorko ter članica Oddelka za prevodoslovje Alenka Valh Lopert), anglistka (članica Oddelka za anglistiko in amerikanistiko FF UM Nada Šabec), germanistika (članica Oddelka za germanistiko FF UM Vida Jesenšek) in umetnostna zgodovinarka (članica Oddelka za umetnostno zgodovino FF UM Marjeta Ciglenečki).

1.1 Izhajajoč iz Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011 se mora vprašanje o slovenščini kot »malem« jeziku Evropske zveze nadomestiti z razmišljanji o

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-2238 z naslovom *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*, ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS; odgovorni nosilec projekta je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

[1] Članek predstavlja do sedaj opravljeno delo na projektu *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora* – nastal je na osnovi prijave raziskovalnega projekta (ARRS-ZV-JR-Prijava/2008-II/6437 – Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora, /15. 1.2009/) in letnih poročil (ARRS-RPROJ-LP-2009/196 – Letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta za leto 2009 /13. 4. 2010/; ARRS-RPROJ-LP-2010/126 – Letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta za leto 2010 /18. 4. 2011/), ki jih je odgovorni nosilec projekta Marko Jesenšek pripravil skupaj s člani projekta (projekt J6 2238).

slovenščini kot nacionalnem, manjšinskem in t. i. regijskem jeziku v Podonavski regiji in prostoru Alpe–Jadran, torej o enakopravnem uradnem jeziku Evropske zveze.

Evropska regionalizacija in čezmejno sodelovanje ponujata slovenskemu jeziku poseben status in vlogo, ki si ga je (manj uspešno) poskušal pridobiti v razvoju od *Brižinskih spomenikov* naprej. Slovenščina v stiku z italijanščino, nemščino, madžarščino in hrvaščino odpira vprašanje slovenskih obmejnih narečij, ki ustvarjajo nova jezikovna razmerja. Njim se morata prilagajati slovenska jezikovna politika in sodobna slovenska knjižna norma. Norma in predpis sta jezikovni stalnici, ki se jima ni mogoče izogniti, ostaja pa vprašanje, kako ju določiti in kaj lahko predpisujeta. Slovenščina v odnosu do sosedskih jezikov (in seveda angleščine) odpira vprašanja manjšinskega jezika, obmejne jezikovne stičnosti ter vpliva globalizacijskega jezika na taka jezikovna prepletanja.

Na znanstvenem področju se z izvirnimi raziskavami slovenskega jezika v obmejnem področju odpirajo novi pogledi na razvoj slovenskega jezika, postavljajo se novi okviri za določanje jezikovne norme in predpisov, predvsem pa se spodbuja regijsko povezovanje (Podonavska regija in prostor Alpe-Jadran) in rešuje v preteklosti preveč zapostavljeno vprašanje jezikovnih manjšin, ob- in čezmejnega jezikovnega prepletanja slovenskega jezika z nemščino, madžarščino, hrvaščino in globalno angleščino. Temu bi lahko sledile poglobljene interdisciplinarne študije s področja medkulturnih vprašanj, geografskih, ekonomskih in političnih povezovanj v regiji.

1.2 Slovenščina je stiku z drugimi jeziki oblikovala odnos, ki ga še najbolje določa izraz jezikovna odprtost – pri tem izhaja iz osnov, ki jih določajo tudi vprašanja s področja jezikovne politike in načrtovanja, manjšinskega jezika, drugega/tujega jezika okolja, dvojezičja in dvojezičnosti. Projekt je usmerjen tudi v prepoznavanje in določanje stopnje dvojezičnosti v slovenskem obmejnem jezikovnem področju, s posebnim poudarkom na ugotavljanju narečnih zakonitosti in vlogi dialektov v stičnem večjezikovnem okolju (vprašanje stilne zaznamovanosti jezika v obmejnem slovensko-nemško-madžarsko-hrvaškem prostoru; zgodovinsko-razvojno pa vprašanje pokrajinskih knjižnih različic slovenskega jezika v alpsko-panonskem jezikovnem prostoru).

Glede na globalno angleščino projektne raziskave preverjajo tudi skrb slovenskih izseljencev za ohranjanje slovenskega jezika na dostojni višini, analizirajo jezik priseljencev, njihov odnos do slovenščine in njihovo obvladovanje vselitvenega jezika. Raziskava se osredinja na družbenostnojezikoslovno sprejemanje prvin iz drugega, sosedskega (predvsem pa globalnega angleškega) jezika v slovenščino – zlasti strokovni in znanstveni jezik sta že zaskrbljujoče zavezana angleščini, ki na teh področjih izrinja slovenščino in vse močneje prodira tudi v jezik v šoli, ustanovah in podjetjih, na področje oglaševanja in v medije. Raziskava poskuša odgovoriti na vprašanje, (1) ali je taka odprtost prednost ali slabost za slovenski jezik, (2) ali gre za nepotrebno prevzemanje, nadomeščanje, funkcijsko osiromašenje oz. utesnjevanje slovenščine, (3) ali za krajše, prevladujoče, obvezno posnemanje nekaterih jezikovnih sredstev ne glede na ustreznost in normativnost, (4) ali za jezikovno asimilacijo, ko se slovenski skupnosti posamezne funkcijske zvrsti jezika začenjajo zamenjevati z drugim, prednostnim, globalnim jezikom?

Jedrni del projekta se osredotoča na jezikovne ravnine, zajema socialne in funkcijske zvrsti jezika, pri slednjih pa je poudarek predvsem na jeziku medijev, ki danes najbolj vpliva na rabo (s tem pa tudi na normo) jezika. Vpliv se kaže zlasti v angleških, nemških, madžarskih in hrvaških prevzetih besedah, ki gredo skozi različne stopnje prilagajanja praviloma slovenskega glasoslovja, pravopisa in oblikoslovja, pa tudi v skladnji, kjer prihaja do sprememb nekaterih struktur in besednega reda. Predvsem v reklamnih oglasih so opazni tudi izraziti pragmatični

in medkulturni elementi, značilni za vse naštete jezike. Odstopanja od knjižne norme v medijih so prisotna tako pri poklicnih kot nepoklicnih govorcih v smislu vpliva okolja, ki se oblikuje pod vplivom narečnih baz – v projektu raziskujemo najbolj značilne stične točke, ki izhajajo iz skupnih značilnosti obmejnih slovenskih narečij. Gre za sistematično zbiranje gradiva iz slovenskega obmejnega in čezmejnega prostora, s tem pa želimo pokazati, do kod je v zgodovini segalo slovensko jezikovno področje, zarisati (narečno) slovensko jezikovno mejo v italijanskem, avstrijskem, madžarskem in hrvaškem prostoru, temu pa bo sledila še jezikovna analiza zbranega gradiva in priprava on-line (študijskega) gradiva.

2 Dosedanji rezultati projekta

2.1 Projekt je že v prvem letu pokazal, da je premišljeno zastavljen, saj je realizacija znanstvenih hipotez na diahronem (npr. dve znanstveni monografiji)[2] in sinhronem (npr. ena znanstvena monografija)[3] področju potrdila načrtovana razmišljanja. Slovenščina je imela vse do sredine 19. stoletja dve razlikovalni nadpodročni rabi jezika, ki sta soobstajali v stičnem osrednje- in vzhodnoslovenskem jezikovnem prostoru. Projekt je tudi potrdil razširjenost posameznih slovenskih narečij in narečnih prepletanj, nastajanje nadnarečij in vmesnih govorov iz geografskih in socialnih vzrokov.

Sinhrono gledano je bila do sedaj preverjena hipoteza o uresničevanju sodobnega slovenskega jezika v zasebnih in deloma javnih dvogovorih, s tem pa smo posegli tudi na področja besediloslovja, teorije govornih dejanj, jezikovne pragmatike, konverzacijske analize, sociolingvistike interakcije, skladnje govorjenih sporočil, političnega jezikoslovja, v povezavi s temi področji pa nas je zanimalo tudi razvijanje komunikacijskih spretnosti pri predšolskih otrocih.

Historična kompromisnost tvorcev knjižnega jezika na osi sinhrono-diahrono, lokalno-globalno in sistem-raba se je pokazala kot premišljena, funkcionalna strategija razvoja sodobnega slovenskega jezika. Smiselno jo je ohranjati in modificirati za potrebe novih družbenih okoliščin, ko družbene in politične integracije v jeziku favorizirajo globalno. Jezikovne spremembe se danes ocenjujejo le s stališča sinhronega – raba v imenu sproščenosti in svobode izražanja (pre)pogosto postaja neupravičeno merodajna. Socio- in idiolekti ter vplivi sosedskih in globalnega jezika so jezikoslovni fenomen, ki lahko pokaže uspešno pot za prilagajanje tujejezičnih prvin oz. kdaj je bolje upoštevati svoje genetične možnosti pri uveljavljanju novih jezikovnih in besedilnih vzorcev za nove sporazumevalne okoliščine v jeziku z manjšim številom govorcev.

2.2 Člani raziskovalnega projekta smo leta 2010 objavili 48 znanstvenih člankov ali samostojnih poglavij v znanstvenih monografijah, 2 znanstveni monografiji[4] in zabeležili novih 259 bibliografskih enot[5] v Cobissu.

[2] Zinka ZORKO: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 64), 2009. 387 str.
Natalija ULČNIK: *Začetki prekmurskega časopisja: besedje Agustičevega časopisa* Prijatel. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 67), 2009. 410 str.

[3] Mira KRAJNC IVIČ: *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 63), 2009. 306 str.

[4] Marko JESENŠEK: *Prekmuriana – Fejezetek a szlovén nyelv történetéből.* Opera slavica Budapestinensia. Budimpešta: Balassi Kiadó, 2010. 229 str.
Irena STRAMLJIČ BREZNIK: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom.* Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 71), 2010. 265 str.

[5] Ob že naštetih 5 monografijah (Zorko, Ulčnik, Krajnc Ivič, Jesenšek, Stramljič Breznik) so najpomembnejše objave in predavanja, ki so povezana z delom na projektu, še:
• Nada ŠABEC: *Jezikovne razmere pri ameriških Slovencih*. Avtorica je predstavila vprašanje slovensko-angleške

3 PREDSTAVITEV RAZISKOVALNIH CILJEV

Raziskave slovenskega jezika v stiku so nadaljevale z razlago dvosmernih interferenčnih vplivov na leksikološki ravni in sposobnost uveljavljanja novih tvorbenih vzorcev pod vplivom madžarizmov, germanizmov, hrvatizmov in anglicizmov kot pomembnimi sestavinami slovenskih frazemov.

3.1 Raziskovalna hipoteza se je na zanimiv način realizirala zlasti na diahronem področju projektnega dela. Sredi 19. stoletja se je slovenski knjižni jezik poenotil, vendar pa se prekmurski Slovenci med madžarsko revolucijo in uporom proti Habsuržanom niso združili: katoličani so podprli Habsburžane ter se odločili za jezikovno poenotenje in združitev z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom, saj so skladno z romantičnim razmišljanjem o narodu jezikovno enotnost razumeli kot predpogoj za državotvornost in narodnostno združitev; evangeličani so podprli madžarske borce za svobodo in Lajosa Kossutha, ker so se bali izrazito katoliško usmerjene habsburške politike. Protestant Kardoš je jezikovno poenotenje Slovencev razumel kot (dolgoročno) prevlado slovenske katoliške večine nad prekmursko evangeličansko manjšino, v enačbi (jezikovna enotnost Slovencev je predpogoj za nacionalno združitev Slovencev), ki je nastala med pomladjo narodov, pa je prepoznaval predvsem strah, da bo nacionalna združitev Slovencev v eni državi pomenila tudi versko združitev in poenotenje katoliške

jezikovne stičnosti v govoru slovenskih izseljencev in Slovencev v domovini. Slovenski izseljenci v Ameriki se srečujejo z neposrednimi angleško-slovenskimi jezikovnimi preklapljanji zaradi (1) socialnih in kulturnih ter (2) jezikovnih vzrokov. Poudarila je (A) jezikovno preklapljanje, (B) odnos med ohranjanjem maternega jezika in narodnostno pripadnostjo in (C) vplive posebnih jezikovnih dejavnikov v različnih sporazumevalnih okoljih, v katerih se znajdejo udeleženci raziskave.

• Vida JESENŠEK: *Sprichwort: eine Internet-Lernplattform für das Sprachenlernen: Antragsformular 2008: Programm für Lebenslanges Lernen*. Gre za pripravo spletnega petjezičnega frazeološkega slovarja za učenje tujih jezikov (SLO, D, H, SLK, CS), in sicer za poenoten opis zbranih pregovorov – tj. slovaropisna novost, ki ponuja podatke o pomenu, leksikalnem okolju, besedilni rabi, variantnosti in pragmatiki posameznega pregovora. Spletni slovar bo trodelen: (1) petjezična pareimološka podatkovna zbirka sestavljena z empirično metodo zbiranja korpusnih jezikovnih podatkov; (2) didaktični del z gradivi za učenca in učitelja in (3) interaktivno okolje za izmenjavo informacij.

• Mihaela KOLETNIK: predsednica Mednarodnega organizacijskega odbora – organizirala in vodila je 6. kongres Mednarodnega združenja za dialektologijo in geolingvistiko (SIDG), Maribor, 14.–18. 9. 2009, *www.sidgcongress.si/slo/*. Udeležilo se ga je več kot 100 dialektologov s celega sveta; kongres je bil prvič v Sloveniji in pomeni veliko priznanje za mariborsko (in slovensko) dialektološko šolo.

• Anja BENKO in Zinka ZORKO: German and Hungarian Loanwords in the Porabje Literature and Journalism and Their Check in Slovene Lexicographic Works. Vida JESENŠEK in Alja LIPAVIC OŠTIR (ur.). *Lexikographie der Fachsprachen: print- und digitale Formate, Fachwörterbücher, Datenbanken*.

• Elizabeta BERNJAK: A muravidéki kétnyelvű kétirányú oktatási modell hatékonysága. Ruda GÁBOR (ur.): *Muravidéki iskolák és könyvtárak az anyanyelv megmaradásáért*. *Pilisvörösvár – Göntérháza: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület – HETÉS Kultúregyesület*. 25–31.

• Mira KRAJNC IVIČ: Jezikovnopragmatične analize v slovenistiki. Vojko GORJANC (ur.): *Izzivi sodobnega jezikoslovja* (Zbirka Razprave FF). Ljubljana: FF. 121–135.

• Nada ŠABEC: Language use and identity in Slovene blogs. M. JERNEJ in A. SUJOLDŽIĆ (ur.): *New Challenges for Multilingualism in Europe.* Dubrovnik, Zagreb: Institute for anthropological research, 2010. 56.

• Natalija ULČNIK: *Prekmursko-madžarski jezikovni stiki v časopisu* Prijatel. 4. 5. 2010, Univerza ELTE, Budimpešta (predstavitev rezultatov projekta na univerzi ELTE).

• Mihaela KOLETNIK in Alenka VALH LOPERT: *Intralingual Subtitling of the Slovene Dialectal Film* Petelinji zajtrk (Rooster's Breakfast). 4th International Conference on the Translation of Dialects in Multimedia, Forlì, 13.–14. maj 2010.

• Melita ZEMLJAK JONTES: Kritični jezikovnokulturni vpogled v oddaje televizije Slovenija. Alojzija ZUPAN SOSIČ (ur.): *Sodobna slovenska književnost*. Ljubljana: FF (Obdobja, 29), 2010. 393–402.

• Marko JESENŠEK: *Začetki jezikovne politike in načrtovanja v prekmurskem knjižnem jeziku 18. in 19. stoletja*. *Muratáj (Lendava)* 2010/1–2. 118–126.

• Marjeta CIGLENEČKI: Vera Blumenau Simonič v šoli Antona Ažbeta. *Acta hist. artis Slov.* 2010/15. 107–126.

vere na celotnem slovenskem geografskem in nacionalnem prostoru. Kratkoročno je bila taka odločitev razumljiva, dolgoročno pa se je pokazala za napačno in slovenstvu škodljivo – zavestno jezikovno razlikovanje prekmurske protestantske literature od poenotenega slovenskega knjižnega jezika je po zlomu madžarske revolucije avgusta 1849 postalo primerna osnova za razvoj vendske teorije in madžarizacijo Slovencev med Muro in Rabo.

Če sta Trubar v 16. stoletju »kranjščino« in Števan Küzmič v 18. stoletju »stari slovenski jezik« napredno in v duhu časa utemeljevala kot »stranski produkt protestantizma«, pa se Kardoševo razumevanje slovenskega jezikovnega vprašanja kot razločevalnega elementa slovenske (prekmurske) evangeličanske in katoliške cerkve sredi 19. stoletja vendar pokaže kot zastarelo, razumljeno preozko cerkvenopolitično, neupoštevajoč sodobne jezikovno-kulturne in politične razmere, ki so nastale sredi 19. stoletja in so na novo oblikovale pojem ter razumevanje naroda, jezika in države.

3.2 *Slovenščina v stiku* z *(A) angleščino*: vpliv angleščine na slovenščino v slovenskih tiskanih in elektronskih medijih; enomesečno terensko delo med kanadskimi Slovenci v Vancouvru; *(B) nemščino:* slovarska obravnava slovensko-nemške frazeologije v dvojezičnih splošnih in strokovnih slovarjih, primer rabe v slovarjih (večdimenzionalni leksikografski opis pregovorov), tipi slovarskih mikrostruktur, teorija konceptualne metafore; priprava slovenskih ekvivalentov za zbirko aktualnih nemških pregovorov (300) ter izdelava metodologije kontrastivne analize frazemov po teoriji konceptualne metafore; *(C) madžarščino*: Priprava delovnega osnutka o položaju slovenskega jezika v Porabju in stičnega madžarskega jezika v Prekmurju. Analiza dosedanjih raziskovalnih dosežkov in iskanje vzrokov za izgubljanje manjšinskega jezika, interferenčni pojavi v slovenščini kot manjšinskem jeziku.

3.3 *Slovenski jezik:* Analiza oglasnih besedil in frazeološkega gradiva v SSKJ in korpusih. Prenos pridobljenih spoznanj o naravi in vlogi novotvorjenk v različnih komunikacijskih praksah prek programov izobraževanja in usposabljanja strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju.

4 Uporabnost rezultatov projekta

4.1 Diahroni del raziskave dokazuje obstoj alpske in panonske različice slovenskega jezika, ki sta se uporabljali med Slovenci v Avstriji in v državi Ogrski. Rezultat njunega polstoletnega zbliževanja, oplajanja in prepletanja je bilo oblikovanje enotne knjižne norme (t. i. novoslovenščina ali enotni slovenski knjižni jezik) sredi 19. stoletja. Do takrat sta na slovenskem narodnostnem ozemlju obstajali dve knjižni normi: osrednjeslovenski (t. i. kranjščina) in vzhodnoslovenski (prekmurski in vzhodnoštajerski) knjižni jezik. Dvojnost slovenske knjižne norme je posledica alpskega (karantanskega) in panonskega kulturnozgodovinskega in jezikovnogeografskega vpliva.

4.2 Razmišljanja o jeziku odpirajo vprašanje o jezikovni zavesti; vprašanje jezikovnega prepletanja v stičnem prostoru porajajo nova spoznanja o procesih, ki jih sprožajo jezikovni stiki.

Analiza slovensko-angleške stičnosti daje zanimive vpoglede v jezikovno-stične pojave tako s strukturalnega kot s funkcionalnega vidika in nam pomaga razumeti (in v nekaterih primerih napovedati) procese jezikovnih sprememb, ki se dogajajo v slovenščini pod vplivom angleškega jezika. S proučevanjem sodobnih trendov v aktualni jezikovni situaciji nas uvršča ob bok drugim jezikovnim okoljem, kjer se izvajajo podobne raziskave o stiku drugih jezikov z angleščino kot jezikom globalne komunikacije ter na ta način širijo vedenje o razvoju slovenščine v mednarodnem kontekstu.

4.3 Sinhroni del raziskave je v letu 2010 prinesel nove poglede na jezikovno rabo – (a) poudarja dinamičnost pri oblikovanju smisla izrečenega in kaže na možno, a pomembno razhajanje med sporočenim (tvorčev vidik) in interpretiranim (naslovnikov vidik); pomembno vlogo pri tem igrajo tudi glagoli jezikovne dejavnosti, ki lahko naredijo tvorčevo namero izrecno, lahko pa jo zgolj prekrijejo, saj je neko preteklo tvorčevo jezikovno ali nejezikovno dejanje lahko družbeno manj sprejemljivo; (b) povezovanje in aplikacijo ugotovitev o zapletih pri transkribiranju na področju prava, natančneje prepisovanje zvočnih zapisov sodnih obravnav; (c) raziskave s področja slovenskega besedotvorja so precej redke, še redkejše tiste, ki poleg sistemskega vidika obravnavajo tudi besedilno in stilistično funkcijo besedotvornih postopkov in tvorjenk kot njihovih rezultatov. Raziskava je pokazala, da je terminologija v slovenskem besedotvorju že tradicionalno slovenska, pri upoštevanju najsodobnejšega besedilnega gradiva (spletna besedila) pa so potrebne tudi terminološke novosti. Projekt v tem smislu predstavlja terminološko kontinuiteto kot tudi njeno širitev.

5 SKLEP

5.1 V projektu so predstavljene knjižnojezikovne razmere v slovenskem govornem prostoru (t. i. kranjščina, prekmurščina in vzhodna štajerščina), podan je razmislek o prekmurskem knjižnem jeziku (kakor so ga videli in razumeli nekateri pomembni prekmurski pisci in prevajalci, npr. Števan in Mikloš Küzmič, Borovnjak, Borko, Pavel) ter o prekmurski publicistiki (*Prijatel*, *Novine*, *Marijin list*, *Kalendar srca Jezušovoga*).

Osrednjeslovenski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici: *Brižinski spomeniki* – Primož Trubar – Janez Svetokriški – racionalistična jezikovna prizadevanja Marka Pohlina in zoisovcev – Jernej Kopitar – Matija Čop – poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja.

Prekmurski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici: *Brižinski spomeniki* – Števan Küzmič – Mikloš Küzmič – Jožef Košič – (postopno) poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja (Jožef Kardoš – Štefan Borovnjak – Franc Ivanocy – Jožef Klekl). Vzhodnoštajerski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici: *Brižinski spomeniki* – prevajanje Parchamerjevega katekizma – svetourbanska akademija – Primičev graški krožek – Peter Dajnko – Anton Murko – Anton M. Slomšek – poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja. Raziskava opozarja na to, da ne moremo govoriti o enotnem slovenskem knjižnem jeziku, ki se je ves čas razvijal v osrednji Sloveniji, in o jezikovnem partikularizmunih na njenem severovzhodnem obrobju. Do sredine 19. stoletja smo Slovenci imeli dva tipa knjižnega jezika, izhajajoča iz pravzorcev, ki so nastajali v alpskem in panonskem (podonavskem) jezikovnem prostoru.

5.2 Sinhroni del raziskovanja je zajel aktualna tvorbena dogajanja pri zelo opaznih skupinah tvorjenk, hkrati pa se z raziskovanjem in vlogo tvorjenk v različnih sodobnih besedilih kažejo tudi posledice vse vplivnejših globalnih ekonomskih, političnih in kulturnih integracij, ustvarjenih prek globalnega jezika. Raziskava tako prinaša pogled na razvojno dinamiko in besedilno vlogo sodobne slovenske tvorjene leksike, ki je lahko zanimiva ne samo za slovenske, ampak tudi za mednarodne, zlasti slovanske derivatologe.

Projekt kaže na pomembnost vloge slovenskega jezika v stičnem prostoru, na vpliv slovenščine na sosedske jezike in na pomen za kulturni in jezikovni razvoj Slovenije. Rezultati raziskave prispevajo k objektivnemu opisu aktualnega jezikovnega stanja v Sloveniji in so koristni kot smernice pri snovanju jezikovne politike v slovenskem in širšem, evropskem jezikovnem okviru.

LITERATURA

ARRS-ZV-JR-Prijava/2008-II/6437 – *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*, 15. 1. 2009.

ARRS-RPROJ-LP-2009/196 – *Letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta za leto 2009*, 13. 4. 2010.

ARRS-RPROJ-LP-2010/126 – *Letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta za leto 2010*, 18. 4. 2011.

JESENŠEK, Marko, 2009: Slovenski jezik in Evropska zveza. *Slavia Centralis* 2/2. 7–23.

– –, 2010: Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem – normativnost in/ali partikularizem. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21). 13–22.

– –, 2010a: Začetki jezikovne politike in načrtovanja v prekmurskem knjižnem jeziku 18. in 19. stoletja. *Muratáj (Lendava)* 1–2. 118–126.

– –, 2010b: *Prekmuriana: fejezetek a szlovén nyelv történetéből*. Budimpešta: Balassi Kiadó (Opera Slavica Budapestinensia, Linguae Slavicae).

Irena Stramljič Breznik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
irena.stramljic@uni-mb.si

Inovativni besedotvorni vzorci – iz oglasne prakse k šolskemu jezikovnemu pouku

Prispevek se posveča besedotvorni problematiki, kot je zajeta v osnovno- in srednješolskih učbenikih, ki v temelju učence in dijake seznanjajo z jezikovnosistemskimi vzorci, manj pozornosti pa je posvečene novostim v tvorbenih procesih. Ti so danes v presečišču znotraj- in medjezikovnih prepletanj v povezavi z globalizacijskimi vplivi. Prepoznavati besedotvorne vzorce v oglasih tako ne pomeni samo prepoznavati jezikovnosistemske tipike, ampak še zlasti tisto, kar od tega odstopa, v jezik pa vnaša nov tvorbeni nemir.

1 Uvod

1.0 Veljavni osnovno- in srednješolski učbeniki v skladu s predpisanim učnim načrtom vključujejo tudi prvine besedotvornega sistema. Ne da bi zahajala v podrobne opise, kaj in kako kateri učbenik, ker za to niti ni prostora, lahko posplošim, da se k tovrstni jezikovni problematiki pristopa sintetično (tvorjenje posameznih besednih vrst na podlagi skladenjske podstave ali opisa, dopolnjevanje členov besedne družine) in analitično (določanje prvin, iz katerih je tvorjenka strukturirana, ugotavljanje motivirajoče besede, določanje skupnega korena besedne družine in tvorjenk, ki vanjo (ne) sodijo).

1.1 Na vprašanje, ali je to poglavje pri jezikovnem pouku zahtevnejše, bi odgovorila pritrdilno, zlasti še v primeru analitičnega pristopa. Kljub vsemu s funkcijskim pristopom pri tvorbi besed lahko opozorimo tudi na njen kreativni vidik, ki bo tudi iztočnica pričujočega prispevka.

2 Inovativnost – stična točka oglasov in leksike v njej

2.0 Oglasna besedila, katerih porast je iz dneva v dan večji zaradi potrošniško usmerjenega družbenega vsakdana, se neprestano borijo za našo pozornost z barvno kombinacijo, obliko znaka ali črke ali s čim tretjim, zlasti še nevidenim.

2.1 Inovativnost je torej temeljni imperativ tudi oglaševanja. Inovativno v oglasih je lahko prav vse, od nagovorov, sporočil in vizualnih rešitev do posameznih elementov v njih in njihovih kombinacij. Zato ni presenetljivo, da je v devetdesetih letih 20. stoletja tudi jezik

oglasov postal predmet intenzivnejšega raziskovanja slovenskih jezikoslovcev z vidika jezikovne zvrstnosti, stilistike, pravopisa, frazeologije, besediloslovja in besedotvorja (Bokal 1996/97; Humar 2000; Korošec 2005; Stramljič Breznik 2006; Verovnik in Logar 2006; Černetič 2007; Stramljič Breznik in soavtorice 2008; Starc 2009; Stramljič Breznik 2010a). Družijo jih skupne ugotovitve, da se v oglaševalske namene uporabljajo vsa razpoložljiva jezikovna sredstva. Še zlasti leksikalna, med katerimi opazno mesto zasedajo tudi priložnostne novotvorjenke in grafoderivati (Stramljič Breznik in Voršič 2009), ki so nosilci estetske, ekspresivne in intelektualne vloge ter odražajo vse večjo vizualizacijo oglasne komunikacije.

2.2 Zakaj je mogoče govoriti tudi o leksikalnih inovacijah? Odgovor je preprost: ker je tudi lesikalni sestav jezika sistemski in ima svoje zakonitosti, podobno kot fonološki, morfološki, sintaktični. Od naštetih se razlikuje po tem, da so imenovani relativno zaprti, leksikalni sistem pa je odprt in obsega večje število enot. Leksika ima temeljno poimenovalno vlogo, je verbalizacija vedenja, znanja in se tvori po določenih principih, med katerimi je pomembna zlasti antropomorfizacija (Furdik 2008: 28–33), ki jo je po avtorjevih besedah mogoče razložiti s parafrazo biblijskega izreka *Človek je ustvaril jezik po svoji podobi*. V jeziku se odraža človekovo videnje in razumevanje sveta, kar posebej izpostavlja kognitivno jezikoslovje.

2.3 Sistemskost leksike predpostavlja tudi njeno normo. Norma je zbir vseh tvornih jezikovnih lastnosti, vseh (jezikovno)funkcijskih in (jezikovno)identifikacijskih prvin (Vidovič Muha 1991: 18). Vzpostavi pa se s tem, da tvorci besedil dalj časa uveljavljajo določene lastnosti glasovja, oblik, besed, besednih zvez ipd. in da naslovniki to tudi v glavnem sprejemajo (Toporišič 1992: 147). Iz tega izhaja, da je mogoče razlikovati med inovacijo in napako, čeprav Barbara Kryžan - Stanojević (2011: 9–18) ugotavlja, da je liberalizacija družbe privedla tudi do liberalizacije jezikovne norme in redefiniranja termina napaka. Meja med inovacijo, ki je funkcionalno utemeljena, in napako, ki je funkcionalno neutemeljena inovacija, se včasih zabrisuje. Napaka je namreč nezavedno odstopanje od jezikovne norme, inovacija pa zavestna modifikacija oblike, ki je predpisana z normo. S tega zornega kota v okvir leksikalnih inovacij sodijo tudi t. i. neologizmi in okazionalizmi.

2.4 Kot je že bilo opozorjeno (Stramljič Breznik 2010b: 111–113), pogledi različnih jezikoslovcev odkrivajo prepoznano distinkcijo med neologizmom kot poimenovalno potrebnim izrazom, ki je tudi že razširjen v rabi kot slovarska enota z ustaljenim slovarskim pomenom, čeprav ga govorci zaznavajo kot novega, in okazionalizmom ali priložnostnico kot izrazom, ki ne obstaja niti v jezikovnem sistemu niti ni ustaljen kot slovarska enota. Če se priložnostnice opazuje z vidika besedotvorne ustvarjalnosti, leksikalnega, stilističnega in leksikografskega vidika, potem je mogoče ugotoviti, da gre za individualne tvorbe, ki z namenom različne ekspresivnosti in estetske vloge zavestno kršijo besedotvorno normo. Priložnostnice so namenjene specifični rabi v tekstu, zato so nereproduktivne in poimenovalno fakultativne. Z besedotvornega stališča pa lahko opazujemo, ali priložnostnica uresničuje besedotvorni sistem (analogna tvorba) ali ga ruši (neuzualna tvorba). Osredinila se bom na take oglasne tvorjenke, ki se po tej kategorizaciji uvrščajo med priložnostne.

3 INOVATIVNI TVORBENI VZORCI

3.0 Oblikovalci oglasnih sporočil vsebine posredujejo na različne načine vizualnega nagovora. Naj omenim vsaj dva, ki sta lahko vzporedna tudi pri kreaciji novih besed. Sašo Urukalo (2010: 50) med drugim omenja načelo asociacije, ko naslovniki prepoznajo motiv na fotografiji, risbi ali ilustraciji kot skladnega z lastnimi osebnimi izkušnjami, tako da ena predstava izzove

drugo. Drugo načelo pa je načelo subverzije, ko oblikovalec uporabi različne znake ali kode, ki omogočajo različne interpretacije in pomensko večplastnost. Ti dve načeli se lahko posplošita tudi na raven leksike v oglasih: prva nastaja na podlagi asociacije in podobnosti izraza z drugim izrazom, npr. Piknik je *fitnik!*, ker se ustvari podobna izrazna oblika, besedotvorna motivacija je analogna po sistemu slovenskih tvorjenk (*fit-nik*), čeprav na spletu najdemo tujejezični zvezi *Coach FitNik* in *Family Fitnik*. Načelo subevrzije pa se pojavlja pri t. i. grafoderivatih, ki izkoriščajo raznolike tipografske možnosti, npr. *FENomenalni* nakup, iz oglasa, ki oglašuje nakup zamrzovalnika, za nagrado pa kupci prejmejo še fen 'sušilnik za lase'.

3.1 Oglas kot izhodišče za prepoznavanje tvorbene in stilno različne leksike je uporabljen tudi v nekaterih učbenikih. Zato tokrat ponujam možnost opazovanja priložnostnih tvorjenk z vidika znotraj- in medjezikovnih prepletanj ter pri tem izrabe ustaljenega ali povsem nepredvidljivega tvorbenega vzorca. Nazadnje pa še posebno skupino priložnostnih tvorjenk, imenovanih grafoderivati. Zaradi prostorske omejenosti bo izpostavljenih le nekaj najtipičnejših primerov znotraj vsake skupine.

3.1.1 Znotraj jezikovnega prepletanja je mogoče opazovati priložnostne tvorjenke, ki v svojo strukturo vgrajujejo prvine različnih zvrstnih snopov. Pri tem lahko izkoriščajo ustaljene tvorbene vzorce in posledično nastajajo potencialne tvorjenke. Tvorbena kreativnost je zato manjša, ekspresijo pa dosegajo z zapolnitvijo zaznamovanih sestavin tvorjenke. Tako namreč kaže tvorbeni vzorec *Sam* + *-ijada* (npr. *salamijada, mortadelijada, bogračijada, palmijada ...*). Omenjene besede se nahajajo v oglasih, ki vabijo na prireditve, namenjene preizkušanju salam, mortadel, bograča oz. na potovanje z agencijo Palma. Posebnost s tega vidika je *čurkijada*, prireditev, ki vabi na poskušnjo klobas z nadevom iz kaše, zanje je namreč uporabljen vzhodnonarečni izraz *čurki*. Veliko ekspresijo vsebujejo izmedmetne tvorjenke, npr. *Njamček* < *majhen Njam* < *njam*, ki ga srečamo v oglasih Pivke s sloganom *Njami, še bi, mami.* Prvine slengizacije so pogoste v oglasih, ki nagovarjajo mlajše generacije potrošnikov. Tvorjenka *džabest* je nesistemska, po izvoru sklop dveh tujejezičnih prvin: *džabe* 'malo, malo vredno' je turcizem v srbščini in anglizem *best* 'najboljši, najprimernejši'. Tako bi pri njej lahko govorili tudi o prepletanju različnih jezikov, o čemer več v nadaljevanju.

3.1.2 Medjezikovno prepletanje in uporabo predvidljivih tvorbenih vzorcev, vendar z zaznamovanimi, pogosto izlastnoimenskimi prvinami, lahko opazujemo pri takih sestavljenkah s citatno podstavo: *pri-twixati, z-googlati, pri-facebookati* ipd., ki lahko alternirajo tudi s podomačeno, npr. *priguglaj* (si nagrado). Zelo pogosta je tvorba zloženk v kombinaciji z domačimi in internacionalnimi sufiksoidi, kar vodi v hibridizacijo tvorjenk, npr. *-skop* (*cvetoskop*: oglaševanje interaktivne storitve, s katero si lahko na TV-zaslon namestite ozadje z reminiscenčnimi cvetličnimi prizori, ki jih ustvarja kalejdoskop), *-mat* (*mlekomat, svečomat, lekomat*), oglasi ponujajo novo storitev prek avtomata. Vzorčna tvorjenka je bila gotovo *avtomat*, *-mat* je dobil status sufiksoida, ki je postal družljiv z različnimi korenskomorfemskimi sestavinami (*iglomat, kavomat, kondomat, parkomat* ipd.). Oglasne novotvorjenke nastajajo tudi z novimi kombinacijami ob uveljavljenih prefiksoidih, npr. *eko-*, ki lahko ima več variacij glede citatnosti in zapisa (*ekosubvencija, ecovoznik, eko-svet, ekogradnja*) ali *bio-* (*biokakovost* in *bio kakovost*). V slovenščini se tovrstni elementi lahko osamosvojijo kot leksemi, npr. ta izdelek je *eko/bio* v pomenu 'ekološki/biološki'. Se pa v oglasih lahko pojavljajo tudi primeri novega opomenjanja, npr. citatno zapisanega morfema *eco-*, kot bi bil kratica, pa to ni. Proizvajalec oglašuje lososa v naravnem olju, na oglasu je zapisano ECO+ z razlago **E**konomična **C**enovna **O**bveza, kar si potrošnik lahko razlaga, da ni samo ekološko (ker je v naravnem olju), ampak je tudi poceni. Podobno kaže tudi naslednji primer, ko gre za novo opomenjanje prave

kratice, izvorno nastale v drugem jeziku, npr. SEAT (< **S**ociedad **E**spańola de **A**utomóviles de **T**urismo) je na novo remotiviran s slovensko besedno zvezo **S**edaj **E**nkraten **A**kcijski **T**renutek.

3.1.3 Izraba nesistemskih, individualnih vzorcev zvišuje ekspresijo, toda hkrati znižuje stopnjo pomenske predvidljivosti. Izjemno zanimiva je tvorjenka *klumpanje*, ki je izpeljanka iz sklopa KLUMP < **Klu**b **m**ladih **P**lanina, in je iz oglasa za prireditev, ki jo organizira omenjeni klub. Zanimivejši je tudi sklop ABAcent < **Aba**(nka) + **cent**, s katero se ponuja ugodna bančna storitev. Zaradi tipografskega elementa (prvi del je zapisan z verzalkami), jo že lahko štejemo h grafoderivatom.

Termin grafoderivat opredeljuje besede, nastale z izrabo posebnih grafičnih možnosti (Popova, 2007, 2008a, 2008b). Postopek tvorbe takšnih besed se imenuje grafiksacija in pomeni sposobnost oblikovanja oz. tvorjenja besed, pri kateri v vlogi besedotvorne prvine nastopajo različna grafična in ortografska sredstva. Veliko tega lahko najdemo tudi v slovenskih oglasih (Stramljič, Voršič 2009), zato tukaj le nekaj najnovejših primerov. V okviru oblikovanja besede z grafičnimi sredstvi znotraj enega jezika je pogost pojav vključevanje ločil in različne tipografije, npr. velikosti pisave *EJ!Kartica*, ki oglašuje evropsko kartico popustov za mlade, *O!mega* iz Pivkinega oglasa za piščančje hrenovke in salame z maščobami omega 3, ki omogoča dodatno pomensko interpretacijo v smislu: Pivkin izdelek je O, mega! Izvirno se uporablja kombinacija različnih kodnih sistemov, tj.: (1) Črk in znamenj za denarne enote (npr. SAMOV *KOLEDARČ€K*), v obliki koledarja so označeni dnevi, ko je možno unovčiti določene bonuse v trgovini SAM, d. o. o. (2) Črk in znamenj iz elektronske komunikacije (*tuškabin@*), tako se namreč oglašuje mobilni portal operaterja Tušmobil. (3) Črk in znamenj iz logike (*m>navigator*) iz oglasa za navigacijo prek mobilnega aparata. (4) Črk in števk (*4motion*) iz avtomobilskega oglasa, ki oglašuje, da je vožnja s štirikolesnim pogonom pravo razburjenje in čustven užitek (prim. angl. *emotion*, *motion*). (5) Ime oglaševanega izdelka je lahko zajeto v tvorjenki in izpostavljeno z velikostjo tiska ali barvo. Zgolj na izrazni ravni se pokriva z delom besede, s katero pa ni etimološko povezano, gre za t. i. naivno etimologiziranje (*oraLNI UŽITKI*). Pri tem se oglašuje osvežilna pijača Ora, ki je domiselno vključena v tvorjenko *oralen* 'usten'. (6) Za kodografiksacijo lahko navedemo tudi primere, ko se posamezne črke iz oglaševanega izdelka ali storitve nadomeščene s slikami, npr. *KILOmeter* je ime trgovine, ki prodaja metrsko blago na kilograme. Izrabljena je homonimija, črka *o* pa je nadomeščena še s stilizirano sliko v krog zvitega merilnega traku.

4 SKLEP

Oglasna besedila se zdijo nadvse primerno izhodišče za prepoznavanje tako ustaljenih kot novih besedotvornih vzorcev. Zlasti zanimivi pa so slednji, saj v njih prepoznavamo na eni strani t. i. potencialne besede, ki izkoriščajo v jeziku že obstoječo zgradbo tvorjenk tako, da jih v posameznih delih na novo sestavinsko zapolnjujejo in s tem sobesedilno aktualizirajo. Na drugi strani pa srečujemo take, ki pogosto rušijo besedotvorno normo z neobičajno podstavo, tvorbenim morfemom ali z neobičajno kombinatoriko obojega, za nameček pa se vsemu temu lahko pridružuje še grafemska obogatitev. Razumevanje in interpretacija takih tvorjenk pa sta tesno povezana prav z njihovim mestom v oglasnem besedilu. S takšnim pristopom se žarišče opazovanja premakne od formalno besedotvornega k funkcijskemu vidiku in utemeljitvi specifične oblike za specifične namene. Prepoznavati besedotvorne vzorce v oglasih tako ne pomeni samo prepoznavati jezikovnosistemske tipike, ampak še zlasti tisto, kar od tega odstopa, v jezik pa vnaša ustvarjalni potencial in inovacije.

Literatura

BOKAL, Ljudmila, 1996/97: Jezik oglaševalskih besedil. *Slava: debatni list* 10. 125–126.

ČERNETIČ, Marinka, 2007: Vloga in značilnosti frazemov v slovenskih tiskanih oglasih. Erika Kržišnik in Wolfgang Eismann (ur.): *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 377–394.

FURDÍK, Juraj, 2008: *Teória motiváce v lexikálnej zásobe*. Ur. Martin Ološtiak. Košice: Vydavatel'stvo LG.

HUDEJ, Sonja, 2001: Argumentacijski procesi in prepričevalna sredstva v besedilu. *Slavistična revija* 49/3. 204–222.

HUMAR, Marjeta, 2000: Besedilne in jezikovne značilnosti reklamnih besedil. Inka Štrukelj (ur.): *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 315–336.

KOROŠEC, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: FDV.

KRYŽAN - STANOJEVIĆ, Barbara (ur.), 2011: *Inovacije u slavenskim jezicima*. Zagreb: Biblioteka Srednje Europe. 9–18.

POPOVA, Tatjana, 2007: Графические окказионализмы русского языка конца XX - начала XXI вв. *Русское слово, высказывание, текст: рациональное, эмоциональное, экспрессивное. Межвузовский сборник научных трудов, посвященный 75-летию профессора П.А. Леканта.* М.: МГОУ. С. 291–295.

– –, 2008a: Виды графодеривации в современном русском языке.*Русский язык: человек, культура, коммуникация: Сборник статей*.Екатеринбург, УГТУ-УПИ. 2.

– –, 2008b: Графодериват: слово или текст? *Русский язык: человек, культура, коммуникация: Сборник статей.* Екатеринбург, *УГТУ-УПИ*. С. 191–198.

STARC, Sonja, 2009: *Časopisna oglaševalska besedila, reklame: struktura in večkodnost*. Koper: Založba Annales.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2006: Pravopisna norma v jeziku slikovnousmerjenih oglasov. Marko Jesenšek, Zinka Zorko (ur.): *Jezikovna predanost*. Maribor: Slavistično društvo; Ljubljana: SAZU. 388–396.

– –, 2010a: Reaktualizacija besedilnih vzorcev v radijskih oglasih. *Jezikoslovni zapiski* 16/2. 131–142.

– –, 2010b: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena in VORŠIČ, Ines, 2009: Grafoderivati v tiskanih oglasih. *Teorija in praksa* 46/6. 826–838.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, VALH LOPERT, Alenka in KRAJNC IVIČ, Mira, 2008: *Tako je bolje: priročnik z nasveti, kako odpraviti nekatere najpogostejše jezikovne težave v prodajnih katalogih trgovcev*. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

URUKALO, Sašo, 2010: *Odločitev za odgovornost. O oblikovalski etiki in oglaševanju.* Ljubljana: Marketing Magazin in Društvo oblikovalcev Slovenije.

VEROVNIK, Tina in LOGAR, Nataša, 2006: O jeziku, stilu i utjecaju slovenskih tiskanih oglasa. Jagoda Granić (ur.): *Jezik i mediji. Jedan jezik: više svjetova*. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL. 743–752.

VIDOVIČ - MUHA, Ada, 1991: Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. Darinka Počaj-Rus, Hermina Jug-Kranjec, Erika Kržišnik, Marko Kranjec in Marko Stabej (ur.): *Zbornik predavanj. 26. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 24. 6.–13. 7. 1991*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 17–27.

SPLETNI IN ELEKTRONSKI VIRI

Geslo Inovativno oglaševanje: <http://www.finance.si/index.php?cat=1193>. Dostop 25. maja 2011.

Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana: DZS, 1998.

TOPORIŠIČ, Jože (ur.): *Slovenski pravopis.* Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, 2001.

Ines Voršič
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
ines.vorsic@uni-mb.si

Korpusni pristop pri raziskovanju leksikalnih posebnosti oglasov*

Prispevek predstavlja korpusni pristop pri raziskovanju leksikalnih značilnosti slovenskih tiskanih oglasov, in sicer s pomočjo korpusnega orodja Sketch Engine*. Le-to omogoča pridobitev nabora najfrekvenčnejših besed na eni strani, na drugi pa seznam priložnostnih besed, ki so v zadnjem času značilna sestavina oglasov. Z dodatnimi funkcijami so raziskane tudi tipične slovnične zveze najpogostejših besed. Na tak način članek jasneje definira nekatere jezikovne stalnice in posebnosti oglasov.*

0 Uvod

Sodobno življenje je prežeto s spremembami na vseh ravneh človekovega delovanja, spreminjajo se politične usmeritve, tehnologija ter komunikacijske možnosti, znanost in ne nazadnje jezik. Danes so tudi oglasi človekov vsakdanji spremljevalec, področje oglaševanja pa je z vidika opazovanja jezika za lingviste izredno privlačno. Tudi v slovenistiki obravnava oglasov ni več novost, raziskujejo se tako jezikovna kot nejezikovna sredstva, kajti oboje je v oglasih neločljivo povezano. Še posebej zanimive pa so raziskave, ki se nanašajo na posebnosti v leksiki, saj se ravno ta jezikovna ravnina najbolj dinamično spreminja. Pričujoči prispevek predstavlja korpusno metodo kot možnost, s katero lahko celoviteje in statistično relevantneje prikažemo nekatere oglasne jezikovne značilnosti.

1 Korpus oglasnih besedil

Izhodišče empirične obravnave je osebni korpus oglasnih besedil, ki zajema 100 tiskanih oglasov, paberkovalno zbranih v letih od 2006 do 2009, ki so bili z besedotvornega vidika obravnavani v diplomskem delu avtorice članka (Voršič 2009), z vidika intertekstualnosti pa v diplomskem delu Monike Javornik (2007). Med raziskovalno gradivo so vključeni oglasi, nastali z različnimi metodami tiskanja – revijalni in časopisni oglasi, (vele)plakati, brošure, prodajni katalogi, oglasi iz direktne pošte. Z vidika oglaševalnega namena so vsi oglasi pridobitni, in

* Prispevek je nastal pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Stramljič Breznik na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru v času statusa mlade raziskovalke in je rezultat individualnega raziskovalnega dela v okviru programske skupine P6-0156 in raziskovalnega projekta J6-2238.

sicer prodajni in predstavitveni.[1] Glede na čas vsebovanega gradiva je korpus tako sinhroni, glede na prenosnik pa pisni. Zasnovan je s pomočjo korpusnega orodja *Sketch Engine* (SkE), ki je različnofunkcionalno orodje za iskanje po korpusih. Nudi klasične funkcije za iskanje konkordanc (iskanje po lemi, besednih oblikah, frazah, z jezikom CQL) in standardne načine prikaza, sortiranja, filtriranja ter shranjevanja konkordanc, obenem pa omogoča še dodatne možnosti za raziskovanje besedja: izdelava besednega seznama (Word List), uporaba tezavra (Thesaurus) in besednih (Word Sketch) ter primerjalnih skic (Sketch-Diff). V tem kontekstu je korpusni pristop zelo sprejemljiv pri raziskovanju ustaljenih in neustaljenih leksikalnih značilnosti oglasov. V orodju najdemo korpuse številnih jezikov, slovenski pa je zastopan z referenčnim korpusom *FidaPLUS*. Slednji je sicer v slovenščini najobsežnejši korpus, ki omogoča razširjeno raziskovanje jezika glede na čas, prenosnik, zvrst in lektoriranost, vendar pa ne dopušča specializiranega iskanja po besedilnih oblikah, kot so npr. oglasi. Ker pa oglasna besedila s svojo vseprisotnostjo sooblikujejo rabo jezika (Stramljič Breznik idr. 2008: 7), ne sme biti zanemarljivo niti tako raziskovanje. Prav zato je v orodju SkE posebej dobrodošla možnost, ki omogoča izdelavo lastnega korpusa.

Na začetku dela smo povsem naključno izbrali sto oglasov, prepisanih in preoblikovanih v običajno digitalno tekstovno obliko (Microsoft Word). Pred oblikovanjem korpusa smo besedila združili, prečistili in poenotili zapis. Toda korpus, ki ga izdelamo sami, ima zelo omejeno uporabno vrednost, če ni oblikoskladenjsko označen in lematiziran (Gorjanc in Fišer 2010: 63). Za segmentacijo, lematizacijo, tokenizacijo in morfosintaktično označevanje besedil smo uporabili spletni program JOS ToTaLe text analyzer (Erjavec, Krek 2008), ki za uporabo zahteva predpogoj, da so besedila zapisana v znakovni obliki UTF-8. Korpus oglasnih besedil obsega 11402 pojavnici. Glede na velikost tako ni referenčen v smislu predstavljanja splošnega slovenskega oglasnega besedja, lahko pa pokaže imanentne smernice oglasne leksikalne tipike in je temelj za nadaljnje nadgrajevanje.

2 LEKSIKALNE POSEBNOSTI OGLASNEGA JEZIKA

Raziskovanje oglasnih značilnosti je tudi v jezikoslovni stroki že ustaljena tema. Opisane so besedilne značilnosti (Humar 2000a), skladenjske in oblikoslovne posebnosti (Humar 2000a, 2000b), raziskana je pravopisna podoba (Humar 2000b; Stramljič Breznik 2006, 2007), predstavljene pa so tudi leksikalne značilnosti, med katerimi so izpostavljene zlasti jezikovne novosti, izbira besedja različnih funkcijskih zvrsti in raba neslovenskih besed (Humar 2000b). Temeljna funkcija oglasov je vplivanjska, zaradi tega posledično estetska, ekspresivna, včasih celo intelektualna. Bistveno je namreč, da je oglas vpadljiv, mikaven, da učinkuje na naslovnika, zaradi česar ima svojevrstne jezikovne značilnosti. Nekateri raziskovalci razpravljajo o jeziku oglasov celo kot o posebni stereotipni tvorbi, saj obstajajo liste najpogosteje uporabljenih besed, spet drugi zavračajo tako opredelitev, ker menijo, da gre za od namena določeno rabo jezika z značilnim izborom jezikovnih sredstev (Sowinski 1998: 41, po Stramljič Breznik 2007: 69).

2.1 Besedni seznami. Korpusno orodje poleg osnovnih funkcij omogoča izdelavo besednega seznama ali liste besed (Gorjanc 2005), ki zbere in po pogostnosti uredi vse besede v korpusu. Mogoče je pridobiti frekvenčni seznam vseh lem in vseh besednih oblik, z zapisom zahteve pa tudi spisek besed, ki izhajajo iz enakega korena oz. dela besede (npr. *nov.**: *novo, novost, novozgrajenček*).

[1] Po drugem merilu (oglaševalni namen oz. sporočanjska funkcija oglasa) Koroščeve (2005: 37) razvrstitve oglaševalnih besedil.

V prvi vrsti nas je zanimalo, katere besede so v oglasih najbolj pogoste. Med pregledovanjem seznamov najfrekvenčnejših besed smo izključili osebna in stvarna lastna imena ter zemljepisna imena. Jasno je namreč, da se v oglasih izredno pogosto uporabljajo imena in naslovi oglaševalcev in oglaševanih izdelkov oz. storitev. Med petimi najbolj pogostimi besedami, ki se pojavljajo v tiskanih oglasih, so *in* (276), *biti* (276), *v* (209), *za* (165), *z* (164). Ti podatki niso presenetljivi, saj veljajo te besede tudi sicer za najbolj uporabljane v slovenščini, kar dokazuje s korpusom *FIDA* že Vojko Gorjanc (2005: 73).

Iz dobljenega seznama vseh lem v naboru oglasov smo poiskali 15 najpogostejših samostalnikov, glagolov in pridevnikov – stopnja pojavnosti je zapisana v oklepaju:

- Samostalniki: *zavarovanje* (80), *paket* (49), *banka* (40), *ponudba* (39), *sklad* (35), *številka* (35), *mesec* (33), *leto* (31), *zavarovalnica* (27), *telefon* (26), *kredit* (24), *storitev* (23), *dan* (24), *informacija* (23), *cena* (20).

Nepresenetljiva je pojavnost tipičnih besed, kot so *ponudba*, *storitev* in *cena*, nekoliko manj pričakovane pa so med najpogostejšimi besede, vezane na zavarovalniške in bančne storitve, kar je lahko dokaz prevlade tovrstnih oglasov, ki so navadno tudi obsežnejši od drugih.

- Glagoli: *biti* (276), *imeti* (31), *veljati* (25), *poklicati* (16), *izbrati* (14), *dobiti* (13), *poslati* (12), *prejeti* (9), *sodelovati* (9), *potrebovati* (9), *obiskati* (9), *spremeniti* (8), *vedeti* (8), *plačati* (8), *skleniti* (7).
- Pridevniki: *nov* (61), *naložben* (33), *življenjski* (31), *dodaten* (27), *brezplačen* (24), *telefonski* (22), *spleten* (20), *nagraden* (20), *velik* (19), *obresten* (16), *poseben* (16), *investicijski* (15), *mobilen* (15), *dober* (14), *ugoden* (14).

Tudi med pogostejšimi pridevniki je nekaj takih, ki se nanašajo na oglaševanje zavarovalnic. Najdemo tudi take z vrednostno konotacijo (npr. *ugoden, dober, velik, poseben, nov*) in take, ki poudarjajo dodatne ugodnosti ob nakupu nekega izdelka oz. izbiri storitve (npr. *dodaten, brezplačen, nagraden*).

V oglaševanju pa je opazen tudi nov trend, to je pojav številnih novotvorjenih besed. Te so pogosto aktualizacijsko sredstvo, ki asociira ime oglaševalca ali oglaševanega predmeta, včasih pa so le rezultat jezikovne igrivosti, ki želi pritegniti naslovnika. Za raziskovanje novotvorjenk lahko uporabimo enak pristop. Z izdelavo besednega seznama lahko preverimo tudi besede, ki imajo v korpusu le eno pojavitev, kar kaže na neustaljeno rabo – ločiti je seveda treba novotvorjenke in besede s tipkarskimi napakami. Besedni seznam korpusa oglasnih besedil izkaže številne nove besede, ki imajo minimalno pojavitev. Nove tvorjenke danes ne nastajajo le po jezikovnosistemsko predvidljivih tvorbenih vzorcih, temveč zmeraj bolj pogosto tudi po iregularnih besedotvornih postopkih, kar je mogoče ugotoviti tudi iz danega nabora:

- Sistemske novotvorjenke: izpeljanke (*gmailati, facebookati, twixati*), zloženke (*evromuha, megasrček, žurmaher*), sestavljenke (*pravoda*); analogne tvorjenke[2] (npr. *novozgrajenček, coltrolirati se*).
- Nesistemske novotvorjenke: e-tvorjenke (*e-pošten*), dvozačetnice (*MobiPoštar, TeleBanka*), sklopi (*pandirendaj, poskokodak; najsimpa, jaffantastičen; pustinepopravljiveposledicein*), grafoderivati (*pirgrizek, voXXLumen, siiir, o.k.olje; BCaktiven; klepeklepetati, re.misliti*).

Pomanjkljivost korpusnega raziskovanja novotvorjenk se pojavi pri opazovanju grafoderivatov – besed, skovanih z različnimi grafičnimi sredstvi, ki besedo vizualizirajo in ji dajo novi

[2] Te sicer niso sistemske v pravem pomenu, ker pa posnemajo sistemsko strukturo obstoječe besede, jih omenjamo na tem mestu.

pomen. Med takimi prvinami so tudi znaki, barve in slike, prikazovanja le-teh pa korpus ne dopušča, npr. namesto *ABCČDZS*[3] prikaže le *ABCČDZS*. Večine grafoderivatov v korpus ni mogoče vključiti. Lahko jih sicer v digitalizirano besedilo, preden ga vključimo v korpus, zapišemo, vendar osrednjega pomena, ki ga daje prav grafični element, ni mogoče prikazati, beseda v korpusu pa tako ni avtentična.

2.2 Besedne skice. Jezik oglasov se lahko spoznava tudi s pomočjo besednih skic. Le-te ponazarjajo leksikalni profil določene leme s podatki, ki kažejo njeno tipično sobesedilno okolje (Gantar idr. 2009: 33). Na tak način se lahko opazujejo slovnične relacije, v katerih se besede pojavljajo, tako pa je mogoče pridobiti najbolj tipične zveze, ki so odraz oglasne specifike. S pomočjo besednih skic smo napravili leksikalno analizo treh pogostejših samostalnikov, pridevnikov in glagolov, pri vsaki besedi pa smo izpostavili le najpogostejše relacije in kolokatorje.

Besedna skica samostalnika *zavarovanje* pokaže, da se beseda največkrat pojavi kot samostalniško jedro v zvezi s pridevnikom (*življenjski, naložben, dodaten*) in v tožilniški obliki za glagoli (*združevati, priključiti, skleniti*). S kolokatorji, kot so *sklenitev, strošek, ponudba*, tvori samostalniško besedno zvezo, v kateri se pojavi v rodilniškem sklonu.

Tudi samostalnik *ponudba* se največkrat pojavi v zvezah s pridevnikom, ki ga modificirajo (*poseben, ugoden, otvoritven, širok*). Med pogostimi glagolskimi kolokatorji, ki jim sledi beseda v tožilniku, so *obogatiti, nuditi, preveriti*. Kadar ima beseda skladenjsko vlogo osebka, se pogosto veže z glagoli *veljati, čakati, vključevati*.

Pojavnica *cena* prav tako večkrat nastopa kot jedrna beseda samostalniške besedne zveze, in sicer s pridevniki *enoten, nizek, ugoden*. Samostalniški kolokatorji, ki z iztočnico največkrat tvorijo besedno zvezo, so *sprememba, označevanje, del*. V imenovalniku se lema pojavlja ob glagolih *vključevati* in *veljati*.

Glagoli se pričakovano največkrat vežejo s samostalniki v imenovalniku, npr. *akcija velja, ponudba velja*, in tožilniku, npr. *imeti željo, izbrati donosnost, dobiti popust*.

Pridevnik *nov* se pojavlja v relacijah s samostalnikom, ki ga modificira (*naročnik, nakup, storitev*), in z glagolom, ki mu sledi zveza s pridevniškim prilastkom (*tržiti, poskusiti, dobiti*). Pridevnik *naložben* ima najpogostejše zveze s kolokatorji *paket, zavarovanje, posebnost, ponudba*, pridevnik *dodaten* pa s samostalniki *informacija, bonus, prednost, ugodnost* in z glagoli *podariti, ponujati, pridobiti*. Besedna skica pridevnika *brezplačen* kot najbolj pogosto izkaže zvezo s samostalnikom, ki je jedro samostalniške besedne zveze, tj. *številka, mesec, užitek, zabava.*

V oglasih so torej posebej specifične zveze, ki poudarjajo novost, posebnost in ugodnost, npr. *posebna ponudba, nizka cena, nov nakup, dodatna ugodnost.*

3 SKLEP

Korpusna metoda je pri raziskovanju leksikalnih lastnosti oglasov izjemno dobrodošla, saj je z njo mogoče pridobiti spisek najpogostejšega izrazja, na drugi strani pa dovoljuje tudi raziskovanje priložnostnic in s tem (ne)tradicionalnih tvorbenih vzorcev, s katerimi nastajajo potencialne in okazionalne besede. Analiza kaže po eni strani na tipične zveze in tipično leksiko (*ponudba, brezplačen, poseben*), na drugi strani pa zaradi zasičenosti oglaševalskega prostora težnjo k njeni izvirnosti (*izistoritev, pandirendaj, twixati*). S korpusnim pristopom je tako mogoče natančneje opredeliti leksikalne konstance in posebne karakteristike oglasnega besedila.

[3] Podčrtani tisk izpostavlja kratično zapisano ime oglaševalca, tj. **D**rzni **z**nanilci **s**prememb.

Literatura

ERJAVEC, Tomaž in KREK, Simon, 2008: The JOS Morphosyntactically Tagged Corpus of Slovene. *Proceedings of the Sixth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'08)*. Marrakech. <http://nl.ijs.si/jos/index-sl.html#bib>. Dostop 10. maja 2011.

GANTAR, Polona idr., 2009: *Specifikacije za izdelavo leksikalne baze za slovenščino: opis analize referenčnega korpusa (Kazalnik 5)*: <http://www.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik5/SSJ_Kazalnik_5_Specifikacije-opis-analize-korpusa_v1.pdf>. Dostop 22. novembra 2010.

GORJANC, Vojko, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit.

GORJANC, Vojko in FIŠER, Darja, 2010: *Korpusna analiza*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

HUMAR, Marjeta, 2000a: Besedilne in jezikovne značilnosti reklamnih besedil. Inka Štrukelj (ur.): *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije.* Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 315–336.

– –, 2000b: Jezikovne značilnosti reklamnih gesel. Zoltan Jan (ur.): *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 259–274.

JAVORNIK, Monika, 2007: *Intertekstualnost v tiskanih oglasih*. *Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

KOROŠEC, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.

Sketch Engine: <http://www.sketchengine.co.uk/>. Dostop 10. maja 2011.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2006: Pravopisna norma v jeziku slikovnousmerjenih oglasov. Marko Jesenšek in Zinka Zorko (ur.). *Jezikovna predanost*. *Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, Ljubljana: SAZU. 388–396.

– –, 2007: Jezik oglasov. *VIII. nemzetközi szlavisztikai napok, 2006. május 26–27* / [felelős szerkesztő, editor Gadányi Károly]. Sombotel: Berzsenyi Dániel Főiskola. 68–77.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, VALH LOPERT, Alenka in KRAJNC IVIČ, Mira, 2008: *Tako je bolje. Priročnik z nasveti, kako odpraviti nekatere najpogostejše jezikovne težave v prodajnih katalogih trgovcev.* Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

VORŠIČ, Ines, 2009: *Novotvorjenke v tiskanih in spletnih oglasih*. *Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Mira Krajnc Ivič
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
mira.krajnc@uni-mb.si

Ožjeinteresni neposredni dvogovori z vidika prevzemanja replik in oblikovanja soslednih parov

Prispevek se osredotoča na odkrivanje zgradb ožjeinteresnih neposrednih dvogovorov z vidika pravil, ki jih udeleženci komunikacijskega stika rutinsko uporabljajo, da bi v medsebojno odvisnem jezikovnem in nejezikovnem ravnanju predstavili določeno sporočanjsko namero. Težišče raziskovanja je prikaz poteka dvogovora kot posledice prevzemanja replik in soslednih parov.

Uvod

Pogovarjanje je vir večini naših čutov za družbeni red in kaže svoj lastni red ter dokazuje lastni čut za strukturo (Schiffrin 1995: 232). Je sistematično urejen in linearno trajajoč dogodek, proces, ki korak za korakom razgrinja in implicira pogajanja o medsebojnem vplivanju med udeleženci. Pri tem so pomembne tri predpostavke: a) medsebojno vplivanje je strukturno urejeno, b) prispevki posameznih udeležencev so skladni z okoliščinami, c) navedeni predpostavki se odražata v vsaki najmanjši podrobnosti pogovarjanja (Schiffrin 1995: 236).

Diskurz, pogovarjanja, neposredni ožjeinteresni dvogovor

Prispevek obravnava govorjeni diskurz, in sicer dvogovor. Pri obravnavi diskurza izhajam iz Lemkejeve definicije diskurza (Wodak in de Cillia 2006: 710), da diskurz pomeni družbeno dejavnost ustvarjanja smisla z jezikom in drugimi simbolnimi sistemi v določeni vrsti situacije in da o raziskovanju diskurza govorimo, kadar je pozornost namenjena vzorcem, skupnostim, razmerjem in priložnostim, v katerih nastajajo različna besedila. Dvogovor je temeljna oblika primarne človekove jezikovne dejavnosti in temeljna premisa diskurza: sporočeno je motivacija za v odzivu sporočeno ali reakcija na že sporočeno. Dvogovor, pri katerem komuniciranje poteka iz oči v oči, je neposredni. Sooblikujeta ga hkrati v istem prostoru in času prisotna govorec in poslušalec, sogovorec.[1] Oba udeleženca sta pod izrazitim časovnim pritiskom, zato so opazne večja spontanost, čustvenost, ekspresivnost in pozivnost. Kadar je neposredni dvogovor namenjen le izbranemu, določnemu krogu udeležencev in je nanje tematsko vezan, govorimo

[1] V nadaljevanju uporabljam izraz sogovorec, saj izraz poudarja procesnost, dinamičnost in soodgovornost pri tvorjenju dvogovora.

o ožjeinteresnem, zasebnem dvogovoru, kjer sta spontanost in čustvenost še izrazitejši, značilna je tudi raba neknjižnih jezikovnih kodov. Poleg govorca in sogovorca je v neposrednem dvogovoru lahko prisoten predmet govora: tisti/tista/tisto, o komer/čemer se govori. Neposredni dvogovor je bolj kot posredni, zlasti zapisani, odvisen od komunikacijskega položaja. Navedeno se odraža v njegovi mikro in makro zgradbi. Za neposredne dvogovore je značilno zelo konkretno in uspešno izražanje govornih dejanj z nebesednimi sredstvi, z intonacijo, poudarkom, ritmom, gestiko, mimiko, telesnimi gibi: grožnjo z dvignjenim prstom, poduk z dvignjenim glasom, odklonitev z mrščenjem čela, dvom z dvigovanjem ramen in gibom rok, ironija z mežikanjem, strinjanje s prikimavanjem itd., zato vsebina dejanja v teh dvogovorih načeloma ni tako jasno jezikovno izražena. Nejasnost v izražanju pa je le navidezna in je posledica izrazne varčnosti, ki jo skupaj z izrazno odvečnost povezujemo z zgoščanjem, elipsami in prirazumljenim (npr. von Polenz 1988: 24–48).

ZGRADBA DVOGOVORA

Pojem zgradbe, pravil oblikovanja dvogovora se razlikuje od pojma zgradbe npr. pri skladnji (Schiffrin 1995: 331). Ta pravila namreč ne vodijo k oblikovanju pravilnega ali napačnega dvogovora, temveč k uspešnemu ali neuspešnemu dvogovoru, saj je zgradbo treba razumeti strateško (Stubbs 1983: 9). Temeljni problem zgradbe dvogovora je, pokazati, kako enemu izreku sledi drugi v racionalnem, pravilom podrejenem načinu, oz. pokazati, da dvogovor ni kaotičen, temveč visoko organiziran, urejen, strukturiran proces (Stubbs 1983: 19). Delo otežuje dejstvo, da ne moremo biti dokončno prepričani o tem, kaj je govorec želel sporočiti z izrekom (Leech 1991: 30), dokler ne vidimo sogovorčeve reakcije, pa še ta ni nujno pokazatelj resničnih govorčevih namer, temveč tudi sogovorčeve interpretacije izrečenega.

Gradnja dvogovora poteka na več ravneh hkrati: na ravni tematske ureditve, oblikovanja zaporedij omemb nanosnika (nanašanjske zgradbe), prevzemanja replik in njihovih zaporedij, ki jih tvorijo sosledni pari (Schiffrin 1995). Prispevek prikazuje slednji.

REPLIKA IN PRAVILA PREVZEMANJA REPLIK

Replika je del dvogovora, natančneje sekvence dvogovora, v katerem govorec neprekinjeno uresničuje svoj jezikovni in/ali nejezikovni prispevek k vsebini in poteku dvogovora (prim. Nuyts 1992: 262–263, Stenström 1996: 4, 30–36). Prvo, motivacijsko, tvori prvi govorec, drugo, odzivno, pa sogovorec, tj. prvotni poslušalec. Obe repliki, motivacijska in odzivna, obeh udeležencev tvorita sekvenco. Meje posamezne replike je zaradi različnih dejavnikov, npr. sogovorec dokonča misel [zgled 1], oddaja t. i. sogovorčeve signale, kot so *mh, aha, ja ja*, spremeni temo dvogovora [zgled 2],[2] težko vedno jasno določiti.

Zgled 1

M_4: Vi ste rekli, da ste …

A_4: Əə, z Mute.

[2] V zgledu 2 je smeh le opažen, v transkripciji namreč manjkajo podatki, ali so se res vsi smejali ali so se nasmihali, kako intenziven je bil smeh idr. Ker gre za pogovor med prijatelji – obojesmerni ožjeinteresni dvogovor – in ker C(vetka) sama ni niti jezikovno niti nejezikovno, npr. s pogledom, vnaprej določila naslednjega govorca, se je na njeno vprašanje kot motivacijsko repliko najprej, a le s členkom soglašanja, strinjanja odzvala B(rigita). Ko je ta želela svoj odgovor razširiti, je hkrati z njo začel govoriti A(leš) in ji prevzel repliko. Iz transkripcije tudi ni razvidno, ali je Brigita z nejezikovnimi sredstvi nakazala strinjanje s prevzemom.

Zgled 2

B_1: Al je htel Črt s tem povedat, da je tak fajn zaj, ko ma novo službo?
Smeh iz zadrege.
A_1: Ha?
$Č_1$: Neh.
A_2: Ja, ka češ.
$Č_2$: Neeh, to še ni bla reprezentanca ||| prava. ||| Ste se dali spat?
A_3: Aha.
A_4: Ja, zaj je zaspal. Samo mislim, da bomo vmes mu še kake sirupe morali dat.
C_1: Kaj je bolan?
B_2: Ja.
A_5: [Vročino je] dobil, veš. Sej ne vem če sn govoril ...
B_3: [Vročino ma.]

V večini kultur je običajno, da naenkrat govori samo ena oseba. Očitna izjema pri tem pravilu je smeh, saj redko pripada le enemu udeležencu (Kotthoff 1998: 107). V ožjeinteresnem neposrednem dvogovoru, v katerem sodelujejo več kot trije udeleženci, ki so v simetričnem družbenem razmerju in imajo zato enake pravice do prevzemanja replik, sta pogosta tudi oba tipa hkratnosti: hkratnosti pogovorov in hkratnost govorjenja več udeležencev [zgled 3]. Slednje lahko od okoliščin odvisno analiziramo kot: a) prekinitve z negativno konotacijo ali b) prekrivanja z nevtralno ali celo s pozitivno konotacijo (Schiffrin 1995: 109).

Zgled 3

B_1, *obrnjena proti* A_1: A nisi vedel?

A_1: Ne, nisem vedo.	$Č_1$: Talne?	
	E_1: Kakšne? Talne?	C_1: Bi ble jagode za […]?
B_2: Od kod pa si mislo, da so?		
		D_1: Nea. Na koncu je treba zlo.
B_3: Zlo so sladke. Dej si še dol.	A_2: Ne, s švepsom.	C_2: A res? Jaz sn misla, da so te iz trgovine in so uvožene.
$Č_1$: Uvožene so vəlke in votle.		

Od kulture je v veliki meri odvisno tudi prevzemanje replik, ki ga omogočata sestavini replike: strukturna in dodeljevalna. Slednja opisuje, kako se replike dodeljujejo med udeleženci dvogovora. Obstajajo tri možnosti dodeljevanja replik: a) replika vsebuje tehniko *trenutni govorec izbere naslednjega* [zgled 4], b) naslednji govorec se izbere, tj. določi sam [zgled 2, C_1], c) trenutni govorec nadaljuje [zgled 5] (Schiffrin 1995: 238). Določitev naslednjega govorca je lahko razvidna le iz strukturne sestavine, v kateri je izražena določena namera, ki druge udeležence nedvomno izključi kot možne naslednje govorce (Krajnc Ivič 2008: 278).

Zgled 4

A: No, bo Erik povedal.

Zgled 5

B_1: In se ti čudiš, kam je šou denar vaše pisarne. Je Jana pisarno prodala pa ne vem kaj še vse.
A_3: Ja, ja. Evo, ja. V pohištvo.

B_2: Pohištvo.
Premor.
B_3: Sem narobe rekla vaša pisarna, Janina pisarna.
A_4: Mh. Morš pazit.

SOSLEDNI PARI IN OBLIKOVANJE ZAPOREDIJ REPLIK OZ. IZREKOV

Poleg pravil prevzemanja replik na zgradbo dvogovora vplivajo tudi pravila zaporedij izrekov oz. replik. Dvogovor se namreč pojavlja v soslednih parih (npr. Schiffrin 1995: 236). Gre za zaporedje dveh izrekov dveh različnih govorcev. Izreka sta razporejena kot prvi (motivacijski, spodbudni) in drugi (reakcijski, odzivni) del para. Motivacija akcije sproži akcijo, tj. prvo, motivacijsko repliko. Ta ustvari domnevo o drugem delu, tj. zahteva/predvideva določen pričakovan, zaželen drugi del ali niz drugih delov. Drugi del motivira naslednjega itd. Navedeno imenujemo prednostna struktura.

Kot temeljno sosledje replik oziroma kot temeljno gradbeno dvojico dvogovora večina raziskovalcev navaja sosledni par vprašanje – odgovor (npr. Stubbs 1983; Schiffrin 1995; Stenström 1996; Korošec 1998), čeprav bi pravzaprav morala biti zahteva – sprejetje/zavrnitev zahteve, saj je treba upoštevati, da udeleženci komunikacijskega stika svoje namere pogosto izražajo posredno: vprašanje je lahko izraženo v obliki zahteve, npr. *Povej mi, kdaj prideš*, zahteva pa je lahko izražena v obliki vprašanja, npr. *Ali me boš počakal pred blokom?* V stik pa vedno vstopamo tako, da na soudeleženca vplivamo, ga pozivamo k takim in drugačnim spremembam. Način izražanja tvorčeve namere je namreč del diskurzivne strategije, ki jo kot najučinkovitejšo, najustreznejšo in najbolj efektno izbere govorec sam in pri tem upošteva ali pa ne, tj. krši ali izkorišča maksime sodelovalnega načela, izbira različne vljudnostne strategije ter tako išče pravo mero med izrazno natančnostjo, iskrenostjo, pragmatično jasnostjo in vljudnostjo (npr. Kunst Gnamuš 1991: 167); z drugimi besedami: s čim manjšim številom informacij in tako, da čim manj »poškoduje« svojo in sogovorčevo podobo, skuša sogovorcu omogočiti, da kar najbolj obogati ali spremeni svoja spoznanja in pojmovanja [zgled 6].

Zgled 6

C_1: Jaz sn jih ful jedla enkrat. Mi je blo potem malo slabo.
A_1: A res? Mi smo to jedli? Tu, ko sta bla?
$Č_1$: Ja, ko sma bla.
A_2: Tega se pa ne spomnim.
B_1: A tej? Ja.
$Č_2$: Vidš, vsakemu to ponudita.
B_2: A pice?
A_3: Ja.
B_3: A res? Pa vedno znova?
A_4: Ja
B_4: Pa ne vema?
A_5: Točno tak.
$Č_3$: Pa že bi morala.
Smeh.
C_2: Sej je praktično.
$Č_4$: Ne vem, midva || nikom... nikol ne dama nikomur nič.
Smeh.

Gostitelj Aleš gostoma Cvetki in Č(rtu) pove, kaj sta z Brigito pripravila za pogostitev. Cvetkin odziv implicira, da nad ponujenim ni preveč navdušena, kar izrazi z izkoriščanjem maksime kakovosti: *malo slabo*. Aleš razbere, da ji je bilo slabo, ko je ponujeno – v odlomku ga izrecno poimenuje Brigita (B_2) – jedla prav pri Alešu in Brigiti. Na Aleševo vprašanje za preverjanje dobljenih informacij se odzove Črt, in sicer v potrditev partnerkinih besed. Repliko A_2 lahko interpretiramo kot pojasnilo, priznanje, poskus opravičila ali obžalovanja, morda pa le kot trditev. Tu se v pogovor vključi Brigita. Iz nadaljevanja pogovora je razvidno, da ni seznanjena z aktualnim o hrani. V Črtovi repliki ($Č_2$) je *vidiš* rabljen kot začetnik, s katerim Črt ogovori Cvetko. Izrečeno slišita tudi Aleš in Brigita, zato ga udeleženci interpretirajo kot šaljenje, ki je pravzaprav kritika. Črt s tem skuša umiliti neprijetno vzdušje. V repliki B_3 Brigita – izrazita je eliptičnost izražanja – kombinira vprašanji za pridobivanje informacij in za potrjevanje dobljene informacije. Po pričakovanjih se na njeno spodbudo odzove Aleš (A_4). Aktivno v pogovor med Alešem in Brigito posežeta Črt in Cvetka najprej s komičnim stopnjevanjem navidezne tragičnosti in neizhodnosti položaja, kasneje z navajanjem razloga, s katerimi skušata izraziti razumevanje za nastali položaj: *saj je praktično* in informacije o svojih navadah pri pogostitvi: *nikol ne dama nikomur nič*. Črt z izrečenim, tj. s hiperbolo, ki jo lahko razumemo kot (samo)ironijo, izkorišča maksimo kakovosti, da bi ohranil Aleševo in Brigitino podobo. Replike v izbrani pasaži se nanašajo na isto temo, kar potrjuje tudi površinska zgradba: replike so sobesedilno vezane; na nanašalnico *mini pice* se nanašajo izrazi *jih, to, to, je praktično, nič*. Pogostost ostenzivno rabljene deiktike (*tu, mi, vidiš)* potrjuje odvisnost besedilnega tipa informacije od okoliščinskega. Oba skupaj tvorita za udeležence jasno sporočilo.

Sklep

Neposrednost stika med izbranim krogom udeležencev, med katerimi je v obojesmernem dvogovoru razmerje moči enakomerno razporejeno in je visoka pogostost stika, močno vpliva na zgradbo ožjeinteresnega neposrednega dvogovora tako na ravni teme in nanašanjskega zaporedja – v prispevku zgolj nakazano – kot na prevzemanje in zaporedje replik. Navedeno je skupaj z odločitvami o upoštevanju maksim sodelovalnega načela in o izbiri vljudnostnih strategij del govorčeve diskurzivne strategije.

Literatura

DE BEAUGRANDE, Robert Alain in DRESSLER, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Prev. in prir. Aleksandra Derganc in Tjaša Miklič. Ljubljana: Park.

DREW, Paul in HERITAGE, John, 1995: Analysing Talk at Work: An Introduction. *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings.* Cambridge [idr.]: Cambridge University Press. 3–65.

HEPP, Andreas, 1998: *Fernsehaneigungen und alltagsgespräche*. *Fernsehnutzung aus der Perspektive der Cultural Studies.* Opladen, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga in ZEMAN, Jiří, 1999: *Konverzace v češtině. Při rodinných a přáteských návštěvách.* Praga: Trizonia.

KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

KOTTHOFF, Helga, 1998: *Spaß Verstehen. Zur Pragmatik von konversationellem Humor*. Tübingen: Niemeyer (Reihe Germanische Linguistik, 196).

KRAJNC IVIČ, Mira, 2008: *Zasebni dvogovori*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KRAJNC IVIČ, Mira, 2009: *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 63).

KRANJC, Simona, 1997: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo* 42/7. 307–320.

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1991: *Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom*. Ljubljana: Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja.

LEECH, Geoffrey, 1991: *Principles of Pragmatics*. London in New York: Longman.

NUYTS, Jan, 1992: *Aspects of a Cognitive-Pragmatic Theory of Language*. On Cognition, Functionalism, and Grammar. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

SCHIFFRIN, Deborah, 1995: *Approaches to Discourse*. Oxford, Cambridge: Blackwell.

STENSTRÖM, Anna-Brita, 1996: *An Introduction to Spoken Interaction*. London, New York: Longman.

STUBBS, Michael, 1983: *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Oxford: Basil Blackwell.

Von POLENZ, Peter, 1988: *Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens.* Berlin, New York: de Gruyter.

WODAK, Ruth in De CILLIA, Rudolf, 2006: Politics and Language: Overview. *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 9. zvezek. Amsterdam [idr.]: Elsevier. 710–714.

ŽAGAR, Igor Ž., 2009: *Od performativa do govornih dejanj*. Ljubljana: Pedagoški inštitut (Digitalna knjižnica, Dissertationes 1).

Mihaela Koletnik, Alenka Valh Lopert
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
mkoletnik@uni-mb.si, *alenka.valh@uni-mb.si*

Mariborski pogovorni jezik v gledališki uprizoritvi*

Prispevek se osredinja na analizo govorne uresničitve dialoškega dela Molièrjevega dramskega besedila Plemeniti meščan*, uprizorjenega v mariborskem pogovornem jeziku, tj. neknjižni socialni zvrsti slovenskega knjižnega jezika, in premierno uprizorjenega 23. 2. 2007 v Slovenskem narodnem gledališču Maribor. Predmet analize je igralčev govor, natančneje njegov besedilni govorni sloj, saj nas zanima, koliko je odrska realizacija skladna z uprizoritvenim konceptom.*

Zvrstnost jezika in identiteta

Slovenski knjižni jezik ima več pojavnih oblik, t. i. zvrsti,[1] izmed katerih prispevek izpostavlja eno od socialnih, tj. mariborski pokrajinski pogovorni jezik. Ta se je oblikoval na neposrednem stičišču štajerske in panonske narečne skupine.

Baron poudarja (2011), da vsi obvladamo več variant jezika, in sicer *standardnega* in *manj standardnega*,[2] ki jih uporabljamo glede na socialni kontekst, o čemer piše tudi Martina Orožen (2003: 216–233). To se posebej odraža tudi v mariborski odrski uprizoritvi Molièrjevega *Plemenitega meščana*, kjer so prevajalec, režiser in predvsem lektor odlično vodili igralce do pretvorbe zapisanega dramskega besedila v govor, in to tako, da ta uspešno določa psihološki in socialni položaj dramskih oseb. Celotna govorna realizacija tako potrjuje misel: »Jezik je osrednja značilnost človekove identitete. Ko slišimo nekoga govoriti, takoj ugibamo njegov spol, stopnjo izobrazbe, starost, poklic in kraj porekla.« (Gibson 2004: 1.)[3]

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-2238 z naslovom *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*, ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS; odgovorni nosilec projekta je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

[1] Te so socialne, funkcijske, prenosniške, časovne in mernostne (Toporišič 2000: 13–21).

[2] Slovenska terminologija: knjižne in neknjižne zvrsti.

[3] Kari Gibson: »Language is a central feature of human identity. When we hear someone speak, we immediately make guesses about gender, education level, age, profession, and place of origin. Beyond this individual matter, a language is a powerful symbol of national and ethnic identity.« (Prevod: A. Valh Lopert.)

KULTURA GOVORA V GLEDALIŠČU

Ena najimenitnejših sestavin dramskega gledališča je nedvomno govor (Hartman 1960: 96).[4] Zgodovina odrskega govora v slovenskem gledališču je tesno povezana z Župančičem, po katerem naj bi bila gledališča pri nas »tista praktična šola, kjer bi Slovenec poslušal vsaj dve, dve uri in pol vzdržema svoj jezik čist in nepokvarjen, prost vseh tistih primesi in potvar, ki mu bijejo v vsakdanjem življenju v uho« (Antončič 1987/88: 63).

Pomembno prelomnico do ustreznega odrskega govora predstavlja leta 1970 objavljena razprava jezikoslovca Toporišiča *Slovenski pogovorni jezik*, ki je lektorjem omogočila, da so lahko tudi v gledališki praksi uveljavljali splošnopogovorni in pokrajinsko pogovorni jezik.

Tako kot v filmu je tudi v gledališču v zadnjih letih govor postal mnogo bolj naraven, sproščen, sodoben in funkcionalen glede na vsebino. Opazen je premik od *umetniškega* k *neumetniškemu* govoru (Koršič 2006: 160). Pokrajinski pogovorni jeziki so že domači na odru, gledališče tako posreduje avtentičen govor, prav funkcionalnost govora pa je pri tem umetniško merilo. Odrski govor predstavlja le del celotne gledališke predstave, katere končni cilj je celovita umetnina, ne pa govor, ki bo brezhibno uresničil jezikovno normo (Podbevšek 2000: 85). Ker je le eno od gledaliških sredstev, le eden od znakov, ki jih predstava sočasno pošilja gledalcu/poslušalcu, mora biti usklajen z drugimi gledališkimi izrazili, kot so kostumi, scena, osvetljava, maska, pa tudi govori posameznih dramskih likov morajo biti polifona celota (Podbevšek 1997/98: 85).

PRENOS ZAPISANE BESEDE V GOVORJENO IN ODRSKI GOVOR

Ker ni vse, »kar je lepo zapisano, tudi lepo slišano« (Jan 2000: 63), se zastavlja vprašanje, koliko mora pri pripravah na govorni nastop z igralci sodelovati jezikoslovec lektor ali celo dialektolog. Menimo, da bi ta moral biti enakovreden partner v ekipi prevajalec – režiser – igralci, še zlasti potrebni so njegovi strokovni nasveti pri izbiri ustrezne socialne zvrsti za uprizoritev. Pomembno je, kako literarno delo, ki ga je pisatelj (prevajalec) zapisal v zborni slovenščini, morda s posameznimi narečnimi besedami, prenesti v odrski govor. Zagotovo je to stvar uprizoritve, režiserja, saj mu literarna predloga daje le okvir, ga pa ne obvezuje. Zato je toliko pomembnejša ugotovitev, da imamo med slovenskimi gledališkimi uprizoritvami tudi zelo uspešne prenose zapisane knjižne slovenščine v pogovorno oz. narečno izreko.[5]

Izbira ustreznih jezikovnih zvrsti temelji na dvojnosti: na eni strani gre za rabo neknjižne zvrsti za »komedijski gen«, ki je prevladujoč, na drugi strani pa za »dramsko rabo«, ki je skromnejša (Fišer 2006: 71). Težave večinoma povzroča že sam prevod: ali (a) vztrajati na polnosti izraza in s tem zožiti prostor predstavi in razumljivost, če gre za neknjižno zvrst oz. narečje, ali (b) predlogo prevesti v knjižno oz. pogovorno slovenščino in tvegati, da pride do odstopanja med vsebino in jezikovnim izrazom lika; prevod zna namreč v knjižnem ali splošnopogovornem jeziku zveneti »papirnato« (Fišer 2006: 74). Znanje neknjižne zvrsti je za prevajalca nujno, pri lektorju in igralcih bi bilo idealno, a v praksi je težje izvedljivo. Igralci, ki sicer prihajajo iz različnih jezikovnih delov Slovenije, so izobraženi le za zborno izreko. Fišer (2006: 74) meni, da lahko jezikovni čut, znanje in izkušnje obojih to vrzel ustrezno izpolnijo.

GOVORNA PODOBA ODRSKE UPRIZORITVE *PLEMENITEGA MEŠČANA*

Čeprav se slovenski izraz 'gledališče' po svoji jezikovni logiki navezuje na gledanje oz. vizualno, pa je gledališče že vse od začetkov v antični Grčiji umetnost, ki jo tudi poslušamo

[4] Začetki slovenskega gledališča segajo v 17. stoletje, prvi ohranjeni zapis s slovenskimi verzificiranimi dialogi pa je *Škofjeloški pasijon* iz leta 1721 (*Veliki slovenski leksikon*: *A–G* 2004: 631.)

[5] O tem na primeru komedije Toneta Partljiča *Moj ata, socialistični kulak* piše tudi Simon Šerbinek (2011).

(Podbevšek 2008: 51). Ena najimenitnejših sestavin dramskega gledališča je prav gotovo živa zvočna podoba literarnega jezika, ki ji bomo pozornost posvetili v nadaljevanju prispevka. Osredinili se bomo namreč na analizo govorne uresničitve dialoškega dela Molièrjevega dramskega besedila *Plemeniti meščan*, v katerem v polni meri pride do izraza »Molièrov gledališki smisel za plastenje govora« (Vitez 2007: 20), kar se odraža v bogati socialnozvrstni razčlenjenosti govornih podob posameznih vlog v predstavi.

Osrednja oseba baletne komedije v petih dejanjih, v mariborski Drami SNG v režiji Vita Tauferja premierno uprizorjene 23. 2. 2007, je bogat pariški meščan, gospod Jourdain, ki se želi povzpeti po družbeni lestvici. Biti hoče del elite, se oblačiti, govoriti, plesati in filozofirati, kot to počne »gospoda«. Skratka, hoče biti »moderen« in se vesti »trendovsko«. Obseden je z družbenim statusom in elitizmom. Družiti se hoče s pomembnimi, vplivnimi ljudmi in nadvse uživa v svoji »plemenitosti«. Žal pa gospod Jourdain razen denarja in materialnega bogastva nima nobenih človeških lastnosti, zaradi katerih bi lahko bil aristokrat. Njegova primitivizem in neumnost se samo odevata v lepa oblačila, česar se sam ne zaveda, zato pa to toliko bolj vedo tisti, ki ga obdajajo. Ti ga spretno izkoriščajo in se na njegov račun tudi pošteno zabavajo. Za vrh komedije mu pripravijo tragikomično past, maškarado, v kateri se njegova hči navidezno poroči s sinom turškega sultana.[6] Molière je na lastni koži izkusil, da za neumnost nekaterih pač ni pomoči.

Besedilo, slovenski prevod francoskega izvirnika, katerega avtor je Primož Vitez, tudi dramaturg uprizoritve, je napisano v slovenskem knjižnem (zbornem) jeziku z nekaterimi pogovornimi (zlasti besednimi) stilemi. Ker pa je Molièrjevo največje mojstrstvo v *risanju* značajev, družbe, človeka in ker je to *risanje* značajev v resnici ozvočevanje – vsak lik ima svoj način govora, ki ga prilagaja različnim govornim položajem, s katerim Molière določa psihološki in socialni položaj oseb, s čimer se poigrava s pravili normativnega govorjenja (Vitez 2007: 19–20), je bilo to nujno upoštevati tudi pri določanju govorne podobe besedila. Družbeno oz. stanovsko, generacijsko in geografsko pripadnost dramskih oseb je bilo treba določiti z jezikom. Lektor predstave, Janez Bostič,[7] se je v sodelovanju z režiserjem, dramaturgom in igralci odločil za t. i. jezikovno barvanje dialogov, torej uzvočenje tudi neknjižnih zvrsti slovenskega jezika, in sicer mariborščine in v manjši meri tudi ljubljanščine, ki od igralcev, šolanih za zborno knjižno izreko, zahteva zelo izostren govorni posluh in miselno disciplino (Podbevšek 1997/98: 82). Režiserjeva določitev jezikovne zvrsti pisno ni bila uresničena, pisna predloga govorjenega jezika je bila namreč napisana v slovenskem knjižnem jeziku, igralci pa so nato s pomočjo lektorja, ki kot rojen Mariborčan odlično pozna zakonitosti (mariborskega) pogovornega jezika, pisni jezik uzvočili, tj. pretvorili zapisano dramsko besedilo v govor.

Predvidevamo, da igralci, ki so jim bile podeljene vloge, z jezikovnim prilagajanjem besedila uprizoritvenemu konceptu, ki je določal, da *Plemeniti meščan* v mariborski drami govori mestno mariborščino, aristokrati in kulturniška elita pa normirani zborni knjižni jezik, niso imeli večjih težav. Večina igralcev, sicer šolanih za zborno knjižno izreko, namreč prihaja z območja jezikovne zvrsti, izbrane za odrsko upodobitev dramskega besedila, iz česar sklepamo, da so večjezični znotraj enega jezika, v procesu nastajanja predstave pa je njihov govor usmerjal tudi lektor, ki je ves čas preverjal tudi zvočno uresničevanje s strani režiserja določene jezikovne norme.

Ker je govorno uresničevanje neknjižne zvrsti na gledališkem odru zelo zahtevno, nas zanima, koliko je odrska realizacija skladna z uprizoritvenim konceptom, pri čemer bo predmet naše analize igralčev govor, natančneje njegov besedilni govorni sloj.

[6] Vsebina predstave je povzeta po Gledališkem listu SNG Maribor (2007: 7–8).

[7] G. Janezu Bostiču in ge. Darji Čižek se zahvaljujeva za vse posredovano gradivo.

Od štirinajstih nastopajočih oseb jih šest, in sicer: gospod in gospa Jourdain, njuna hči Lucija, njihova služkinja Nikolina, lakaj in Koviel, Kleontov sluga, govori v mariborskem pogovornem jeziku, mestoma obarvanim z nižjepogovornimi in narečnimi prvinami, ki še dodatno zaznamujejo socialno poreklo govorcev. Jezikovna podoba dialogov, ki smo jih v celoti fonetično prepisali, kaže, da je bila govorna podoba zgoraj omenjenih vlog dobro uresničena. Za vse like je namreč značilno, da dosledno govorijo tisto zvrst jezika, za katero je bilo sklenjeno, da bo igrana, tj. mariborski pogovorni jezik, ki je ali njihova materinščina ali pa zelo blizu njihovemu rodnemu (osebnemu, naravnemu) govoru.

Gospod Jourdain, ki z dialogi nastopa v triindvajsetih prizorih, gospa Jourdain (9), Lucija (3), Nikolina (7), lakaj (5) in Koviel (4) tako v izreki ohranjajo:

(1) Za mestno govorico tipično naglasno mesto z vsemi mlajšimi naglasnimi umiki, ki so (a) posledica umika naglasa za zlog v levo z nekdaj zadnje cirkumflektirane dolžine: *sámo, príšo, prêveč* za knjižno *samó, prišèl, prevèč*; (b) velike težnje po analogični posplošitvi naglasa na vse ali večino oblik iste besede: *móš móža* za knjižno *móž možá* ter dva naglasa v tvorjenkah: *právopís* za knjižno *pravopís.*

(2) Kvantitativno odstopanje samoglasnikov od knjižne norme; po izgubi tonemske opozicije se je v mariborščini izgubila še kvantitetna opozicija, kot je to tudi v obdajajočih jo narečjih. Vsi praslovanski staro- in novoakutirani samoglasniki v nezadnjem ter v zadnjem ali edinem besednem zlogu, v le-tem so v knjižni slovenščini ostali kratki do danes, so se v mariborščini podaljšali, tako da kratkih naglašenih samoglasnikov v mestni govorici danes ni več slišati: *tú, níč, jás, nór, zêt* za knjižno *tù, nìč, jàz, nòr, zèt.*

Vsi dolgi naglašeni samoglasniki so monoftongi,[8] saj sta se dvoglasnika *e:i̯* (za praslovanski jat) in *o:u̯* (za praslovanski stalno dolgi *o*), v mariborščino obdajajočih štajerskih in panonskih narečjih ohranjena do danes, monoftongizirala v dolga ozka *e* in *o*: *vém, rés, bók, tó.* Odstopanje od te pogovorne norme je v uprizoritvi opazno na štirih mestih, po dvakrat dvoglasnika izreka go. Jourdain: Jás sem *razjou̯ko,* jás sem *razjou̯ko.* — […] ne poznám níč *lei̯pšega,* lépšega ko tó […] in po dvakrat Koviel: Pərvo ko pərvo, óna má premále *ou̯ke*. — Spobêri se mi, da te nígdar vêč ne *čüjem* pa vídim vêč *nei̯;* pri slednjem je slišati tudi narečni (panonski) zaokroženi *u*.

(3) Kvalitativno odstopanje samoglasnikov od knjižne norme; v slovenščini po mlajšem naglasnem umiku naglašena *e* in *o*, ki sta v knjižnem jeziku in v mariborščino obdajajočih narečjih široka fonema, sta v mestni govorici izrazito ozka. Ozka kvaliteta *o*-ja, redkeje *e*-ja, je v govorni uresničitvi dramskega besedila zelo opazna: *mója, dóbra, nóga* za knjižno *môja, dôbra, nôga; méne, žéna* za knjižno *mêne, žêna.*

Pogovorno široko kvaliteto *e*-ja na mestu, kjer je v knjižnem jeziku normiran ozki *e*, igralci izrekajo v glasovnih zvezah: *-er, -ej* in *-eu̯*: *večêr, povêj, mêu̯* 'imel'.

(4) *E*-jevsko barvo praslovanskega novoakutiranega polglasnika, kot je to tudi v vseh mariborščino obdajajočih narečjih: *pês,* in *a*-jevsko barvo praslovanskega stalno dolgega polglasnika, v mariborščini enako knjižni normi: *dán.*

(5) Za mariborski pogovorni jezik v posameznih primerih značilno izgubo samoglasnikov: *védla, mám, kák; sn̥, prijátl̥.*

Soglasnike igralci izgovarjajo, kot je to v knjižnem jeziku, pokrajinska obarvanost pa se kaže zlasti v: moškospolski deležniški obliki na *-o*: *védo, xódo*; v izreki srednjega *l* za palatalni *l*, izreki *n, j* ali *jn* za sklop *nj: zalúblen, zgórna, svíja, májn;* izreki *f* za zvočnik *v* v položaju pred nezvenečimi soglasniki: *f kríži, fsáki* ter v izgubi *d* in *b* v položaju med samoglasnikoma: *víta* (< *vidita*), *nêom* (< *ne bom*).

[8] Več o značilnostih mariborskega pogovornega jezika glej pri Koletnik (2001: 245–254).

Dialoški del uprizorjenega dramskega besedila je knjižni normi nekoliko bližji na oblikoslovni in skladenjski ravni. Prvine pokrajinskega pogovornega jezika se izražajo: s kratkim nedoločnikom: *móram míslit;* s prvoosebnim dvojinskim osebilom *-ma* za knjižno *-va* v glagolski spregatvi: *ménima se* ter rabo osebil *-ta* in *-te* v spregatvi atematskih glagolov: *véte;* s pogovornimi velelniškimi oblikami glagola: *ídi* (bék) 'pojdi', *rêči* (mu) 'reci'; z rabo množinskih deležniških oblik za knjižne dvojinske: […] sma zjútraj *šlê* […]; z (redkimi) pogovornimi oblikami osebnih in kazalnih zaimkov: *míjadvá* 'midva', *tóti (pogóvor)* ter členkov: *nêja* (smé védet) (< *nê(j)a* < *nêna* < *ne ne*). Samo dvakrat je v mariborščini običajno izražanje hotenja izraženo z glagolom možnosti: Tí *móreš* védet […], nekoliko pogostejša je raba vprašalnega zaimka *kaj* na mestu knjižnega oziralnega *kar*: Délaj, káj ti páše in veznika *ko* na mestu knjižnega *ki*: […] má sína, ko je nájvéčja barába […]. Opazni so še po en pokrajinsko obarvan pridevnik – *káki* 'kakšen' in veznik – ko 'kot', trije členki: *skóro* 'skoraj, *glih* 'ravno', *kúj* 'kar' ter več prislovov: *pól* 'potem', *pərvo* 'najprej', *bék* 'stran', *nót* 'noter', *vún* 'ven'.

V skladnji je prepoznavna govorna struktura s številnimi ponovitvami: *No, bomo vídli, bomo vídli,* dostavki: Kák ste te obléčeni, *gospót?,* vzpostavitvami zveze s sogovornikom: Jás mám dnár, jás mám dnár, *razúmeš?,* pokrajinska pogovorna obarvanost pa se kaže zlasti v besednem redu, in sicer: (a) z zamenjavo mesta izhodišča in jedra, tudi prehoda: […] je pa rés, da si sposója *dnár* ot têbe.; (b) s stavo pomožnega glagola na začetku ali koncu povedi: *Je blá* sréčna, da se je láhko z námi igrála. — Pa káj te z váma *je*? ter prislova na koncu povedi: Nêom se s tábo méno *tú*.; (3) z rabo naglasnih oblik osebnih zaimkov namesto naslonskih: Gdáj bo *têbe* pámet sréčala? ali namesto naveznih: Tó *za mêne* poméni vəlko část.; (4) z dodajanjem navezovalnih členkov in/ali prislovov tam, kjer je v knjižni slovenščini glede na sobesedilo to odveč: Káki *te* si? — Zakáj mi pa *pól* nóčeš povédat, káj se dogája?; (5) opazni sta še pogosta raba osebnega zaimka na mestu, kjer je v knjižni slovenščini (zaradi stilne zaznamovanosti) ničti zaimek: Kák sn *jás* veséla, da sta *vídva* záj príšla ter stava pridevniškega prilastka desno in samostalniškega prilastka levo od odnosnice: hčêrka *mója*; *od graščáka* sín.

Raba pogovorno ali nižjepogovorno obarvanega besedja, npr. *meniti se* 'pogovarjati', *fín* 'boljši, izbran' ← ben. it. 'olikan',[9] *pasati* 'prilegati', *šténge* 'stopnice' ← srvnem. stiege, ekspresivnega: *bedarija* 'neumno govorjenje, ravnanje' ← prek. hr. iz tur., *natákjen* 'nerazpoložen, razdražljiv', slabšalnega: *režáti se* 'smejati se', *kozlarija* 'neumno dejanje ali ravnanje', *bútl* 'omejen, neumen človek', mestoma tudi vulgarnega: *drêk* 'blato', *fúkjen* 'neumen' in nizkega: *máter* 'medmet, izražanje začudenja, navdušenja', kaže na močno pokrajinsko pogovorno obarvanost odrske uprizoritve, kar potrjujejo tudi izposojenke iz nemščine, ki v slovenski knjižni jezik niso bile sprejete in so žive samo v mariborskem pogovornem jeziku: *ziher* 'zagotovo' ← nem. sicher, *bék* 'proč' ← nem. weg, *nóbl* 'imeniten, plemenit' ← nem. nobel, *šúhi* 'čevlji' ← nem. Schuhe.

Posamezna redka omahovanja govorcev od osnovne zvrsti (mariborske mestne govorice) v normativno izreko so mestoma opazna pri g. in ge. Jourdain. Kažejo se v knjižnem mestu naglasa: *lepó blagó,* knjižni kvantiteti in kvaliteti samoglasnikov: *zdàj, rôka, môja, zvečér* ter rabi privzdignjenega knjižnega besedja, katerega raba je izrazitejša v dialogu g. Jourdaina s sogovornikoma plemiškega rodu, ko se ta skuša (bolj ali manj neuspešno) nanju obračati v knjižni normi, npr.: *nevreden, očaran, izjemna lepota, zelo imenitna dama, velika čast* idr.

V odrski uprizoritvi *Plemenitega meščana* je bila pogovorna zvrst jezika določena še za eno osebo – Kleonta, Lucijinega snubca. Ta govori ljubljanski pokrajinski pogovorni jezik, ki se ga kot centralnoslovenskega drži pridih elitizma in prestiža, močno prepleten s slengizmi, s čimer

[9] Etimologije so povzete po Snoj (2003) in Striedter Temps (1963).

je režiser predstave (ob geografski) določil tudi njegovo generacijsko pripadnost. V izreki ohranja knjižno kvaliteto in kvantiteto vokalov, prvine pogovornega jezika pa se kažejo v močnem popolnem ali delnem (tj. do stopnje polglasnika) samoglasniškem upadu: *tkó, mórš; zdəjle, vídəm;* izgovoru nenaglašenega deležnika *-el, -il,-al* kot *u: vídu, prôsu, povédu;* izgovoru *lj* kot *l: zalúblen* in izgovoru soglasniškega sklopa *nj* kot *n*: *lúkna;* rabi samo kratkega nedoločnika: *mórš priznát;* maskulinizaciji samostalnikov srednjega spola: (si vrtam lukno u) *kolén* ter rabi pogovornih prislovov in zaimkov: *néki, posébi, kvá.* Kleontov jezik je močno prepleten s slengizmi, največkrat prevzetimi iz tujega jezikovnega okolja, npr.: *lúzer* 'zguba' ← angl. lose*, ókéj* 'dobro, prav, v redu' ← okay*, šánsa* 'možnosti' ← prek nem. Chance iz fr., s katerimi se poimenuje tudi erotično oz. seksualno, npr. *píčka* 'mlada ženska'.

Knez Dorant in markiza Dorimena, pripadnika aristokracije, ter kulturniška elita govorijo v zbornem knjižnem jeziku. Od tega odstopa samo govor učitelja glasbe, ki je nekakšna mešanica v stavčni melodiji močno romansko obarvanega primorskega pogovornega jezika in italijanščine, kar se kaže na oblikoslovni ravni, in to kot napačna glagolska rekcija: […] bi vam rat pokazu *tista skladba* […] — Za družba ni koristnejše *stvar* ko muzika — Ne govorite taka grda *o muzika,* ter v besedju, ki se potrjuje kot romanizmi, npr. *alora* 'torej', *inkredible* 'neverjetno', *ma* 'ampak', *maestro* 'mojster, naslov dirigentov ali skladateljev', *molto bene* 'zelo dobro', *ordinato* 'naložiti', *sinjore* 'gospod', *una persona* 'ena oseba'.

SKLEP

Presoja odrskega govora v *Plemenitem meščanu* kaže, da je govorica v predstavi takšna, kakršno bi v podobnih okoliščinah pričakovali v resničnem življenju. Režiser, dramaturg, lektor in igralci so oblikovali tako jezikovno-govorno podobo, ki je enkratna, neponovljiva in odrsko učinkovita, kar je ena glavnih odlik te predstave.

OKRAJŠAVE (po Snoj 2003)

angl. – angleško, ben. – beneško, fr. – francosko, hr. – hrvaško, it. – italijansko, nem. – nemško, srvnem. – srednjevisokonemško, tur. – turško

LITERATURA

AMBROZIUS, Božena in BERCE, Sonja, 2007: *Italijansko-slovenski slovar, slovensko-italijanski slovar*. Maribor: Obzorja.

ANTONČIČ, Emica, 1987/88: Lektor v današnjem gledališču. *Jezik in slovstvo* 33/3. 62–65.

BARON, Dennis: *Language & Society*: <http://www.pbs.org/speak/words/sezwho/socialsetting>. Dostop maja 2011.

BORIN, Maja (ur.), 2007: J. P. B. Molière: *Plemeniti meščan*. Gledališki list predstave *Plemeniti meščan* Drame SNG Maribor. Maribor: SNG Maribor.

ČIŽEK, Darja, 2010: *Mariborski pogovorni jezik v Molièrovi komediji. Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

FIŠER, Srečko, 2006: Substandardna govorica: življenje, papir, oder. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 69–77.

GIBSON, Kari, 2004: *English only Court Cases Involving the U.S. Workplace: The Myths of Language Use and the Homogenization of Bilingual Workers' Identities*: <http://www.hawaii.edu/sls/uhwpesl/22(2)/Gibson.pdf>. Dostop maja 2011.

HARTMAN, Bruno, 1960: Jezik v gledališču. *Jezik in slovstvo* 7/3. 96–99.

JAN, Aleš, 2000: Ni vse, kar je lepo napisano, tudi lepo slišano in obratno. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 57–62.

KOLETNIK, Mihaela, 2001: Mariborski pogovorni jezik. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 37/1–2. 254–254.

– –, 2008: Prekmursko narečje v medijih. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji. 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 36–42.

KORŠIČ, Igor, 2006: Nekaj o umetnosti neumetniškega govora v filmu. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 160–166.

OROŽEN, Martina, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli.* Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 26).

PODBEVŠEK, Katja, 1997/98: Lektoriranje govorjenega (gledališkega) besedila. *Jezik in slovstvo* 43/3. 79–88.

– –, 2000: Odrski govor med znanostjo in umetnostjo. *Kolokvij o umetniškem govoru.* Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 84–87.

– –, 2006: *Govorna interpretacija literarnih besedil.* Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 11).

– –, 2008: Govor kot gledališko izrazilo: Na primeru Flisarjevega *Akvarija*. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji. 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 51–59.

Priročni e-slovar tujk, 2005. Zgoščenka. Ljubljana: Cankarjeva založba.

SNOJ, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga

STRIEDTER TEMPS, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen.* Berlin: Osteuropa-Institut Berlin, Berlin-Dahlem.

ŠERBINEK, Simon, 2011: *Govorjena ravnina v komediji Toneta Partljiča* Moj ata, socialistični kulak: *korelacija med dramsko predlogo in odrsko oziroma filmsko izvedbo. Diplomsko delo.* Maribor: Filozofska fakulteta.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica.* Maribor: Obzorja.

VALH LOPERT, Alenka, 2007: Mariborski pokrajinski pogovorni jezik na komercialnem radiu (Radiu City). *Besedje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 50). 261–273.

Veliki slovenski leksikon A–G, 2004. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.

VITEZ, Primož, 2007: Meščanstvo in privid plemenite govorne norme. Gledališki list predstave *Plemeniti meščan* Drame SNG Maribor. Maribor: SNG Maribor. 19–25.

Natalija Ulčnik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
natalija.ulcnik@uni-mb.si

Pregovori v procesu spreminjanja*

V prispevku je opozorjeno na spremenljivost pregovorov v okviru variantnosti in pretvorbenosti, izpostavljen pa je tudi njihov zgodovinskorazvojni vidik, temelječ na analizi slovarskega, korpusnega in spletnega gradiva. Poudarjena je potreba po natančnem definiranju teh besedilno učinkovitih enot, in sicer na osnovi izkazanih značilnosti v sodobni rabi (npr. relativna ustaljenost, večpomenskost in večfunkcijskost).

0 Uvod

V paremiologiji, interdisciplinarni vedi, ki se ukvarja s pregovornimi strukturami, opredeljenimi kot »skrčeni[mi] moralno-etični[mi] obrazci dane (jezikovne, narodne, družbene, kulturne, civilizacijske) skupnosti« (Kržišnik 2008: 38), ki se medgeneracijsko prenašajo in jih govorec prikliče iz spomina, je kljub ustaljenosti kot tradicionalni definicijski značilnosti pregovorov opazno njihovo spreminjanje na različnih nivojih, npr. na jezikovnosistemskem, semantično-pragmatičnem, funkcijskem, lingvokulturološkem. Nastale spremembe, ki imajo možnost vplivanja na jezikovno normo, so v manjši meri pogojene s samim jezikovnim razvojem, v večji meri pa s širšimi družbeno-kulturnimi spremembami, kar odpira nove raziskovalne pristope (prim. Kržišnik 2008).

Diahrono zastavljena analiza v opazovanem obdobju (tj. v zadnjih sto osemdesetih letih) kaže, da raba pregovorov v različnofunkcijskih pisnih besedilih ne upada, temveč da se pregovori razvijajo in odzivajo na zunajjezikovne dejavnike, nekateri se umikajo iz rabe, drugi nastajajo oz. se pojavljajo s prevzemanjem iz tujejezičnega okolja, vseskozi pa ostajajo pomembno in učinkovito besedilno sredstvo z različnimi (zlasti vzgojnimi) funkcijami. Pomembno mesto in vlogo dobivajo tudi v sodobni digitalni komunikaciji – pogosto se namreč pojavljajo na spletnih straneh (npr. v blogih, na forumih), kjer lahko zasledimo tudi (a) vprašanja o pomenu pregovorov in (b) laične pomenske razlage, npr.:[1]

(a) kaj pomeni pregovor kdor se zadnji smeje se najslajše smeje? nevem si razložiti tega pregovora

(b) – Maščevanje je sladko.

– ČE SE TI MENI SMEJIŠ SE BO ŽE TAKO OBRNILO, DA SE BOM KAJ KMALU JAZ TEBI ....

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-3601 z naslovom *Frazeologija nemškega jezika, Nemško-slovenski medkulturni in kontrastivni vidiki*, za izvajanje katerega sredstva zagotavlja ARRS.

[1] V zgledu je ohranjena jezikovna avtentičnost.

– Sigurno je tko da to pomeni da npr. nekdo je mislil da te je v čem premagal ali da ima on prav ali da je on boljši ti pa mu ta pregovor rečeš zato ker veš da boš sčasoma dokazala da imaš ti prav ali da bo tebi uspelo .... in zato se boš ti slajše smehljala kot se je on ki se je sicer prvi

(Kaj pomeni pregovor kdor se zadnji smeje. *Med.over.net.*)

Prav semantično-pragmatične in funkcijske nejasnosti v rabi pregovorov so lahko jezikoslovcem in drugim raziskovalcem spodbuda za oblikovanje sodobnih paremioloških priročnikov, ki bi bili prilagojeni tako manj zahtevnim kot tudi zahtevnejšim uporabnikom.

1 ZGRADBENE IN POMENSKE SPREMEMBE PREGOVOROV

Zgradbeno-pomensko spreminjanje pregovorov je proces, ki se pri živih jezikovnih vzorcih vseskozi odvija, vendar je v informacijski dobi pospešen in opaznejši zaradi novih možnosti pridobivanja raziskovalnega gradiva. Opazujemo ga lahko v okviru variantnosti in prenovitvenosti.

1.1 Variantnost pregovorov. Variante pregovorov imajo različno zapolnjene posamezne sestavne elemente, pri tem pa sprememba nima bistvenega vpliva na pomen in funkcijo. Praviloma gre zgolj za različne uresničitve pregovornih sestavin, za različne upovedovalne možnosti, ki so relativno pogoste in slovnično predvidljive (prim. Gantar 2007: 98). Nizka pogostost pregovora in visoka stopnja variantnosti pa kažeta na njegovo relativno neustaljenost in/ali pomensko razpršenost (prim. Gantar 2007: 231). Preverjanje po korpusnem gradivu pri določanju (ne)ustaljenosti določene pregovorne zgradbe sicer le delno zadosti kriteriju pogostosti v pisni rabi, vendar pa nam nudi pomemben vpogled v sistemske variantne možnosti, ki so lahko: (a) pravopisne (*Pomagaj si sam in Bog/bog ti bo pomagal; Konec dober, vse dobro/Konec dober – vse dobro),* (b) pisno-glasovne (*Vsako tele ima svoje vesele/vesel'e/veselje*), (c) oblikо(slo)vne (*Naj pomete/pomede vsak pred svojim pragom; Preveč dobrega škodi/škoduje; Kdor seje veter, žanje/bo žel vihar*), (č) besedotvorne (*Vsak začetek je težek/težak*), (d) sestavinske – lahko z izraženo različno stilno vrednostjo in prisotnostjo v različnih tipih besedil (*V sili še/tudi hudič/vrag muhe žre* – sinonimno razmerje v variantnem nizu; *Prazen žakelj/Prazna vreča ne stoji pokonci* – nadomeščanje s knjižnimi sopomenskimi ustreznicami; *Majhni otroci – majhne skrbi (Veliki otroci – velike skrbi)* – dodajanje sestavin/daljšanje pregovorov; *Roka roko umije, noga nogo spodbije > Roka roko umije* – izločanje sestavin/krajšanje pregovorov; *Kjer je volja, je tudi pot > Tam, kjer je volja, je tudi pot* – fakultativne sestavine), (e) skladenjske (*Vedno je enkrat prvič – Enkrat je vedno prvič*).

Evidentiranje in upoštevanje variantnih pregovornih oblik je danes nujno zlasti na področju sodobnega slovaropisja, saj je pri pregovorih »variantnost prej pravilo kot izjema« (Jesenšek 2007: 284), zaradi česar je pogosto težko določiti (normativno) slovarsko obliko.

1.2 Prenovitve kot namerni kreativni posegi. Prenovitev ne prištevamo k variantnosti paremioloških enot, saj ne gre za leksikalizirane pretvorbe, temveč za priložnostne modifikacije (namerne inovacije), ki pa so izraz dodatnih možnosti oz. potenciala pregovornih struktur in opozarjajo na njihovo veliko aktualnost ter dinamičnost. Pri prenovitvah gre (sprva) za enkratno rabo, zaradi česar so sicer manj zanimive za leksikalne in slovarske opise, vendar pa izredno pomemben pokazatelj družbeno-kulturnih in drugih sprememb, npr.: *Ni vse zlato, kar je tehnologija; Povej mi, s kom se družiš na Facebooku, in povem ti, kdo si* (Huš: *Slotech*)*; Česar je polno srce, to blog sporoča* (Dobrodelna prireditev, OŠ Orehek Kranj).

Pregovori so lahko tudi v funkciji modela, na podlagi katerega nastajajo analogije kot tipične jezikovne značilnosti naravnih jezikov, npr.:

Pomagaj si sam in bog ti bo pomagal > Pomagaj si sam in X (EU/država/internet) ti bo pomagal/-a;

Kjer nič ni, še cesar ne more vzeti > Kjer nič ni, še X (vojska/država/narava) ne more vzeti;

Vse poti vodijo v Rim > Vse poti vodijo v X (Ljubljano/Bruselj/London/Cankarjev dom/k papežu/na internet/k arbitraži);

Kdor ne dela, naj ne je > Kdor ne X (brani), naj ne Y (igra)

(Hočevar: *Delo.*)

Prenovitev pregovora je lahko povezana tudi z njegovim zanikanjem, kar je odraz nestrinjanja s pomenom, odmika od ustaljenih družbenih vzorcev oz. postavitve v novo kulturno okolje: *Denar ne osrečuje > Denar osrečuje; Kri ni voda > Kri je voda; Čas je denar > Čas ni denar.*[2]

2 Zgodovinskorazvojni vidik pregovorov

Razvojnost je mogoče opazovati na podlagi spremljanja pregovorov od (naj)starejših slovenskih besedil in slovarjev[3] do današnjih.

Soočanje slovarskega gradiva 19. in 20. stoletja s korpusnim gradivom (gl. naslednjo stran) izkazuje več kot stoletno prisotnost izbranih pregovorov, in sicer v nespremenjeni ali delno spremenjeni obliki (Zgled 1, Zgled 2, Zgled 3). Arhaične sestavine se lahko nadomeščajo (Zgled 4: *imeti podrk > plesati*) ali ohranjajo zaradi retorične učinkovitosti (Zgled 3: *sreča – opoteča*). V slednjem primeru časovno zaznamovani pridevnik za govorce ni moteč, četudi ga uporabljajo izključno v pregovorni strukturi.

V korpusnem gradivu lahko najdemo vse variantne možnosti pregledanih slovarjev (Zgled 2), zasledimo pa tudi primere, ko pregovor, naveden v *SSKJ* (zaradi česar je pogosto razumljen kot normativen), v korpusnem gradivu izkazuje celo nižjo frekventnost kot njegova varianta iz prve polovice 19. stoletja (Zgled 5). Korpusno gradivo lahko pripomore tudi k realnejši podobi rabe pregovora v sodobnem času, zlasti ob njegovi nestalni vključenosti v slovarske predstavitve (Zgled 6, Zgled 7).

Ob spremembah v zgradbi je zanimiv tudi pomenski razvoj pregovorov. V primerih, ki so slovarsko prvič predstavljeni v *SSKJ* (Zgled 8), si lahko pomagamo z večjezično zbirko *Sprich-Wort*, nastalo na podlagi korpusnega in spletnega gradiva. Pregovor *Ljubezen gre skozi želodec* je v *SSKJ* predstavljen v okviru frazeološkega gnezda, kjer ga označuje kvalifikator šalj. (šaljivo). Pomenska razlaga v *SSKJ* razkriva, da je na ljubezenski odnos pomembno vplivala hrana, pri čemer je bila poudarjena kuharska spretnost ženske. V zadnjem času je zaradi družbenih sprememb lahko v ospredju tudi moški,[4] pregovor pa se pomensko širi s prehajanjem na drugovrstne odnose, npr. prijateljske in poslovne (partnerske), kar je že zajeto v pomenskem opisu na platformi *Sprichwort*: »Rečemo, kadar dobra hrana in pijača pozitivno vplivata na medsebojne (ljubezenske) odnose«. Druga pomenska razlaga v *SSKJ* se navezuje na materialno podlago za ohranjanje ljubezenskega odnosa. V korpusno dostopnih besedilih se sestavina *želodec* že nadomešča s sestavinami, ki materialno podlago konkretneje označujejo: *denar, denarnica, blagajna, kapital*, npr. *ljubezen gre skozi denar*.

[2] Zanikanje je lahko prisotno tudi v besedilnem kontekstu, npr. *Ni pa res, da pes, ki laja, ne grize*.

[3] Pregovori so bili že zgodaj vključeni kot sestavni (četudi ne natančno premišljen in določen) del zasnove slovarske zgradbe.

[4] Npr. »Ljubezen gre skozi želodec. Drži. Prvi zmenki so povezani s povabili na večerjo. Si predstavljate, kako bi bilo, če bi vas nekdo povabil na prvi zmenek v restavracijo s hitro prehrano? Sicer pa je najlepše, če vam partner želi nekaj skuhati, še posebej če je to moški. Vpliv hrane na ljubezen je v tem primeru kar precejšen. Moški tako pokaže, da se zanima za nas in ima za nas čas.« (7 resnic in neresnic o ljubezni. *Jana*.)

Zgledi	Murko (1833)[5]	Pleteršnik (1894/95)[6]	*SSKJ* (1970–1991)	*FidaPLUS*[7]
1	vse ni zlato, kar se sveti	ni vse zlato, kar se sveti	PREG. ni vse zlato, kar se sveti *videz stvari ne pove, kakšna je stvar v resnici*	Ni vse zlato, kar se sveti
2	človek obrača, Bog pa oberne / človek obrača, Bog oberne	človek obrača, Bog obrne = der Mensch denkt, Gott lenkt	PREG. človek obrača, bog obrne *človekova pričakovanja se ne uresničijo zmeraj*	Človek obrača, bog/Bog (pa) obrne
3	sreča je opotočna, oder na razpotji sreča sedi	v pregovoru: sreča je opoteča = das Glück ist kugelrund, *Šaleška dol.- C., Kres I. 215.*; sreča je opotočna, *Mur., Cig., Met.*	PREG. sreča je opoteča	Sreča je opoteča
4	/	kadar ni mačke doma, imajo miši podrk, *Npreg.- Jan. (Slovn.)*.	PREG. kadar mačke ni doma, miši plešejo *kadar je kaka skupnost brez nadzorstva, njena disciplina popusti*	Kadar mačke ni doma, miši plešejo
5	česar je polno serce, rado iz ust gre	česar je polno srce, rado iz ust gre, wovon das Herz voll ist, geht der Mund über, *Mur., Cig.*	PREG. česar polno je srce, o tem usta rada govore *človek rad govori o svojih čustvih*	Česar je polno srce, rado iz ust gre / Česar je polno srce, o tem usta (rada) govore / Česar polno je srce, usta rada govore
6	kolko ljúdi, tólko čudi	/	/	Kolikor ljudi, toliko čudi
7	kjer je dosti rok, tam gre delo v skok	kjer je dosti rok, tam gre delo v skok = viele Hände machen der Arbeit bald ein Ende, *Mur.*	/	/ (Več rok več naredi)
8	/	/	ŠALJ. ljubezen gre skozi želodec *če ženska moškemu dobro kuha, je tudi njegova ljubezen trdna; za ohranitev ljubezni je potrebna materialna podlaga*	Ljubezen gre skozi želodec
9	/	/	/	Številke ne lažejo

Tabela 1: Primerjalni prikaz izbranih pregovorov v Murkovem in Pleteršnikovem slovarju, v *SSKJ* ter v korpusu *FidaPLUS*

[5] Pregovori Murkovega slovarja so predstavljeni v razpravi Marije Stanonik (1999).
[6] Pregovore Pleteršnikovega slovarja je v okviru raziskovanja frazeološke jezikovnosistemske in prevodne ustreznosti obravnavala Vida Jesenšek (2004).
[7] Navedeni so oblikovno najpogostejši pregovori (z upoštevanjem variantnosti).

Zgled 9 odpira problematiko prepoznavanja pregovorov in njihove uzaveščenosti pri govorcih. Težave se ne pojavljajo pri ustaljenih, t. i. šolskih primerih, npr. *Vaja dela mojstra; Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade*, temveč pri novejših pregovorih, katerih »pregovornost« kljub pogosti rabi v vsakdanji komunikaciji še ni dovolj uzaveščena, npr. *Pametnejši odneha; Red mora biti; Ziher je ziher*.

Osnova za evidentiranje, raziskovanje in slovarsko predstavitev pregovorov je torej njihovo natančno definiranje, upoštevajoč dejansko rabo, ki izkazuje relativno ustaljenost, večpomenskost in večfunkcijskost.

3 Sklep

Analiza slovarskega, korpusnega in spletnega gradiva kaže, da se raba pregovorov v sodobnem času ne zmanjšuje, temveč da se te izvorno ljudske povedne enote spreminjajo, prilagajajo ter odzivajo na (ne)jezikovne dejavnike. Spreminjanje pregovorov, ki je najboljši dokaz njihove živosti, je v manjši meri neposredno pogojeno z jezikovnim razvojem, kar dokazuje ohranjanje nekaterih arhaičnih sestavin, v večji meri pa s širšimi družbeno-kulturnimi, tudi upravno-političnimi spremembami.

Stalna prisotnost teh kulturno konotiranih vzorcev, njihova aktualnost, dinamičnost in učinkovita izraba na različnih področjih ter v različnih tipih besedil je jezikoslovcem, etnologom, slovstvenih folkloristom, kulturologom in drugim raziskovalcem spodbuda, da v zadnjem času pregovorom namenjajo vse večjo pozornost, pripravljajo njihove (znanstvene) zbirke, ki bodo v primeru sistematične in dosledne metodološke osnove lahko predstavljale tudi kvaliteten didaktični pripomoček. Ena takšnih je večjezična (nemško-slovensko-slovaško-češko-madžarska) zbirka tristotih pregovorov, dostopna na spletu kot *SprichwortPlattform.*

Viri

7 resnic in neresnic o ljubezni. *Jana*, 27. julij 2009: <http://www.jana.si/druzina-in-dom/nevarna-razmerja-/7-resnic-in-neresnic-o-ljubezni.html>. Dostop: 19. januarja 2011.

Dobrodelna prireditev. OŠ Orehek Kranj: <http://www2.arnes.si/~oskrore2s/projekti/vevericek/2008-09/2009-06-03-dobrodelni-koncert-prireditev-muzical/2009-06-03-dobrodelni-koncert-prireditev-muzical.htm>. Dostop: 19. januarja 2011.

HOČEVAR, Miha: Kdor ne brani, naj ne igra. *Delo*, 27. oktober 2010: <http://www.delo.si/clanek/126760>. Dostop: 19. januarja 2011.

HUŠ, Matej: Povej mi, s kom se družiš na Facebooku, in povem ti, kdo si. *Slotech*, 7. oktober 2009: <http://slo-tech.com/novice/t378833>. Dostop: 19. januarja 2011.

Korpus slovenskega jezika *FidaPLUS*: <http://www.fidaplus.net/>. Dostop 19. januarja 2011.

PLETERŠNIK, Maks, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*: <http://bos.zrc-sazu.si/pletersnik.html>. Dostop 19. januarja 2011.

SprichwortPlattform: <http://www.sprichwort-plattform.org/>. Dostop 19. januarja 2011.

SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>. Dostop 19. januarja 2011.

Tema Kaj pomeni pregovor kdor se zadnji smeje. Forum *Med.over.net*: <http://med.over.net/forum5/read.php?151,4399064,4399064#msg-4399064>. Dostop 19. januarja 2011.

LITERATURA

GANTAR, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini. Korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC in ZRC SAZU.

KRŽIŠNIK, Erika, 2008: Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo* 53/1. 33–47.

KRŽIŠNIK, Erika in EISMANN, Wolfgang (ur.), 2007: *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.

JESENŠEK, Vida, 2004: Frazeologija v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju*: Jezikovnosistemska in prevodna ustreznost. Marko Jesenšek (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: Slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, Pišece: Društvo Pleteršnikova domačija. 241–251.

– –, 2007: Pregovori med preteklostjo in prihodnostjo. Marko Jesenšek (ur.): *Besedje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 50). 276–290.

STANONIK, Marija, 1999: Pregovori pri Antonu Murku. *Murkov zbornik*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 9).

Mihaela Koletnik, Anja Benko
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
mkoletnik@uni-mb.si, anja.benko@gmail.com

Slovensko primerjalno strokovno narečno slovaropisje (na primeru koroške in panonske narečne skupine)*

V prispevku bomo utemeljili potrebo po sestavi primerjalnih strokovnih narečnih slikovnih slovarjev. To bomo prikazali na praktičnih primerih leksike s tematskega polja poljedelstvo *in tematskega polja* vrt *in* sadovnjak *na vzorcu izbranih govorov koroške in panonske narečne skupine, ki se geografsko ne stikata.*

1 Uvod

Vsak jezik, tudi slovenski, je rezultat številnih zunanjih dejavnikov in zapletenega zgodovinskega razvoja, je funkcija materialne in duhovne zgodovine družbe, ki ga uporablja za svoje sporazumevanje (Logar 1975: 15). Leta 2011 imamo Slovenci fonetične opise številnih narečij in govorov, a večina teh še nima popisanega izrazja, čeprav se v njihovem besediščnem sestavu odraža politični, gospodarski in kulturni napredek. V času in prostoru se spreminjata oblika ter pomen besede. Besedje se izgublja ali se zamenjuje z novotvorjenkami oziroma izposojenkami (Orožen 2003: 311). Da ne bi izgubili poimenovanj za posamezne, pogosto hitro izginjajoče predmetnosti, bi morali besedje (čim hitreje) popisati, kar je sistematično mogoče storiti le v slovarski obliki.

V prispevku bo prikazan vzorec primerjalnega strokovnega narečnega (slikovnega) slovarja, in sicer za izbrano besedje s tematskega polja *poljedelstvo* ter *vrt in sadovnjak*, pri čemer se omejujemo na primerjavo med izbranima govoroma panonske in koroške narečne skupine.

2 Strokovno narečno slovaropisje

Glede na veliko narečno razčlenjenost slovenskega jezika imamo Slovenci malo narečnih slovarjev (nekaj več kot 20), pa še ti so nezadovoljivo izdelani (Weiss 2000: 185) in samo točkovno pokrivajo slovensko jezikovno ozemlje (gostejša mreža se je izoblikovala na obrobju Slovenije

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-2238 z naslovom *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*, ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS; odgovorni nosilec projekta je red. prof. dr. Marko Jesenšek. — Zapisi govorov so pripravljeni z vnašalnim sistemom ZRCola (*http://ZRCola.zrc-sazu.si*), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (*http://www.zrc-sazu.si*) razvil dr. Peter Weiss.

in v zamejstvu). Prav tako so regionalno in/ali govorno omejeni/zamejeni, največkrat so enonarečni s preprosto geselsko strukturo: ena narečna beseda, ena razlaga, en ponazarjalni zgled.[1] Slovenski dialektologi bi morali pričeti sistematično raziskovati besedišče po posameznih narečjih in narečnih skupinah, pri čemer bi morda najprej zajeli strokovno besedje (terminologija), ki je kot sestavni del narečnega besedja funkcijsko določeno za rabo v različnih strokovnih dejavnostih, in šele kasneje splošno besedje.

H. E. Wiegand, eden vodilnih svetovnih leksikografov in avtor izčrpne ter celostne teorije, ki leksikografom vseh jezikovnih skupin ponuja model za tvorbo slovarjev, strokovno leksikografijo opredeljuje kot tisti del leksikografije, v kateri je leksikografska dejavnost usmerjena v nastanek strokovnih slovarjev (2000: 874).

Strokovni narečni slovar je slovar, ki vsebuje narečno strokovno izrazje različnih dejavnosti oziroma strok, ki so prostorsko razširjene, značilne le za nekatere pokrajine ali tradicionalno razvite v posameznih krajih. Gre za tematski slovar, v katerem najdemo besede izbranega področja, enopomensko besedje, ki se nanaša izključno na predmete ali opravila v zvezi s strokovno dejavnostjo, ne vsebuje pa najpogostejših narečnih besed, saj te navadno ne pripadajo področju, obravnavanem v tovrstnem slovarju. Del narečnega strokovnega izrazja sodi v splošni besedni zaklad in ima v stroki značilnosti splošne rabe, lahko je tudi pomensko ali oblikovno modificirano (Jež 1997: 212).

Na Slovenskem že obstaja nekaj slovaropisnih razprav z narečnim strokovnim gradivom, objavljenih v različnih publikacijah (gl. Škofic 2002: 259–261 in 2004: 61–77 ter Humar 2004: 17–31), pred tremi leti pa smo Slovenci dobili tudi prvi narečni slikovni strokovni slovar v knjižni obliki, knjigo *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave* (2008) dialektologinje Mihaele Koletnik.

3 PRIMERJALNI NAREČNI STROKOVNI SLOVAR

Primerjalni narečni (strokovni) slovar ima dve ravni: na prvi gre za razmerje med knjižnim in vsemi narečnimi izrazi, na drugi pa za razmerje med posameznimi narečnimi iztočnicami. Narečne besede so prikazane tako, da knjižnoslovenske iztočnice vodijo do primerja(l)nih poknjiženih narečnih iztočnic. Narečna poimenovanja se iščejo tako, da prehajamo od pomena k besedi in ne obratno, saj le tako pridemo do (različnih) narečnih leksemov za en iskani pomen.

Narečno izrazje v nadaljevanju predstavljamo v obliki večdelne hierarhične zgradbe, slovarski sestavki so abecedno razporejeni glede na knjižno geselsko iztočnico (zapisano s tiskanimi črkami in z zasenčeno barvo), katere pomen smo preverili s terenskimi raziskavami.

Geselski sestavek je nato razdeljen na dva dela, označena s PKM.[2] in KOR.[3] Narečne iztočnice so poknjižene, kar je v skladu s sodobnim slovaropisnim pristopom (Weiss 2009: 56), in razvrščene po abecedi. Posamezni slovarski sestavek je sestavljen tako, da poknjiženi iztočnici, zapisani krepko, za dvema navpičnicama (||) sledi njena fonetično zapisana narečna ustreznica v prvi (osnovni) in drugi slovarski obliki, temu pa sledita besednovrstna oznaka iztočnice in pomenska razlaga v ležečem tisku. Kadar ima leksem več pomenov, so ti znotraj slovarskega gesla razvrščeni pod zaporednimi številkami. Dvopičju sledi ponazarjalno gradivo – izsek iz posnetega in zapisanega narečnega besedila, v katerem je rabljen narečni termin. Če poimenovanje za predmetnost, po kateri smo spraševali, ni znano, je to označeno z znakom –.

[1] Izjeme z obširnejšimi slovarskimi sestavki so: Hafner in Prunč (1987, 1992, 1994), Kenda Jež (2002), Weiss (1998).
[2] Označuje poimenovanja iz prekmurskega narečnega okolja, natančneje goričkega rogašovskega govora.
[3] Označuje poimenovanja iz koroškega narečnega okolja, natančneje brdinjskega govora mežiškega narečja.

Temu sledi zgodovinsko-kontrastivni del. Neposredno za znakom L (Weiss 1994: 68) je navedena izpričanost narečnih poknjiženih iztočnic v dveh temeljnih slovarjih slovenskega knjižnega jezika, in sicer v Pleteršnikovem (1894–1895) *Slovensko-nemškem slovarju* (PLET.) in *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ).[4] S tem osvetljujemo zgodovinsko pojavljanje posamezne besede, opredeljujemo njeno razširjenost in opozarjamo na morebitne pomenske razlike.

Geselskemu sestavku je dodano slikovno gradivo, ki naj bi se čim bolj dotikalo besede, na katero se navezuje (Svensen 1993: 167), torej risbe in fotografije, ki uporabnikom pomagajo pri vizualizaciji predmeta, s čimer se poveča sporočilnost (vsakega) slovarja (Weiss 1990: 37). Slikovnega gradiva zaradi zahtevnosti tiska in omejitve prostora ne prikazujemo.

3.1 Primeri slovarskih sestavkov[5]

<table>
<tr><td colspan="2">BRANATI
’rahljati zemljo z brano’</td></tr>
<tr><td>PKM.
vlačiti || vˈla:čitɨ̯ -in nedov. branati: Gˈdå z bˈra:nof ˈvǫzin ˈgǫr po nˈjivɨ̯, ˈkå bˈra:na droˈbi:i̯ gˈrü:i̯dge, ˈtę pˈra:vimo, ˈkå vˈla:čimo.</td><td>KOR.
branati || bˈra:nat -am nedov. rahljati zemljo z brano: Sn̯ sˈja:wa šˈtǫ ˈži:to, je tˈri:əba pa ˈnətr̯ zawˈlęčt, ko sn̯ posˈja:wa. ˈPǫl sn̯ ˈmərwa pa sˈpęt ˈjət s kˈra:wami ˈnətr̯ zawˈlęčt, ko sn̯ pˈrẹj sˈja:wa. No, ˈtǫ je bˈra:nat, ˈtək bi ˈre:kwa.
vlačiti || wˈla:čit in ˈwa:čit -im nedov. branati: Bˈra:nat al pa wˈla:čit.</td></tr>
<tr><td colspan="2">L branati: SSKJ: +, PLET.: +; L vlačiti: SSKJ: nar. +, PLET.: +</td></tr>
<tr><td colspan="2">BRSTETI
’delati brste’</td></tr>
<tr><td>PKM.
gnati || gˈnåtɨ̯ žeˈnẹ:i̯n nedov. brsteti: Dˈre:i̯vo ne žeˈnẹ:i̯.</td><td>KOR.
ven gnati || ˈwǫn gˈnat ˈwǫn ˈže:nem nedov. brsteti: ˈBərstje se je poˈka:zawo. ˈŠəti ˈgərm je pa zaˈčẹ:u̯ ˈwǫn gˈnat.</td></tr>
<tr><td colspan="2">L gnati: SSKJ: +, PLET.: +</td></tr>
<tr><td colspan="2">ČESEN
’začimbna rastlina z dolgimi ozkimi listi ali njeni iz strokov sestavljeni podzemeljski deli’</td></tr>
<tr><td>PKM.
česnek || ˈčesnek -a m česen: ˈČesnek ˈgẹ:i̯ ˈlü:i̯kove ˈfǫ:rme, ˈsåmo ˈkå ˈma: stˈrǫke. ˈČesnek v ˈžupo ˈde:i̯vamo.</td><td>KOR.
klobuh || kˈlǫ:bux -a m česen: S kˈlǫ:buxom smo gˈlix ˈtək ˈdi:əwali ž nˈjim ko pa s čeˈbu:.</td></tr>
<tr><td colspan="2">L česnek: SSKJ: – (→ česen +), PLET.: +; L klobuh: SSKJ: +, PLET.: – (→ česen +)</td></tr>
</table>

[4] Pri preverbi so uporabljeni naslednji znaki: +/– (ne)obstoj besedne enote, p – v ustreznem slovarskem sestavku pomen ni dokumentiran, p ~ iztočnici se pomensko ne pokrivata, → glej, primerjaj.

[5] Zaradi prostorskih omejitev predstavljamo narečno besedje za po štiri knjižnoslovenske iztočnice z vsakega od dveh obravnavanih tematskih polj od skupaj 250 iztočnic, preverjenih na terenu.

FIŽOLOVKA
(1) ’*tanjši kol, okrog katerega se ovija visoki fižol*’

PKM.	KOR.
bot || ˈbọt -a m *fižolovka*: Gˈråj se ˈsü:i̯če ˈgọr po ˈbọtaj. **ščap** || šˈča:p -a m *fižolovka*: ˈTo:u̯ za gˈråj ˈgẹ:i̯ šˈča:p. **ščapka** || šˈča:pka -e ž *fižolovka*: Gˈrå se ˈsü:i̯če oˈko:u̯l̥ šˈča:pke.	**ranta** || ˈra:nta -e ž *fižolovka*: Fiˈžọ:lowe ˈra:nte smo ˈrəkli. To je bˈwọ tˈri:əbaušˈpi:čit pa naˈsa:dit. Sn̥ naˈrẹ:dwa ˈlu:kno z žeˈli:əzni šˈta:ŋgi, ˈpọl pa ˈnətr̥ pa oˈku:wo zaˈxọ:dwa ˈdọu̯, pərˈti:snawa ˈdọu̯.

L *bot*: SSKJ: + p –, PLET.: + p –; L *ranta*: SSKJ: nar. +, PLET.: +; L *ščap*: SSKJ: nar. prekm. +, PLET.: +; L *ščapka*: SSKJ: –, PLET.: – (→ ščapica)

FIŽOLOVKA
(2) ’*fižolova slama*’

PKM.	KOR.
grahovlinje || graxuvˈlinje -a s *fižolovka*: Gˈråjuva sˈlåma je graxuvˈlinje. **grahovo bičevje** || gˈråjovo ˈbičovge s *fižolovka*: ˈTọmi̯ pˈra:vimo gˈråjovo ˈbičovge, gˈdå je ˈsüjo ˈto:u̯, ˈli:i̯stį pa sˈtẹ:i̯blo. **grahova slama** || gˈråjova sˈlåma ž *fižolovka*: ˈMi:i̯ pˈra:vimo ˈtọmi̯ gˈråjova sˈlåma.	**fižolova slama** || fiˈžọ:lowa sˈwa:ma -e -e ž *fižolovka*: Fiˈžọ:lowi sˈwa:mi so pa is ˈtəste ˈni:ske fiˈžọ:le ˈrəkli. Ko smo ˈdọu̯ ˈtərgali pˈrẹj stˈrọ:ke, ˈpọl je bˈwa pa ˈtəsta fiˈžọ:lowa sˈwa:ma. ˈTọ smo ˈpọl za sˈtẹ:lo ˈmẹ:li. Za sˈtẹ:lo se je zaˈsi:əkawo. No, če bi pa še ˈtọt ˈsi:la ˈxọ:dwa, bi še pa ˈtọt žˈwi:na poˈjẹ:dwa.

L *bičevje*: SSKJ: + p –, PLET.: + p –; L *grahovlinje*: SSKJ: – (→ grahovina p –) , PLET.: –; L *slama*: SSKJ: +, PLET.: +

KORUZA
’*enoletna rastlina s kolenčastim steblom in velikimi storži ali njeno seme*’

PKM.	KOR.
kukorica || ˈkukr̥ca -e ž *koruza*: ˈTo:u̯ ˈžu:u̯to ˈgẹ:i̯ ˈkukr̥ca. ˈKu:kr̥ca ˈma: korenˈjẹ:, vˈla:t, ˈbildže pa vlasˈkẹ:i̯. vlaˈso:u̯vge so ˈgọr na vˈla:tį̵.	**trkija** || tərˈki:ja -e ž *koruza*: Tərˈki:jo pˈlẹt al pa fˈli:ncat. ˈTəsto, kar je ˈtək ˈbək otˈpa:dwo, ˈtəsto smo pa ˈpọl poˈsu:šli ˈzu:na al pa u̯ˈča:six še u̯ ˈpəči smo u̯ˈča:six suˈši:li. A ˈvẹ:te, ˈkək ˈdọri žˈga:ŋki so bˈlẹ. Ko u̯ ˈpəči poˈsu:šena, ˈpọl pa zdˈrọbit, no, pa se sˈpu:ca, da je ˈčẹ:dno, se pa u̯ mˈli:n ˈda pa zˈmẹ:le. ˈKək ˈdi:šo je ˈtəsti gˈri:əs.

L *kukorica*: SSKJ: –, PLET.: + (→ koruza +); L *trkija*: SSKJ: –, PLET.: –

SAMOKOLNICA
'*priprava z enim kolesom in dvema ročajema za prevažanje materiala*'

PKM.	KOR.
telige || teˈlige teˈliːk ž mn. *samokolnica*: F teˈligaj smo voˈzilị ˈsefeˈlẹːi̯. ˈInda se je voˈzila ˈrẹpa, tˈraːva, se je voˈzilo poˈlaːganje za ži̯ˈviːi̯no pa za svinˈjẹːi̯. GˈnesGˈnes pa ˈvǫzimo zemˈloːu̯ pa ˈkåmen f teˈligaj.	**karjola** || karˈjǫːla -e ž *samokolnica*: KarˈjǫːlaKarˈjǫːla je bˈwa pa za gˈnǫj ˈwǫːzit. / KarˈjǫːlaKarˈjǫːla je bˈwa ˈwoːna, ˈtəsta, ko so u̯ˈčaːsix ˈmẹːli, leˈsiːəna ˈtək, ˈtaːka ˈkiːšta, pˈrẹːdi pa ˈkoːwo, ˈzaːdi pa ˈtək dˈwa roˈčaːja naˈrẹːta. **šajtrga** || ˈšaːi̯tərga -e ž *samokolnica*: ˈŠaːi̯tərgeˈŠaːi̯tərge so bˈlẹ pa ˈtəste za gˈnǫj ˈvǫːzit. ˈTəste so pa spˈrẹːdi ˈsaːmo ˈkoːwo ˈmẹːle ˈpǫl pa ˈtək ˈsaːmo ˈtaːko ˈdiːlo ˈgər, da se je gˈnǫj ˈgər naˈbaːso pa ˈwǫnta ˈbək ˈpəlo.

L *karjola*: SSKJ: nižje pog. +, PLET.: + (→ karola +); L *šajtrga*: SSKJ: nižje pog. +, PLET.: +; L *telige*: SSKJ: –, PLET.: p ~

SLAMOREZNICA
'*stroj za rezanje slame, sena*'

PKM.	KOR.
štroštok || štˈrǫšˈtǫk -a m *slamoreznica*: ˈToːu̯ ˈtü ˈgẹːi̯ štˈrǫšˈtǫk. ˈToːu̯ smo ˈnücali̯ za sˈlåmo ˈrẹzati̯.	**fotermašin** || ˈfuːətr̥maˈšiːn -a m *slamoreznica*: Ų̯ˈčaːsix smo pa ˈpǫu̯ sˈwaːme pa ˈseːna ˈriːəzali za žˈwiːno s ˈfuːətr̥maˈšiːnom. ˈMi smo pač ˈfuːətr̥maˈšiːn ˈmẹːli, ko smo ʍˈsẹ ˈkǫp ˈfuːətrali – sˈwaːmo pa ˈsẹno. **mašin** || maˈšiːn -a m *stroj za rezanje slame, sena*: Z maˈšiːnom smo pa sˈwaːmo ˈriːəzali. **slamoreznica** || sˈlaːmoˈrẹːzn̥ca -e ž *stroj za rezanje slame, sena*: Sˈlaːmoˈrẹːzn̥co ˈmaːjo pa ˈzai̯, u̯ˈčaːsix jix pa ja ni bˈwǫ.

L *fotermašin*: SSKJ: –, PLET.: –; L *mašin*: SSKJ: –, PLET.: –; L *slamoreznica*: SSKJ: +, PLET.: +; L *štroštok*: SSKJ: –, PLET.: –

4 Sklep

V prispevku predstavljamo osem knjižnih iztočnic, preverjenih na terenu (v izbranih govorih koroške in panonske narečne skupine), ki vodijo do osemnajstih različnih poknjiženih enobesednih in štirih dvobesednih narečnih iztočnic (*fižolova slama, grahova slama, grahovo bičevje, ven gnati*). Med temi smo izpostavili tiste, ki se med obema primerjanima govoroma in v primerjavi s knjižno iztočnico najbolj razlikujejo.

Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* ima v enakem pomenu, kot je izpričan v narečju, dvanajst leksemov, prikazanih kot samostojne iztočnice. V treh primerih v ustreznem slovarskem članku izpričani narečni pomen ni dokumentiran (*bičevje, bot, slama*), nezapisanih pa je pet

besed, od katerih jih je večina prevzeta iz nemščine. Ena poknjižena narečna iztočnica (*telige*) se pomensko ne pokriva s Pleteršnikovo slovarsko obliko.

Slovar slovenskega knjižnega jezika ima v enakem pomenu, kot je izpričan v narečju, deset leksemov, prikazanih kot samostojne iztočnice; od tega sta dva izraza prikazana kot narečna (*ranta, vlačiti*), eden kot narečni prekmurski (*ščap*) in dva kot nižje pogovorna (*karjola, šajtrga*). Dvakrat v ustreznem slovarskem članku izpričani narečni pomen ni dokumentiran (*bičevje, bot*), nezapisanih je devet besed.

Tovrstne primerjave (tematskega) strokovnega besedja med posameznimi izrazijskimi sestavi v slovenskem narečnem prostoru omogočajo določitev arealov posameznih leksemov in njihovega pomenskega obsega ter lahko pomembno pripomorejo k zamisli o slovenskih narečnih izrazijskih slovarjih.

LITERATURA

BAJEC, Anton (ur.), 1995: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BENKO, Anja in KOLETNIK, Mihaela, 2010: Primerjalni terminološki narečni slovarček (za izbrano besedje s področja poljedelstva). Marko Jesenšek (ur.): *Dnevi Maksa Pleteršnika – Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. (V tisku.)

HAFNER, Stanislav, PRUNČ, Erich, KARNIČAR, Ludvik in ŽEJN, Andrejka (ur.), 1982, 1987, 1992, 1994, 2007, 2009: *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten 1 (A- bis B-), 2 (C–dn), 3 (do–F), 4 (G–H), 5 (I–Ka), 6 (kd–kv).* Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

HUMAR, Marjeta, 2004: Stanje in vloga slovenske terminologije in terminografije. Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije: zbornik povzetkov s simpozija Terminologija v času globalizacije, Ljubljana, 5.–6. junij 2003*. Ljubljana: Založba ZRC in Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 17–31.

JEŽ, Marija, 1997: Iz tkalskega izrazja na Pohorju. Marjeta Humar (ur.): *Zbornik referatov s Posvetovanja o slovenskem naravoslovno-tehničnem izrazju (Ljubljana, 22.–23. maj 1997).* Ljubljana: ZRC SAZU. 209–216.

KENDA JEŽ, Karmen, 2002: *Cerkljansko narečje: teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

KOLETNIK, Mihaela, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 60).

LOGAR, Tine, 1975: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

OROŽEN, Martina, 2003: Odvisnost narečnega besedišča in načina upovedovanja (izražanja) od spreminjajočega se načina življenja. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 26). 310–318.

PLETERŠNIK, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar (1894–1895)*. Elektronska izdaja. Ljubljana: Založba ZRC in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša na ZRC SAZU.

SVENSÉN, Bo, 1993: *Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making*. New York: Oxford University Press.

ŠKOFIC, Jožica, 2002: Narečni terminološki slovarji. Marko Jesenšek (ur.): *Zbornik slavističnega društva Slovenije 12*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 258–263.

– –, 2004: Raziskovanje narečne terminologije v času globalizacije. Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

WEISS, Peter, 1990: *Govori Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami. Glasoslovje, oblikoslovje in skladnja*. *Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

– –, 1994: *Teorija in praksa slovenskega narečnega slovaropisja: primer govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 1998: *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami*. Poskusni zvezek (A–H). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.

– –, 2000: Označevanje v slovenskih narečnih slovarjih. *Jezikoslovni zapiski* 6. 27–43.

– –, 2009: Novejši prekmurski narečni slovarji. Irena Novak Popov (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi: Slovenski slavistični kongres, Monošter, 1.–3. oktober 2009*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 52–62.

WERNER, Welte, 1974: *Moderne Linguistik: Terminologie/Bibliographie. Ein Handbuch und Nachschlagewerk auf der Basis der generativtransformationellen Sprachtheorie. Teilband II: N–Z*. München: Max Hueber Verlag.

WIEGAND, Herbert Ernst, 2000: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. Matthias Kammerer in Werner Wolski (ur.): *Kleine Schriften. Eine Auswahl aus den Jahren 1970 bis 1999 in zwei Bänden*. Berlin, New York: de Gruyter. 830–876.

Polonca Šek Mertük
Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru
polonca.sek@uni-mb.si

Pogoste pravopisne napake v skladenjski rabi ločil

*Z jezikovnega vidika sem pregledala 125 učnih priprav, ki so jih v študijskem letu 2009/10 pri Didaktiki matematike za nastope pri matematiki pripravili študenti 4. letnika razrednega pouka Pedagoške fakultete Maribor. Pravopisne napake v skladenjski rabi ločil se kažejo kot: 1. pravopisno napačno izpuščanje ločila, npr. pike (*Sodelujejo v razgovoru_*) ali vejice (*Nato kup iz 36 bombonov razdelimo na tri in ugotovimo_ koliko bombonov je dobil vsak.*); 2. pravopisno napačno dodajanje ločila, npr. vejice (*Po poslušanju**,** se pogovorimo o računih in jih skupaj rešimo.*); 3. pravopisno napačen nestičen oziroma stičen zapis ločila, npr. pike (*»Pa poglejmo naslednje primere **.**«*) ali vejice (*5**,**4**,**6 – števila*); 4. pravopisno napačna raba ločila, npr. vprašaja namesto pike (*Dobro poglejte račun in mi povejte, kako bi ga ocenili**?**), vezaja namesto pomišljaja (*Motivacija **-** Ponovitev likov in teles*) ali podpičja namesto vejice ali pomišljaja (*Nato se pogovorimo o tem, kako lahko skupini z dvema otrokoma rečemo še drugače**;** par.*); 5. pravopisno napačen zapis ločila (*»Učenci hvala, da ste bili tako pridni. Upam, da ste se imeli lepo**«.**)*.

Uvod

Prvi urejeni nauk o pisavi smo Slovenci dobili že leta 1584 v slovnici Adama Bohoriča, v *Zimskih uricah*, to je v prvi slovnici slovenskega jezika. Prvi samostojni pravopis pa je izdal Fran Levec leta 1899. Pravopis obravnava zapisovanje glasov, rabo velikih in malih črk, pisanje prevzetih besed, rabo ločil, pisanje skupaj ali narazen in deljenje (*Slovenski pravopis*, 2001, v nadaljevanju SP, § 25). V prispevku se omejujem na prikaz pogostih pravopisnih napak v skladenjski rabi ločil. Predstavljam jih v petih skupinah. Vsak predstavljeni primer odstopanja od pravopisne rabe ponazarjam z zgledom, zapisanim v izvirniku (označujem le trenutno obravnavano pravopisno napako).

1 Pravopisno napačno izpuščanje ločila

Skupino predstavljajo primeri, v katerih so študenti pravopisno napačno izpustili ločilo. Pravopisno pravilo, da PIKO v skladenjski rabi pišemo na koncu samostojne proste ali zložene pripovedne povedi (SP, § 232), študenti z redkimi izjemami upoštevajo.

Podamo navodila za reševanje_

VEJICO bi morali pisati med skladenjsko enakovrednimi deli proste ali zložene povedi, in sicer npr. med nestavčnimi vezalnimi enakovrednimi deli (SP, § 292).

Ko je odšla po nakupih je v tehnični trgovini porabila 426€_ v trgovini s pohištvom pa 217€.

Pravopisno napačen izpust vejice je bil najden tudi med stavčnimi enakovrednimi deli vezalnega, protivnega in pojasnjevalnega priredja (SP, § 305, 308, 311).

Med reševanjem hodim po razredu in pomagam_ hkrati pa dajem povratno informacijo. — Učencem povem skrivnost, da danes pri matematiko, ne bomo reševali delovnih listov, delovnih zvezkov…_ temveč se bomo igrali. — Učenci morajo prepoznati osnovne geometrijske oblike, to so kocka, kvader, stožec in valj_ in jih opisati, ko to prepoznajo morajo tudi sami izdelati modele teles iz plastelina ali gline, ter jih opisati.

Vejica se piše tudi med nadrednim in odvisnim stavkom, in sicer ne glede na to, ali je nadredni stavek pred odvisnim, za njim ali pa ga obdaja (SP, § 325). Odvisni stavek, ki bi moral biti z vejico ločen od nadrednega stavka, a je pravopisno napačno zapisan brez nje, je najpogosteje predmetni odvisnik.

Preverimo_ kako so učenci rešili nalogo_ in nekdo jo reši še na tablo, tako da skupaj preverimo_ kako jim je šlo_ in popravimo napake in razložimo nejasnosti.

Redkejši so zgledi s pravopisno napačno izpuščeno vejico v časovnem, vzročnem, namernem, pogojnem in prilastkovem odvisniku.

Ko je odšla po nakupih_ je v tehnični trgovini porabila 426€ v trgovini s pohištvom pa 217€. — Ker so učenci šele v prvem razredu_ bo pouk naravnan le na praktičnem delu učencev — Nekatere so vzporedne, druge pa so sečnice, dam jim nekaj minut časa_ da se posvetujejo in jih razdelijo v ti 2 skupini. — »Če imamo torej 5 pomaranč in vse pomaranče pojemo_ nam jih ne ostane več nič.« — Učenci, ki bodo z delom že zaključili_ dobijo dodatno nalogo-dopolnjevanje razpredelnice.

Vejica bi morala biti zapisana tudi med pridevniškim in deležniškim polstavkom ter drugim delom povedi (SP, § 333).

Leta 1999 je v neki državi živelo 95 630 otrok_ mlajših od 15 let. Od tega je bilo 38 550 otrok mlajših od 5 let. Koliko otrok je bilo starih od 2 do 5 let, če veš, da je bilo otrok_ mlajših od enega leta 5910, enoletnikov pa 6340? — Dobro je to, da lahko popraviš napake_ storjene uro prej, hkrati pa zna ravno to predstavljati velik stres.

Dokaj pogosto je vejica pravopisno napačno izpuščena tudi med pastavki in preostalim delom povedi. Zvalnike in ogovore od preostalega dela povedi po pravopisu (SP, § 342) ločimo z vejico, prav tako medmetne pastavke (SP, § 343).

Pozdravljeni_ učenci_ sem Nina in danes bomo skupaj preživeli uro matematike. — »No_ sedaj pa bomo še s pomočjo tablic izračunali ta račun.«

Verjetno bolj tipkarska napaka (oz. površnost) kot neupoštevanje pravopisnih pravil je pri študentih izpust končnega NAREKOVAJA.

> » Koliko zamaškov še potrebujemo, da bomo zapolnili prvo tablico?_

2 Pravopisno napačno dodajanje ločila

V pregledanih učnih pripravah študentov je najti tudi pravopisno napačno dodajanje VEJICE. Verovnikova (2003a) pojasnjuje, da gre pri odvečnih vejicah – Toporišič (2007) jih imenuje nadvejice – za vejice po posluhu; njihovo stavo nam veleva t. i. posluh za vejice, po drugi strani pa so takšne vejice tudi odraz nepoznavanja skladenjskih in pravopisnih pravil.

Med stavčnimi enakovrednimi deli vezalnega ali ločnega priredja vejice ne pišemo (SP, § 316–317). Pravopisno pravilo velja tudi v primeru dveh odvisnih stavkov, ki sta v prirednem, vezalnem razmerju.

> Zahvalim se za njihovo pozornost**,** ter se poslovim. — Odgovorijo da križ**,** oz. dve premici. — Otrokom dam navodilo, da v zvezku pustijo dve vrstici prosti za naslov in**,** da na levo stran zvezka zapišejo račun.

Študenti vejico pogosto pravopisno napačno pišejo tudi za posameznimi stavčnimi členi, npr. za predmetom ali prislovnim določilom. Verovnikova (2003b) kot razlog za takšno rabo navaja možno pretvorbo v odvisnik, ki seveda vsebuje povedek in torej zahteva vejico, pa tudi zaradi posluha, saj ob koncu teh stavčnih členov v govoru lahko naredimo rahel premor.

> Pri Razrezanki**,** bi morala večkrat poudariti, da samo računamo in ne sestavljamo sestavljanke. — Po poslušanju**,** se pogovorimo o računih in jih skupaj rešimo. — Učencem povem skrivnost, da danes pri matematiko**,** ne bomo reševali delovnih listov, delovnih zvezkov… temveč se bomo igrali. — V nasprotnem primeru**,** pa gredo tja, kjer je narisana rdeča škatla v drevesu.

Med deli večbesednega veznika (npr. *namesto da*, *potem ko*, *vtem ko*, *s tem da*) vejice ne pišemo (SP, § 329).

> Med tem**,** ko oni razporejajo, jih jaz opazujem. — Namesto**,** da bi sličice z našemljenimi števili pripela na tablo, bi postavila učence pred tablo in bi ti predstavljali števila.

Tri pike kot končno ločilo zaznamujejo nedokončano misel (SP, § 401) ali nadaljevanje naštevanja, zato vejica pred njimi pravopisno ni ustrezna.

> Nato učence vprašam kdo je pravilno rešil vse naloge, kdo je imel 1 napako**,**...

3 Pravopisno napačen nestičen oziroma stičen zapis ločila

V obravnavanih učnih pripravah študentov je opazno tudi neupoštevanje pravopisnih pravil glede stičnosti oziroma nestičnosti zapisa posameznega ločila.

3.1 Pravopisno napačen nestičen zapis ločila. PIKA, VEJICA in DVOPIČJE (v skladenjski rabi) so levostična ločila – pisana morajo biti brez presledka za koncem besede.

> »Če imamo torej 5 pomaranč in vse pomaranče pojemo nam jih ne ostane več nič **.** Število 0 pa zapišemo takole.« — »Koliko zamaškov še moramo dodati na drugo tablico **,** da dobimo 15?« — UČENČEV ZAPIS V ZVEZEK **:** ga ni

OKLEPAJ je dvodelno ločilo (SP, § 438). Prvi del (uklepaj) je desnostičen, drugi del (zaklepaj) pa levostičen. Zgledi z neupoštevanjem pravopisnega pravila so redki.

> **(** Vsako rešitev sproti pokažem, pokličem enega učenca, da prebere pravilno rešitev.)

POŠEVNICA se za pomen 'ali' in 'oziroma' uporablja stično na obeh straneh, to je levo- in desnostično (SP, § 452). Zapisi študentov so dokaj neenotni.

> Prvi paket/ rezultat v prvi krošnji: je bele barve, ima moder trak in vijoličen okrasek. — Razdelim karte v skupinah po štiri / tri učence — Učenci ugotovijo katero število je za 1 večje /manjše od danega števila.

Dvodelni NAREKOVAJ nam v skladenjski rabi zaznamuje dobesedni navedek premega govora ali navedenega (citiranega) besedila (SP, § 461). Začetni narekovaj mora biti zapisan desnostično, končni pa levostično. Redka odstopanja študentov od pravopisne rabe so verjetno bolj tipkarske napake, saj se nestičen zapis pogosteje pojavi le pri enem delu narekovaja.

> **»** Jure vstani! **«** se jezi mama, **»** čas je že, da se oblečeš in greš v trgovino.« — »Lepo pozdravljeni. Moje ime je Sandra in danes bom z vami preživela uro matematike **«.**

3.2 Pravopisno napačen stičen zapis ločila. VEJICA in VPRAŠAJ sta po pravopisu levostično ločilo. Študenti obe ločili včasih zapišejo tudi napačno desnostično.

> Za začetek se boste razdelili v 5 skupin**,**kot vas je razdelila že učiteljica, jaz pa vam bom razdelila različne razrezanke. – Kdo bi prišel zapisat ta račun še drugače in ga izračunat**?**Ostali ga izračunajte v zvezke.

V skladenjski rabi so TRI PIKE nestično ločilo (SP, § 399) – pišejo se s presledkom za koncem besede. Zaznamujejo nedokončano misel oziroma nedokončanost povedi (SP, § 401). Stičen zapis je pravopisno napačen.

> Pozorni pa moramo biti tudi na pravilno podpisovanje, se pravi enice pod enice, desetice pod desetice**…**

Prvi del OKLEPAJA (uklepaj) po pravopisu ni levostično ločilo (je desnostičen), zato so levostični zapisi uklepaja pravopisno napačni.

> Med risanjem jih sprašujem: // Koliko gumbov smo imeli?**(**12) // Na koliko srajčk smo razdelili gumbe?**(**4) // Koliko gumbov je na vsaki srajčki?**(**3)

4 PRAVOPISNO NAPAČNA RABA LOČILA

Ločila, ki jih študenti zapišejo, niso vedno pravopisno ustrezno rabljena. Večkrat namesto pravopisno ustreznega ločila uporabijo katero drugo, v določeni rabi pravopisno napačno ločilo.

Na koncu podredja z vprašalnim odvisnikom pišemo piko, če je glavni stavek pripovedni (SP, § 234). Za vprašalnim odvisnikom stoji VPRAŠAJ samo tedaj, kadar ga zahteva glavni stavek (SP, § 265).

> Drugo pravilo nam pravi, da moramo ugotoviti, kaj nam naloga pove**?**

Stopnjevano vprašalnost lahko sicer zaznamujemo z dvema ali več stičnimi vprašaji (SP, § 272), toda takšna raba je v zapisovanju nalog učencem neustrezna. Poleg tega niti ne gre za ponovljeno vprašanje.

> 7 bratov ima po eno sestro. Koliko je vseh otrok v družini?**???**

Na koncu velelnih povedi, ki niso povedane s čustveno prizadetostjo, torej ne čustveno obarvane, pišemo piko, ne KLICAJA (SP, § 236, 276–277).

> Reši račune tako, kot smo se naučili**!**

Po SP (§ 276, 282, 342, 343) za zvalniškimi in medmetnimi pastavki, ki so na koncu povedi in niso čustveno obarvani, pišemo piko.

> Pozdravljeni učenci**!**

PODPIČJE loči posamezne dele povedi krepkeje kot vejica in šibkeje kot pika (SP, § 371). Poudarjeno pristavčno pojasnilo zapisane besede ali besedne zveze bi morala vpeljevati vejica (SP, § 301–302) ali pomišljaj (SP, § 383), ne podpičje.

> Ugotovijo, da lahko seštevek 1100 l že izrazimo v višji količinski enoti**;** hektolitru. Nato 1100 l izrazijo še v poznani količinski enoti**;** decilitru.

Priredne zloženke pišemo s stičnim vezajem (SP, § 413, 523). Zapis s POMIŠLJAJEM je pravopisno napačen.

> razvojno – razgovorna metoda

Pravopisno napačna je tudi raba VEZAJA namesto pomišljaja, ko namesto vejice poudarjeno ločuje kakšno besedo ali misel stavka (SP, § 381). Opazna sta neupoštevanje pravopisne rabe in tudi nedoslednost (površnost) študentov (v istem zgledu je napačno zapisan vezaj in pravilno pomišljaj).

> Ostali preverjate tako, da če je znak pravilen **-** vstanete, če je nepravilen – dvignete roke. — Učna enota: Računi množenja in seštevanja **-** utrjevanje

V obravnavanih učnih pripravah sta ponekod tako na začetku kot na koncu dobesednega navedka zapisana enaka NAREKOVAJA. Zapis je najverjetneje posledica samodejnega računalniškega oblikovanja (zaradi presledka pred končnim narekovajem računalnik izbere začetni narekovaj).

> »Če imam 5 pomaranč in eno pojem, koliko mi jih še ostane? Zapišem račun na tablo. »

Pravopisno napačna je tudi raba dveh enakih narekovajev. Kadar se med besedilom, ki je v narekovaju, navaja še kaj z narekovaji, moramo uporabljati drugačne narekovaje, npr. enojne, ali pa jih opuščamo (SP, § 463).

> “Sedaj bo vsak dobil eno pisemce, v katerem so strehe in zidovi iz barvnega papirja. Vaša naloga pa je, da sestavite čim več različnih **“**hišk**”**. Ko boste končali, bomo rešitve še skupaj preverili.”

Narekovaj je dvodelno ločilo, zato je nujna raba iste vrste narekovaja v obeh delih: ali dvojni srednji (» «) ali dvojni zgornji (” ”).

> »Lepo pozdravljeni učenci. Moje ime je Mateja. Skupaj bomo preživeli uro matematike.**”**

5 PRAVOPISNO NAPAČEN ZAPIS LOČILA

V tej skupini predstavljam zglede, v katerih so rabljena pravopisno ustrezna ločila, a je njihov zapis napačen, tj. zapisana so na napačnem mestu.

V premem govoru se na koncu pripovednega dobesednega navedka PIKA piše pred drugim delom narekovaja in ne za njim (SP, § 473).

»Učenci hvala, da ste bili tako pridni. Upam, da ste se imeli lepo«**.**

Kadar zaključeni povedi, zapisani s končnim ločilom, sledi v oklepaju zapisana pripovedna poved, mora biti pika pred zaklepajem in ne za njim (SP, § 448).

Sedaj pa bomo ta števila v računu še poimenovali. (kažem na številke)**.**

6 SKLEP

Predstavljene pogoste pravopisne napake v skladenjski rabi ločil, povzete sicer iz učnih priprav na matematiko študentov razrednega pouka, so splošne in niso ozko vezane na posamezno predmetno področje. Nekatere so posledica premajhnega pravopisnega znanja, nekaj pa je tudi verjetno tipkarskih napak oziroma posledica površnosti. Med zadnje zagotovo lahko štejem nekatera pravopisno napačno nestično oziroma stično zapisana ločila in zlasti izpust pike na koncu povedi ali narekovaja na koncu dobesednega navedka. Raba pike namesto vprašaja na koncu podredja z vprašalnim odvisnikom, če je glavni stavek pripovedni, ali na koncu velelnih povedi, ki niso čustveno obarvane, ter ustrezna raba vezaja oziroma pomišljaja pa zahtevajo že nekoliko več pravopisnega znanja. Nekaj pravopisnih nedoslednosti pa je bolj oblikovne narave (npr. raba različnih vrst narekovajev v istem besedilu).

VIR

Učne priprave študentov 4. letnika razrednega pouka pri predmetu Didaktika matematike (2009/10).

LITERATURA

TOPORIŠIČ, Jože idr. (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU.

TOPORIŠIČ, Jože, 2007: *Jezikovni pogovori iz Sedem dni*. Maribor: Založba Pivec.

VEROVNIK, Tina, 2003a: Vejica premalo, vejica preveč (1). *Pravna praksa*, 22/21. 31.

– –, 2003b: Vejica premalo, vejica preveč (2). *Pravna praksa*, 22/22–23. 51.

Literarna veda na Univerzi v Mariboru

Silvija Borovnik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
silvija.borovnik@uni-mb.si

Raziskovanje slovenske literarne zgodovine na Univerzi v Mariboru

Slovenistične znanstvene raziskave na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru potekajo na področju literarne zgodovine, literarne teorije, primerjalne književnosti, mladinske književnosti in književne didaktike. Na tej fakulteti izhajata še znanstvena revija Slavia Centralis *in mednarodna znanstvena zbirka* Zora*. Pisati o dosežkih literarnih zgodovinarjev na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru je zelo zahtevna naloga, saj gre za raziskovalce in raziskovalke z zelo obsežnimi bibliografijami. Delo prav vseh razodeva novosti na področju literarnovednega raziskovanja, in to v tej meri, da lahko na osnovi njihovega znanstvenega dela zelo dopolnimo in celo prevrednotimo poznavanje slovenske literarne zgodovine. V pričujočem prispevku bom poskušala predstaviti njihova temeljna raziskovalna področja in znanstvene rezultate, objavljene predvsem v monografijah. Samoumevno pa je, da moram celo množico njihovih znanstvenih člankov, ki so doslej izhajali tako doma kot tudi v tujini, na tem mestu v glavnem žal izpustiti.*

Izr. prof. dr. **Blanka Bošnjak** je leta 2005 objavila odmevno monografijo *Premiki v sodobni slovenski kratki prozi* (Zora 38, Maribor: Slavistično društvo, 2005). V njej se je najprej posvetila literarnostilnim opredelitvam slovenske kratke proze konec 20. stoletja. Obravnavala je slovensko kratko prozo 80. in 90. let 20. stoletja iz obdobja t. i. postmoderne, v kateri je opazen soobstoj številnih literarnih usmeritev in tokov. Analizirala je ok. 200 kratkih pripovedi tridesetih slovenskih avtorjev in avtoric. Pri tem je zapisala:

> Postmodernizem izhaja iz nove duhovnozgodovinske paradigme, ob njem pa se pojavljajo še drugi tokovi, ki se vežejo na pretekle literarne formacije (npr. eksistencializem, realizem, modernizem). Različni literarni tokovi so v raziskavi natančneje opredeljeni v povezavi s posameznimi tipi sodobne kratke proze, ki jih predstavljajo postmodernistični, ultramodernistični, iracionalno-mistični in neorealistični tip ter minimalistični in posteksistencialistični tip/podtip. (Bošnjak 2005: 9.)

Bošnjakovo so zanimali motivno-tematski, idejni in duhovno-zgodovinski vidiki, na osnovi katerih izpeljuje samostojno tipologijo obravnavane proze. Posvetila se je različnim literarnim

usmeritvam, predvsem tematizaciji intimizma. V okviru tipologije sodobne slovenske kratke pripovedne proze je ločila postmodernistični, ultramodernistični, iracionalistično-mistični, neorealistični in posteksistencialistični tip/podtip. Pri svojih analizah je upoštevala dognanja vidnih slovenskih literarnih znanstvenikov kot npr. M. Juvana, G. Kocijana, J. Kosa, T. Virka in A. Žbogar, naslanjala pa se je tudi na literarnoteoretična dognanja iz evropske oz. svetovne literarne vede.

Bošnjakova se je nadalje posvetila značilnostim narativnega sistema in vlogi subjekta v sodobni slovenski kratki prozi, v podpoglavju pa pojavnim oblikam subjekta, pri čemer je analizirala mesto in vlogo t. i. nekoherentnega (izginjanje subjekta kot akterja) in koherentnega subjekta (tradicionalna vloga) v konkretnih besedilih sodobnih slovenskih avtorjev in avtoric kratke proze (Draga Jančarja, Franja Frančiča, Janija Virka, Maje Novak, Marjana Tomšiča idr.).

Posebno zanimive so njene raziskave vloge stereotipov v sodobni slovenski kratki prozi, pri čemer so jo zlasti zanimali vidiki stereotipnega prikazovanja vloge ženske v pripovedi. Njena ugotovitev je, da marsikatero prozno besedilo smeši stereotipno prikazovanje ženskih družbenih in družinskih vlog, in sicer z rabo ironiziranih klišejev, s parodijo in travestijo ter z ironizacijo žanra grozljivih zgodb. Znanstvenica nadalje ugotavlja, da je v sodobni kratki prozi osemdesetih in devetdesetih let prejšnjega stoletja viden pojav mitologizacije, ki se kaže kot prisotnost strukturnih in motivno-tematskih elementov, ki so sestavni del pravljic in mitov ter kot nadaljnji proces združevanja in izginjanja nekaterih pravljičnih funkcij oziroma vlog. V nekaterih besedilih pa navaja tudi demitologizacijo z ironično distanco do zgodovinskega dogajanja (pri S. Borovnik) ter zamenjavo arhaičnega mita z drugim, sodobnim (pri D. Jančarju). Na osnovi znanstvenih spoznanj pomembnih domačih in tujih literarnih teoretikov (M. Juvana, T. Virka, M. Štuheca, S. Borovnik, I. Grdine, L. Kralja) pa Bošnjakova dodaja še sintagmatsko analizo sodobne slovenske kratke proze.

V zadnjem času se je Bošnjakova ukvarjala z avtobiografskostjo, svoja dognanja pa je objavila v razpravi *Avtobiografskost sodobne slovenske kratke proze* (*Jezik in slovstvo* 2008/3–4, str. 37–51). Poleg tega se je ukvarjala še s *Tematizacijo nasilja v izbrani sodobni slovenski kratki prozi* in svoje izsledke objavila v istoimenski razpravi, objavljeni v *Slavistični reviji* 2010/4, str. 475–487. Njene najnovejše raziskave so se ustavljale še ob sodobni slovenski kratki potopisni pripovedi s hibridnimi žanrskimi in formalnimi značilnostmi, ki vsebuje tudi elemente fikcije (*Sodobna slovenska kratka potopisna pripoved*, v Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost*, *Obdobja 29*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010, str. 41–47). Posvetila se je kratki potopisni pripovedi Sonje Porle, Ervina Hladnika Milharčiča, Pavleta Raka in Evalda Flisarja. Ukvarjala se je še z Vodnikovim proznim delom in s kratko prozo Prežihovega Voranca.

*

V delu *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*, 2001, je red. prof. dr. **Jožica ČEH** zapisala: »O Cankarjevem slogu so pisali mnogi literarni zgodovinarji, jezikoslovci in drugi raziskovalci, pričujoča razprava pa se ukvarja z najžlahtnejšo sestavino besednega sloga, z metaforo in njenimi oblikami, ter prinaša monografsko podobo metafore in simbola v Cankarjevi kratki pripovedni prozi.« (Čeh 2001: 11.)

V osrednjem delu razprave so tri poglavja, v katerih sta metafora in simbol opazovana skozi tri temeljna obdobja Cankarjevega kratkoproznega ustvarjanja, zgodnje (1892–1899), dunajsko (1900–1909) in ljubljansko obdobje (1910–1918). Uvodno poglavje prinaša razmišljanje o me-

tafori v novejši teoriji, nato pa še o metafori in alegoriji med klasično in moderno estetiko. Znanstveno delo prof. dr. Jožice Čeh je nastalo na podlagi analize 328 Cankarjevih kratkih pripovedi. Cankarjeva kratka proza je v slovenski literarni vedi že podrobno raziskana s stališča motivno-tematskih in strukturnih lastnosti (Mahnič, Prijatelj, Zadravec, Bernik, Ocvirk, Kocijan). Taka proza zavzema v okviru Cankarjevega pripovednega opusa količinsko najobsežnejše, motivno in idejno najbolj raznovrstno ter slogovno najbolj dinamično obliko pisanja. Avtoričina analiza je želela ugotoviti, kaj je za Cankarjevo metaforo tipično in koliko se le-ta pod vplivom novih tokov, to je dekadence, impresionizma, simbolizma in začetkov ekspresionizma, spreminjala (Čeh 2001: 37).

V poglavju Kratka pripoved ob koncu 19. stoletja je avtorica razmišljala o spremembah v tradicionalni poetiki pripovedne proze, kot so razkrajanje romaneskne forme, močan razmah kratke pripovedi s poudarjenim subjektivizmom, občutje razdrobljenosti, razcepljenosti in nagle spremenljivosti. Nastajale so še pesmi v prozi, ob njih pa se je razvijala tudi teorija skice »kot ekstrakta življenja«. V poglavju Zgodnje obdobje Cankarjeve kratke proze (1892–1899) je Čehova analizirala simbol v predvinjetni kratki prozi, posvečala se je metaforiki v prvih satirah, nadalje pa še simbolu in metafori v vinjetni kratki prozi. Med njimi so posebno zanimive metafore rok, ki dobivajo iracionalno, nenavadno pošastno obliko in so preslikava subjektovega grozljivega občutja. Sledi analiza metafor vezi, vode, poti, študenta in mladega literata v obvinjetni kratki prozi (1897–1899), kritika in priznanega literata, nato pa še analiza ironičnih metafor, ki se nanašajo na območja grdih živali, prehrane in kožnih bolezni ter podpoglavje o izhodiščnem območju obleke in barvne simbolike, ki je s tem povezana (kaže na socialno zaznamovanost, na socialno dno).

V Cankarjevem dunajskem obdobju (1900–1909), piše Čehova, je nastajala dolga in srednje dolga proza, to so romani, povesti in daljše novele. V tem obdobju se zdijo Čehovi posebno zanimive metafore in simboli v *Knjigi za lahkomiselne ljudi*, to so metafore filistra, obleke, bolezni in umazanije, vegetacije, hudiča, grde stvarnosti in lepih sanj, poti, živali in simboli sveta bogatih. Po enakem, zavzeto natančnem principu, sledi analiza Cankarjeve kratke pripovedne proze v ljubljanskem obdobju (1910–1918), ki ga je v celoti zaznamovala črtica. Ciljna območja metafore so etično-psihološki pojavi in abstraktni pojmi. Črtice tematizirajo staranje, mladost pa je delno idealizirana. Cankarjeva metafora in simbol sta po ugotovitvah J. Čeh od vsega začetka zajemala iz kontrastnih območij lepega in grdega.

Pred nedavnim je izšla še odlična literarnozgodovinska monografija iste avtorice, Jožice Čeh Steger, z naslovom *Ekspresionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923* (Zbirka Zora 69, Bielsko-Biała, Budimpešta, Kansas, Maribor, Praga, 2011). Čehova v svoji najnovejši monografiji ugotavlja, da so se okrog leta 1908 začele pojavljati težnje, da se mora slovenska pripovedna proza otresti Cankarjevega lirizma, vidnejšo zarezo pa predstavljajo šele pisatelji ob reviji *Dom in svet* kot France Bevk, Stanko Majcen, Narte Velikonja in Ivan Dornik. Ob njih se pojavljajo še kratkoprozni eksperimenti nekaterih avtorjev in ene avtorice, Štefanije Ravnikar. Ob raziskovanju se razkrije, da je prve zametke ekspresionističnega stila v slovenski kratki prozi ustvarila pisateljica, kar je posebno zanimivo zato, ker velja ekspresionizem v glavnem za moško duhovno in literarno gibanje. Analitični del monografije zaključuje avtorica z Andrejem Čeboklijem kot najizrazitejšim pisateljem zgodnje ekspresionistične kratke proze pri nas.

Čehova piše, da so se sicer številni odlični raziskovalci slovenskega ekspresionizma (J. Kos, L. Kralj, B. Paternu, F. Bernik, H. Glušič, F. Zadravec, G. Kocijan idr.) doslej bolj posvečali poeziji in dramatiki, medtem ko je pripovedna proza ostajala nekoliko v ozadju, čeprav

je bila prav produkcija kratke proze precej obsežna. Njeno raziskovanje zajema tudi skrbno opazovanje stilnih značilnosti, kot so telegrafski in parabolični stil, notranji monolog in model sanj, abstrakcija barv, vizualne metafore in videnja, disociacija subjekta, metafore popredmetenja in personifikacija predmetov.

Posveča se Bevkovi kratki prozi z vojno tematiko in Dornikovem vstopu v ekspresionizem, zelo natančno še Majcnovi kratki pripovedni prozi, nadalje pa tudi Narteju Velikonji in njegovi vojni kratki prozi. Opozarja na Podbevškove prozne »kompozicije« ter na kratkoprozno ustvarjalnost Staneta Meliharja, Cirila Vidmarja, Jožeta Cvelbarja in Štefanije Ravnikar. S posebno pozornostjo raziskuje stilni pluralizem v kratki prozi Marije Kmet, ki je bila v 20. letih prejšnjega stoletja med najplodnejšimi ustvarjalci kratke proze, po Zofki Kveder pa najbolj nadarjena pisateljica svojega časa. Objavljala je med leti 1911–1935 v različnih časopisih in revijah, njene objave pa štejejo čez osemdeset lirskih črtic. Znano je, da jo je Ivan Pregelj neokusno napadel, zaradi negativnih kritik pa je nehala pisati. Raziskave Jožice Čeh tako tudi ponovno odkrivajo nekatere avtorice, ki so ostale v zgodovini slovenske književnosti bodisi prezrte bodisi pozabljene.

Opozoriti velja še na avtoričino primerjavo slovenskih avtorjev in avtoric z drugimi evropskimi ustvarjalci omenjenega obdobja, zlasti iz nemško govorečega prostora, npr. s Karlom Krausom. Opazuje njihove nacionalne posebnosti in nadnacionalne značilnosti. Slovensko književnost tega obdobja vidi kot pomemben prispevek k zakladnici srednjeevropskega ekspresionizma.

Tudi Jožico Čeh je raziskovalno vznemirjala slovenska avtobiografska proza. Tej temi je posvetila razpravo *Med fikcijo in resničnostjo v avtobiografski prozi* (*Jezik in slovstvo* 2008/3–4, str. 23–35). Znanstvenoraziskovalno delo Jožice Čeh Steger je razvidno še iz razprav, kot so *Folklorni svet v liriki slovenske moderne*, *Dunajska predmestna deklica pri Ivanu Cankarju in Arthurju Schnitzlerju*, *Pogledi na metaforo*, *Barve in njihova simbolika v kulturi in jeziku*, *Metafora v Kosovelovi poeziji*, *O Potrčevi predvojni pripovedni prozi*, *Ženska v meščanski prozi Iva Šorlija*, *Jezikovni stil in literarno besedilo*, *Med fikcijo in resničnostjo v avtobiografski prozi* ter v številnih samostojnih znanstvenih sestavkih in poglavjih v monografskih publikacijah.

*

Literarni zgodovinar red. prof. dr. **Miran ŠTUHEC** se ukvarja s pripovedno prozo 19. stoletja, z naratološkimi vprašanji. Pomemben je tudi njegov delež v *Slovenski književnosti III*, 2001 (ur. Jože Pogačnik) o razvoju in značilnostih slovenskih literarnih revij po drugi svetovni vojni. V njem je Miran Štuhec prispeval poglobljeno poglavje Literarne revije in programi (Štuhec 2001: 471–508). Analiziral je slovenski revijalni tisk v drugi polovici 20. stoletja in revije označil za pomemben dejavnik pri razvijanju intelektualnih zmožnosti in izkoriščanju duhovnih potencialov. Slovenski revijalni tisk je po njegovem odseval zgodovino časa in prostora, čeprav revije niso imele manifestativnega in programskega značaja. Vedno znova pa so zrcalile tudi dogajanje iz evropskega prostora. V revijah, zapisuje Štuhec, ne najdemo le leposlovja, temveč tudi publicistiko ter filozofske in sociološke prispevke. Nekatere revije so bile v določenih obdobjih tudi ideološko orientirane, še večkrat pa so bile »torišča sicer nenasilnih, a pomembnih zahtev po temeljitih, predvsem političnih spremembah« (Štuhec 2001: 473). Posvečale so se družbenim in širšim kulturnim vprašanjem. V podpoglavju o uredniški politiki teh revij Štuhec navaja, da je bila ta včasih lojalna politiki (v revijah *Novi svet*, *Naša sodobnost*), še večkrat pa je bila uporniška (vse od *Besede* do *Nove revije*) ali »na sredini« (*Sodobnost*). Zgodovina lite-

rarnih revij na Slovenskem priča tudi o pogostih posegih politike vanje (npr. Borisa Ziherla, Miška Kranjca). Štuhec opozarja na pogostnost spreminjanja v pomenljivosti revijalnih naslovov, npr. *Novi svet*, 1946, v *Našo sodobnost*, 1953, *Nova obzorja*, 1948, v *Dialoge*, 1965, nato pa spet na ustanovitev *Nove revije*, 1982; na posebno pomenljivost navaja predvsem raba pridevnika »novi, nova«, kar kaže na spreminjanje uredniških politik in konceptov. Novo, ostro opozicijo politični in duhovni oblasti, je pomenila *Nova revija*. Njeno širino in raznovrstnost ponazarjajo zelo različna imena pomembnih slovenskih literarnih ustvarjalcev, kot so bili Dane Zajc, Milan Jesih, Tomaž Šalamun, Boris A. Novak, Aleš Debeljak, Vladimir Kavčič, Rudi Šeligo, Dimitrij Rupel, Drago Jančar in številni drugi (Štuhec 2001: 477). V poglavju o književni kritiki je ugotovil, da je bilo le-te v revijah vedno manj, da pa so obstajala številna poročila in ocene. Spremljanju sodobne slovenske in svetovne književnosti se je od vsega začetka posvečala revija *Literatura*, v kateri so objavljale tudi kritičarke (Vanesa Matajc, Ignacija Fridl).

Njegovo doslej najbolj monumentalno delo je monografija *Slovenska esejistika v drugi polovici 20. stoletja*, ki je izšla pri Slovenski matici v Ljubljani leta 2003. V njej se je avtor lotil zapletenega in obsežnega vprašanja značilnosti in razvoja slovenskega eseja. Zapisal je, da je esejistika tematsko zelo razvejano področje, ki ga je zelo težko zajeti v enem samem preglednem in analitičnem delu. Avtor se je moral odločiti za snovno in tematsko omejitev ter izbor obravnavanih piscev in njihovih del. Po esejski problematiki se je odločil za izbor človek – književnost – narod. Zapisal je: »Prvi člen opozarja na bivanjska vprašanja ter na kompleks tistih esejev, ki se ukvarjajo s posameznimi osebnostmi. Drugi upošteva sklop problemov, ki se pojavljajo v zvezi s književnostjo […].« (Štuhec 2003: 7.)

Tretji člen vključuje razmerje Slovenci – Jugoslovani in temo političnih odnosov, ki so privedli do narodnih sporov. Teoretično se je Štuhec naslanjal na znanstveno delo literarnih zgodovinarjev Jožeta Pogačnika, Janka Kosa in Franca Zadravca ter nekaterih drugih.

Štuhec se je najprej posvetil terminološkim vprašanjem in opredelitvam. Esej označuje kot zvrst miselne proze (Štuhec 2003: 9), esejiziranje pa kot enega ustvarjalnih postopkov. Kot najpomembnejše sestavine notranjega sloga navaja interpretativnost, razpravljalnost, polemičnost in kritičnost. Odločil se je za obravnavanje slovenskega eseja po letu 1950, ker je zaradi ideoloških in političnih sprememb prihajalo do različnih polemičnih razmerij »med ideologijo nove državne skupnosti in njeno duhovno sfero« (Štuhec 2003: 10).

Esej pa razume kot zvrst posebne intelektualne samozavesti in svobode. Pri svojem raziskovanju je upošteval esejistiko, ki je izšla v knjižnih izdajah. Po avtorjevi zasnovi naj bi ta knjiga ponujala tudi osnovno vsebinsko informacijo o posameznih esejih oz. zbirkah esejev.

Pri opazovanju esejske tematike piše Štuhec o tem, da so bila najpogostejša vprašanja slovenske esejistike zadnjih petdesetih let povezana s književnostjo, pri čemer je esej reflektiral aktualna književna dogajanja ter tudi t. i. kanonizirano literaturo. Ukvarjal se je s statusom književnosti ter z vprašanjem, kje so meje njenega družbenega angažmaja, obravnaval je principe ustvarjalnih procesov, v širšem sobesedilu pa je obravnaval temo človekovega bivanja, ki bi moralo biti po drugi svetovni vojni podrejeno kolektivizmu in ideji marksizma (Štuhec 2003: 26). Spet drugi esejisti so se ukvarjali z iskanjem dialoga z novimi književnimi in filozofskimi smermi ter tokovi. O teh temah so pisali tako književniki kot literarni zgodovinarji, sociologi, pravniki, filozofi in celo zdravniki. Nekateri pomembni slovenski esejisti so oblikovali zanimive tekste o (zgodovinskih) osebnostih kot npr. o Jožetu Pučniku, Ferdu Kozaku, Josipu Vidmarju, Antonu Trstenjaku idr.

Štuhec je zapisal, da se posamezne esejske prvine pokažejo že v Linhartovem besedilu *Versuch einer Geschichte von Krain und den ubrigen Landern der sudlichen Slaven Osterreichs*,

1788, in nato še v Čopovem *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur,* 1831, ob koncu 19. stoletja pa doživi esejski način pisanja pravi razmah (Ivan Cankar, Izidor Cankar, Ivan Prijatelj). Štuhec nadalje omenja vidne esejiste iz časa pred drugo svetovno vojno, kot so bili Edvard Kocbek, Josip Vidmar, Ivo Brnčič, Vladimir Bartol, Miran Jarc in France Vodnik. V zadnjih desetletjih dvajsetega stoletja, piše Štuhec, se pojavlja vedno več esejistov, kar po njegovem utrjuje tezo, »da imajo določena časovna obdobja zaradi svojih posebnosti po vsej verjetnosti večji vpliv na esejistično ustvarjalnost kot druga«. V 80. letih sta poudarjena zlasti vloga in vpliv *Nove revije*. Miran Štuhec je nadalje v poglavju Esejistika posamezno obravnaval štiriinpetdeset esejistov in njihovih del, opazno pa je, da med njimi manjkajo esejistke, kar samo po sebi zastavlja zanimivo vprašanje, ali se Slovenke kot avtorice eseja v zgodovini niso pojavljale in zakaj ne, in ali/zakaj so se v glavnem bolj posvečale drugim zvrstem, to je poeziji, prozi in dramatiki.

Monografija *Slovenska esejistika od njenih začetkov do leta 1950 (2010)* je nadaljevanje Štuhečeve prve knjige, druga je izšla pri Študentski založbi. Namen obeh knjig je zajeti slovensko esejistiko v celoti. V drugi knjigi je avtor analiziral dela enaindvajsetih piscev, vse od najstarejšega do najmlajšega, to je dela Ivana Prijatelja, Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Izidorja Cankarja, Frana Albrehta, Franceta Koblarja, Juša Kozaka, Ferda Kozaka, Josipa Vidmarja, Božidarja Borka, Stanka Lebna, Antona Podbevška, Mirana Jarca, Vladimirja Bartola, Franceta Vodnika, Srečka Kosovela, Edvarda Kocbeka, Bratka Krefta, Antona Ocvirka, Iva Brnčiča in Bogomila Faturja. Esej je za Štuheca ponovno »besedilo, ki prek esejske perspektive spregovori tako o predmetu esejiziranja kot o individualiziranem odnosu ter specifičnem pomenu, ki ga ima predmet za esejista«. Njegov smisel, nadaljuje avtor, »pa ni zaključena sinteza, ampak ideja« (2010: 8).

V svoji najnovejši knjigi opredeljuje Štuhec čas in prostor, v katerem se je oblikovala tematsko, jezikovno in slogovno zelo raznolika slovenska esejistika 1. pol. 20. stol. Zaznamovali so jo številni veliki premiki, kakršni so bili npr. 1. svetovna vojna, nastanek nove države, na duhovnem področju pa predvsem sobivanje klerikalnih in liberalnih struj ter prisotnost vedno bolj izrazitega marksizma. Že po Kosu (*Duhovna zgodovina Slovencev*) pa je pri modernizaciji duhovne sfere na Slovenskem pomembno vlogo igralo svobodomiselstvo; na tem področju vidi v Ivanu Cankarju nadaljevalca Prešernove ideje. Tako je začetek stoletja pomenil pravi zagon na področju esejistike in kritike. Esejistika obravnava socialno in nacionalno problematiko, naravo in velemestno življenje, eksistencialna vprašanja, erotiko, spremlja pa jo tudi znanstveno razmišljanje o različnih temah. Štuhec piše, da jo določajo jezikovna in narodnostna tematika, zapisana na podlagi esejističnosti, polemičnosti in razpravljalnosti ter zlasti nemirni, k stalnemu preverjanju lastne pozicije usmerjeni subjekt (2010: 11).

Obe avtorjevi monografiji, ki sta plod dolgoletnega raziskovanja, pomenita dragocen prispevek k razvoju slovenske literarne vede.

*

Ker sem red. prof. dr. **Silvija BOROVNIK** avtorica tega zapisa, sama o svojem raziskovalnem delu ne morem pisati tako, kot sem o delu drugih. Zato o svoji knjigi *Pišejo ženske drugače?* (1995) navajam povzemajoče misli red. prof. dr. Helge Glušič:

> S knjigo *Pišejo ženske drugače?* dr. Silvija Borovnik predstavlja obsežno gradivo slovenskega ženskega pripovedništva. Gradivo je tokrat prvikrat predstavljeno v celovitem razvoju in s posebnimi poudarki na pomembnih ustvarjalkah in izrazitih literarnih pojavih. Pri predstavitvi gradiva je avtorica posebej po-

udarila povezovanje literarnega ustvarjanja slovenskih pisateljic z družbenimi okoliščinami, v katerih so nastajala literarna dela v preteklosti in sedanjem času. Pri utemeljevanju svoje teze o značilnostih ženske literarne pisave se je izogibala kritični ostrini pri sicer pogosto zaostreno obravnavanem vprašanju izvzetosti ženske književnosti. Značilna lastnost avtoričinega obravnavanja literature, ki jo pišejo ženske, je njena zavzeta navdušenost nad močjo in posebnostjo ženske književnosti, ki jo opazuje kot zagovornica umetniških kriterijev pri ocenjevanju literarnega ustvarjanja.

Knjigo uvaja teoretični uvod, ki predstavlja načelna določila pojma »ženska literatura« in s tem pojmom povezana zgodovinska, socialna in literarna vprašanja. V zvezi s poimenovanjem avtorica ločuje književnost, namenjeno ženskemu bralstvu, feministično književnost, ki literarno besedilo uporablja za svoje idejne namene, ter umetniško književnost, ki jo pišejo ženske; ta je predmet avtoričine raziskave, pri čemer spoznava, da se vse tri omenjene značilnosti ženske književnosti mnogokrat med seboj prepletajo in dopolnjujejo. Ob tem avtorica poudarja še posebnost slovenske ženske književnosti, namreč močno izražen občutek prikrajšanosti v ustvarjalnem hotenju, ki je posledica premajhnega ali celo nikakršnega upoštevanja ženskega deleža v slovenski literarni kritiki in literarni zgodovini. To misel avtorica sprejema kot izziv za raziskavo in kot osnovo za znanstveno tezo.

Svoja znanstvena izhodišča dr. Silvija Borovnik utemeljuje z razbiranjem nemške in deloma tudi angleške in francoske znanstvene publicistike o vprašanjih ženske književnosti, pri čemer primerja razlike in podobnosti pri obravnavanju teme v svetu in v Sloveniji, kar predstavi s pregledom vrednotenja ženske književnosti skozi časovne in geografske ravni, poudarjajoč povezanost ženskega literarnega ustvarjanja z njenim položajem v določeni družbi. Po avtoričinem mnenju je teza o nepriviligiranosti utemeljena in razločno vidna tudi v umetniških prvinah ženskega ustvarjanja, kar pokažejo tudi sklepna spoznanja raziskave. Zgodovinski prikaz ženskega literarnega ustvarjanja do osemdesetih let dvajsetega stoletja vsebuje analizo in strokovno opredelitev književnic od Josipine Turnograjske, Pavline Pajkove in Luize Pesjakove, pisateljic lista *Slovenka*: Zofke Kveder, Marice Nadlišek Bartol in Ivanke Anžič Klemenčič, ki so s svojim razmeroma radikalnim razmišljanjem presegle siceršnje poglede na žensko vprašanje v slovenski politiki in kulturi; sledi pogled na osrednje slovenske pisateljice: Miro Mihelič, Mimi Malenšek in posebej na literarno ustvarjanje in osebnost Svetlane Makarovič, ki je deležna avtoričine posebno navdušene pozornosti zaradi izrazito razvidnih ženskih literarnih prvin […].

Osrednji del knjige je analiza pripovednega gradiva slovenskih pisateljic osemdesetih let, ki je osvetljeno po tipoloških značilnostih in glede na ravnovesje tradicionalnih in novih pripovednih postopkov, ki hkrati odsevajo žensko doživljanje sveta in predstavljajo bolj ali manj razvidno žensko pisavo ter slogovne in zgodbene značilnosti (roman, kratka proza, esej). Slikovitost in raznovrstnost ženskega ustvarjanja v slovenski književnosti je v knjigi Silvije Borovnik predstavljena z izrazito osebnim pogledom, kritično in hkrati z veliko zavzetostjo, ki oživlja sicer strogo znanstveno gradivo. (Glušič 1995.)

Drugo raziskovalno polje oz. pravi izziv je pomenilo pisanje sintetičnega poglavja Pripovedna proza za *Slovensko književnost III*, ki jo je uredil Jože Pogačnik. V tem poglavju sem analizirala razvoj pripovedne proze na osnovi del enainštiridesetih avtorjev in avtoric, med

katerimi pa je bilo nemalo takih, ki so napisali tudi po dvajset romanov ipd. Moja analiza pa ni zajela le njihovih romanov, temveč tudi črtice in novele, včasih pa ni mogla izpuščati niti njihove esejistike. Namen mojega literarnozgodovinskega pregleda je bil osvetliti tudi dela nekaterih dotlej preslabotno poudarjenih piscev, obenem pa poudariti samo tisto prozo, ki je zaznamovala bodisi duhovnozgodovinske bodisi umetniške vrhove in je bila pomembna za razvoj sodobne slovenske proze v celoti. Zaradi obsežnosti zastavljenega dela, ki mu je bil v skladu s tedanjim uredniškim konceptom namenjen sicer le del v skupni monografiji več avtorjev in avtoric, si velja zapomniti misel pomembnega literarnega zgodovinarja Jožeta Pogačnika, ki je bil urednik te monografije in je prav tako predaval v Mariboru, na tedanji PF, namreč, da se pisanja literarnih zgodovin lotevajo ali zelo mladi raziskovalci ali pa zelo stari znanstveniki. Prvi se namreč še sploh ne zavedajo, kaj jih čaka, drugi pa mislijo, da že vse (po)znajo. Misel, ki se je izkazala za zelo resnično.

Tretje znanstveno področje, ki me je zanimalo, je bila slovenska dramatika. Slovenska matica me je nagovorila k pisanju obsežnega pregleda *Slovenska dramatika v drugi polovici dvajsetega stoletja* (2005). Zajema razvojne značilnosti dramskih pisav enaindvajsetih dramatikov in dveh dramatičark, s katerima se vsaj malo nagajivo, vsekakor pa simbolno začenja in končuje moja knjiga (prva je Mira Mihelič, »zadnja« pa Draga Potočnjak). Zakaj tako? Zato, ker sem tudi v tej obliki želela nakazati, da so v zgodovini slovenske književnosti pisale tudi ženske in da se njihovim, čeprav redkeje prisotnim, literarnim pisavam splača posvečati. Toda to je le ena ideja te znanstvene knjige, ki zajema tematske, motivne, idejne in jezikovno-slogovne značilnosti obravnavanih literarnih del, analiziranih pa je ok. tristo. Izkazuje se, da je bila slovenska dramatika vselej zavezana evropskemu duhovnemu podnebju in da so jo prežemale teme, ki so na različne načine vznemirjale slovenski prostor. Raznovrstne snovi in motivi pa so našli bogato upodobitev v teznih in konverzacijskih igrah, groteskah in kabaretnih satirah, parodijah in poetičnih dramah, alegorijah, angažiranih političnih dramah, komedijah itd.

O svojih znanstvenih spoznanjih z omenjenih področij sem v minulih letih kot gostujoča profesorica predavala več semestrov na Inštitutu za slavistiko Univerze na Dunaju, s posameznimi predavanji sem gostovala na Univerzi v Gradcu, Pragi in Bielsko-Biali na Poljskem, seveda pa predavam tudi našim domačim študentom.

*

Red. prof. dr. **Dragica HARAMIJA** je raziskovalka slovenske in primerjalno tudi hrvaške otroške in mladinske književnosti. Z njima se je ukvarjala tudi v okviru mednarodnega raziskovalnega projekta *Kulturna animalistika: književni, folkloristični, etnološki in kulturnoantropološki prispevki*, ki je potekal v okviru hrvaške Akademije znanosti in umetnosti, v letih 2006–2007 pa je s prof. dr. Miranom Štuhecem sodelovala še v bilateralnem projektu *Hrvaška in slovenska književnost kot dve sosednji književnosti*. Doslej je izdala štiri znanstvene monografije. Prva nosi naslov *Slovenska realistična avanturistična mladinska proza* (2000), druga *Sedem pisav: opusi sedmih sodobnih slovenskih mladinskih pisateljev* (2009), tretja *Slovensko-hrvaške vezi v sodobni mladinski prozi* (2009) in četrta *Holokavst skozi otroške oči* (2010). Svoje znanstvene članke in razprave je objavljala v znanstvenih in strokovnih revijah *Jezik in slovstvo*, *Otrok in knjiga*, *Riječ* in *Život u školi*.

*

Doc. dr. **Darja PAVLIČ** na mariborski slovenistiki predava svetovno književnost. Kot raziskovalka je članica programske skupine, ki jo na ZRC SAZU vodi prof. dr. Marko Juvan pod na-

slovom *Literarnozgodovinske, teoretične in metodološke raziskave*. Težišče njenega raziskovalnega dela je primerjalna literarna zgodovina slovenske lirike, pri čemer se posebej posveča problematiki tradicionalnih in modernih pesniških podob, vlogi lirskega subjekta in vprašanju periodizacije sodobne slovenske lirike. Z navedenimi področji se ukvarja tudi s teoretičnega vidika, v metodološkem smislu pa so jedro njenega zanimanja natančno branje, interpretacija in mitokritika. Leta 2003 je izdala znanstveno monografijo *Funkcije podob v poeziji Kajetana Koviča, Daneta Zajca in Gregorja Strniše.* V metodološkem delu raziskave je predlagana tipologija, po kateri imajo metafore in druge podobe v literarnem delu tematsko, tekstno in stilno funkcijo. Osrednji del monografije govori o funkcijah podobja v poeziji treh klasikov slovenske moderne poezije, in sicer tako, da so posamezne podobe obravnavane v neposrednem literarnem in širšem kontekstu. Avtorica z natančnim branjem odkriva najbolj verjetne razlage in obenem opozarja na večpomenskost pesniških besedil. Docentka Pavličeva je v letu 2009 uspešno organizirala še mednarodno znanstveno konferenco *Esej in singularnost* v Ljubljani in leta 2011 mednarodni simpozij *Kosovel in politična resnica poezije* v Škocjanu. Je glavna in odgovorna urednica znanstvene revije *Primerjalna književnost*. (Vir: elektronska pošta D. Pavlič na naslov S. Borovnik, 15. 5. 2011.)

*

Vsi profesorji in raziskovalci, ki se na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru ukvarjajo s področjem književnosti, redno sodelujejo na domačih in mednarodnih kongresih in simpozijih, nekateri na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture FF Univerze v Ljubljani, predavajo na tujih univerzah kot vabljeni gostujoči profesorji ali pa kot gostujoči profesorji v okviru mednarodne mobilnosti v okviru programa Erasmus.

Doslej so bili mentorji številnim diplomantom, nekaj mladim raziskovalcem ter pobudniki za nastanek magistrskih in doktorskih nalog. Sodelujejo pri izdajanju mednarodne znanstvene zbirke *Zora* in revije *Slavia Centralis*, ki izhajata na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Gonilna sila obeh je že nekaj let prof. dr. Marko Jesenšek. Avtorica pričujočega teksta sem bila v zadnjih treh letih vodja programske raziskovalne skupine *Raziskovanje slovenskega jezika, književnosti in didaktike,* v okviru katere je delalo dvanajst raziskovalcev z naše in delno s Pedagoške fakultete. Pod mojim uredništvom za področje literarne zgodovine od leta 2003 izhajajo znanstveni prispevki v reviji *Jezik in slovstvo*. Ob koncu pričujočega prispevka pa naj poudarim še posebej dragoceno dejstvo, da med literarnozgodovinsko in jezikoslovno znanostjo na FF UM doslej ni bilo razprtij in da vlada na Oddelku za slovanske jezike in književnosti naše fakultete vzdušje, v katerem je mogoče plodno raziskovati, uresničevati mednarodno sodelovanje in uspešno predavati študentom, zdaj tudi že na novih bolonjskih študijskih programih.

Viri in literatura

BOROVNIK, Silvija, 1995: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.

– –, 2001: Pripovedna proza. Jože Pogačnik (ur.): *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS. 145–201.

– –, 2005: *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

BOŠNJAK, Blanka, 2005: *Premiki v sodobni slovenski kratki prozi*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

ČEH, Jožica, 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

– –, 2010: *Ekspresionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

GLUŠIČ, Helga, 1995: *Ob izidu knjige* Pišejo ženske drugače? *Silvije Borovnik*. Ljubljana: Mihelač.

HARAMIJA, Dragica, 2000: *Slovenska realistična avanturistična mladinska proza*. Videm pri Ptuju: GIZ GTP.

– –, 2009: *Sedem pisav: opusi sedmih sodobnih slovenskih mladinskih pisateljev*. Maribor: Mariborska knjižnica, revija *Otrok in knjiga* in Pedagoška fakulteta v Mariboru.

– –, 2009: *Slovensko-hrvaške vezi v sodobni mladinski prozi*. Maribor: Filozofska fakulteta (Zora, 65).

– –, 2010: *Holokavst skozi otroške oči*. Murska Sobota: Založba Franc-Franc.

PAVLIČ, Darja, 2003: *Funkcije podob v poeziji K. Koviča, D. Zajca in G. Strniše*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 22).

ŠTUHEC, Miran, 2001: Literarne revije in programi. Jože Pogačnik (ur.): *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS. 469–508.

– –, 2003: *Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

– –, 2010: *Slovenska esejistika od začetkov do leta 1950*. Ljubljana: Študentska založba.

Jožica Čeh Steger
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
jozica.ceh@uni-mb.si

Tematizacija živali v luči literarne ekologije

Ekokritika oziroma literarna ekologija je v svoje tematsko področje dovolj razpoznavno umestila etične vidike preučevanja odnosov med človekom in živaljo, pri čemer je še posebej kritična do antropocentrizma, ki potiska nečloveška bitja v položaj Drugega. V prispevku sta z vidika literarne ekologije predstavljeni Cankarjeva in Partljičeva kratka proza z živalsko tematiko. Posebna pozornost je namenjena opazovanju tematizacije različnih odnosov med človekom in živaljo kakor tudi kritiki antropocentrizma.

Uvod

Človek si od nekdaj deli naravni prostor z živalmi in stopa z njimi v najrazličnejša razmerja, ki se gibljejo v razponu od izkoriščanja, sovražnosti, nasilja, zanemarjanja do prijateljstva, občudovanja in spoštovanja živali kot moralnih subjektov. Če odmislimo raziskave živalskih podob[1] v okviru literarne stilistike, so v književnosti sicer pogosto zastopane živali le redko predmet samostojnih raziskav. V svoje tematsko področje jih je dovolj razpoznavno umestila ekokritika, moderna disciplina literarne vede, ki se je v angloameriškem prostoru razmahnila od srede osemdesetih let prejšnjega stoletja in še posebej po letu 1990, medtem ko se v nemški vedi bolj uveljavlja pod imeni literarna ekologija, ekologija literature in kulturna ekologija. Literarna ekologija želi preseči ostre meje med naravoslovjem in humanističnimi vedami kakor tudi s strukturalizmom vzpostavljene hierarhične binome, kot so človek/žival, kultura/narava, duh/telo idr. V njenem predmetnem področju, ki ni omejeno le na ekološke teme, zavzemajo posebno mesto etični vidiki preučevanja odnosov med človekom in naravo, še posebej med človekom in živaljo. Zelo kritična je do tradicionalno zasidranega antropocentrizma, na podlagi katerega človek zmeraj z vrha hierarhične lestvice presoja in odloča o nečloveških bitjih ter jih potiska v položaj Drugega.

Začetki slovenske pripovedne proze z naravoslovno tematiko segajo k pisatelju in naravoslovcu Franu Erjavcu. Med letoma 1868 in 1873 je med drugim napisal pet zvezkov literarnih opisov živali. *Domače in tuje živali v podobah,* v katerih je natančno opisal zunanje in značajske lastnosti živali ter jih razdelil po kriteriju koristnosti in škodljivosti za človeka, so bile namenjene slovenski mladini v »poduk in kratek čas«. V *Uvodu* k tej knjigi je poudaril, da je človek po božjem pooblastilu gospodar narave in živali. Slednjim je pripisal številne antropomorfizme

[1]Podobnost med človekom in živaljo, dvojnost duhovno-čutne narave v človeku in antropocentrizem so razlogi, ki narekujejo pomenske prenose v okviru konceptualne metafore ČLOVEK JE ŽIVAL v obe smeri, na podlagi česar nastajajo antropomorfizacijske in personifikacijske podobe živali ali animalične podobe človeka.

in med drugim zapisal, da človek lahko žival ubije, vendar je ne sme mučiti. To Erjavčevo stališče se ujema s tedaj tudi za nas veljavno habsburško zakonodajo proti mučenju živali, ki sega v leto 1855, ko je stara Avstrija predpisala postavo zoper trpinčenje ali trpljenje živali. Ob tem velja spomniti tudi na Stritarjevo pesem S*iničja tožba*, nastalo v času, ko je Kranjska sprejela *Postavo za varstvo ptičev, za poljedelstvo koristnih* (1870) (Geister 2006: 37). V omenjeni pesmi antropomorfizirana sinica na oknu učilnice potoži o pomanjkljivi šolski vzgoji otrok glede varovanja ptičjega zaroda.[2]

CANKARJEVE ŽIVALSKE ČRTICE

V letih od 1911 do 1914, ko se je Cankar na Rožniku od ljudi vse pogosteje zatekal v naravo in k živalim, je napisal tudi cikel sedmih živalskih črtic *Iz tujega življenja.* Življenje živali je v teh simbolističnih črticah ubesedeno kot »tuje«, človeku nedostopno in nespoznatno življenje. Črtice o oslu, psih, lisjaku, sovi, muhah in papagaju pomenijo nadaljevanje pisateljevih simbolnih, paraboličnih in folklorno mitoloških ubeseditev živali,[3] hkrati pa je z njimi več desetletij pred razmahom filozofskih razprav in raznih civilnih gibanj za moralne pravice živali, čemur smo intenzivneje priča od 70. let prejšnjega stoletja, odprl novo tematizacijo živali v slovenski književnosti. Izhajal je iz antropocentrizma, vendar pokazal na njegove velike anomalije, zaradi česar so te pripovedi zanimive tudi z vidika literarne ekologije. Antropocentrični človek, ki si je vzel neomejeno pravico vladarja in lastnika nečloveških bitij, je pri Cankarju predmet ostre kritike in obsodbe. Opisi trpinčenja in ubijanja živali so v teh črticah tudi povsem konkretni. Nasilje nad živalmi izvajajo praviloma podrejeni in šibkejši predstavniki družbe, hlapci, dekle in celo otroci, medtem ko je avtorski pripovedovalec največkrat v vlogi prizadetega opazovalca. Črtice razvijajo temo animaličnosti v človeku. Šestletni otrok, ki je daleč najlepši, s posebno naslado utaplja muhe v umivalniku (*Muhe*). V črtici *Firbec* kruta in moralno zadrta rožniška dekla pobije celo pasjo družino. Obsodba ubijanja živali in nasilnega poseganja v njihovo življenje se razbira tudi v črtici *Lisjak*, v kateri je človekova dvoličnost ubesedena nekoliko bolj ironično. Domače ali nasilno udomačene živali se človeku vse bolj odtujujejo, iz njihovih oči veje sovraštvo do človeka, na njegovo vest trkajo tudi iz onstranstva. S tega vidika je še posebej zanimiva črtica *Sova*. Nočni kriki v kletko ujete sove se tukaj pojavljajo kot očitek človeku, ki je posegel »v neznano življenje in je bil ubijalec« (Cankar 1974: 208). O odtujenosti med človekom in živaljo kakor tudi o krvoločnem pretepanju živali pripoveduje tudi črtica *Istrski osel*. Osel pred razjarjeno množico Istranov slednjič pobegne v tamkajšnje hribe, od koder se jim z grozljivimi glasovi oglaša vsako noč v opomin. V črtici *Psi* avtorski pripovedovalec opazuje parjenje potepuških rožniških psov in ga sooči s ponarejenostjo človeškega snubljenja. Sanjska podoba, v kateri se obrazi razuzdanih meščanov spreminjajo v pasje gobce, je zasidrana v hierarhični ločnici med človekom in živaljo, toda neugodje, ki ga zbudi v pripovedovalcu, je mogoče razumeti tudi v smislu človekovega strahu pred lastno animalično naravo. Z animalizacijo človeka in antropomorfizacijo živali je Cankar ubesedil tudi vojno nasilje. Prva svetovna vojna in vojaška tehnologija sta omogočili sprostitev nagonov najnižje vrste in v temeljih zamajali vero v etičnega človeka ter kulturo kot višjo stopnjo človekovega razvoja. S tega vidika so zanimive Cankarjeve živalske črtice iz prve svetovne vojne (*Leda*, *Sraka in lastovice*, *Maj*), v katerih razčlovečeni človek zdrsne z vrha hierarhične lestvice živih bitij. Na njegovo mesto se povzpne žival, se mu posmehuje in obsoja njegova dejanja.

[2] Društvo za varovanje živali na Štajerskem je pripravilo »deset zapovedi« za »Milosrčnost do živali«. Ta navodila učiteljem za vzgojo otrok v odnosu do živali so bila leta 1872 objavljena tudi v *Učiteljskem tovarišu* 12/10. 154–155.
[3] Slednje je pogosto v vlogi razkrivanja temnih strani človekove duše, razumsko neobvladljivega nasilja in brutalnosti ter občutkov krivde. Prim. Cankarjevo novelo *Greh*.

Tematizacija živali v Partljičevih novelah

Opirajoč se na nova znanstvena spoznanja o kompleksnosti psihičnega in družbenega življenja živali, sledimo od sedemdesetih let prejšnjega stoletja filozofskim razpravam o kriterijih za vključitev nečloveških živali v moralno skupnost,[4] močnejši kritiki izkoriščanja živali in posledično novim gibanjem za moralne pravice živali. Filozofski diskurz o razširitvi moralnih pravic na nečloveške subjekte je bil na začetku devetdesetih let še posebej spodbujen s projektom *Človeku podobne opice* (*Great Ape Project*, 1993). Prinesel je presenetljive rezultate o obstoju nečloveških subjektov in zbudil veliko zanimanje javnosti, v vseh državah Evropske unije in nekaterih drugih tudi strožjo zakonodajo o varstvu in zaščiti živali (Cavalieri 2006: 8). V novejšem času vzroki za diskriminacijo živali ne izhajajo iz nepoznavanja njihovega duševnega in mentalnega življenja, marveč tičijo v prepričanju o naši večvrednosti, v dvoličnosti in še zmeraj močno zakoreninjenih verskih, mitoloških in drugih predsodkih o živalih, na podlagi česar so le-te izrinjene v položaj Drugega.

Za primer sodobne tematizacije odnosov med človekom in živaljo vzemimo Partljičeve živalske novele. Pisatelj že vrsto let rad pripoveduje o svojih ribiških dogodivščinah na majhnem jadranskem otoku, na Iloviku. O tem in o domačem psu Mišku je ne nazadnje pisal v avtobiografiji *Hvala vam, bogovi, za te blodnje* (2010), o slednjem še prej v knjigi *Golaž, reka in mostovi* (2003). Kakor sam pravi, mu je ribolov bolj izgovor za to, da lahko v miru opazuje morje oziroma neizmerno sprostitveno moč in privlačnost vode. Ribe lovi menda brez slabe vesti, da jih je ubil, čeprav v pogovoru z Mirkom Lorencijem obenem priznava, da ga tovrstna opozorila drugih ljudi ne pustijo hladnega (Lorenci 1990: 13). Živali zavzemajo posebno mesto tudi v Partljičevih literarnih delih. Če se simbolne ptice v njegovi prvi zbirki novel *Ne glej za pticami* (1967) pojavljajo še zgolj zato, ker so tedaj »vsi pisali o pticah, ki letijo v daljavo« (Lorenci 1990: 15), so živali[5] v njegovih poznejših naslovih bolj namerno izbrane in simbolizirajo različne človeške značaje. Partljičeve ščuke in jastrebi na poseben način aktualizirajo tudi Cankarjevo dramatiko.

Z vidika animalizma sta zanimivi novela *Volk na madridskih ulicah*, nastala na podlagi časopisne notice z enakim naslovom, in zbirka petih živalskih novel *Usodna privlačnost* (2001). Novela *Volk na madridskih ulicah* (1974) temelji na konceptualni metafori ČLOVEK JE VOLK. V obe smeri potekajoče preslikave spreminjajo človeka v zver in želijo počlovečiti volka. Zgodba pripoveduje o nekoliko čudnem volku, ki zapusti volčje krdelo in sledi siju madridskih ulic, da bi se približal ljudem. Toda ljudje so ga neusmiljeno pretepali, zbadali z ostrimi predmeti in mu celo izdrli oko. Nato je v živalskem vrtu, kamor ga je odpeljala policija in kjer so mu izdrto oko nadomestili s steklenim, postal prava atrakcija za obiskovalce. Trpinčenje, ki ga nad volkom izvajajo ljudje, še posebej noseča mesarjeva dekla, je porojeno iz predsodkov in mitološko-pravljičnih podob volka ter prestavljeno v območje fantastike, kritična ost pa je usmerjena tudi na predstavnike društev za zaščito živali. Stvarnost, ki si jo v Partljičevi zbirki *Usodna privlačnost* na zemljepisno določenih prostorih delijo ljudje in izbrane živali (medved, jelen, somica, jagnje in pes), se prepleta s fantastičnimi, pravljičnimi in folklorno mitološkimi motivi, določajo jo različni predpisi za zaščito ljudi in živali kakor tudi strah pred živalmi in

[4] O moralnem statusu živali prim. knjigo italijanske filozofinje in aktivistke Paole Cavalieri *La questione animale. Per una teoria allargata dei diritti umani* (1999). Avtorica se pri določitvi moralnih pravic nečloveških subjektov zavzema za egalitarno moralno skupnost, določeno na zmožnosti čutenja. Čuteča bitja (vsi sesalci in ptice, morda tudi višji vretenčarji, ribe, plazilci in dvoživke) imajo, navaja Klampfer (2006: 215), dokaj bogato mentalno oziroma duševno življenje; čutijo bolečino, občutijo tesnobo, strah, ugodje, morda tudi srečo, oblikujejo želje, izkazujejo šibke možnosti sklepanja itd. Paola Cavalieri zahteva za vse člane moralne skupnosti pravico do blagostanja in življenja ter ostro nasprotuje specizmu (2006: 92). Na težave pri praktičnem uresničevanju moralnega egalitarizma je v spremni besedi k slovenskemu prevodu omenjene knjige opozoril Klampfer (2006: 231).

[5] Prim. *Ribe na plitvini* (1968), *Naj poje čuk* (1971), *Ščuke pa ni* (1973), *Oskubite jastreba* (1977), *O, ne, ščuke pa ne* (1982), *Ščuka, da te kap* (1987).

veliki predsodki o njih. Novele pripovedujejo predvsem o človeku in živali kot o ločenih svetovih ter o njunem približevanju, ki se praviloma konča usodno za žival in/ali za človeka. Nevsiljivo, največkrat iz komične ali tragikomične perspektive, se pisatelj dotika tudi ekoloških vprašanj, pomanjkljivosti ali neustreznosti tovrstnih predpisov in zakonodaje. Posamezne zgodbe pripovedujejo o človekovem nasilju nad živaljo, povzročenem na podlagi togega izvrševanja policijskih in drugih predpisov kakor tudi senzacionalnega oglašanja posameznikov in medijev, o slovenski lovski zakonodaji, ki dovoljuje streljanje jelenov v času njihovega parjenja, o preveč zgolj medijsko podprtih protestih različnih društev za zaščito živali. Harmonično sobivanje med človekom in medvedom je uresničljivo le v pravljici, sporoča novela *Medvedek*, medtem ko v stvarnosti medvedka, ki se je približal ljudem, čaka le nasilna smrt. Potem ko so očividci in mediji zagnali vik in krik o nevarnem in steklem medvedu, ga policija ustreli v imenu pravilnika o zagotavljanju varnosti ljudi. O upravičenosti svojega dejanja podvomi šele po izvršenem dejanju, o tem bodo seveda razpravljali tudi mediji, morda se bodo v znak protesta oglasili Zeleni in protestirali člani društva za zaščito živali. Lovski čuvaj, ki se je hudo ponesrečil pri lovu na jelena, svoje maščevanje prenese na žival, čeprav je bil pravi povzročitelj njegove nesreče bogat italijanski lovec. Jelenc po delnem okrevanju sledi jelenu, ga neke zimske noči ustreli, a pri tem tudi sam nesrečno pade in umre (*Lovec Jelenc in jelen*). V noveli *Ljudmila in jagnje* človek zaradi sovraštva do sočloveka ubije mlado jagnje. Novela *Deček in somica* pripoveduje o usodni Donavi in otroku, ki je utonil, potem ko ga je v tolmun reke potegnila v nastavljeno vabo ujeta somica. Oče sina ni mogel več rešiti, a ljudska domišljija plete zgodbe o nadaljnjem življenju otroka, ki se igra s somico in pušča skrivnostne sledi na obrežju reke. V noveli *Morski pes Reks* je ubesedena pasja navezanost na gospodarja in človekovo nasilje nad njim. Reks z grozljivim cviljenjem žaluje za svojim umrlim gospodarjem. S takšnim oglašanjem vznemirja otočane, zato se odločijo, da ga bodo ubili. Iz fantastične pripovedi, v kateri človek krvoločno pretepa psa, ga pusti na otoku brez hrane, ta pa za nobeno ceno noče umreti in se še kar naprej oglaša kot slaba vest človeku, se razbira kritika človekovega nasilja nad živaljo.

Različne oblike biocentrizma in ekocentrizma kakor tudi razumevanje živali v smislu enakovrednih moralnih subjektov si v sodobni literarni diskurz le počasi utirajo pot. Ob tematizaciji živali v slovenski književnosti se najpogosteje razbirata zmerni humanizem in rahla kritika antropocentrizma. Tudi Partljič je v omenjenih živalskih pripovedih zmeren humanist. Njegov človek je gospodar živali, nad njimi si prilašča oblast, jih tudi ubija, vendar se obenem zaveda, da mora biti tudi njihov skrbnik.

VIRI IN LITERATURA

CANKAR, Ivan, 1974: *Moja njiva*. Zbrano delo, 21. Ljubljana: DZS.

– –, 1975: *Podobe iz sanj*. Črtice 1915–1918. Zbrano delo, 23. Ljubljana: DZS.

GEISTER, Iztok, 2006: *Dopuščanje narave: Esej o naravovarstveni etiki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KLAMPFER, Friderik, 2006: Paola Cavalieri in kritika dvojnih moralnih standardov v odnosu ljudi do živali. Paola Cavalieri: *Živalsko vprašanje. Za razširjeno teorijo človekovih pravic*. Ljubljana: Krtina. 195–231.

LORENCI, Mirko, 1990: *Tone Partljič*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

PARTLJIČ, Tone, 1974: *Volk na madridskih ulicah*. Maribor: Založba Obzorja.

– –, 2001: *Usodna privlačnost: Pet novel o ljudeh in živalih*. Ljubljana: Pisanica.

Branislava Vičar
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
branislava.vicar@uni-mb.si

Polom človeštva: rekonstrukcija človekovega odnosa do živali v Kunderovi *Neznosni lahkosti bivanja*

Z vidika refleksije moralnega statusa živali je roman Neznosna lahkost bivanja *pomemben zlasti zaradi (a) eksplicitne kritike srednjeveškega antropocentrizma, ki je poudaril edinstvenost človeka in omogočil izkoriščanje živali, in (b) prevpraševanja samoumevnosti moralne večvrednosti človeških bitij. Avtentičnost in avtonomna eksistenca človeško-živalskih odnosov, izpostavljenih v romanu, sta prikriti z metaforizacijo in antropomorfizacijo.*

Uvod

Koncepti živali, človeka, živalskosti, človeškosti so, kot trdijo kulturni antropologi, kulturno in družbeno konstruirane kategorije; kot taki imajo v medkulturnem kontekstu zelo različne in zgodovinsko določene definicije (Ingold 1994: 11). Tapper utemeljuje vidik, da je vsako stališče glede človeške narave in odnosa človeka do nečloveških živali funkcija ekonomskega imperativa na eni strani in družbeno-političnega okolja na drugi (Tapper 1994: 57). Kulturni antropologi so pokazali, da je zamisel človeške prevlade nad drugimi živalmi sestavni del vseobsežne ideologije človeškega obvladovanja in polastitve narave, katere korenine segajo globoko v tradicijo zahodne misli. Vidik človeške superiornosti precizno umestijo v zahodni kulturni kontekst; v nekaterih drugih kulturah namreč opažajo umeščanje človeka na raven z nečloveškimi vrstami (Ingold 1994: 11). V zahodni kulturi domnevno inferiorne kognitivne lastnosti živali določajo njihov inferiorni moralni položaj v primerjavi s človeškimi bitji. Zahodna družba daje »poseben pomen kognitivni lastnosti moralnosti, 'civilizirani' lastnosti, za katero se splošno predpostavlja, da je edinstven proizvod človeške kulture« (Packwood Freeman 2010: 17). V nadaljevanju se bom osredinila na Kunderovo prevpraševanje človeške moralnosti v odnosu z drugimi živalmi, ne da bi pri tem sledila Kunderovi univerzalizaciji brezobzirnosti zahodnih družbenih praks.

Kundera o moralnem statusu živali v krščanski tradiciji in o Descartesovem dualizmu

Z vidika refleksije moralnega statusa živali je roman *Neznosna lahkost bivanja* pomemben zlasti zaradi eksplicitne kritike srednjeveškega antropocentrizma, ki ima korenine v *Bibliji* in

pri Aristotelu in se je utrdil z Descartesom, Spinozo in Kantom. Podobno kot Lynn White v znamenitem eseju *Zgodovinske korenine naše ekološke krize* (*The Historical Roots of Our Ecological Crisis*) v kritični presoji moralnega statusa narave v krščanski tradiciji izhaja iz *Geneze*, ki je, kot trdi, ne le uveljavila dihotomijo med človekom in naravo, ampak tudi utemeljila vsesplošno izkoriščanje narave za človekove cilje (White 1974: 24), Kundera izpostavi *Genezo* kot izhodišče zahodnega pojmovanja živali kot objektov prevlade, ki je motivirano s človekovo željo po prevladi nad drugimi bitji: »*Kajpak je* Genezo *spisal človek in ne konj. Prav nič ni gotovo, da je Bog zares poveril človeku gospostvo nad drugimi živimi bitji. Bolj se zdi, da si je človek izmislil Boga zato, da bi posvetíl gospostvo, ki si ga je bil prisvojil nad kravo in konjem.*« (Kundera 1984: 278.) Človeška bitja dominirajo na svetu zato, ker imajo to možnost, ne zato, ker bi imela do tega pravico (Steiner 2008: 137). Samoumevnost moralne večvrednosti človeških bitij Kundera prevpraša s hipotetično predpostavko o bitjih z drugega planeta, ki obsodijo človeka na podrejeni moralni položaj in ga uporabijo za zadovoljitev lastnih želja:

> *Ta pravica se nam zdi docela samoumevna, ker se na vrhu vrednostne lestvice pač nahajamo sami. A zadostovalo bi, ko bi se v igro vključil še nekdo tretji, denimo obiskovalec z drugega planeta, ki bi mu njegov Bog naročil: »Gospodoval boš nad bitji vseh drugih planetov!«, in že bi postala vsa samoumevnost* Stvarjenja *presneto vprašljiva. Človek, ki bi ga priganjaški marsovec zapregel v voz ali pa bi si ga na ražnju cvrl sladkosneden prebivalec z Rimske ceste, bi se takrat nemara domislil telečjega zrezka, ki ga je bil vajen rezati na krožniku, in bi se (prepozno!) opravičil kravi.* (Kundera 1984: 278.)

Kundera izpostavi razliko med pogledom na živali v krščanski tradiciji, ki je sicer priznavala trpljenje živali, a ga je videla kot neizogibno posledico človeškega gospostva, in Descartesovo kategorično izključitvijo živali iz moralne obravnave na osnovi odločnega zanikanja njihovih občutij:

> *Descartes je odločno stopil še korak naprej: iz človeka je napravil 'gospodarja in lastnika narave'. In gotovo ni le naključje, da je prav Descartes živalim dokončno odrekel dušo: človek je lastnik in gospodar, pravi Descartes, medtem ko je žival zgolj avtomat, oživljen stroj, '*machina animata*'. Kadar žival zaječi, to ni nikakršna tožba, ampak le škripanje slabo podmazanega mehanizma.* (Kundera 1984: 279.)

Kundera v zahodni družbi stoletja po Descartesu prepozna nasledstvo historične tradicije, ki je pod vplivom Descartesovega strogega dualizma ljudi razrešila vsakršnih moralnih dolžnosti do živali. Pod težo družbenega bremena historičnega antropocentričnega predsodka se je Nietzsche »*prišel konju opravičit za Descartesa*« (Kundera 1984: 281), kakor Kundera pojasnjuje Nietzschejev čustveni odziv[1] na neusmiljeno bičanje konja.

ČLOVEŠKO-ŽIVALSKI ODNOSI KOT METAFORA ZA MEDČLOVEŠKE ODNOSE

V *Neznosni lahkosti bivanja* Kundera predstavi raznovrstnost tipov odnosa med človekom in živaljo. V človekovem stiku z živaljo razkriva nasilje, ki ga človek povzroča drugim živalim; ločuje med kategoričnim in interesnim zlom. Zlo zaradi zla samega, tj. mučenje, ki je namenjeno samo sebi, razbiramo na primer v mučenju vrane: otroci trpinčijo vrano, tako da jo živo in ranjeno do vratu zakopljejo v zemljo in kamenjajo. Interesno zlo izhaja iz človeških koristoljubnih vrednot; Kundera usmeri kritično ost na človeško-živalske proizvodne

[1] Dogodek se je zgodil l. 1889 na Trgu Carlo Alberto v Torinu. Kot navaja Kaufmann, je Nietzsche krutost nad živaljo opazil z drugega konca trga; stekel je h konju in ga objel okrog vratu, da bi ga zaščitil. Čustveni pretres je pri Nietzscheju izzval duševni zlom (Kaufmann 1974: 22).

odnose (Tapper 1994: 52–54). Izpostavi zlasti objektivizacijo živali, izgubo njihove avtonomije in z njo posameznosti ter razosebljenje človeško-živalskega odnosa v agrikulturnem sistemu, kakor se je oblikoval v zahodni družbi sredi 20. stoletja: »*A pozneje so se vasi spremenile v velike zadružne tovarne, kravam pa se je življenje skrčilo na bora dva kvadratna metra zadružnega hleva. Od tedaj nimajo več imen in so le še '*machine animate*'.*« (Kundera 1984: 281.) V poskusu, opisati človeško-živalski odnos z zornega kota živali, Kundera označi ta odnos za parazitski odnos: »*Človek je kravji zajedalec, tako nekako bi v svojem prirodopisu označil človeka nečlovek.*« (Kundera 1984: 279.) Naravo tega odnosa metaforično razkrije s podobo trakulje: »*Človeštvo živi kot zajedalec na kravjem telesu, tako kot trakulja živi kot človekov zajedalec.*« (Kundera 1984: 279.) Trakulja je primerjalni člen, ki ponazarja zahodne družbene oblike izkoriščanja živali. Čustveno nasprotovanje ekstenzivni uporabi živali v agrikulturnem proizvodnem sistemu Kundera simbolno izrazi s poimenovanjem posameznika znotraj tipične živalske vrste, ki se v agrikulturnem sistemu zahodne družbe vzreja in uporablja za proizvodnjo mesa: »*Prašiču je bilo ime Mefisto in bil je dika in znamenitost cele vasi.*« (Kundera 1984: 276.) Osebno ime potrjuje posameznost (Dunayer 2001: 141). V moralnem vrednotenju človekovega odnosa do živali Kundera postavlja moralno ločnico med posameznimi stopnjami razosebljenja živali in njihovega vključevanja v človeško skupnost. Kot moralno sprejemljiv razumeva agrikulturni odnos v zahodni družbi v prvi polovici 20. stoletja: »*Ena od teličk je pristopicala čisto blizu k Terezi, obstala je in se zagledala vanjo z velikimi rjavimi očmi. Tereza jo pozna. Pravi ji Marjetica. Tako rada bi vsem telicam podarila imena, a ne gre, zakaj bile so preštevilne. Nekoč pred davnimi leti, zdaj jih bo gotovo že čez štirideset, so vse krave na vasi imele svoja imena.*« (Kundera 1984: 281.) Kundera ne problematizira udomačevanja živali samega po sebi in tako zatiralskih sistemov nadzora v temeljih ne poveže z udomačitvijo živali. Kot navaja Freeman (2010: 21), so pastirske/agrarne družbe živalim odvzele moč z namenom, da bi jih obvladale in demistificirale.

Človeško-živalski odnos, ki ga Kundera postavi v ospredje romana, je intimni odnos med Terezo in Kareninom. Terezina ljubezen do psa kaže občutljivost, ki je v očeh večine ljudi razumljena kot preobčutljivost, po Nietzscheju »prečloveškost«: »*S svojo ljubeznijo do psa se počuti izločeno in samotno. Z grenkim nasmehom pomisli, da jo mora skrbneje tajiti, kot če bi prikrivala nezvestobo. Nad ljubeznijo do psa se ljudje pohujšujejo*« (Kundera 1984: 279.) Na stereotipno podobo ženske kot preobčutljive, nemočne in predane se opira metafora psa: Karenin preslikuje na metaforični cilj, na Terezo, tradicionalne zahodne simbolne pomene ponižnosti, podrejenosti in vdanosti. S pomenko popolne pokorščine ponazarja Terezino predanost v odnosu s Tomažem: Tereza vstopi v razmerje s Tomažem, kot vstopi Karenin v odnos z njo – popolnoma podrejen svoji gospodarici. Pojmovanje ljubezni, ki za žensko pomeni »popolno odpoved v prid gospodarju« (de Beauvoir 2000: 489), ubesedi Cécile Sauvagein: »*Ko ženska ljubi, mora pozabiti na lastno osebnost. To je zakon narave. Ženska brez gospodarja ne obstaja.*« (po de Beauvoir 2000: 489.) Glavno metaforo Karenina spremlja tudi metaforični epitet *strahoten*, *neznosen*: »*Ni prenesla njegovega pogleda, navdajal jo je skorajda z grozo.* […] *To je bil pogled strahotne, neznosne zaupljivosti. V njem je kljuvalo koprneče vprašanje.*« (Kundera 1984: 289.) Podoba Kareninovega vdanega pogleda se preslikuje na Terezino nemoč v ljubezni do Tomaža, na grenkobo zaradi svoje odvisnosti v odnosu z njim. Terezin odnos s Kareninom Kundera ironično antropomorfizira, s tem da ga primerja z odnosom med Terezo in Tomažem: »*Iz nejasne motnjave takih in podobnih razmišljanj se v Terezi polagoma zgošča svetoskrunska misel, ki se ji čedalje vsiljiveje polašča*

možganov: ljubezen, ki jo druži s Kareninom, je boljša od ljubezni, ki vlada med njo in Tomažem.« (Kundera 1984: 287.) Tereza sanje o zaneseni združitvi s Tomažem projicira na ljubezen do Karenina: »*Ta ljubezen je nesebična* […] *Tereza je sprejela Karenina takšnega, kot je bil, ni ga hotela predrugačiti po svoji podobi, vnaprej je pristala na njegov pasji svet, ni mu ga nameravala odrekati in nič ni bila ljubosumna na njegova skrivna nagnjenja* […] *Ljubezen med človekom in psom je idilična ljubezen.*« (Kundera 1984: 287–288.) Odnos med Terezo in Kareninom tako postane idealizirana podoba Terezinega odnosa s Tomažem. S ponovitveno ironijo, tj. ponovitvijo Terezinih želja v odnosu s Tomažem, je izražen neuspeh popolne ljubezni. Namesto združitve, ki jo je hotela, Tereza spoznava odtujitev lastnega bitja v nenehnem strahu pred Tomaževo nezvestobo. V Terezini ljubezni do Karenina je sicer mogoče prepoznati tudi avtentične poteze: brezpogojna ljubezen človeka do psa oz. do živali druge vrste je mogoča, saj ima človek razumske reflektivne sposobnosti, ki mu v odnosu z zavedajočimi se bitji, ki niso sposobna razumeti recipročnih dolžnosti, nalagajo moralne dolžnosti, ne pa tudi pričakovanj (Steiner 2008: 162). Vendar pa metaforizacija Terezin odnos s Kareninom marginalizira, saj prikrije njegovo avtentičnost in z njo njegovo avtonomno eksistenco.

Opazna metafora za Terezo in njen odnos s Tomažem je tudi podoba ranjene vrane: ranjena ptica ponazarja Terezino čustveno ranjenost. Podoba pticine hrome peruti se preslikuje na Terezino pohabljeno eksistenco: Tereza v predajanju Tomažu izgublja razsežnost svobode, odreka se sebi, svoji transcendenci, hromi jo Tomaževa nezvestoba. Ob metafori umirajoče ptice se zapisuje tudi metaforični epitet *nebogljen*: »*V pticini nebogljenosti je videla podobo lastne usode in si ponavljala: na vsem svetu nimam razen Tomaža nikogar.*« (Kundera 1984: 156.) Tomaža, ki ima v rokah njeno usodo, ne da bi se tega povsem zavedal, Tereza ljubi v svoji šibkosti. Metafora vrane dobi s pripisom lastnosti obtoževanja antropomorfno razsežnost: na vrano se projicira Terezina moralna obsodba Tomaževe zapisanosti drugim ženskam in vrana preraste v obtoževalko Tomaževe nezvestobe: »*Nikoli ne bo pozabil tega prizora: velikanski obtožujoči vranin kljun na ozadju Terezinega obraza!*« (Kundera 1984: 205.)

SKLEP

Kundera v *Neznosni lahkosti bivanja* upravičeno obsodi antropocentrično tradicijo pojmovanja živali in njihovega moralnega statusa, ki je utemeljena na moralni superiornosti človeških bitij, a v pisanju sočasno razkriva opazne poteze etnocentrizma. V njegovi kritiki človekovega odnosa do živali namreč umanjka umeščenost tega odnosa v družbeni in kulturni kontekst, tj. v kontekst zahodne kulturne zgodovine. Kundera uporablja pojme, kot so *svet*, *človeštvo*, *človek*, povsem univerzalno, čeprav problematizira koncept zahodnega etosa: »*Pač, pravica, da sme ubiti jelena ali kravo, je edina stvar, okoli katere si je celotno človeštvo enih misli tudi sredi najbolj krvavega vojskovanja.*« (Kundera 1984: 278.) »*Svet je dal za prav Descartesu.*« (Kundera 1984: 281.) Moralna obsodba človeštva v zaključnem delu romana, kjer Kundera podaja premislek o človekovih moralnih dolžnosti do živali, je dejansko moralna obsodba naslednikov zahodne kulturne tradicije (posebej zahodnega človeka 20. stoletja): »*Edino pravo nravstveno preizkušnjo, zares temeljno (ki se godi tako globoko v nas, da se izmika našemu pogledu), prestaja človeštvo v odnosu do bitij, ki so mu izročena na milost in nemilost: v odnosu do živali. Tu pa je človek doživel temeljit polom, tako temeljit, da iz njega izvirajo vsi ostali.*« (Kundera 1984: 281.)

Viri in literatura

ČEH, Jožica, 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 13).

DE BEAUVOIR, Simone, 2000: *Drugi spol 2*. Ljubljana: Delta.

DUNAYER, Joan, 2001: *Animal Equality: Language and Liberation*. Derwood, Maryland: Ryce Publishing.

FRANCIONE, Gary, 2007: *Animals as Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation*. New York: Columbia University Press.

INGOLD, Tim, 1994: Introduction. Tim Ingold (ur.): *What is an Animal?* London: Routledge. 1–16.

KAUFMANN, Walter, 1974: *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

KUNDERA, Milan, 1984: *Neznosna lahkost bivanja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

PACKWOOD FREEMAN, Carrie, 2010: Embracing Humanimality: Deconstructing the Human/Animal Dichotomy. Greg Goodale in Jason Edward Black (ur.): *Arguments about Animal Ethics*. Plymouth: Lexington Books.

STEINER, Gary, 2008: *Animals and the Moral Community: Mental Life, Moral Status, and Kinship*. New York: Columbia University Press.

TAPPER, Richard, 1994: Animality, Humanity, Morality, Society. Tim Ingold (ur.): *What is an Animal?* London: Routledge. 47–60.

WHITE, Lynn, 1974: The Historical Roots of Our Ecological Crisis. David Spring in Eileen Spring (ur.): *Ecology and Religion in History*. New York: Harper Torchbooks.

Blanka Bošnjak
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
blanka.bosnjak@uni-mb.si

Fantastični elementi v sodobni slovenski kratki prozi

Zadnja leta narašča zanimanje za fantastično literaturo, saj jo deloma povezujemo z bolj splošno popularno kulturo, deloma pa z zanimivim razmerjem do realnosti. Prispevek bo skušal prikazati teoretična izhodišča fantastičnosti in zlasti njeno razmerje do stvarnosti, kar bo aplicirano na izbrane primere sodobne slovenske kratke proze: v zbirki Kosec koso brusi*, 2010, Lada Kralja na tri pripovedi* – Država in revolucija, Rien ne va plus*,* Pojedina pri Druškoviču*, ter na dve kratki pripovedi iz zbirk dveh avtoric: Vesne Lemaić* Lovki na občutke *iz zbirke* Popularne zgodbe*, 2008, ter* Ljubezen je energija *Mojce Kumerdej iz zbirke* Fragma*, 2003.*

Uvod

Fantastično v literaturi v najširšem pomenu besede pomeni, da lahko vsebuje irealne, surrealistične, nadrealistične in čudežne elemente, vizije sanj, strahu in prihodnosti, torej zajema od pravljice do znanstvene fantastike.[1] Tako velja za fantastično v literaturi upovedovanje čudežno-grozljivega na način, ki pelje bralca ali literarni lik v situacijo, ko ni več prepričan v mejo med stvarnostjo in imaginacijo, kar lahko prinaša med drugim tudi estetske učinke (Škreb 1986: 200), kot na primer v pripovedih E. T. A. Hoffmanna *Der Sandmann* (*Peskar*), 1817,[2] H. Jamesa *Turn of the Screw* (*Obrat vijaka*), 1898, F. Kafke *Die Verwandlung* (*Preobrazba*), 1916. Fantastika v književnosti se najbolj razmahne v romantiki, kjer je doživljala polno afirmacijo; imaginacija romantikov je bila neke vrste beg pred družbenimi vprašanji, sproščala se je temperamentno, s prikazovanjem močnih strasti, v literaturo so prenašali bitja srednjeveških bestiarijev, višjih sil – angele, demone, čarovnice, vampirje, neobičajne živali, privide, zagrobne pojave, misterije – s tem je bila pot v fantastiko, nadnaravno ter nenavadno široko odprta in zbuja zanimanje tudi v sodobni literaturi (Škreb 1986: 201). Skupni imenovalec definicij fantastičnega in fantastične literature je prestopanje meja, ki so lahko meje naravnih zakonov, razuma, človekovih izkušenj, logike realnega sveta ali meja standardiziranih pripovednih pravil

[1] Fantastična literatura je lahko povezana tudi z grotesko, o čemer je razpravljal W. Kayser v študiji *The Grotesque in Art and Literature*, 1957 (Cornwell 1990: 7–8).

[2] Novela *Der Sandmann* je prvič izšla v *Nachtstücke*, herausgegeben von dem Verfasser der Fantasiestücke in Callots Manier. Erster Theil, in der Realschulbuchhandlung, Berlin, 1817 (izšlo konec leta 1816), str. 1–82. Slovenski prevod z naslovom *Peskar* je izšel 1994 v monografiji *Das Unheimliche* (ur. M. Dolar).

(Grahek 1995: 24).[3] Najznačilnejše lastnosti fantastične literature so tudi realistično upovedovanje nerealnih dogodkov, nadnaravnih bitij, hiperbolično prikazovanje stvarnosti, prikazovanje duhov, halucinacij, prikazni, tudi v smislu parodije; pri tem je treba ločiti med fantastiko in popolno fikcijo, ki ne želi biti blizu resničnosti, kar je med drugim tudi značilnost sodobne literature, pri čemer se čudežnost, iluzije, lahko tudi simulirane, spojene s sanjami, prikazane kot same po sebi, odmikajo od prave fantastike (Dupriez 1991: 187–188).

Temeljne značilnosti fantastične literature

Svet fantastike, ki se ne more pojasniti z naravnimi zakonitostmi, se največkrat definira s pomočjo različnih pojmov, kot so: fantastično, neobičajno, čudežno, halucinantno, čarobno ipd. Ožja definicija fantastične literature Tzvetana Todorova je pojasnjena v njegovem znamenitem delu *Introduction à la littérature fantastique*, 1970 (*Uvod u fantastičnu književnost* (1987)), kjer loči med tremi tipi fantastičnega: nenavadno/tuje, čudežno in fantastično. Fantastično v literaturi je tisto, kar je omejeno na junakov ali bralčev dvom o tem,[4] ali se je nadnaravno resnično dogodilo ali pa je samo plod domišljije, tako da omahovanje med naravno in nenaravno razlago vpliva na tri različne izbirne možnosti: če dogodek lahko razložimo razumsko, je literarno delo nenavadno/tuje; literarno delo je čudežno, če je razlaga iracionalna, fantastično pa je tisto literarno delo, ki je nekje vmes med nenavadnim/tujim in čudežnim (Todorov 1987: 46–62). Umestitev fantastike med žanre je pri Todorovu deloma nejasno, saj takšen način razumevanja fantastičnega v ožjem pomenu izloča ljudske pravljice (ne pa umetnih), znanstveno fantastiko in literaturo nesmisla (Zupan Sosič: 2003: 58).[5] Teorija fantastičnega T. Todorova je doživela številne kritike, npr. Christine Brooke-Rose je mnenja, da je kategorija »prave« fantastike T. Todorova preveč abstraktna in teoretična, saj je v konkretnih besedilih (npr. Kafka: *Preobrazba* ali Gogolj: *Nos*) težko oziroma nejasno ločevanje med pravo fantastiko, katere temelj je dvom oziroma omahovanje med naravno in nenaravno razlago, ter čudežnim in nenavadnim/tujim, kjer dvom ni prisoten (1983: 63–66). Med drugim je avtorica deloma kritična tudi glede »poetičnega in alegoričnega branja«, ki se po Todorovu izključujeta s pravo fantastiko, saj takšno branje z dekodiranjem preprečuje dvom, ki je temelj prave fantastike kot fikcije (Brooke-Rose 1983: 68). Pri različnih še veliko bolj ostrih kritikih je prišlo celo do opuščanja kategorij T. Todorova, ki mejijo na fantastiko – kategorij nenavadnega/tujega ter čudežnega. Tako se danes največkrat v okviru fantastike naštevajo naslednji žanri: znanstvena fantastika, utopija, grozljivka, forme v razvojni liniji od mita do fantazije, kamor sodita tudi ljudska in avtorska pravljica, ter literarna dela, ki so žanrsko težko določljiva – največkrat jih umeščajo v nadrealizem, magični realizem, modernizem, postmodernizem ipd. (Kenda 2009: 23–24). Lilijana Burcar pa pokaže kritičen odnos (v smislu bitke za novo videnje subjekta in kulturno pogojenega videnja resničnosti) do nekaterih sodobnih britanskih fantazijskih romanov za mladino, in sicer: *Harry Potter* J. K. Rowling, trilogija *Njegova temna tvar* P. Pullmana, *Ognjeni veter* W. Nicholsona, *Exodus (Eksodus)* J. Bretagna in *Artemis Fowl* E. Colferja (2007: 10).

[3] S teorijo fantastičnosti so se na Slovenskem med drugimi ukvarjali: D. Bajt, L. Burcar, J. J. Kenda, M. Kordigel, M. Kmecl, M. Ogrin, B. Pregelj, A. Z. Sosič.

[4] Gre za implicitnega bralca, ki je notranja funkcija teksta (ne pa empiričnega bralca in njegove psihološke reakcije); le-ta je po recepcijsko-učinkovni teoriji W. Iserja v samo literarno delo vpisana bralska vloga ali funkcija, ki usmerja realne bralce v procesu branja (Kos 2009: 41).

[5] Fantastično je torej vmesna stopnja med nenavadnim/tujim in čudežnim. V ožjem pomenu ga lahko omejimo na tisto neverjetno, ki ne obstaja v preverljivi (»objektivni«) resničnosti ali kolektivni fantaziji človeštva, ampak le v individualni avtorjevi ustvarjalni domišljiji (Grahek 1995: 26).

O relacijah med pojmoma fantastičnosti v literaturi ter stvarnostjo je pisala Kathryn Hume v delu *Fantasy and mimesis*, 1984, kjer izpostavlja dva impulza, ki sta vodilna pri pisanju: mimezis (imitacija realnosti) in fantastika (predelava realnosti); oba sta vključena v ustvarjanje večine literature, tako da fantastika ni neka ločena kategorija, saj nastaja zaradi številnih variiranj stvarnosti ali potrebe po metaforičnih podobah (1984: 20). Fantastika zajema tudi prehod bodisi v psihološkem smislu (npr. človeško nesmrtnost, potovanje, hitrejše od svetlobe, telekinezo, telepatijo), v smislu tehničnih ali socialnih inovacij, ki jih trenutno še ni (npr. kloniranje človeka, družbe prihodnosti), alternativnih svetov in univerzumov, v katerih se končno verjame v čudeže in pošasti, saj postanejo »realni«. Ob tem avtorica opredeli resničnost kot »dogovorno resničnost«, ki določa razmerje med fantastiko in stvarnostjo s stališča bralca (Hume 1984: 20–21). Pojem »dogovorne resničnosti« tako opredeljuje razmerje med fantastiko in resničnostjo s stališča bralca, kar pa je lahko tudi problematično, zlasti zaradi »spreminjanj[a] splošnih dogovorov skozi zgodovino in soobstoj[a] različnih splošnih dogovorov v istem času« (Kenda 2009: 23). Humova trdi, da je fantastika kot element blizu najrazličnejšim oblikam literature, Christine Brooke-Rose zagovarja stališče, da imajo načeloma fantastične pripovedi realistično osnovo (1983: 81), Linda Hutcheon v delu *Narcissistic Narrative* dokazuje, da je fantastika druga stran realizma (1984: 77), Neil Cornwell pa izpostavlja misel, da je fantastika obrnjena realnost, torej ni iz nje izločena, saj obstaja kot parazitska ali simbiotična relacija v odnosu do realnega; fantastika ne more obstajati neodvisno od »realnega« sveta (Jackson 1981: 20, po Cornwell 1990: 25). Ob tem avtorica poudarja, da fantastičnost v literaturi služi tudi posebnim socialnim in psihološkim tendencam (Cornwell 1990: 27).

Kratka analiza posameznih primerov sodobne slovenske kratke proze

Izpostavljene značilnosti fantastične literature (kot posamezne elemente) vsebujejo izbrani primeri sodobne slovenske kratke proze, vendar sem zaradi zelo strnjenega prikaza problematike za analizo lahko izbrala le tri zbirke, in sicer: zbirko *Kosec koso brusi*, 2010, Lada Kralja – zlasti tri pripovedi – *Država in revolucija*, *Rien ne va plus, Pojedina pri Druškoviču,*[6] ter dve kratki pripovedi iz zbirk dveh avtoric: Vesne Lemaić *Lovki na občutke* iz zbirke *Popularne zgodbe*, 2008, ter *Ljubezen je energija* Mojce Kumerdej iz zbirke *Fragma*, 2003.[7] Pripoved *Država in revolucija* s satirično konotacijo upoveduje dogajanje v sedemdesetih letih 20. stoletja v Ljubljani skozi oči tretjeosebnega avktorialnega pripovedovalca, ko je to obdobje pripadalo vladajoči komunistični ideologiji – in se je njena »pravovernost« zajedala tudi v umetnost oziroma gledališče. Njena »žrtev« v pripovedi je zlasti mlada, idealizma polna igralka Lucija, ki ji prijateljica Kristina skuša odpreti oči in v tej povezavi se (v sicer realističnem slogu izpisani zgodbi) pojavijo fantastični elementi v obliki resničnostnih sporočil (o Titovem lažnem kultu osebnosti, njegovih absurdnih govorih, nasilju Udbe ipd.), ki jih pošilja skrivna rešetka v podstrešni dvorani gledališča; sporočila osebno nagovarjajo Lucijo in ji rušijo umetno ustvarjen pogled na komunistično ideološko stvarnost, pri čemer sta ob vdoru fantastičnih prvin v realistično zaokroženo pripoved vidni parodičnost in groteskност. Podobno funkcijo, vendar ne v ideološkem – ampak v psihološkem smislu, imajo fantastični elementi v pripovedi *Rien ne va plus*, ki prav tako ne rušijo realistično zasnovane prvoosebne zgodbe akviziterja Kontlerja, strastnega zasvojenca z igrami na srečo, saj se pojavijo v zadnji sklepni sekvenci (kot nekakšen

[6] Pripoved *Kosec koso brusi* je iz analize izpuščena zaradi mogoče izrazite alegorične razlage, ki jo izpostavlja že poimenovanje in zlasti prikaz življenja glavnega akterja Slehernika.

[7] Za analizo v okviru fantastičnosti (z navezavo na »grozljivo«) bi bile v teh dveh zbirkah kratkih pripovedi zanimive še naslednje: *Bazen* in *Seveda te ljubim* V. Lemaić ter *Mernik sreče* M. Kumerdej.

»deus ex machina«) in Kontlerju postavijo pred oči resnico o nesmiselnih prizadevanjih za mogočen dobitek, ki Kontlerja pritiskajo v neizogiben finančni in psihični zlom. Fantastična je predvsem funkcija krupjeja nadzornika mize ter njegovih pomagačev v avstrijski igralnici, ko – kot v sanjskem prizoru – uprizorijo Kontlerju predstavo, ki popolnoma ruši možnost njegovega uspeha, hkrati pa izničuje pravilnost teorij iger na srečo Clarusa in Schwimmbacherja, saj gre za popolno manipulacijo igralniškega osebja s strankami! Tretja pripoved je *Pojedina pri Druškoviču*, katere kronotop in slog sta realistično zasnovana, a vpenja tudi fantastično-pravljični zasuk v zgodbi, ki ga povzroči prehod čez čuden balkon v sosednjo hišo, oziroma v njeno stranišče, in zatem izstop skozi to hišo na sosednjo ulico, kar je podrobno opisano v dnevniku nedavno preminulega Andrejka, v katerega sobo, zatem spremenjeno v pisarno, po službeni dolžnosti preselijo Pjera, zaposlenega v podjetju Putnik. Pjer v Andrejkovem dnevniku bere o tem. Andrejkov nenavaden vstop v sosednjo hišo in izstop iz nje je povzročil nehoten, slučajen prehod v vzporeden fantastični svet, v katerem se Andrejko ni popolnoma zavedal njegove »neresničnosti«, bil je torej v dvomu, deloma ga je sprejemal kot stvarnost; v njem so se njegove poklicne in ljubezenske ambicije vsaj za trenutek uresničile. Ta pripoved ima, poleg bogatih intertekstualnih navezav na zakladnico antične in ljudske kulture, izrazito izbrušeno socialno ost, ki kaže na marginalizacijo starostnikov v naši družbi, ki umirajo sami in jih tedne nihče ne odkrije, predvsem pa tudi na kapitalistični kult »uspešnosti« (ta se udejanja npr. skozi fantastično transformirana lika tiskarja Druškoviča ter Maričke oziroma Marise). Naslednji analizirani pripovedi sta *Lovki na občutke* Vesne Lemaić ter *Ljubezen je energija* Mojce Kumerdej, pri čemer prva pripoved ustreza teoretičnemu modelu Kathryn Hume, zlasti v smislu tehničnih in socialnih inovacij (npr. »shock« turizem, hotelske četrti s kapsulnimi ležišči, nove vrste drog ipd.), ki jih trenutno še ni, a bodo morda običajne v družbi prihodnosti, kakor je prikazano v zgodbi o Ljubljani na pragu 22. stoletja, natančneje leta 2098, v kateri mladi sofisticirani dekleti Baphie in Tatienne v maniri kriminalnega žanra bežita pred grožnjo t. i. Scalp Maniaca. Druga pripoved pa skozi navedeno teorijo zvrsti znanstveno-fantastične literature na humoren način ironizira odtujene medčloveške odnose in podaja zbanalizirano podobo ljubezni.

VIRI

KRALJ, Lado, 2010: *Kosec koso brusi*. Ljubljana: Študentska založba (Beletrina).

KUMERDEJ, Mojca, 2003: *Fragma*. Ljubljana: Študentska založba (Beletrina).

LEMAIĆ, Vesna, 2008: *Popularne zgodbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

LITERATURA

BORCHMEYER, Dieter in ŽMEGAČ, Viktor (ur.), 1994: *Moderne Literatur in Grundbegriffen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

BROOKE - ROSE, Christine, 1983: *A Rhetoric of the Unreal: Studies in Narrative and Structure, Especially of the Fantastic.* Cambridge idr.: Cambridge University Press.

BURCAR, Lilijana, 2007: Fantazijska mladinska književnost na prehodu v 21. stoletje: primer britanskega prostora. *Primerjalna književnost*: <http://www.zrc-sazu.si/sdpk/images/2007-2.pdf>. Dostop 11. maja 2011.

CORNWELL, Neil, 1990: *The Literary Fantastic. From Gothic to Postmodernism*. New York idr.: Harvester. Wheatsheaft.

DUPREZ, Bernard, 1991: *A Dictionary of Literary Devices*. New York idr.: Harvester, Wheatsheaft.

GRAHEK, Sabina, 1995: Fantastično, pravljično in nonsensno. *Otrok in knjiga* 39–40. 24–37.

HAWTHORN, Jeremy, 1998: *A Glossary of Contemporary Literary Theory*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold. 111–112.

HUME, Kathryn, 1984: *Fantasy and Mimesis. Responses to Reality in Western Literature*. New York, London: Methuen.

KENDA, Jakob J.: *Fantazijska književnost: Očrt teorije žanra in njegovega sodobnega modela*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kultura).

KOS, Janko (ur.), 2009: *Literatura: leksikon*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

ŠKREB, Zdenko (ur.), 1986: *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit. 200–203.

THOMSEN, Christian W. in FISCHER, Jens Malte (ur.), 1980: *Phantastik in Literatur und Kunst.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

TODOROV, Tzvetan, 1970: *Introduction à la littérature fantastique*. Pariz: Éditions du Seuil.

– –, 1987: *Uvod u fantastičnu književnost.* Beograd: Rad.

ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2003: *Zavetje zgodbe: sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Novi pristopi).

Katja Bergles
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
katja.bergles@gmail.com

Povezanost teme in notranjega sloga v sodobni slovenski esejistiki na primeru književnih vprašanj

Referat izpostavlja povezavo med tematskim krogom, notranjim slogom ter jezikom esejev, ki se v sodobni slovenski esejistiki ukvarjajo s književnimi vprašanji. Pri tem ugotavlja, da se eseji, ki v premišljevanje pritegujejo vprašanja, povezana z neslovensko literaturo, povezujejo z interpretativnim notranjim slogom, eseji na temo posameznih literarnih smeri, obdobji in oblik pa z razpravljalnostjo. Jezikovni stil je lahko odvisen od esejističnega ali razpravljalnega notranjega sloga, največkrat pa od avtorjeve osebne izbire.

0 Odvisnost med temo in notranjeslogovnimi prvinami[1] pa tudi jezikovnim stilom ni zmeraj jasna. Vzrok za to je treba iskati v pogostem in za esejsko prakso že skoraj pričakovanem hkratnem pojavljanju različnih, včasih zelo raznorodnih sestavin. Pri tem ne smemo misliti le na značilnosti notranjega sloga, denimo na interpretativnost, ki se združuje z esejističnostjo, ampak je treba upoštevati tudi jezikovni material ter njegovo posebno in enkratno razporejanje v konkretno obliko. Navedena medsebojna pogojenost zmeraj sicer ni nujna ali pa je manj opazna, gotovo pa moramo biti nanjo pozorni, če razčlenjujemo književno esejistiko. Zato želim na zvezo oziroma odvisnost teme, notranjega sloga in jezikovnega stila premisliti ob esejih, ki se v sodobni slovenski esejistiki osredotočajo na problematiko, povezano z literaturo.

V spremni besedi za *Sodobni slovenski esej* (1979) je Janko Kos ugotavljal, da pravih ali *čistih* esejev ni veliko. Ti se po svojem notranjeslogovnem sestavu večinoma približujejo drugim »polliterarnim zvrstem«[2] ali celo prevzemajo njihove poteze. Za slovensko esejistiko je značilno združevanje različnih notranjeslogovnih prvin, kar pomeni, da je ob esejističnosti izražen še vsaj en tip notranjega sloga – interpretativnost, razpravljalnost, biografskost, kritičnost, polemičnost itd.

[1] Janko Kos notranji stil opredeljuje kot poseben način, po katerem se grupirajo, povezujejo in prevladujejo temeljne prvine literarnega dela: snovno-materialne, idejno-racionalne in afektivno-emotivne. Notranji stil je tako definiran kot posebna plast notranje forme, aglomeracija temeljnih elementov (2001: 115). Matjaž Kmecl notranji slog definira kot tipično ponovljivo perspektivo, ki ne določa zunanje oblike, temveč se izraža kot avtorjeva naravnanost/obnašanje (1996: 166–184). Miran Štuhec pa je pojem notranjega sloga z vsemi njegovimi glavnimi vsebinskimi značilnostmi uporabil kot eno ključnih formalnih določnic slovenske esejistike (2003: 17–18).

[2] Miran Štuhec predlaga termin *zvrst miselne proze* (2003: 9).

Esejističnost pomeni subjektivno odzivanje na izbrano temo. Njene značilnosti se v eseju kažejo kot poudarjeno osebno doživetje, avtorjev neposreden odnos do predmeta, izhajanje iz individualne resnice, odmik od argumentativnosti, spodbujanje drugačnega mišljenja, asociativno povezovanje misli, odsotnost didaktičnosti, dialoškost in nagovarjanje širšega občinstva, emocionalni zaključki ipd. Iz jezikovnega vidika je esejističnost povezana z izbranim besediščem (*morebiti, mogoče, predvidevati, kazati na, zdeti se, domnevati* ipd.), z rabo nedoločnih zaimkov in z določenimi skladenjskimi strukturami (vprašalni in pogojni stavek). Zanje je značilna bližina ustnega govora oziroma posnemanje vsakdanje govorice, pogovorne prvine, liričnost, retorične figure, improvizacija, dovršenost, živahnost, nazornost, jezikovna sredstva, ki ne izključujejo trditev in omogočajo dialoškost, oseben jezik ipd. Razpravljalnost v marsičem pomeni ravno nasprotno kot esejističnost.[3] Njene poglavitne značilnosti so upoštevanje znanstveno teoretskih modelov, terminološko označevanje, enopomenskost, avtorjeva relativna ali navidezna objektivnost, pojasnjevanje pojmov, sklicevanje na zunanjo literaturo ipd. Esejist v pisanje vnaša citate in mnenja drugih preučevalcev, s katerimi zagotavlja svojo doslednost in natančnost pri obravnavi predmeta. Za razpravljalnost je značilen jezikovni slog, ki omejuje dialoškost in relativizem, kaže na logično sklepanje in objektivno utemeljevanje, aksiomatski jezik, ki po najkrajši poti vodi do zastavljenih ciljev ter približevanje znanstvenemu načinu pisanja. Esejist ne odstopa od strokovnega in doslednega izražanja, lastno mnenje in čustva v njegovo pisanje vstopajo v omejeni meri. Miran Štuhec v knjigi *Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja* ugotavlja, da gre pri omenjenih značilnostih za postopek, katerega namen je strogi literarnovedni diskurz omiliti z esejističnostjo (2003: 56). Interpretativnost se kaže pri problemskem tolmačenju izbranega literarnega dela ter obravnavano načeloma vključuje v višje duhovnozgodovinske, politične, kulturne, moralne in etične zveze. Iz jezikovnega vidika se lahko tak esej bliža formalnemu znanstvenemu jeziku, se pravi jeziku, ki je značilen za razprave, vključuje terminologijo, natančne pomenske relacije, je enopomenski ter v ospredje postavlja logično sklepanje in objektivno utemeljevanje, ali od njega odstopa. K obravnavani tematiki lahko pisec pristopa strokovno, strukturirano in znanstveno ali poljudno in subjektivno, odvisno od namena – biti natančen in objektiven ali prikazati subjektivno videnje obravnavane teme. Kritičnost je v eseju opazna kot kritično odzivanje na literarna dela, kot vrednotenje, vendar ne v smislu ocenjevanja, temveč kot posledica esejistove osebne prizadetosti, odgovornosti ali razočaranja. Esej lahko teži k objektivnim merilom vrednotenja in k odmiku od subjektivne sodbe, vendar kritičnost ne prevladuje. Esejisti najpogosteje ob kritičnih in/ali interpretativnih notranjeslogovnih prvinah, ki stremijo v smeri *natančnega* pomena literarnih besedil, združujejo subjektiven odnos do besedila z relativno objektivno oceno. Potopisnost v esej vnaša prvine potopisnega popisovanja, (avto)biografskost (avto)biografije. Povedano se nanaša predvsem na vsebinsko raven eseja in samo po sebi ne oblikuje njegove jezikovne podobe. Jezikovni slog se na teh mestih sicer odmika od objektivne ocene ter vključuje elemente, ki poudarjajo piščevo subjektivnost, vendar to pripisujemo tudi esejističnemu notranjemu slogu in ni specifično vezano na (avto)biografskost, dnevniškost ali potopisnost.

1 Tematski krog esejev, ki premišljujejo o posameznih literarnih smereh, obdobjih in oblikah, se najpogosteje, ob esejističnem, povezuje z razpravljalnim notranjim slogom. Drago Bajt in Mitja Čander na primer v pisanje vnašata argumentativnost in objektivno utemeljevanje, rabo prve osebe množine, terminološko označevanje, natančne pomenske relacije, logično sklepanje,

[3] Ker vsebuje razprava številne elemente, ki so v nasprotju z esejem, izpeljuje Manfred Pfister, na primer, premišljevanje o značilnostih eseja ravno na primerjavi z razpravo.

postopno razvijanje teme, strukturo z uvodom, jedrom in zaključkom ter drugo. Na razpravljalnost Bajtovega eseja *Okno v večnost. Moderna ruska poezija 1895–1930* (1998) vpliva piščev suveren in prepričevalen ton, številni biografski in faktografski podatki ter citati tujih preučevalcev ruske književnosti. Tudi za eseja *Pisani vetrovi. Ruska porevolucijska proza* (1998) in *Happening revolucionarjev. Ruska gledališka avantgarda* (1998) je značilna esejska poljudnost na eni strani ter močan odmik k razpravljalnosti na drugi. Esejist je pri razlagi in opisovanju sovjetske proletarske književnosti natančen ter znanstven opazovalec literature, svoj predmet predstavlja podrobno in za esej relativno objektivno. Vključuje preverljiva dejstva, navaja in citira strokovne vire ter se izogiba osebne vpletenosti v pisanje. Jezikovni slog Bajtovih spisov po drugi strani ni v skladu z zahtevami razprave, temveč ga odlikujejo jezikovna gibčnost in lahkotnost pri oblikovanju stavkov, posnemanje naravnega govora, sproščenost, pogovornost ter slogovna dovršenost. Takšne značilnosti brez dvoma dokazujejo, da Bajt variira dve možnosti, dva jezikovna stila in vsaj dvoje notranjeslogovnih posebnosti. Esej Mitje Čandra z naslovom *Zemljevid* (2006) premišljuje smernice slovenskega povojnega pripovedništva in predstavlja literarnozgodovinski vodnik po literarnih obdobjih, ki so se zvrstila po letu 1945, ter tako pomeni esej z razmeroma opaznim interesom za objektivno študijo. Čeprav gre pri izbranem spisu, kot potrjuje tudi avtor sam, za esej, je Čander slogovno zavezan znanstveni strukturi in jeziku, informacije podaja objektivno in natančno, uporablja trpnik, se sklicuje na zunanje vire in se ne vključuje v pisanje, njegovo osebno stališče je prikrito.

V esejih na temo posameznih literarnih smeri, obdobij in oblik Edvarda Kovača in Vena Tauferja je razpravljalnost manj izražena, a kljub temu prisotna. Kovač v eseju *Trubadurski svetniki* (2000) piše o značilnostih, nastanku in zatonu trubadurske poezije, to pa tako, da ob osebnem premisleku ter subjektivni zavzetosti vključuje posamezne elemente, ki so značilni za razpravo: prvo osebo množine, omenja tuje vire in pisce ter vključuje latinsko poimenovanje. Jezikovni stil eseja je v skladu z zahtevami esejističnega notranjega sloga, je opisen, metaforičen ter se bliža naravnemu govoru. Veno Taufer v eseju *Sonetna svoboda soneta* (2004) piše o značilnostih in možnostih soneta ter jih povezuje z lastnim ustvarjanjem. Med esejiziranjem ločuje subjektivno mnenje od objektivnih in splošno znanih dejstev, s katerimi se občasno oddaljuje od klasične esejistične pristranskosti in se približuje razpravi.

Eseji Draga Jančarja, Mihe Pintariča in Uroša Zupana, ki spadajo v tematski krog esejev o posameznih literarnih smereh, obdobjih in oblikah, relativno strokovno tematiko premišljujejo iz poudarjeno osebnega vidika. Spisi *Privlačnost praznine* (2002)*, Esej o eseju* (2008) ter *Ameriška poezija* (2009) so izrazito esejistični, brez vidnejših notranjeslogovnih odklonov. Zanje je značilen individualen pristop k temi, ki ne sledi predpisani avtorski vlogi ali obliki razprave, asociativno razvijanje problematike, subjektivno vključevanje v tekst ipd. Drago Jančar v eseju *Privlačnost praznine* (2002) premišljuje o pojmu in smislu žanrske literature, ki se je ob pomanjkanju estetskih normativ razširila v svetu. Avtor piše v prvi osebi ednine in prikazuje subjektiven pogled na obravnavani predmet, tematiko nadalje razvija asociativno ter izpeljuje emocionalne in subjektivne zaključke. Spis Mihe Pintariča *Esej o eseju* (2008) skozi esejistični model prinaša premislek o izbrani prozni obliki ter na esejističen način pretresa značilnosti eseja, torej sicer strokovno temo premišljuje iz osebnega vidika. Uroš Zupan v eseju *Ameriška poezija* (2009) navaja nekatere poteze izbrane nacionalne književnosti, to pa svobodno, emotivno, notranjeslogovno enovito in zmeraj poudarjeno subjektivno in asociativno.

Eseji o posameznih literarnih smereh, obdobjih in oblikah se torej najpogosteje povezujejo z esejističnostjo ali razpravljalnostjo, kar pomeni združevanje znanstveno preverljivih dejstev oziroma bolj objektiven pristop k temi na eni strani s poudarjeno osebno perspektivo, ki ne

zahteva pretirane argumentacije, na drugi. Na jezikovni slog Mitje Čandra vpliva prisotnost razpravljalnih notranjeslogovnih prvin. Pisci sledijo objektivnemu načinu pisanja, predmet predstavljajo jasno in natančno, brez posebej opazne subjektivne zavezanosti temi ter se izmikajo preveliki individualnosti v jezikovnem slogu. Jezik Draga Bajta, Draga Jančarja, Edvarda Kovača, Mihe Pintariča, Vena Tauferja in Uroša Zupana je poudarjeno subjektiven in tako neodvisen od notranjega sloga, temveč od avtorjeve izbire in osebnega načina izražanja.

2 Tematski krog esejev, ki v ospredje postavljajo premislek o tuji, torej neslovenski, literaturi, združuje različne notranjeslogovne elemente (razpravljalnost, kritičnost, biografskost, avtobiografskost, dnevniškost in potopisnost), vendar je vsem skupna interpretativnost. Skoznjo izbrani avtorji tolmačijo obravnavano literarno delo, razlagajo motive in teme ter ga primerjajo z drugo tujo ali slovensko književnostjo.

V esejih Draga Bajta, objavljenih v zbirki *V burji besed. Ruski eseji* (1998), v katerih pisec premišljuje literarna dela različnih ruskih književnikov, se interpretativnosti pridružuje razpravljalnost, saj se esejist premisleka loteva sistematično, jasno in razmeroma strokovno. V svoje esejiziranje vpeljuje metodično urejeno kompozicijo študije, logično razvijanje teme, veliko število faktografskih podatkov ter pregledno in sistematično strukturo. V esejih *Vozni redi* (2003), v katerem Mitja Čander piše o motivu vlaka v različnih delih svetovne književnosti, ter *Štopar* (2002), kjer Marcel Štefančič jr. tolmači roman *Štoparski vodnik po galaksiji* (1979) Douglasa Adamsa, avtorja esejističnost in interpretativnost združujeta s kritičnostjo ter z vrednotenjem izbrane literature. Vendar kritični elementi v Štefančičevem spisu izginjajo ob dejstvu, da piščeva kritika ne nastaja na podlagi analize temveč temelji na subjektivnih merilih ocenjevanja. Esej Mitje Čandra *Ljubosumnost* (2003), ki v ospredje postavlja Joyceova erotična pisma Nori, Möderndorferjev *Blaznost Jurija III.* (2001), ki pomeni interpretacijo istoimenske drame Alana Bennetta, in eseji o različnih ameriških pesnikih Uroša Zupana *Zasledovanje pesmi* (1996)*, Dnevnik negotovosti* (1996)*, Jane Dyer* (2009)*, Najete sobe* (2009)*, Tura* (2009)*, Brez trdnega oporišča* (2009)*, Maščevanje smrtnikove roke* (2009)*, Približevanje dežja* (2009)*, Prenos v poletje* (2009) ter *Velike ljubezni in žvečenje kamnov* (2009) vključujejo še biografske, avtobiografske oziroma dnevniške prvine, ki pomenijo predstavitev človeka oziroma sebe v okolju in času, njegovo svetovnonazorsko, človeško, duhovno, moralno podobo ter sprotno zapisovanje doživetij, opažanj, razmišljanj, ocen in čustev. Kot zadnje odstopanje od osrednje esejističnosti in interpretativnosti je v esejih Uroša Zupana, v katerih piše o tuji literaturi, opazna še potopisnost. V *Jane Dyer* (2009)*, Tura* (2009) ter *Prenos v poletje* (2009) se spominja svojih potovanj po Ameriki in tako dopolni premišljevanje o ameriških pesnikih. Vsi ti notranjeslogovni odmiki pisanje popestrijo, vendar ostajajo v ozadju. Za tematski krog esejev o tuji literaturi je bistvena, vsem skupna in najjasneje izražena le interpretativnost. Jezikovni slog vseh izbranih esejev ne izstopa ter se v večini primerov bliža sproščenemu ustnemu govoru.

3 V okviru esejev o tuji književnosti je mogoče izpostaviti zvezo med temo in notranjim slogom, ki je poudarjeno interpretativen. Avtorji (Bajt, Čander, Möderndorfer, Štefančič, Zupan) iz osebne perspektive tolmačijo tujo literaturo ter jo umeščajo v širši literarni kontekst. Glede na to, da so literarna dela pogost predmet različnih interpretacij, je interpretativnost logična izbira pri esejiziranju o posameznih literarnih delih svetovne književnosti. Združevanje notranjeslogovne interpretativnosti in esejističnosti, nadalje, piscem omogoča, da književno delo tolmačijo, vzporejajo z drugimi literarnimi deli, ga povežejo s širšimi družbenimi, političnimi ali filozofskimi vprašanji ter hkrati prikažejo subjektiven vidik, ki se lahko razlikuje od uveljavljene li-

terarne zgodovine ali poudarja mesta, ki so za literarno znanost manj zanimiva. V primeru esejev o posameznih literarnih smereh, obdobjih in oblikah je interpretativnost v ozadju, saj v teh spisih ne gre za tolmačenje konkretnega literarnega besedila ali opusa, ne gre za interpretacijo, ki bi opozorila na osebno prepoznavanje različnih plasti književnega dela, za razumevanje motivnih, slogovnih in drugih značilnosti. V ospredju je pisanje o širših literarnozgodovinskih vprašanjih književnih smeri, oblik, nacionalnih literatur ipd., zato prevladujejo prvine esejističnega ali razpravljalnega notranjega sloga. Prve pomenijo premišljevanje o posameznih literarnih vprašanjih iz poudarjeno osebne perspektive in so značilne za eseje Draga Jančarja, Mihe Pintariča ter Uroša Zupana; druge vplivajo na večjo metodološko in strukturno premišljenost eseja, vključevanje terminologije, sklicevanje na izsledke drugih preučevalcev ipd. ter se pojavljajo v esejih Draga Bajta, Mitje Čandra, Edvarda Kovača ter Vena Tauferja. Tudi tukaj se zdi bližina razprave logična, saj so izpostavljena vprašanja pogost predmet literarnih znanosti. Združevanje esejističnosti in razpravljalnost omogoča avtorjev subjektiven premislek o strokovnejši tematiki oziroma z manjšo argumentativnostjo ter večjo subjektivnostjo omili relativno znanstven diskurz.

Viri

BAJT, Drago, 1998: *V burji besed: ruski eseji*. Maribor: Obzorja.

ČANDER, Mitja, 2003: *Zapiski iz noči: o književnosti in drugih rečeh.* Maribor: Litera.

– –, 2006: *Pokrajine proze: slovensko povojno pripovedništvo.* Maribor: Litera.

JANČAR, Drago, 1999: *Konec tisočletja, račun stoletja.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 2002: *Privlačnost praznine: literarni eseji in zapisi.* Ljubljana: Študentska založba.

KOVAČ, Edvard, 2000: *Oddaljena bližina.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

MÖDERNDORFER, Vinko, 2001: *Gledališče v ogledalu: gledališka razmišljanja in travestije: 1986–1998*. Maribor: Obzorja.

PINTARIČ, Miha, 2008: *Neškropljene limone: eseji.* Celje: Celjska Mohorjeva družba in Društvo Mohorjeva družba.

ŠTEFANČIČ, jr., Marcel, 2002: *Leto nič: eseji o koncu sveta*. Ljubljana: UMco (Zbirka Bela Premiera).

TAUFER, Veno, 2004: *Zvenčanje verig: eseji in dokumenti.* Maribor: Litera.

ZUPAN, Uroš, 1996: *Svetloba znotraj pomaranče: eseji*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

– –, 2009: *Rilke proti Novim fosilom*. Ljubljana: Študentska založba.

Literatura

ADORNO, Theodor, 1999: *Esej kot oblika. Beležke o literaturi*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 7–23.

BENSE, Max, 1974: Esej in njegova proza. *Dialogi* 10/9. 623–630.

FRANK, Joseph, 1966: *Modern Essays in English*. Boston, Toronto: Little, Brown and Company.

GLUŠIČ, Helga, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

KOS, Janko (ur.), 1979: *Sodobni slovenski esej*. Ljubljana: MK.

– –, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

LAH, Adrijan, 1984: Slovenski potopis: (po sledovih razstave v Slovanski knjižnici). *Jezik in slovstvo* 29/5. 163–171.

PFISTER, Manfred, 2005: O eseju kot o eni izmed uprizoritvenih umetnosti. *Primerjalna književnost* 28/1. 43–50

PONIŽ, Denis, 1989: *Esej. Literarni leksikon 33*. Ljubljana: DZS.

STEIGER, Emil, 1996: *Temeljni pojmovi poetike*. Zagreb: Ceres.

ŠEGA, Drago, 2004: *Literarna kritika*. Ljubljana: Založba ZRC in ZRC SAZU.

ŠTUHEC, Miran, 2003: *Slovenska esejistika v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

WELLEK, Renne, 2001: *A History od Modern Criticism, 1750–1950*. New Haven, London: Yale University Press.

WIMSATT, William Kurtz in BROOKS, Cleanth, 1959: *Literary Criticism. A Short History*. New York: Alfred A. Knopf.

Mladinska književnost in njena didaktika

Metka Kordigel Aberšek
Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru
metka.kordigel@uni-mb.si

Didaktika mladinske književnosti – slovenski projekt

V zadnjih dveh desetletjih smo v slovenskem univerzitetnem prostoru razvili zelo moderno književno didaktiko in v njenem okviru kar nekaj usmeritev. V prispevku predstavljamo posebno področje književne didaktike: didaktiko mladinske književnosti, ki je nastala kot plod sodelovanja vseh treh slovenskih univerz. Njena najprepoznavnejša značilnost je osredinjenost na bralca, pri čemer je ne gre razumeti kot nezahtevno početje, ki bi se zadovoljevalo s popolno svobodo besedilnega pomena, kakršen nastane ob otrokovi/bralčevi prvi recepciji, kot strategijo izključnega podrejanja zahtevi po samozadovoljnem ugodju in potemtakem z obstoječo stopnjo bralčeve recepcijske zmožnosti. Nasprotno, osredinjenost na bralca je ključna za izbor literarnorecepcijskega teoretičnega izhodišča, ki opredeljuje branje literarnega besedila kot interakcijo med strukturo in sprejemnikom literarnega dela (Iser 2001), ki vidi karakter književnega dela kot vzajemno delovanje besedila in procesa branja besedila, njegove recepcije (Jauss 1978) in ki posebej izpostavlja bralčevo vlogo pri konstituiranju besedilnega pomena. Le-ta je dvojne narave: motivacijske in kompetenčne. V okviru motivacijske vloge bralec prekrije (ali ne prekrije) svoj horizont pričakovanja s pomenskim poljem besedila, stori, da mu literarno delo spregovori (Jauss 1978), v okviru kompetenčne vloge pa bralec v procesu recepcije v okviru svoje recepcijske kompetence zazna večje ali manjše število besedilnih signalov in jih nato bolj ali manj spretno sestavi v »svoj« pomen literarnega besedila. Koncept osredinjenosti na otroka se torej tesno povezuje s pozornostjo, ki jo didaktika mladinske književnosti namenja otrokovemu horizontu pričakovanja. Iz sistematičnosti, s katero se ukvarja z bralčevimi horizonti pričakovanja, izhajajo ključne razlike med didaktikama nemladinske in mladinske književnosti.

Uvod

Na začetku vsakega pisanja si velja zastaviti vprašanje o smiselnosti nameravanega početja: v našem primeru, ali je bilo smotrno razvijati didaktiko mladinske književnosti ali bi lahko vprašanja književne vzgoje ob šolski recepciji mladinske književnosti rešili v okviru književne didaktike nemladinske književnosti.

Na prvi pogled se zdi, da sta si splošna didaktika književnosti in didaktika mladinske književnosti zelo podobni: obe se ukvarjata z vprašanjem, kako postopati, da bodo učitelji znali

razvijati zmožnost opazovanja, razumevanja in vrednotenja književnosti. A natančnejši pogled kaj hitro pokaže, da sta področji tudi močno samosvoji: predmet je drugi, naslovnik tudi, recepcijska zmožnost učencev se razlikuje bolj kot ne in tudi cilji, ki se na prvi pogled zdijo podobni, se ob natančnejšem opazovanju pokažejo kot različni. In ker so različne vse sestavine didaktične strukture, se v skladu s tem razlikujejo tudi metode, tiste posebne in tudi splošne.

Opazovanje obeh smeri književne didaktike nemladinske književnosti, literarnorecepcijske in literarnosistemske (Krakar Vogel 2004), iz perspektive književne didaktike mladinske književnosti hitro pokaže, da je literarnorecepcijska smer književne didaktike zelo obetavna, saj se tudi didaktika mladinske književnosti kot literarnorecepcijska didaktika književnosti osredotoča na komunikacijo med bralcem in besedilom (Krakar Vogel 2004). Vendar pa ni mogoče spregledati dejstva, da se, kadar bere mladinsko književnost otrok, soočamo z bistveno drugačno komunikacijsko situacijo kot takrat, kadar bere literarno besedilo odrasli. Oba pola komunikacijske/recepcijske situacije sta v tem primeru bistveno drugačna: mladinska književnost je namreč poseben podtip književnosti, poseben do te mere, da je ni mogoče opisati (opazovati) le z literarno teorijo književnosti, ampak v ta namen uporabljamo poseben podtip teorije književnosti: teorijo mladinske književnosti. Didaktika mladinske književnosti temelji tudi na tej teoriji, *teoriji mladinske književnosti,* in ne le na *literarni teoriji* (Saksida 1991 in 1994b). Na drugi strani pa seveda ni mogoče spregledati dejstva, da se tudi drugi pol komunikacijske situacije ob recepciji mladinske književnosti bistveno razlikuje od komunikacijske situacije, v kateri učenec bere nemladinsko književnost. Bralca se med seboj razlikujeta tako po aktualni stopnji recepcijske zmožnosti kot po doseženi stopnji osebnostnega razvoja sploh, posledica česar so tako drugače načrtovani cilji kot tudi za razvijanje otrokove recepcijske zmožnosti izbrane metode.

Didaktika mladinske književnosti se razlikuje od didaktike nemladinske književnosti:

- v ciljih literarnodidaktične komunikacije med učenci in literarnim besedilom, saj ti izhajajo iz teorije o strukturiranosti recepcijske zmožnosti in o značilnostih razvoja vsakega izmed njenih strukturnih elementov,
- v načinu priprave učenčevega horizonta pričakovanj na srečanje z literarnim besedilom in
- v načinu, kako opravlja mediacijo med literarnim besedilom in bralčevim horizontom pričakovanja.

KAKO DIDAKTIKA MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI OBLIKUJE CILJE LITERARNODIDAKTIČNE KOMUNIKACIJE?

Predmetnost, ki jo ustvari fikcijsko besedilo, nima tiste vsestranske določenosti, kot jo imajo realni predmeti – ima neke nedoločenosti. Te pa ne predstavljajo manka, ampak utelešajo elementarne komunikacijske pogoje, ki omogočajo *udeleženost bralca pri uresničitvi intencije besedila* (Iser 2001: 46). Pri branju literarnega besedila prihaja do »interakcije med strukturo in sprejemnikom literarnega dela, ki je bistvena za vsako literarno delo«, pravi Iser (2001: 40). Literarno delo ima dva pola, ki ju Iser poimenuje umetniški in estetski, pri čemer umetniški označuje besedilo, ki ga je ustvaril avtor, estetski pa konkretizacijo, ki je bralčevo delo. Besedilne strukture in strukturirana dejanja sta torej dva pola v komunikacijski situaciji, katere uspeh je odvisen od tega, v kolikšni meri se besedilo uveljavi kot korelat bralčeve zavesti. Iser govori o prenosu v bralčevo zavest, pri čemer je avtorju in bralcu skupna igra domišljije, ki ne bi uspela, če bi bilo besedilo zamišljeno le kot niz pravil igre. Branje postane užitek šele, ko je pomembna naša produktivnost, to je takrat, ko besedila ponujajo *bralcu možnost, da vključi v igro tudi svoje zmožnosti* (Iser 2001: 171–173).

H. R. Jauss premika fokus opazovanja opazneje k bralčevi vlogi, saj opredeljuje resnični karakter literarnega dela kot vzajemno delovanje **besedila** in procesa branja besedila, njegove **recepcije.** Bralec razume literarno delo samo do tiste mere, do koder je njegovo obzorje pričakovanj sposobno sprejeti signale oziroma podatke za recepcijo, ki jih posreduje literarna umetnina (Jauss 1978).

Recepcijska didaktika mladinske književnosti namenja v gornjih ugotovitvah posebno pozornost tistim delom, ki govorijo o *prenosu v bralčevo zavest*, *bralčevi vlogi* v skupni igri domišljije, ki jo lahko ta igra *bolj ali manj spretno*, o bralčevi *sposobnosti sprejeti* podatke za recepcijo, saj postaja skozi to optiko jasna njena funkcija pri opredeljevanju ciljev književne vzgoje v edukacijskem sistemu in zunaj njega: razvijanje bralčeve recepcijske zmožnosti, zmožnosti opravljanja vloge recipienta literarnega besedila, zmožnosti igralca v igri domišljije. Kot vsako igro lahko tudi to igra bralec bolj ali manj spretno, recepcijsko vlogo lahko opravlja bolj ali manj kompetentno, bolj ali manj motivirano, s kvalitetnejšim ali manj kvalitetnim rezultatom: njegovo literarnoestetsko doživetje je intenzivnejše, manj intenzivno ali do njega sploh ne pride. Iz tega izhaja ključni cilj didaktike mladinske književnosti: razvijanje otrokove recepcijske zmožnosti. A na tem mestu se pojavi problem. Estetika recepcije sicer definira vstopno in izstopno kvaliteto recepcijske zmožnosti potencialnega edukacijskega procesa, ko govori o tem, da se lahko stapljanje pomenskega polja besedila in bralčevega horizonta pričakovanja realizira ali **spontano** ali **refleksivno** (Jauss 1978), kar pa za definiranje etapnih ciljev v razvoju recepcijske zmožnosti seveda ni dovolj.

S problemom opredeljevanja etapnih ciljev književne vzgoje smo se srečali v zelo konkretni situaciji: ob pisanju prvega kurikula književne vzgoje za devetletko. Pojavilo se je namreč vprašanje, kako zapisati procesne cilje in standarde ob koncu osnovnošolskega izobraževanja in kako ob koncu vsakega izmed triletij. Kolikšen del poti pri pridobivanju recepcijske zmožnosti prehodita učenec in učitelj v devetih letih, torej do vstopa v srednjo šolo? Ali naj bi bila recepcijska zmožnost do tedaj razvita do polovice? Ali morda do dveh tretjin? In kaj je polovica, kaj sta dve tretjini? Rešitev problema se nam je nakazala, ko smo presegli do tedaj uveljavljeno načelo monolitne recepcijske zmožnosti in smo recepcijsko zmožnost začeli opazovati kot strukturirano zmožnost, posebej opisali vsakega izmed njenih strukturnih elementov ter faze njegovega razvoja. To nam je namreč dalo odgovor, do kolikšne mere je mogoče razviti vsakega izmed strukturnih elementov recepcijske zmožnosti v vsakem triletju oz. v vsakem šolskem letu tega triletja.

Didaktika mladinske književnosti opredeljuje naslednje strukturne elemente recepcijske zmožnosti:

- zmožnost zaznavanja in razumevanja književnih oseb,
- zmožnost odkrivanja vrat za identifikacijo,
- zmožnost zaznavanja in razumevanja motivov za ravnanje književnih oseb,
- zmožnost privzemanja književnih perspektiv,
- zmožnost zaznavanja in razumevanja dogajalnega prostora,
- zmožnost zaznavanja in razumevanja književnega časa,
- zmožnost zaznavanja in razumevanja književnega dogajanja,
- zmožnost zaznavanja in razumevanja meje med resničnostjo in domišljijo,
- zmožnost zaznavanja pripovedne strukture in ne nazadnje
- zmožnost doživljanja in vrednotenja poezije (ki pa je tudi strukturirana, zato didaktika mladinske književnosti opisuje vsakega izmed njenih strukturnih elementov posebej). (Saksida 1992, 1994a in Kordigel Aberšek 2008.)

Zaradi lažje predstave, kako opisuje didaktika mladinske književnosti posamezne elemente recepcijske zmožnosti in kako na podlagi opisa faz njenega razvoja opredeljuje etapne cilje, si oglejmo, kako se razvija otrokova zmožnost zaznavanja in razumevanja perspektiv. Literarnorecepcijska veda je v okviru preverjanja, kako in po kakšni dinamiki se razvijajo posamezni segmenti bralčeve recepcijske zmožnosti, preverila tudi, kako se razvija zmožnost privzemanja perspektiv, in sicer tako tistih, ki so povezane s književnimi osebami, kot tistih, ki so povezane z zaznavanjem avtorja v književnem besedilu. V skladu s to teorijo naj bi bil otrok sposoben zaznati in privzeti perspektivo za identifikacijo izbrane književne osebe, ko prestopi mejo med predoperativnim in operativnim obdobjem svojega razvoja. Različne perspektive v literarnem besedilu pa lahko opazi šele pri devetih/desetih letih, a ne katerih koli perspektiv in najprej ne več kot ene hkrati. Zmožnost simultanega zaznavanja več perspektiv se razvije nekako med desetim in dvanajstim letom. Šele tedaj lahko bralec sestavi besedilni pomen, ki temelji na razumevanju medsebojne soodvisnosti perspektiv več književnih oseb. To pomeni, da že lahko prepozna medsebojno vplivanje stališč književnih oseb in njihovega ravnanja (t. i. interpersonalno kavzalnost). Od tod izhaja tudi zmožnost razumevanja psihološko pogojenih nasprotij in konfliktov, ki izvirajo iz njih. Zmožnost privzemanja perspektive v njeni odvisnosti od socialnega in konvencionalnega sistema (Selman 1982) oz. zmožnost integracije teh perspektiv (Andringa 1987) se razvije precej kasneje. Šele na tej višji stopnji so ljudje zmožni uvideti dejstvo, da so trenutna dejanja in motivi zanje zelo pogosto umeščeni v širok kontekst in jih je mogoče interpretirati tudi iz neke »nadrejene perspektive«. Poleg psihološke motivacije zmorejo sedaj bralci zaznati in pri interpretaciji upoštevati tudi socialni kontekst. Če uvrstijo ravnanje književnih oseb v socialni kontekst in abstrahirajo neposredne motive za njihovo ravnanje, lahko uzrejo splošnejše vzroke – tiste, ki izvirajo iz zunajbesedilne resničnosti. Zmožnost integracije perspektiv usvajajo bralci na dveh nivojih. Na prvi stopnji je bralec zmožen videti upovedeno v besedilu kot eksemplarično za znane koncepte, na drugi stopnji pa je sposoben uvideti etični razkorak med obče veljavnim konceptom, klišejem, konvencijo in avtorjevo etično upovedovalno intenco. In kdaj se to zgodi? Zagotovo ne pred 14., 15. letom (Kordigel Aberšek 2008).

Sklenimo: Ker teorija recepcije ugotavlja, da so mladi bralci pred štirinajstim, petnajstim letom komajda zmožni integracije literarnega dogajanja v širše koncepte, ker torej bralec te starosti ni sposoben videti literarnega sveta iz perspektive generalnih konceptov, pri sestavljanju svojega besedilnega pomena ne more upoštevati ne literarnozgodovinskih in ne literarnoslogovnih konceptov. In analogno s tem: *bralec (še) ni* zmožen zaznati, razumeti besedilne stvarnosti z vidika avtorjeve sporočilne intence. Didaktika mladinske književnosti zato takih besedilnih pomenov ne zastavlja kot ciljev literarnodidaktične komunikacije.

KAKO PRIPRAVLJA DIDAKTIKA MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI BRALČEVE HORIZONTE PRIČAKOVANJ NA SREČANJE Z ZA RECEPCIJO IZBRANIM LITERARNIM BESEDILOM?

Če je za uspešnost opravljanja recepcijske vloge ključna bralčeva volja, da *stori,* da mu literarno besedilo spregovori, logično sledi, da je ena osrednjih nalog didaktike mladinske književnosti oblikovanje didaktične strategije za pripravo bralčevega horizonta pričakovanja na srečanje z literarnim besedilom (Saksida 1992, 1994a in Kordigel Aberšek 2008). Didaktika mladinske književnosti je oblikovala dve skupini takih strategij, dve skupini motivacij za branje literature: t. i. domišljijske motivacije in t. i. izkušenjske motivacije. Tako prve kot druge so usmerjene v pripravo otroškega horizonta pričakovanja na srečanje z literarnim besedilom in v senzibilizacijo otrok za srečanje z literarnim svetom. Razlika med njima je v tem, da domišljijske spodbujajo v odmik od realnega ali že videnega, doživetega k novim, drugačnim, drznim,

domišljijskim, subjektivnim, svobodnim, otroškim svetovom, izkušenjske pa k osvežitvi spominov na slike, dogodke in svetove, ki so jih otroci doživeli/izkusili v realnem svetu in/ali v domišljijskih svetovih ob preteklih estetskih doživetjih.

Skupni imenovalec **domišljijskih motivacij** je seveda domišljija. Domišljija pa je človekova danost, da svojemu svetu *do*mišlja take oblike, ki bi po njegovem mišljenju in občutju bile potrebne, da bi bil ta svet popolnejši in bolj osrečujoč. Človek v domišljiji ustvarja svetove poetizirane stvarnosti, stvarnosti, v kateri ne veljajo realni naravni, socialni in kakršni že bodi omejujoči zakoni. Tam je lahko vse (ali pa vsaj nekaj) drugače – je samo zakon lastnega jaza, zakon, ki ga pišejo želje in potrebe tistega, ki tak svet ustvarja, ali tistih, ki v njem miselno in čustveno (mimetično) sodelujejo. Ustvarjanje svetov poetizirane stvarnosti je mogoče na poljubno veliko načinov: človek lahko sanja, lahko jih ustvarja, tako da piše, tako da pripoveduje, tako da se igra ..., tako kot to počnejo pisatelji in pesniki in tako kot to počnejo otroci. Domišljati svetove je početje, ki je lastno človeku, ki je lastno predvsem otroku in je seveda bistveni motivacijski generator mnogih pesmi, pravljic, pripovedi in dramskih besedil mladinske književnosti (Kordigel Aberšek 2008). In zato so domišljijske motivacije pogosto najprimernejša pot za pripravo otrok na srečanje z mladinsko literaturo.

Druga didaktična strategija za pripravljanje relevantnega otroškega horizonta pričakovanja na srečanje z literarnim besedilom so izkušenjske motivacije**,** ki temeljijo na priklicevanju otrokovih/bralčevih izkušenj v njegov *aktualni horizont pričakovanj*. Poudarjeno so povezane s tistim delom recepcijske zmožnosti, ki predvideva, da bo otrok ob branju/poslušanju mladinske literature prebrano/slišano/videno dopolnil z elementi svoje realne izkušnje, torej izkušnje, ki si jo je pridobil v realnem življenju, in izkušnje, ki si jo je pridobil ob branju, poslušanju ali gledanju drugih umetniških del. Realne izkušenjske motivacije so tiste, s pomočjo katerih najpogosteje uresničujemo eno osrednjih motivacijskih načel komunikacijskega modela književne vzgoje, načelo osredinjenosti na učenca.

Posebno skupino strategij za pripravljanje bralčevega horizonta pričakovanja na srečanje z literarnim besedilom tvorijo t. i. medbesedilne izkušenjske motivacije. Komajda katero izmed literarnih del je namreč popolnoma samostojno, samo v sebi zaključena celota. Večina jih je tako ali drugače povezanih z drugimi literarnimi deli in z literarnoestetskimi doživetji ob njih. Medbesedilnost je torej zelo pomembna tudi ob recepciji mladinske literature. A zaznavanje medbesedilnosti ne poteka samodejno. Na obstoj nevidnih nitk med mladinskimi literarnimi besedili je treba otroke zelo pogosto opozoriti. In najučinkoviteje to storimo tako, da jih na tako zaznavanje pripravimo s posebnimi oblikami motivacij: s tako imenovanimi medbesedilnimi izkušenjskimi motivacijami. Didaktika mladinske književnosti je razvila celo vrsto medbesedilnih izkušenjskih motivacij: medbesedilne motivacije s pridobivanjem pojma, medbesedilne izkušenjske motivacije s pridobivanjem literarnoteoretičnega pojma, medbesedilne motivacije s pridobivanjem problema, situacijske medbesedilne motivacije ter medbesedilne motivacije z oblikovanjem doživetja (Kordigel Aberšek 2008).

S KATERIMI METODAMI FOKUSIRA DIDAKTIKA MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI POZORNOST UČENCEV NA OB PRVI RECEPCIJI PREZRTE BESEDILNE SIGNALE IN S KATERIMI METODAMI JIH POMAGA RAZUMETI IN INTERPRETIRATI?

Bralčeva vloga pri konstituiranju besedilnega pomena je dvojne narave: motivacijske in kompetenčne. V okviru motivacijske vloge bralec stori, da mu literarno delo spregovori (Jauss 1978) ali ne, v okviru kompetenčne vloge pa bralec v procesu recepcije zazna večje ali manjše število besedilnih signalov in jih nato bolj ali manj spretno sestavi v »svoj« pomen literarnega besedila. Tu in

tam se v zainteresirani javnosti pojavljajo očitki, češ da didaktika mladinske književnosti svojega edukacijskega poslanstva ne jemlje dovolj resno (v začetku šolanja naj bi se otroci preveč igrali in premalo učili!). Če bi se izrazili s književnodidaktičnim besediščem, bi lahko rekli, da naj bi se didaktika ukvarjala le s spodbujanjem (in senzibiliziranjem) bralca k opravljanju motivacijske vloge, torej k temu, da ta sploh hoče prekriti svoj horizont pričakovanja z literarnim besedilom, veliko manj pa naj bi jo zanimalo, kaj se bo v procesu recepcije zgodilo. To seveda ne drži, a ker so očitki resni in ker se taki nesporazumi vrstijo, jim velja posvetiti nekoliko več pozornosti.

Ob prvem branju mladinskega literarnega besedila opazi bralec večje ali manjše število besedilnih signalov in jih sestavi v *svoj* vzorec besedilnega pomena. Bralec zdaj *razume* (in *vrednoti*) literarno besedilo na ravni prve, t. i. spontane recepcije. Na tem mestu se zastavi ključno vprašanje: če literarna teorija mladinske književnosti v poglavju, ki govori o žanrskem prenosu, zatrjuje, da je intendirani bralec (pravi naslovnik) mladinskega literarnega besedila otrok in prava recepcija otroška recepcija (Saksida 1994a), ali je potemtakem šola (učitelj) upravičen početi kar koli, kar bi utegnilo to spontanost kaliti? In odgovor? Slovenska didaktika mladinske književnosti meni, da je. Izhaja namreč iz sodobnejših šol konstruktivističnega principa kognitivnega razvoja in učenja ter presega klasično Piagetovo stališče, da se kognitivni razvoj dogaja samodejno, upošteva L. Vigotskega, ki je opozoril, da na razvojni napredek bistveno vpliva, če dobiva otrok podporo na t. i. območju bližnjega razvoja, in upošteva izsledke B. Rogoff (2003) ter M. Silven (2002), ki v okviru preučevanja vpliva socio-kulturnega okolja na otrokov kognitivni razvoj posebej izpostavljata pomen učiteljeve mediacije. Analogno s tem literarna didaktika mladinske književnosti poudarja, da se tudi recepcijski razvoj ne dogaja samodejno in da je nanj mogoče vplivati, najuspešneje v območjih bližnjega razvoja, in sicer (tudi) s pomočjo učiteljeve mediacije med otrokovim *spontanim besedilnim pomenom*, sestavljenim iz prvih besedilnih signalov v dosegu aktualne stopnje recepcijskega razvoja, in *razvitejšim besedilnim pomenom*, sestavljenim iz prvih besedilnih signalov in tistih, na katere učitelj s posebnim naborom občutljivih literarnodidaktičnih metod fokusira otrokovo pozornost v fazi interpretacije mladinskega literarnega besedila. Didaktika mladinske književnosti je ob vsej pisanosti literarnih besedil in ob vsej nepreglednosti recepcijskih situacij razvila vrsto didaktičnih metod za šolsko interpretacijo mladinskih literarnih besedil, s pomočjo katerih je mogoče krmiliti prekrivanje bralčevega horizonta pričakovanja s pomenskim poljem besedila. Omenimo le nekatere: metoda preverjanja prvega zaznavanja in razumevanja ključnih besedilnih signalov, metoda pojasnjevanja pojmov, njihovega razvrščanja in vrednotenja, metode fokusiranja, metode razvijanja zmožnosti oblikovanja domišljijskočutne predstave, metoda poustvarjalnega branja, integracijska metoda, metoda strukturiranja besedil, metoda grafičnega ponazarjanja besedila, metoda tematskega pristopa, metoda reševanja problemov v zvezi z nekoherentnostjo besedila, produktivne književnodidaktične metode, metode za zaznavanje, razumevanje in vrednotenje emocij, metode za razvijanje zmožnosti recepcije poezije, metode za razvijanje zmožnosti za recepcijo slikanice (Kordigel Aberšek 2008).

Sklenimo: pri razvijanju posameznih segmentov recepcijske zmožnosti prihaja do napredka le v primeru, če je **literarnorecepcijska mediacija** načrtovana, če učitelj dokaj natanko pozna recepcijsko zmožnost svojih učencev in načrtuje literarnorecepcijsko mediacijo tako, da bo razvitejši pomen le stopnjo nad aktualno literarnorecepcijsko zmožnostjo, ter če pri tem uporabi pravo, na učenca osredinjeno literarnodidaktično metodo. Vse to pa postavlja v začetku našega zapisa omenjeno osredinjenost na učenca v povsem novo luč: njen cilj ni v lagodnem ohranjanju obstoječe stopnje recepcijske zmožnosti, ampak v ambicioznem definiranju ciljev in izboru metod, s katerimi lahko otrok doseže največ, kar zmore.

LITERATURA

ANDRINGA, Els, 1987: Wer sieht wen wie? Entwicklungen der Wahrnehmung fremder Pespektiven. Heinrich Willenberg (ur.): *Zur Psychologie des Literaturunterrichts*. Frankfurt na Majni: Verlag Moritz Diesterweg. 87–107.

ISER, Wolfgang, 2001: *Bralno dejanje: teorija estetskega učinka*. Ljubljana: Studia humanitatis.

JAUSS, Hans Robert, 1978: *Estetika recepcije*. Beograd: Nolit.

KORDIGEL ABERŠEK, Metka, 2008: *Didaktika mladinske književnosti*. Ljubljana: Zavod RS Slovenije za šolstvo.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

PIAGET, Jean, 1952: *The Origins of Intelligence in Children.* New York: International Universities Press.

ROGOFF, Barbara, 2003: *The Cultural Nature of Human Development*. Cambridge: Cambridge University Press.

SAKSIDA, Igor, 1991: Nekaj vprašanj iz teorije mladinske književnosti. *Otrok in knjiga* 18/31. 23–42. *Otrok in knjiga* 18/32. 5–33.

– –, 1992: *Mladinska književnost pri pouku na razredni stopnji osnovne šole: priročnik za učitelje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 1994a: *Izhodišča in modeli šolske interpretacije mladinske književnosti*. Trzin: Založba Different.

– –, 1994b: *Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko*. Maribor: Obzorja.

SELMAN, Robert L., 1982: Sozial-kognitives Verständniss: Ein Weg zur pädagogischer und klinischer Praxis. Dieter Geulen (ur.): *Perspektivenübernahme und soziales Handeln*. Frankfurt na Majni: Surkamp Verlag. 223–256.

SILVÉN, Maarit , 2002: Origins of Knowledge: Learning and Communication in Infancy. *Learning and Instruction* 3/12. 345–374.

VYGOTSKIJ, Lev Semenovič, 1987: *The Collected Works of L. S. Vygotsky. Volume 1: Problems of General Psychology.* New York: Plenum.

Dragica Haramija,[1] ***Manca Perko***[2]
[1]*Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru*
[2]*Društvo Bralna značka Slovenije – ZPMS*
dragica.haramija@uni-mb.si, *manca.perko@bralnaznacka.si*

Bralna značka in njenih petdeset let

Bralna značka*, obšolska interesna dejavnost otrok in mladih, je v lanskem šolskem letu (2010/2011) praznovala 50. obletnico. V svojem razvoju je že zelo zgodaj prerasla okvire šolskega oz. medšolskega »projekta« in se razvila v mogočno gibanje za razvoj bralne, knjižne in književne kulture v vsem slovenskem kulturnem prostoru. Pregledi arhivskih gradiv kažejo, da so se njenim snovalcem, če ne že prav na začetku, pa v začetnih letih* bralne značke*, zagotovo odprla prav vsa vprašanja, s katerimi se srečujemo mentorji branja pri delu z mladimi bralci še danes. Poti iskanja odgovorov so bile različne, odgovori na vprašanja prav tako. Živost gibanja in njegovo sodobnost je vse do današnjih dni prav gotovo ohranjalo dejstvo, da* bralna značka *vseh petdeset let uspešno povezuje pomembne strokovnjake in ustanove, ki so z mladimi, branjem, knjigami povezani na različne načine.* Bralna značka *z multidisciplinarnim iskanjem rešitev dovolj uspešno odgovarja tudi na vprašanja sodobnega časa in načrtuje razvoj dela v prihodnje.*

1 Zanimivosti, povezane s poimenovanjem *bralne značke*, na poti od tekmovanja za spodbujanje branja do vseslovenskega gibanja

> Bralna značka *se je rodila pred petdesetimi leti na Prevaljah na Koroškem, na osnovni šoli, kjer sta jo osnovala takratni učitelj slovenščine, prof. Stanko Kotnik, in takratni ravnatelj, Leopold Suhodolčan. Prve, Prežihove bralne značke so podelili 22. maja 1961.*

Podobno se začenja vrsta člankov, ki jih je izbral in v zbornik *Branje je potovanje: ob 50-letnici bralne značke*[1] uredil prof. Jože Zupan.

Vsekakor so danes ob tvorcih in datumih nastanka Prežihove bralne značke dovolj znani tudi vzgibi in pobude za nastanek, zasnova in strokovni temelji »tekmovanja za Prežihovo bralno značko« ter zlasti »zunanja« dejstva o širitvi prve bralne značke s postopnim nastajanjem novih po Sloveniji – vse do današnjih dni, ko govorimo o vseslovenskem gibanju *bralna značka*.

Morda bi tokrat zato opozorili le na nekaj zanimivosti v zvezi s poimenovanjem, ki se pokažejo ob pregledovanju zapisov iz zgodovine *bralne značke*. Danes, ob 50-letnici, lahko

[1] Zbornik je dragocen prispevek k ohranjanju vedenja o zgodovini *bralne značke*. V njem je objavljenih 65 (večinoma) ponatisnjenih člankov, Jože Zupan jih je izbral iz različnih publikacij, ki prikazujejo temeljni razvojni lok tega bralnega gibanja.

naštejemo 50 različnih poimenovanj »bralnih značk« (seznam je, skupaj s podatki o tem, kako so se bralne značke rojevale, »na ogled« na spletni strani *www.bralnaznacka.si*). Ime Prežihove bralne značke uporabljajo na šolah še danes, nekatera poimenovanja po slovenskih pisateljih in pesnikih pa so vzniknila in spet izginila, čeprav na šolah, kjer so živela, »za bralno značko« še kako »živo« berejo.[2] Po drugi strani so si (prvič že kar pred desetletji) kot »cenjeno in prepoznavno blagovno znamko« izposodili ime »bralna značka« in ga uporabili za spodbujanje branja pri učenju drugih jezikov (npr. angleška, nemška bralna značka …), za spodbujanje branja o naravi, okoljevarstveni problematiki (ekološka bralna značka), za spodbujanje branja odraslih (bralna značka za odrasle) … Pri *bralni znački* se je na izposojo imena vseskozi gleda nadvse tolerantno, celo z veseljem, da se ljubezen do branja uspešno širi tudi tja, kamor *bralna značka* po svoji osnovni naravnanosti ne seže (druge starostne skupine, ožja tematska, jezikovna področja …). Dvomi v upravičenost uporabe imena »bralna značka« se vedno pojavljajo le v primerih, ko načrtovalci ali izvajalci pozabijo ali načrtno spregledajo, da je *bralna značka* v osnovi gibanje za spodbujanje in razvijanje književne, knjižne in bralne kulture.

Bralna značka je bila najprej res pravo tekmovanje (»tekmovanje za Prežihovo bralno značko«),[3] ki je z razvojem sčasoma izgubilo tekmovalne prvine. Nenavadno je dejstvo, da marsikje še danes ohranjajo poimenovanje »tekmovanje za bralno značko«, kljub temu da se bralci o prebranem npr. vse leto sproti neformalno pogovarjajo med seboj, z učiteljem ali knjižničarjem, v bralnih klubih … Vsaj tako nenavadno pa je tudi, da še vedno govorimo o bralni »znački«, kljub temu da se je prvotna oblika nagrade – značka – povečini že davno »preselila« v arhiv zgodovine. Kot mnogo drugih sestavin gibanja *bralna značka* so se tudi nagrade za branje namreč prilagajale posameznim časovnim obdobjem; ime samo pa se je, kljub mnogim pomislekom, trdoživo obdržalo do danes.

2 POVEZOVANJE RAZLIČNIH STROK, DA BI SKUPAJ SPODBUJALI BRANJE

Razvoj gibanja, ki je pri poimenovanjih in geografski širitvi že v prvih letih napovedal veliko svobode,[4] jo dejansko do danes prinaša tudi v vseh drugih vsebinskih in formalnih sestavinah. In prav ta svoboda dopušča možnosti za vedno vnovično postavljanje ključnih vprašanj in vnovična iskanja odgovorov. Vseskozi gre za različne poglede strokovnjakov (različnih strok, povezanih s knjigo) in hkrati ljubiteljev branja na to, kako spodbuditi mlade, da bi vstopili v svet literature in tam ostali vse svoje življenje. Ključ tega petdesetletnega soobstajanja različnosti idej je strokovno sodelovanje, kritično soočanje mnenj, drzno vztrajanje pri svojih rešitvah in modro prevzemanje dognanj drugih, ko se ta izkažejo za ustreznejša. *Bralna značka* je prava zgodovina multidisciplinarnega delovanja na širokem področju bralne kulture. Živost, razsežnost in utrjenost gibanja danes kažejo, da je taka oblika povezovanja mogoča in uspešna.

[2] Pregled poimenovanja (predvsem osnovnošolskih) bralnih značk kaže, da imajo te pogosto ime pomembnega pisatelja, ki izvira iz kraja ali je kako drugače povezan z njim, kjer je bralna značka poimenovana po avtorju, npr. Bevkova, Cankarjeva, Prešernova … bralna značka. Za spodbujanje branja v vrtcih niso značilna poimenovanja po pisateljih, temveč pogosteje po prepoznavnih literarnih likih, namigujejo pa tudi na starostno stopnjo otrok (npr. Palček bralček, Malček bralček, Bralček znalček, Ciciban pripoveduje, Ostržek pripoveduje, Muca Copatarica pripoveduje ipd.)

[3] Več o tem, kako je potekalo branje za BZ na začetku, na spletni strani *Bralne značke* (*http://www.bralnaznacka.si/index.php?Stran=9*) in v Kotnik (1988: 28).

[4] *Tekmovanju za Prežihovo bralno značko* – 1960/1961 na Koroškem se je že čez dve leti pridružilo *tekmovanje za Bevkovo bralno značko* na Idrijskem – 1962/1963 in 1963/1964 *tekmovanji za Cankarjevo* na območju Vrhnike ter *Jurčičevo bralno značko* na območju Grosupljega, Ivančne Gorice.

3 Temeljni vprašanji v gibanju za spodbujanje branja

Zgodovina *bralne značke* se vrti okrog **dveh ključnih vsebinskih sklopov**.

Prvi je sklop vprašanj o **izboru del za branje (priporočilni seznami)**.

Zgodovina priporočil teče od prvih, zaprtih seznamov kakovostne sodobne slovenske literature preko vključevanja mladinskih literarnih del, dodajanja prevodov in poljudnoznanstvenih besedil, uvedbe možnosti za svobodno izbiranje znotraj in zunaj priporočil (ponekod popolnoma svobodna izbira), do današnjih iskanj najustreznejših rešitev ob izrazitem in skokovitem porastu števila knjig za otroke in mladino na slovenskem tržišču v 21. stoletju.

Vsekakor je mentorjem *bralne značke* pri pripravi priporočilnih izborov literature danes še posebej dobrodošla tradicionalna strokovna podpora Pionirske – centra za mladinsko književnost in knjižničarstvo pri MKL.[5] Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig, ki ga izdajajo, izhaja praviloma jeseni za predhodno leto.[6]

Najpomembnejši kriteriji pri sestavi priporočil za branje:

- kakovost dela: spoznavna, etična, estetska vrednost besedila (in ilustracije),
- ustrezno razmerje med branjem domače in prevedene literature,
- ustrezno razmerje med branjem kanonske (klasične) in sodobne literature (pri *bralni znački* se pozornost tradicionalno posveča zlasti kakovostni sodobni literaturi),
- ustrezno razmerje med literarnimi in poljudnoznanstvenimi besedili,
- primernost glede na starost bralca,
- pri mlajših otrocih sta pomembni tudi primerna oblika knjige (slikanica) in primerna dolžina besedila,
- upoštevanje drugih dejavnikov.

Pri pripravi seznamov *bralne značke* je treba seveda dobro poznati kurikulum in učni načrt za OŠ in SŠ. Ob vsem naštetem pa ne gre pozabiti na dejstvo, da je *bralna značka* ob/zunajšolska dejavnost, kjer je med cilji na prvem, najpomembnejšem mestu zbujanje **ljubezni** do branja; in kjer je bolj kot pri pouku književnosti mogoče in treba upoštevati individualne razvojne in siceršnje značilnosti posameznega bralca.

Drugi sklop vprašanj tradicionalno zadeva oblike, metode, načine dela, primerne za različne starostne skupine bralcev, z močnim zavedanjem o individualnih razlikah med posamezniki.

Ko se je v okviru *bralne značke* najkasneje, a zelo intenzivno, začelo spodbujanje branja med otroki v predšolskem obdobju (predšolska bralna značka se je razvila v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja), je to pravzaprav pomenilo tudi intenzivnejši, predvsem pa zgodnejši začetek spodbujanja družinskega branja. Predšolska bralna značka se najbolj neposredno sooča z odraslimi v družini in soodvisnostjo otrok od njihovega odnosa do branja, zato je področje spodbujanja bralne pismenosti v tej starostni skupini posebej občutljivo. Vsekakor je pri *bralni znački* za delo z otroki v predbralnem obdobju ključno poznavanje bralnih interesov odraslih.

Morebiti najbolj vodljiva skupina so bralci na razredni stopnji osnovne šole, saj jih za bralno značko bere večina, učitelji razrednega pouka so praviloma dejavni promotorji branja. Tako množičen odziv zagotovo temelji v skupnem interesu vseh vključenih (učiteljev, staršev, otrok), ki je čim uspešnejši razvoj bralnih zmožnosti (čas opismenjevanja). Žal ta interes praviloma upade tako pri starših kot tudi pri učiteljih, ko otrok kolikor toliko samostojno »bere in piše«.

[5] Nekdanja Pionirska knjižnica v Ljubljani.

[6] Dosegljiv je v tiskani verziji in na spletni strani MKL (*http://www.mklj.si/index.php/digitalna-knjiznica/priporocilni-seznami/120-pregledni-in-priporocilni-seznami-za-mlade*).

Zato je še kako pomembno usposabljanje tako profesionalnih posrednikov kot osveščanje staršev, da je razvoj bralne pismenosti proces, ki se ne zaključi s koncem prvega triletja, ampak traja vse življenje. Šele ustrezen razvoj bralne pismenosti je lahko podlaga za sprejemanje vedno bolj kompleksnih besedil (tako literarnih kot neliterarnih; tako klasičnih kot tistih, ki jih prinašajo sodobni mediji!), s katerimi se bralci srečujejo na svoji poti v odraslost. Zaostajanje na tem področju tako ni le ena ključnih zavor na poti mladega človeka do ljubitelja branja, knjig, književnosti »za vse življenje«, kar je cilj *bralne značke;* temveč je lahko resna ovira pri vključevanju mladih v sodobno življenje nasploh.

Zahteve današnje družbe po vse višje razviti bralni pismenosti bi utegnile v prihodnje vplivati tudi na pomembnejšo vlogo *bralne značke* v zadnjem triletju osnovne in morda tudi v srednji šoli, kjer je tradicionalno in v skladu z razvojnimi značilnostmi mladih interes za vključevanje v mentorsko vodene dejavnosti manjši.

4 SKLEP

Spodbujanje branja profesionalnih posrednikov književnosti, v primeru *bralne značke* so to mentorji branja, je vsekakor povezano z njihovim lastnim branjem in odnosom do knjig. Pokazalo se je, da učitelji in vzgojitelji težko prepoznavajo kakovostna sodobna mladinska besedila, saj vsako leto izide več knjig, ki jih seveda ni mogoče prebrati sproti.[7] Za promocijo kakovostne književnosti sistematično skrbi vsakoletni seznam izdanih mladinskih del (Pionirska – center za mladinsko književnost in knjižničarstvo pri MK), iz katerega lahko učitelji in vzgojitelji prepoznajo kakovostna besedila, primerna za starostno stopnjo otrok, katerih mentorji branja so. Pokazatelj kakovostne letne bere so tudi nagrade za področje mladinske književnosti.

Priporočila za branje se najlažje uveljavijo z bralnimi seznami. Ti naj ne bodo predolgi, dopuščajo pa naj izbiro otrok (in staršev, kadar gre za nebralce), katero knjigo bodo brali.[8] Iz predhodnih raziskav se je pokazalo, da optimalen seznam vsebuje od dvajset do trideset priporočenih knjig (poezije, proze, dramatike), na seznamih naj bodo tudi neumetnostna (informativna) besedila. Ob pripravi bralnih seznamov je treba paziti na primerne vsebine za neko starostno obdobje, primerno dolžino besedil, ob besedilu je treba izbrati tudi kakovostne ilustracije, tehten premislek pa velja tudi uravnoteženosti med kanonskimi in sodobnimi besedili ter med prevodnim in domačim leposlovjem, vseskozi pa je sezname treba posodabljati. Pri pripravah je zaželeno timsko mentorsko delo. Ob vsem tem je pomembna tudi možnost svobodne izbire del zunaj seznamov. Ta mentorju omogoči vpogled v bralni in siceršnji razvoj posameznega bralca, bralcu pa pomaga pri razvoju v samostojnega aktivnega ljubitelja branja, knjig in književnosti.

Petdesetletne izkušnje kažejo, da *bralna značka* najbolje deluje tam, kjer mentorji sami radi berejo, spremljajo sodobno literaturo, skrbijo za svoj strokovni razvoj in se povezujejo v mentorske skupine. Izjemno pomembno pa je tudi ustrezno zaledje vzgojno-izobraževalne ustanove (skrb za bralno kulturo je naloga celotnega kolektiva, podpira jo kakovostna šolska knjižnica, delo mentorjev je dobro organizirano in vrednoteno ...).

[7] Zadnji popolni podatek o izdanih knjigah v Sloveniji je za leto 2009, in sicer je tega leta izšlo kar 1044 mladinskih knjig, od tega 217 informativnih (poučnih) in 827 leposlovnih. Za primerjavo naj navedemo, da je leta 1999 izšlo 412 mladinskih del, leto pozneje 323, leta 2005 začne število izdaj skokovito naraščati, trend pa še kar traja. Več podatkov v Zadravec (2010).

[8] Iz predhodnih raziskav (npr. D. Haramija, diplomska dela na Filozofski in Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru) je moč izluščiti vzorec priporočil, ki zadovoljujejo bralce in mentorje branja.

Literatura

Društvo Bralna značka Slovenije – ZPMS: <http://www.bralnaznacka.si>. Dostop 1. julija 2011.

HARAMIJA, Dragica, 2008: Predšolska bralna značka v vrtcih v Sloveniji. *Otrok in knjiga* 71. 58–74.

– –, 2009: Kako naj mentor razvija bralno zmožnost posameznika. *Otrok in knjiga* 61. 34–38.

KOTNIK, Stanko, 1988: *Spodbude*. Maribor: Obzorja.

Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig: priporočilni seznami. Mestna knjižnica Ljubljana: <http://www.mklj.si/index.php/digitalna-knjiznica/priporocilni-seznami/120-pregledni-in-priporocilni-seznami-za-mlade>. Dostop 1. julija 2011.

ŠTAMPE ŽMAVC, Bina, 2011: Jadro za sanje. Jože Zupan (ur.): *Branje je potovanje: ob 50-letnici bralne značke*. Ljubljana: Društvo Bralna značka Slovenije – ZPMS.

ZADRAVEC, Vojko, 2010: Sprehod med številkami. Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar (ur.): *Ozvezdje Knjiga: priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2010*: *pregled knjižne produkcije za leto 2009*. Ljubljana: Mestna knjižnica, Pionirska – center za mladinsko književnost in knjižničarstvo. 10–18.

ZUPAN, Jože (ur.), 2011: *Branje je potovanje: ob 50-letnici bralne značke*. Ljubljana: Društvo Bralna značka Slovenije – ZPMS.

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Slovenske pravljičarke – študija primera Elze Lešnik

Prvi evropski pravljičarji so se pojavili leta 1550, prve pravljičarke so bile francoske precioze *v 17. stoletju, do prvih pravljičark v Evropi v 19. stoletju. Prve slovenske pravljičarke so se pojavile med letoma 1900 in 1950. Med pravljičarkami je tudi Elza Lešnik, ki je leta 1925 (1931, 1938) objavila knjigo* »Šumi, šumi Drava ...«: črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod*. Avtorica je pisala predvsem pripovedke, ki predstavljajo kulturno zgodovino in geografijo Maribora z okolico. V knjigah so tudi pravljice in evropski pravljični motivi iz ATU indeksa Hansa Jorga Utherja. Avtorica se z zbirko vključuje v evropske tokove z regionalno tematiko, kar je bistvena značilnost pravljic – univerzalno jedro, prilagodljivo specifični kulturi.*

Evropske pravljičarke – od *precioz* do pravljičark

Nastajanje literarnih salonov v Franciji v 17. stoletju v času kralja Ludvika XIV. in francoski literarni slog, imenovan *preciosite* (*precioza* oz. *precioze*), sta motivirala nastajanje pravljic. Značilno za te pravljice je, da je tekst namenjen otrokom, kontekst pa odraslim. Poleg francoskih *precioz* so se s pravljičarstvom za otroke začele ukvarjati tudi avtorice, kot so Božena Nemcova (1857), Laura Gonzenbach (1870), Flora Annie Webster Steel (1884), Marian Emily Roalfe Cox (1893) idr. Že brata Grimm sta imela številne informatorke (pripovedovalke pravljic). Najbolj znana je bila Dorothea Viehmann (1755–1815).

Slovenske pravljičarke

Na področju pravljičarstva so v času 1900–1950 objavljale:

- Marica Gregorčič Stepančič in Ljudmila Prunk Utva: *Pravljice*, 1910;
- Lea Fatur idr.: *Razne povesti*, 1912, *Pravljice in pripovedke*, 1941;
- Ljudmila Prunk Utva in Mira Šega: *Pravljice za mladino*, 1913;
- Ilka Vašte: *Pripovedke s soških planin*, 1916, *Pravljice s soških planin*, 1916, *Pravljice*, 1921;
- Marica Koman: *Narodne pravljice in legende*, 1923, *Teta s cekarjem: zvezek izvirnih pravljic*, 1938;

- Elza Lešnik: *»Šumi, šumi Drava …«: črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod*, 1925, 1931, 1938;
- Marija Jezernik: *Zajček Bežek, zajček Skok*; 1925, *Tri pravljice*, 1927, *Medvedov Godrnjavčev,* 1929, *Princesa Iza,* 1930, *Beli bratec,* 1938;
- Sonja Sever: *Čevljarček Palček in druge pravljice* (1938), Pravljice (1940), *Čarovni nakit* (1940).

Pravljičarstvo je doživelo razcvet med letoma 1950 in 1980, posebej v obdobju 1980–2010. Posebno pozornost zaslužijo Kristina Brenk, Svetlana Makarovič in Anja Štefan; potem Marija Cvetek, Irena Cerar idr. V Sloveniji se znanstveno s pravljicami ukvarjajo Alenka Goljevšček, Marija Stanonik, Monika Kropej, Mirjam Mencej, Martina Piko Rustija, Anja Štefan idr., vendar je to predmet nadaljnje raziskave.

ANALIZA ZBIRKE *»ŠUMI, ŠUMI DRAVA …«*

Edini do sedaj najdeni bio-bibliografski podatek o avtorici je iz *Uradnega lista Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev*, 4. aprila in 31. decembra 1919:

> Z ozirom na potrebe narodnega šolstva so iz službenih ozirov začasno premeščeni […] Elza Lešnik, začasna učiteljica v Vitanjih, za začasno strokovno učiteljico […]. (*Uradni list* 1919: 227.)
>
> Razglasi deželne vlade za Slovenijo — Izpremembe v osebju […] Službovanja na meščanskih šolah so se odvezali: Franc Kranjc in Milan Vovk v Celju, Franjo Likar v Žalcu, Leopolda Koršič, Elza Lešnik, Anton Osterc in Milan Zupančič v Mariboru. (*Uradni list* 1919: 185.)

Elza Lešnik je v knjigi *»Šumi, šumi Drava …«:*[1] *črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod*, 1925, 1931[2] in 1938, objavila šestindvajset besedil v treh poglavjih:

- *1.* Črtice iz mariborske zgodovine *(Staro mariborsko mesto, prvič pred Mariborom, Wilderainer prežene drugič Turke izpred Maribora, Junaški rešitelj, Rešitelj mariborskega mesta,*[3] *Kuga v Mariboru, Veliki zvon mariborske stolnice, Francozi v Mariboru, Venčeslav Kralik, Jugoslovanski Maribor),*
- *2.* Pravljice in pripovedke iz mariborske okolice *(Kačja kraljica na dravskem otoku pri Kamnici, Kako je nastala Pekerska Kalvarija, Pripovedke o cerkvi sv. Areha, Pravljice o pohorskih jezerih, Marija na Kamenu pri Vuzenici, Zvonenje pri Sv. Barbari v Slovenskih goricah, Turki pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, Vurberk pri Ptuju, Zakaj je cerkev na Ptujski gori od zunaj črna, Pirovanje v Ljutomeru) in*
- *3.* Pripovedke in pravljice iz drugih krajev *(Konjiški zmaj, Žički ali Zajški samostan, Cerkev Matere božje v Svetini, Prstan Matere božje v Petrovčah, Zvon za Čreto, Sovražna brata v Rajhenburgu).*

Bistvenih razlik med posameznimi izdajami ni, razen da je pravljica *Kačja kraljica na dravskem otroku pri Kamnici* (1925) preimenovana v *Kačja kraljica na Mariborskem otoku* (1931,

[1] V naslovu je citiran verz Antona Aškerca iz pesmi *Ponočna potnica*, 1910.
[2] Izdaji iz let 1925 in 1931 sta omenjeni v *Bibliografiji del slovenskih pisateljic do konca 1935*.
[3] Leta 2009 je Maja Brodschneider Kotnik z ilustracijami Kiki Omerzel pri Založbi KMŠ, Maribor, izdala kratko sodobno pravljico z naslovom *Čevljarček*, ki temelji na motivih iz knjige Elze Lešnik *Rešitelj mariborskega mesta*. — Lutkovno gledališče Maribor je 2010 uprizorilo lutkovno igro z naslovom *Jakob in mesto*, na osnovi motivov iz knjige Elze Lešnik Rešitelj mariborskega mesta, vendar ime avtorice ni omenjeno.

1938). Besedilo z naslovom *Pirovanje v Ljutomeru* (1925) je iz drugega prestavljeno v tretje poglavje (1931, 1938). Avtorica je v drugem poglavju dodala besedilo z naslovom *Pripovedka o Pošteli,* (1931, 1938).

Elza Lešnik je namenila zbirko »*zgodovinskih črtic in ljudskih pravljic in pripovedk*« mladini v osnovni šoli v Mariboru in okolici. Že iz naslovov besedil je razvidno, da gre za slovenske oz. mariborske pripovedke, ker sta čas in prostor določena (Mariborski otrok, Ptujska gora, Žički ali Zajški samostan idr.). Vsebina je povezana s turškimi vpadi v 16. st., npr. *Turki prvič pred Mariborom* in *Turki pri sv. Lenartu v Slovenskih goricah*.

Številna besedila so etiološka (npr. *Kako je nastala Slovenska Kalvarija, Pripovedke o cerkvi sv. Areha, Zakaj je cerkev na Ptujski gori od zunaj črna).* Besedila so kristjanizirana (npr. Marija, cerkev, Mati božja, sv. Areh, sv. Barbara, sv. Lenart, Žički samostan itn.), prisoten je Marijin kult (*Cerkev Matere božje v Svetini, Marija na Kamenu pri Vuzenici, Prstan matere božje v Petrovčah*). Ob kristjaniziranih prvinah so vidne tudi slovanske ali poganske prvine, npr. letni časi, pšenica, sveta ženska, vodne vile, zmaj, žito; božanska narava (gozdni duh, gozdna vila, vodna vila; gozd, njive, pašniki, pragozd, temni gozd, travniki, volkovi).

Topografija Maribora je razvidna tako iz naslovov kot iz vsebine (npr. *Turki prvič pred Mariborom, Wilderainer prežene drugič Turke izpred Maribora, Francozi v Mariboru, Jugoslovanski Maribor*). V prvem poglavju je predstavljena kulturna zgodovina Maribora (staro mariborsko mesto, mariborska stolnica, kužno znamenje v Mariboru), v drugem mariborska okolica (Areh, Ljutomer, Vuzenica idr.) in v tretjem širša okolica (Čreta, Konjice, Rajhenburg idr.).

Poleg značilnosti pripovedk (določen čas in prostor) in legend (krščanstvo) imajo besedila tipične pravljične elemente, npr. nedoločen čas in prostor, literarne like (*Junaški rešitelj*), črno-belo moralno osnovo (nagrajeno dobro, kaznovano zlo), zgradbo dvojnosti (*Sovražna brata),* trojnosti ali stopnjevanja, pravljične rekvizite (sekira, studenec, vile, kača s krono, zmaj) in enodimenzionalnost. V pripovedkah so tudi srednjeveški elementi (npr. dekle, hlapec, lov na jelene, lovski rog, meč, mesto (obzidje, trg, vrata), služabniki, stolp, stražarji, vitez).

Prepoznavamo prvine intertekstualnosti iz arabske kulture, npr. biseri, dragulji, srebro, zlato ipd. V razlagalni *Pripovedki o cerkvi sv. Areha* najdemo motiv okamnelega kruha (ATU 751G). V pripovedki z naslovom *Kuga v Mariboru* je določen prostor (Maribor, Koroška cesta št. 24, »notranje mesto« ipd.), določen čas (leto 1680), število žrtev (158 smrtnih žrtev v notranjem mestu oz. 464 žrtev skupaj). Avtorica omenja pekarico Murman(ovo) s Koroške ceste št. 24, ki je »sedaj Robavsova«, in detajl, da je ves čas kužne bolezni oskrbovala meščane s kruhom: »Na železnih loparjih z dolgimi ročaji je podajala hlebe na ulico in denar so ji metali v posodo napolnjeno s kisom. Več ljudi je kar na cesti umrlo. Kdor je obolel za strašno bolezen, pa je bil tako srečen, da je ušel smrti, je le zelo počasi okreval.« (Lešnik 1925: 11.)

Topografija Maribora

V prvem poglavju z naslovom *Črtice iz mariborske zgodovine* avtorica predstavi nastajanje mesta iz časa naseljevanja Slovanov in poganstva. Nato se osredotoči na srednjeveški in na koncu na novoveški Maribor (turški vpadi, Francozi in Jugoslavija). Prva razlagalna pripovedka (*Staro mariborsko mesto*) govori o nastajanju Maribora: »[N]eki koroški grof [je] svojemu zvestemu in pogumnemu služabniku dal na levem bregu Drave, kjer je danes cerkovnikova hiša na Slomškovem trgu, postaviti lovsko kočo.« (Lešnik 1925: 3.) V besedilu so omenjeni narava, sekanje gozda, lov, nabiralništvo, sulica, lok ipd. Na kratko sta omenjeni pridobitev mestnih

pravic v 13. st. in raba imena Maribor namesto Marburg (mejni ali krajinski grad) od leta 1836.

Besedilom o genezi in naseljevanju Maribora sledijo pripovedke o turških vpadih. V pripovedki z naslovom *Francozi v Mariboru* sta čas (od 24. maja 1809 do 10. januarja 1810) in prostor (Gosposka ulica, *sedaj* Leyrerjeva hiša Slivnica), Hoče, mariborski most) določena, enako književne osebe (mestni župan, ugledni meščani, general McDonald, vojaki idr.). Tudi v pripovedki z naslovom *Jugoslovanski Maribor* sta čas (september 1918, 29. oktober 1918, 1. december 1918 ipd.) in prostor (Maribor) določena, osebe so zgodovinske (dr. Verstovšek, general Maister, Narodni svet ipd.).

V drugem poglavju z naslovom *Pripovedke iz mariborske okolice* se pripovedke, ki so značilne za prvo poglavje, približujejo pravljicam. Prvo besedilo prikazuje motiv *Kačje kraljice na Mariborskem otoku* in ima kratko okvirno zgodbo. V uvodni povedi avtorica locira Mariborski otok, v zaključku pa razloži, zakaj je na otoku še veliko kač. Osrednji del dogajanja se nanaša na motiv prevzetne deklice, ki vitezu postavi pogoj za poroko: prinese naj ji krono kačje kraljice. Vitez odseka kačji kraljici glavo, vendar sledi maščevanje »sto in sto kač«. Obravnavan je tudi poganski motiv kresne noči: »Ali se boste čudili, če je njih pet, ki so bili junaki od pet do glave, pozabilo, da v kresni noči lahko najde zaklad, kdor ima v srcu pogum?« (Lešnik 1925: 26.)

Tretje poglavje z naslovom *Pripovedke iz drugih krajev* napoveduje pripovedke (določen čas in prostor, npr. Drava, Ljutomer, Poljčane), vendar besedila vsebujejo tudi pravljična bitja, npr. zmaja. Besedilo *Cerkev Matere Božje v Svetini* prinaša motiv žrtvovanja otroka/ženske, v tem primeru moškega/grofa, in čudež – meč ne prebode človeka. Funkcijo čarobnega pomočnika prevzame devica Marija. Gre za motiv nedokončanega dela (1187 iz ATU indeksa) in žrtvovanja za most (ATU 1191). V besedilu *Zvon za Čreto* prepoznamo oddaljeni motiv Orfeja in Evridike: ko Turek v oddaljenem Carigradu sliši glas zvona, pride celo do cerkve v Savinjski dolini, »nevernik vdre v zvonik«, zvon pa utihne. Čretski zvon takrat izgine. Motiv je nasvet zvonov (ATU 1511): »Nevernik je vdrl v zvonik, da bi prišel do zvona. Pa ni ga mogel najti. Od tistih dob ni nihče več videl Čretskega zvona. Če pridejo romarji vrh Dobrovelj in v pobožni molitvi povzdignejo srca k Bogu, se jim zvon milo oglasi, Bog ve odkod.« (Lešnik 1938: 44.)

Namesto tipičnega pravljičnega pomočnika (vila, škrat) in tipičnih čarobnih rekvizitov – to funkcijo imajo kristjanizirana bitja (mati božja namesto vile) – čarobno moč daje vera (npr. sv. Areh). Avtorica implicitno omenja poganstvo in eksplicitno islam (Carigrad, sultan, Turek) ter krščanstvo (cerkev, papež, duhovnik idr.). Številna besedila temeljijo v mitskem izročilu in imajo zato tragičen zaključek, pa tudi zaradi kristjanizacije (Kajn in Abel v pripovedki *Sovražna brata v Rajhenburgu)* in motiva smrti (smrt je imela obilno žetev, srečna smrt, na smrt obsojen, strašna smrt, črna smrt, sramotna smrt na vešalih).

Primer etiološke pripovedke je besedilo *Žiški ali Zajški samostan.* V njem je vidna mozaična zgradba – besedilo je zgrajeno iz različnih motivov, npr. izguba v gozdu (ATU 441, ATU 1698), beli jelen, spanje pod košatim drevesom (tipičen trubadurski motiv), lov (grof, gozd, lovski rog), sanje, srečanja s čarobnim pomočnikom v arhetipski situaciji (škrat, vila), v tem primeru videnje v sanjah sv. Janeza Krstnika v beli obleki, kar je paralelizem z »lepim belim jelenom«, motiv izbranca (preganjani zajec skoči grofu Otokarju pred lovci v naročje, torej motiv zavetišča). V modelu ljudskih pravljic glavne književne osebe na pomenljivem prostoru sezidajo grad (ATU 1099 in 750 F), v pričujoči zbirki je motiv kristjaniziran, grof Otokar kartuzijancem zgradi samostan.

Zaključek

Elza Lešnik z zbirko *»Šumi, šumi Drava …«* nadaljuje tradicijo pravljičarjev iz Italije 16.–17. stoletja, Francije 17.–18. stoletja in Nemčije, Anglije oz. Evrope nasploh 18.–19. stoletja. Pravljičarke so se vključile v objavljanje pravljic kot *precioze* v francoskih salonih v 17. stoletja. Bistvena značilnost pravljic *precioz* je tekst za otroke, kontekst za odrasle. Avtorica se je posvetila topografiji Maribora in okolice, zato so besedila pripovedke in legende s pravljičnimi prvinami. Dodala je novo senzibilnost – čustva in socialno empatijo do žensk (npr. mlada žena, prestrašena, uboga žena, žena beži s polletnim otrokom, žena in otrok, nedolžna žena). Ženske so prikazane kot lepe, nedolžne, prevzetne; pokleknejo in molijo. V ospredju je tradicionalni moški (pobožen, pogumen, star). Ljubezen je diskretno in sublimno prikazana kot patriotska in kristjanizirana (ljubezen do Marije, cerkve, zaobljublja): »Kaj, če Bogu ni prijela njih zaobljuba? Kaj, če zopet začne razsajati strašna črna smrt? Žene so vile roke in plakale, plakali so otroci, možje so nemo zrli v ognjeno zvonovino.« (Lešnik 1925: 13.) Med 1900 in 1950 so poleg Elze Lešnik na Slovenskem objavljale pravljičarke Marica Gregorič Stepančič, Lea Fatur, Ilka Vašte Marica Koman, Marija Jezernik, Sonja Sever. Avtorica je s svojimi knjigami prispevala k razvoju slovenskega pravljičarstva v evropskem kontekstu.

Viri

LEŠNIK, Elza, 1925: *»Šumi, šumi Drava ...«: črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod.* Maribor: Tiskarna sv. Cirila (Cirilova knjižnica, 13. zvezek).

– –, 1931: *»Šumi, šumi Drava ...«: črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod.* Maribor: Tiskarna sv. Cirila (Cirilova knjižnica, 13. zvezek).

– –, 1938: *»Šumi, šumi Drava ...«: črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod.* Maribor: Tiskarna sv. Cirila (Cirilova knjižnica, 13. zvezek).

Literatura

PIRNAT, Zlata, 1936: *Bibliografija del slovenskih pisateljic do konca 1935.* Ljubljana: Udruženje univerzitetskih obrazovanih žena u Jugoslaviji.

UTHER, Hans-Jorg, 2004: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, Based on the System of Antti Aaarne and Stith Thomspon*. Pt. 1: Animal tales, tales of magic, religious tales, and realistic tales, with an introduction. Pt. 2: Tales of the stupid ogre, anecdotes and jokes, and formula tales. Pt. 3: Appendices. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Academia Scientarum Fennica).

ZIPES, Jack, 2000: *The Great Fairy Tale Tradition: From Straparola and Basile to the Brothers Grimm: Texts, Criticism.* New York, London: Norton.

– –, 2002*: The Oxford Companion to Fairy Tales: The Western Fairy Tale Tradition From Medieval to Modern*. Oxford, New York: Oxford University Press. <http://www.answers.com/library/Fairy%20Tale%20Companion-cid-1845962085>. Dostop julija 2011.

– –, 2006: *Why Fairy Tales Sticks: the Evolution and Relevance of a Genre.* New York, London: Routledge.

Didaktika slovenščine v srednjih strokovnih in poklicnih šolah

Jože Lipnik
Rogaška Slatina
joze.lipnik@uni-mb.si

Estetsko in čustveno doživljanje umetnostnega besedila

Umetnostno besedilo nudi estetsko in čustveno recepcijo. Interpretacija takega besedila pa recepcijo razširja, poglablja, spreminja. Pouk književnega dela slovenščine ima vse možnosti za kvalitetno interpretacijo umetnostnega besedila. SPI, Katalog znanja, 213 ur*, in* SSI, Katalog znanja, 476 ur*, ki ju je določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007, podajata temeljne vsebine in napotke za delo pri pouku slovenščine v srednjem strokovnem izobraževanju. Strokovna (metodična, didaktična) literatura pa učiteljem slovenščine pomaga, da lahko uspešno opravljajo svoje delo. Oba kataloga znanja, ki sta pravzaprav učna načrta, se v večji meri ukvarjata z vsebinami književnega pouka, manj pa z interpretacijami, zato je v veliki meri odvisno od učitelja in učnih gradiv, kako kvaliteten bo pouk.*

Vsako književno umetnostno besedilo lahko prikliče čustvene in estetske odzive, ki so lahko pozitivni in/ali negativni. To je v veliki meri odvisno od besedila samega in od sprejemnika, to je bralca ali poslušalca. Sprejemnik/receptor se razvija od malega poslušalca, ki še ne zna brati, do odrasle osebnosti. Vmes so leta šolanja, v katerih se receptor razvija.

V srednjo šolo pride učenec ali dijak potem, ko je že prehodil devet let osnovnega izobraževanja, in ima razvite temeljne sposobnosti poslušanja, branja in interpretacije neumetnostnega in umetnostnega besedila. V kolikšni meri so te sposobnosti razvite, ugotavljajo učitelji slovenščine v prvih letnikih srednjih šol.

Čustvene reakcije ob umetnostnem besedilu so neposredno povezane z razumevanjem besedila, to pa je lahko zelo odvisno od prve recepcije in od celotne interpretacije. Pri tem delujejo močni medsebojni vplivi na relacijah učenec/dijak – besedilo, učenec – učitelj, učenec – učenec, učenec – medijsko sredstvo – učitelj, posameznik – skupina idr. Zato morajo biti pripravljeni za medsebojno delovanje tako učenci kot učitelji. V Rosandićevi *Metodiki književne vzgoje* je estetsko doživetje posebej izpostavljeno:

> Interpretacija zahteva, da obravnavamo tudi psihološko-spoznavni (gnoseološki) vidik. Pri obravnavi te problematike vključujemo ugotovitve sodobne estetike, ki se ukvarja s fenomenom estetskega doživljaja in estetskega spoznanja. Leposlovnemu delu, pa tudi delom z drugih umetnostnih področij, je lastno, da pobuja estetsko doživetje, doživetje lepote in ugodja. Estetsko doživljanje je kompleksen

proces, v katerem se prepletajo in povezujejo emocionalni, fantazijski, asociativni in miselni tokovi. Doživljanje dela se uresničuje v nekoliko fazah:

- *neposredna percepcija dela (branje, poslušanje, gledanje-opazovanje);*
- *reagiranje na afektivni ravni (sproščanje čustev, asociacij in vizij);*
- *reagiranje na racionalni ravni.*

Pri oblikovanju estetskega doživetja ima posebej pomembno vlogo prejemnikova domišljija.

(Rosandić 1991: 186.)

Pouk književnega dela slovenščine ima vse možnosti za kvalitetno interpretacijo umetnostnega besedila. Vprašanje pa je, v kolikšni meri so učenci v srednjem poklicnem izobraževanju usposobljeni in sposobni slediti interpretaciji, razumeti besedilo in ob tem estetsko uživati ali ne in pozitivno ali negativno čustvovati. Še zahtevnejše vprašanje pa je, kako take reakcije učencev/dijakov spoznati, vrednoti in celo ocenjevati.

Eden izmed predlogov o ocenjevanju v *Katalogu znanja* jasno opredeljuje vsebine, ki jih naj učitelj ocenjuje. Estetskih in čustvenih elementov tu skoraj ni zaznati.

Ustno: glasno branje, pogovor, govorni nastop, razumevanje, vrednotenje (z utemeljevanjem) motivno-tematskih oz. idejnih prvin posameznega besedila, prepoznavanje zvrstno-slogovnih značilnosti posameznega besedila oz. odlomka.

Pisno: vodena in samostojna interpretacija (znanje, razumevanje, razčlemba, razlaga, predstavitev dejstev in stališč, sinteza, vrednotenje) posameznega besedila ali odlomka z aktualizacijo teme; problemska predstavitev tematskega sklopa z aktualizacijo teme.

(Hedžet Krkač idr. 2007: 33.)

Kataloga znanja za srednje šole se v vsebinskih zahtevah in v navodilih večinsko ukvarjata predvsem z znanjem, s poznavanjem učne snovi, torej literature, vendar pa tudi področju estetike in čustvovanja namenjajo precej pozornosti. Tako npr. *Katalog znanja* zahteva v splošnih ciljih pod 5. točko: »Pri poslušanju in branju umetnostnih besedil se oblikujejo v doživljajsko usmerjene bralce/-ke; razvijajo zmožnost branja književnih besedil (ta se kaže v govornih in pisnih ubeseditvah doživetja) in občutek, da je branje književnosti lahko vir estetskega užitka.« (Križaj Ortar idr. 2007: 4.)

Dodajmo k temu cilje pouka književnosti v triletnih poklicnih šolah in ugotovili bomo, da sta estetika in čustvovanje prisotna. Kako to vrednotiti in ocenjevati, pa je prepuščeno učitelju slovenščine.

CILJI pouka književnosti v triletnih poklicnih šolah so prilagojeni zmožnostim in interesom dijakov/inj tovrstnih šol. Iz njih je vidno, da dijaki/-inje pri pouku književnosti razvijajo tiste zmožnosti, ki jih mora imeti vsak posameznik ne glede na strokovno oziroma poklicno usmeritev, saj so sestavni del njegove osebnosti. Te zmožnosti so doživljanje, razumevanje in vrednotenje. Dijaki/-inje z branjem umetnostnih besedil razvijajo tudi kulturne in družbene vrednote in tako pridobivajo zavest, da so enakovreden del skupnosti, v kateri živijo. (Križaj Ortar idr. 2007: 4.)

Funkcionalni cilji doživljanje (ki je lahko čustveno, torej čustvovanje) ob umetnostnih besedilih izpostavijo v tretji in četrti točki:

3. Svoje doživljanje, razumevanje in vrednotenje prebranih ali slišanih besedil izražajo v pogovoru in govornem nastopu.

4. Svoje doživljanje, razumevanje in vrednotenje prebranih ali slišanih besedil izražajo v pisnih besedilih.

(Križaj Ortar idr. 2007: 9.)

Kako razvijati estetski čut, kako ugotavljati estetsko pozitivno ali negativno delovanje, na kakšen način zvedeti, kako in kaj dijaki čutijo in občutijo ob obravnavi umetnostnih besedil, je v polni meri prepuščeno učiteljem slovenščine. In kako to oceniti? Gre za stvari, ki jih ni mogoče meriti s količino znanja. Gre za čustvene procese, ki se razvijajo ob sposobnosti interpretiranja in razumevanja umetnostnih besedil. Te sposobnosti lahko učitelj zaznava, spoznava skozi celoletni učno-vzgojni proces in ga ne more meriti z metri kake količine znanja. Ta spoznanja lahko učitelj le vkomponira v oceno celotnega znanja in sposobnosti dijaka/učenca.

Za dober pouk književnosti mora učitelj dobro poznati in uporabljati interpretacijski pouk. To poudarja vrsta strokovne literature, to poudarjajo katalogi znanja oziroma učni načrti. V tej smeri usposabljajo fakultete svoje študente, o tem razpravljajo študijske skupine in seminarji. Izvajanje pouka pa je neposredna osebna sposobnost in odgovornost vsakega učitelja.

Viri in literatura

HEDŽET KRKAČ, Mira idr., 2007: *Katalog znanj, slovenščina, 476 ur: za nove programe srednjega strokovnega izobraževanja (SSI), pripravljene v skladu z Izhodišči za pripravo izobraževalnih programov nižjega in srednjega poklicnega izobraževanja ter programov srednjega strokovnega izobraževanja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

KRIŽAJ ORTAR, Martina idr., 2007: *Katalog znanja, slovenščina, 213 ur: za nove programe srednjega poklicnega izobraževanja (SPI), pripravljene v skladu z Izhodišči za pripravo izobraževalnih programov nižjega in srednjega poklicnega izobraževanja ter programov srednjega strokovnega izobraževanja.* Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

LIPNIK, Jože, 1978: Kako preiti od interpretacijskega branja proznega besedila k interpretaciji. *Jezik in slovstvo* 23/7–8. 329–334.

– –, 1985/86: Nekateri primeri in problemi interpretacije in sinteze umetnostnega besedila v osnovni šoli. *Jezik in slovstvo* 31/8. 290–295.

– –, 1986/87: Otroci živijo s knjigo. *Jezik in slovstvo* 32/7–8. 244–248.

– –, 1992: *Metoda branja in dela z besedilom v osnovni šoli*. Maribor: Pedagoška fakulteta.

– –, 1998: Tvoriva komunikacia o literarnom diele. *Slovensky jazyk a literatura v škole* 44/3–4. 78–81.

– –, 1999: Mladinska dela ter učiteljeva učna in vzgojna vloga. *Perspektive v mladinski književnosti*. Simpozijsko gradivo: Simpozij ob 50-letnici Mariborske knjižnice, Maribor, 28. maja 1999. Maribor: Mariborska knjižnica in revija *Otrok in knjiga*.

ROSANDIĆ, Dragutin, 1976: *Književnost u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.

– –, 1991: *Metodika književne vzgoje*. Prev. in prir. Jože Lipnik. Maribor: Obzorja.

– –, 1993: *Novi metodički obzori: prinosi metodici hrvatskoga jezika i književnosti.* Zagreb: Školske novine.

Simona Pulko, Melita Zemljak Jontes
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
simona.pulko@uni-mb.si, m.zemljak@uni-mb.si

E-slovenščina – izziv za učitelja in dijaka

Izobraževanje učencev, dijakov in študentov ni več omejeno zgolj na učilnico oz. predavalnico, prav tako tudi izobraževanje na daljavo ni več zgolj domena odraslih, ampak se vse hitreje širi v osnovne in srednje šole ter na fakultete. Uporaba računalnikov in spleta v šoli postaja nekaj vsakdanjega in nepogrešljivega, saj odpira nove možnosti v učnem procesu, ki so koristne in ne nazadnje zanimive tako za učeče se kot za učitelje.

1 E-IZOBRAŽEVANJE

Ko govorimo o e-izobraževanju, so najpogosteje uporabljani naslednji termini: izobraževanje na daljavo, e-šola, e-učilnica, e-gradiva, e-knjižnica, e-kompetentni učitelj. E-izobraževanje ima svoje temelje v izobraževanju na daljavo, zato lahko še danes marsikje zasledimo enačenje teh dveh terminov. Čeprav se je e-izobraževanje razvilo ravno na podlagi izobraževanja na daljavo, je razvoj sodobne tehnologije in didaktike poučevanja mednju vrinil vidno ločnico. Tako predstavlja danes e-izobraževanje nadpomenko izobraževanju na daljavo, saj se uspešno vključuje v vse ravni izobraževanja. E-izobraževanje je torej izobraževanje s pomočjo računalnika in spleta. Zaradi njegove vse pogostejše uporabe v klasičnem pouku ga je težko opredeliti kot zgolj vrsto izobraževanja na daljavo, čeprav ima prav slednje od njega največ koristi. Klasično pošto, telefonske pogovore in avdio ter video kasete je skoraj v celoti nadomestila uporaba spleta, multimedije in računalniških programov. Izobraževanje, podprto z IKT,[1] omogoča uporabnikom enostavno in hitro dostopanje do podatkov, kadar koli imajo čas in motivacijo. Pri tem pa velikokrat predstavljata oviro neizpolnjena osnovna pogoja, to sta ustrezna stopnja informacijske pismenosti vseh udeležencev in oprema (Dobnik 2003: 62). Do rednega vključevanja e-izobraževanja imajo največ zadržkov odrasli, ki niso odraščali ob računalniku in spletu, medtem ko so mladi nad tovrstnim načinom dela navdušeni.

1.1 E-izobraževanje kot kombinirano izobraževanje. Kombinirano izobraževanje (ang. *blended*) je kombinacija klasičnega in z IKT podprtega izobraževanja. Učenci dele učne poti prehodijo klasično, druge dele pa s pomočjo spleta. To pomeni, da snov spoznajo v učilnici, z uporabo spleta pa znanje razširijo ali utrdijo. Učitelji potrebujejo za izvedbo e-izobraževanja

[1] Informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) je programska in strojna oprema za upravljanje z informacijami in podatki. Natančneje so v okviru izobraževanja pod tem pojmom zajeti računalniki, računalniška omrežja in namenski programi v klasični ali multimedijski izvedbi. (Krašna 2008: 5.)

in za novo vlogo v učnem procesu ustrezno izobraževanje, učeči se pa ustrezno pripravo na takšno učenje (Rebolj 2008: 68–69).

Učitelj lahko pri pouku kombinira dvoje ali več metod poučevanja. Tipičen primer takšnega kombiniranja je, ko se samostojno učenje z uporabo računalniške tehnologije dopolnjuje z neposrednim stikom (ang. *face-to-face*). Učitelj lahko pouk začne z dobro strukturirano kontaktno učno uro v razredu, nato pa prek spleta učencem posreduje ustrezno učno gradivo. Izraz se lahko uporablja tudi, kadar gre za kombinacijo e-učenja in uporabe računalnikov pri kontaktni uri v razredu, kjer pa hkrati prihaja tudi do neposredne interakcije med učiteljem in učečimi se (*Kombinirano učenje: Wikipedija*).

Učitelji slovenščine vsako leto znova dokazujejo, da je kombinirano izobraževanje možno brez večjih težav izpeljati tako v osnovni kot v srednji šoli. Najpogosteje se tako izvajata projektno delo ali domače branje. Učitelj v učilnici izpelje uvodno uro, učeči se dobijo navodila za delo, v učilnici se izvede tudi evalvacija opravljenega dela. Preko spleta učeči se pridobivajo informacije, komunicirajo preko elektronske pošte, rešene naloge oddajajo v spletno učilnico itd.

Za uspešno izvajanje e-izobraževanja je potrebna e-šola, ki se v literaturi pojavlja tudi z drugimi termini: virtualno učno okolje, virtualna šola, e-okolje. Čeprav gre za sopomenke, je termin e-šola kljub vsemu najprimernejši, saj se ujema s termini e-izobraževanje, e-gradiva in e-kompetentni učitelj (predpona e- vsesplošno označuje elektronsko področje), po drugi strani pa jasno nakazuje na svoje področje: spletno mesto, ki simulira šolsko okolje in njegovo vlogo. V praksi e-šolo najpogosteje predstavlja šolska spletna stran ali šolski portal, ki je razdeljen na posamezne enote, ti pa vsebujejo informacije in potrebna gradiva.

1.2 Prednosti in pomanjkljivosti e-izobraževanja. Najpogosteje zaznane posebnosti in prednosti so:

- prilagojenost prostorskim in časovnim omejitvam ter sposobnostim,
- učeči se se navadi samostojnega učenja,
- možnost sprotnega popravljanja in dopolnjevanja gradiv – dostopnost tekočih podatkov,
- uporaba računalniških storitev: hranjenje učnih vsebin, iskanje preko spleta,
- videokonferenčna povezava omogoči tudi stik z učiteljem, ki lahko sproti preverja, ocenjuje, to pa učečega se navaja na sprotno delo.

Pomanjkljivosti:

- malo e-gradiv za slovenščino, in sicer na vseh stopnjah izobraževanja,
- dostopnost do tiskanih izvodov je velikokrat onemogočena.

(Žveglič, Klemenčič Glavica in Kroflič 2008.)

1. 3 Učitelj v e-izobraževanju. Čeprav e-izobraževanje vodi učenca v samostojno učenje, se učiteljeva vloga zaradi tega ne zmanjšuje. Namigovanja, da bo e-izobraževanje izpodrinilo učitelja, so brez prave podlage.

Učiteljeva vloga se z uvajanjem e-izobraževanja vse bolj spreminja. Učeči se in učitelj nista več nujno hkrati aktivna. Od učitelja se pričakuje, da bo pred učenjem režiser, med učenjem spodbujevalec, po učenju pa evalvator (Rebolj 2008: 95–96).

Vključevanje e-izobraževanja v učni proces zahteva od učitelja, da poleg svojega področja obvlada tudi informacijsko-komunikacijsko tehnologijo; pridobi lahko naziv e-kompetentni učitelj. Izdan je tudi predlog standarda e-kompetentnosti, s katerim so določena znanja in sposobnosti e-kompetentnega učitelja:

- pripraviti vsebine za učinkovito usposabljanje učiteljev na področju poznavanja in kritične rabe tehnologije v izobraževalnem procesu, pedagoško-administrativnem in pedagoškem delu;
- usposobiti učitelje za učinkovito komunikacijo na daljavo z vsemi sodelujočimi v procesu izobraževanja (starši, učenci, zaposleni, lokalna skupnost, ostali zunanji sodelavci, zunanji partnerji, MŠŠ, ZRSŠ: portali, e-pošta, e-zbornica, e-učilnica ...);
- usposobiti jih za učinkovito iskanje, zbiranje, obdelavo in vrednotenje (kritično presojo) podatkov, informacij in konceptov;
- uzavestiti jih za varno rabo in upoštevanje pravnih in etičnih načel uporabe in objave informacij (preko vseh medijev: splet, TV, radio, pisna obvestila …);
- spodbuditi proces samoocenjevanja in proces nadaljnjega osebnega in strokovnega razvoja (biti na poti k učeči se organizaciji);
- izboljšati kakovost in skladnost izobraževanja učiteljev s standardi, z merjenjem in s tehnološkimi viri;
- zagotoviti čim večjo vzajemno sodelovanje med izobraževalci in učitelji kot udeleženci usposabljanja (v živo in na daljavo).

(Vir: *http://www.sio.si/sio/projekti/e_solstvo/predlog_standarda_e_kompetentnosti/e_kompetentni_ucitelj.html*, pridobljeno 20. 3. 2011.)

V Sloveniji se že izvaja projekt *E-kompetentni učitelj*. Ustanovljene so področne skupine, ki pripravljajo programe seminarjev in svetovanj, vključenih v *Katalog storitev e-šolstva*, ter vodijo izobraževanja, ki se jih lahko udeležijo vsi, ki želijo pridobiti naziv e-kompetentni učitelj.

2 E-GRADIVA ZA POUK SLOVENSKEGA JEZIKA

Pouk slovenskega jezika in književnosti, esej na maturi in tekmovanje iz materinščine so zagotovo področja, ki omogočajo izdelavo zanimivih in poučnih e-gradiv. Ta lahko služijo tako za ponavljanje in poglabljanje znanja kakor tudi kot sredstvo za učenje slovenskega jezika. Kljub očitnim prednostim pri poučevanju je bilo področje slovenskega jezika v primerjavi z drugimi šolskimi predmeti dolgo v zaostanku. Zagon za pospešeno nastajanje je zagotovo dal e-projekt ZRSŠ *E-SLOvenščina*,[2] saj so e-gradiva ključnega pomena za njegovo izvajanje.

Težko je realno oceniti, kolikšen je korpus e-gradiv, namenjenih pouku slovenskega jezika in književnosti. Doslej dostopna e-gradiva so večinoma raztresena po različnih spletnih straneh, kar dobronamernim objavam navkljub zavira širjenje e-izobraževanja v šolah. Nekoliko bolj dostopni so učni pripomočki, ki jih lahko vključimo v e-izobraževanje. Mednje prištevamo predvsem elektronske slovarje (*SSKJ*, *Besedišče slovenskega jezika*, *Slovenski pravopis*), korpuse slovenskega jezika (*Fida* in *Fidaplus*, *Nova beseda*, *GOS*) in spletne knjižnice, kjer je objavljeno digitalizirano slovensko leposlovje (*Wikivir*).

2.1 *SLO za poklicne šole* in *SLO za gimnazije*. V tem podpoglavjuu bodo predstavljena e-gradiva *SLO za poklicne šole*, ki je del projektov *SLO za poklicne šole* in *SLO za gimnazije*. Projekta sta potekala od 1. 1. 2009 do 1. 9. 2010 v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov, delno sofinancirana s strani Evropskega socialnega sklada in izbrana na podlagi javnega razpisa Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije. Projekt *SLO za poklicne šole* je zajemal pripravo e-gradiv za slovenski jezik za srednje poklicne šole ter pripravo in izvedbo izobraževalnih seminarjev za učitelje srednjih šol. Osnovna ideja priprave kvalitetnih e-gradiv

[2] E-slovenščina: e-področna skupina Zavoda RS za šolstvo (*http://info.edus.si/eslo/*).

je bila na skupni spletni strani zajeti čim več uporabnih vsebin in jih prikazati na uporabniku prijazen način. Gradiva na spletni strani zajemajo tako jezikovne kot književne vsebine, razvrščene po letnikih, vsebinskih sklopih, prilagojene so posameznemu letniku in vrsti srednješolskega izobraževanja ob upoštevanju učnega načrta za slovenski jezik in dosedanjih izkušenj avtorjev. Pri projektu so sodelovali učitelji praktiki z različnih stopenj izobraževalnega sistema z namenom združevanja različnih pristopov k pripravi in uporabi e-gradiv.

2.2 Osnovni podatki o projektu *SLO za poklicne šole.* Projekt je vodilo podjetje Ka. Pe. – jezikovni studio z uredništvom e-gradiv: Marijana Klemenčič Glavica, z izdelavo in oblikovanjem spletišča: Matjaž Črnko, z animacijami, s snemanjem in z montažo filmov; z obdelavo zvoka: Uroš Špindler; Robert Novak, s kodiranjem: Matjaž Črnko, Jože Štrucl, Srečko Štrucl, Gregor Čolnik, Tadej Pešl, Uroš Špindler, s fotografijami: avtorice e-gradiv. Recenzenti so bili: zasl. prof. dr. Gregor Kocijan, doc. dr. Mateja Pezdirc Bartol, Renata Čampelj Jurečič, prof., konzulentki pa sta bili Mira Hedžet Krkać, prof., in Mojca Poznanovič Jezeršek, prof. Avtorice gradiva so: Klementina Podvršnik, ki je bila tudi vodja projekta, sicer pa še Mateja Črv Sužnik, Marijana Klemenčič Glavica, Andrejka Korman, Nataša Kralj, Andreja Pavle, Simona Pulko in Melita Zemljak Jontes.

Temeljne naloge projekta:

- pripraviti e-gradiva za slovenski jezik za srednje poklicne šole,
- pripraviti in izvesti izobraževalne seminarje za učitelje srednjih šol,
- promovirati projektno delo (timsko delo, primeri dobre prakse).

Osnovna ideja projekta je bila pripraviti kvalitetna e-gradiva na skupni spletni strani, in sicer zbrati čim več uporabnih vsebin na enem mestu ter jih prikazati na uporabniku prijazen način. Zato so jezikovne in književne vsebine razvrščene po letnikih in vsebinskih sklopih, obravnava pa je prilagojena letniku in vrsti srednješolskega izobraževanja. Ob tem je nastalo zelo raznoliko gradivo:

- besedila, tabele in miselni vzorci,
- PPT-predstavitve, dokumenti PDF,
- slike različnih formatov (JPEG, TIFF, BMP …),
- zvok različnih formatov (MP3, WAV (*Windows Media Player*, *Flash Player*)),
- video različnih formatov (FLV (*Flash video*) ali AVI (*Windows Media Player*, *Flash Player*)),
- različni tipi nalog,
- spletne povezave,
- dodatne informacije (ideje za dodatno delo, aktualizacija).

Avtorice so upoštevale tudi različne tipe nalog: odgovori na vprašanja, vprašanja izbirnega tipa z enim pravilnim odgovorom, trditve prav/napačno, dopolnjevanje besedila, povezovanje elementov, križanke, kvizi ...

Uporabnost gradiv:

- gradiva je mogoče uporabiti v vseh fazah učnega procesa, sicer pa se učitelj lahko odloči samo za posamezne, npr. za motivacijo, obravnavo, sintezo ali nove naloge,
- veliko prednost predstavlja takojšnja povratna informacija, ki jo dijak dobi ob delu z e-gradivom,
- e-gradiva predstavljajo dobro in učinkovito popestritev učnega procesa,
- zagotovo olajšajo delo učitelju,
- omogočajo različne možnosti uporabe,
- dostop do gradiv je omogočen od septembra 2010.

2.3 Primeri e-gradiv. E-gradiva so dostopna na spletnih straneh *http://gradiva.txt.si/*.

2.3.1 Ivo Zorman: *V sedemnajstem*.

(M. Zemljak Jontes)

2.3.2 Tone Partljič: *Dupleška mornarica*.

(S. Pulko)

3 Sklep

E-izobraževanje je s spletom podprto izobraževanje. Uporabno je za izobraževanje na daljavo in za delo v šoli (t. i. kombinirano izobraževanje). Omogoča pester in zanimiv način dela, ki učence in dijake motivira, obenem pa jih navaja na samostojno delo. Z vključevanjem e-izobraževanja v izobraževalni proces se spreminja tudi učiteljeva vloga. Učečim se ne posreduje več

samo znanj, temveč jih vodi med delom, jim svetuje, nauči jih iskati informacije tako v literaturi kot na svetovnem spletu in jih postopno privaja na samostojno učenje. Učitelj lahko pridobi naziv e-kompetentni učitelj, kar pomeni, da dosega cilje predloga standardov e-kompetentnosti.

Poudariti je treba, da se na spletu poleg e-gradiv najdejo tudi spletne strani in pripomočki, ki niso e-gradiva, jih pa lahko učitelj slovenščine brez težav vključi v pouk. Najpomembnejši so elektronska izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in besedilni korpusi, na spletu pa so objavljene nekatere spletne strani na temo slovenskih pesnikov in pisateljev.

Kvalitetno e-gradivo odlikujejo enostavna uporaba, preglednost, ustrezna izbira multimedijskih gradnikov in povratna informacija. Še zmeraj pa ostaja odprto vprašanje avtorskih pravic, kadar so v e-gradiva vključeni mutimedijski gradniki (slika, posnetek, video), ki jih lahko najdemo na svetovnem spletu.

Projekt *SLO za poklicne šole* predstavlja pomemben prispevek v mozaik novonastajajočih prepotrebnih e-gradiv za slovenski jezik za srednje poklicne šole Osnovna ideja priprave kvalitetnih e-gradiv je bila udejanjena, uporabniki pa so tisti, ki bodo presodili njeno vrednost oz. konkretno uporabnost.

4 VIRI IN LITERATURA

AŠENBERGER, Špela, 2010: Projektno učno delo v spletni učilnici pri slovenščini. Anja Lenarčič, Maja Kosta in Katarina Blagus (ur.): *Splet izobraževanja in raziskovanja z IKT. Zbornik konference SIRIKT 2010*. 465–471.

DOBNIK, Nadja, 2003: Slovenija pred didaktičnimi izzivi virtualnega učnega okolja. Mateja Geder (ur.): *E-izobraževanje doživeti in izpeljati. Zbornik strokovne konference*. Maribor: Doba. 53–67.

Geslo Kombinirano učenje *na slovenski Wikipediji*: <http://sl.wikipedia.org/wiki/Kombinirano_u%C4%8Denje>. Dostop 30. marca 2011.

JURIČIĆ, Đulijana, 2002: Moderiranje projektov na internetu. Borut Čampelj, Alenka Makuc in Zvonka Labernik (ur.): *Zbornik Mednarodne izobraževalne konference MIRK 2002*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, zanost in šport. 24–26.

KRAŠNA, Marjan, BRATINA, Tomaž in GERLIČ, Ivan, 2003: Didaktično vprašanje souporabe videa in interneta v sodobnem izobraževanju. Borut Čampelj, Alenka Makuc in Zvonka Labernik (ur.): *Zbornik Mednarodne izobraževalne konference MIRK 2003*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. 80–83.

PULKO, Simona, 2007: *Sporočanje v osnovni šoli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 45).

REBOLJ, Vanda, 2008: *E-izobraževanje skozi očala pedagogike in didaktike*. Radovljica: Didakta.

ZALOKAR, Andreja, 2010: *E-izobraževanje pri pouku slovenskega jezika in književnosti*. *Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

ZEMLJAK JONTES, Melita, 2011: *Slovenščina in/ali e-slovenščina danes in ju3*: <http://www.devetletka.net/resources/files/doc/seminarji_2010_11/Povzetki_predavanj.doc>. Dostop 18. maja 2011.

ŽVEGLIČ, Marica, 2008: Raba IKT za razvijanje sporazumevalne zmožnosti pri pouku slovenščine v 3. triletju osnovne šole in gimnaziji. *Vzgoja in izobraževanje* 39/5. 40–45.

ŽVEGLIČ, Marica, KLEMENČIČ GLAVICA, Marijana in KROFLIČ, Martina, 2008: Učenje in poučevanje slovenščine na daljavo v spletni učilnici Moodle. *Slovenščina v šoli* 12/3. 50–55.

Tanja Jelenko
Celje
tanja.jelenko@guest.arnes.si

Razvijanje različnih zmožnosti pri pouku književnosti in timsko delo dijakov

Sposobnost literarnega branja se kaže v bralčevi ubeseditvi; veljavno selektivno preverjanje ima formativni značaj – daje povratno informacijo o uresničevanju ciljev pouka. Pisne interpretacije s poklicne mature torej dajejo povratno informacijo o tem, kakšna je bralna pismenost dijakov ob koncu srednje strokovne šole, posredno pa kažejo na stanje pri pouku književnosti. Raziskave potrjujejo, da dijaki omenjenih šol zaznajo malo prvin literarnih besedil. Bralno zmožnost in posledično tudi zmožnost pisne interpretacije književnih besedil je mogoče izboljšati s premišljenim poukom, pri katerem so dijaki čim bolj aktivni in imajo veliko priložnosti za poglobljeno razmišljanje o lastnih izkušnjah branja literarnih besedil, prav tako sta pomembni socialna interakcija med udeleženci pouka in vloga učitelja, ki naj postaja postopoma, predvsem v višjih letnikih, svetovalec in soudeleženec v pogovoru o književnosti, ko ta poteka med dijaki, povezanimi v time.

1 Uvod

Dijaki izražajo razvitost književnih sposobnosti in širše sporazumevalne zmožnosti pri pouku na več načinov. Posebna vrsta takega izraza je pisanje vzporednih besedil oz. metabesedil ob koncu srednješolskega izobraževanja. Vodena in samostojna interpretacija sta na srednjih strokovnih šolah sklepna (sintezna) faza literarnega branja, na katero se dijaki pripravljajo posredno (dolgoročno) in neposredno (Krakar Vogel 2004: 44). Takšna metabesedila pokažejo tudi na kakovost posredne priprave, torej so predvsem rezultat pouka književnosti. Pogoj za večjo uspešnost pouka književnosti in s tem tudi izboljševanje sporazumevalne zmožnosti je dejavna vključenost dijakov. »Pri pouku književnosti je učenec v razmerju do učne snovi aktiven na dva poglavitna načina: z učenjem in z branjem literature.« (Krakar Vogel 2004: 19.) V raziskavah analizirane pisne interpretacije literarnih besedil (Jelenko 2008) in opazovanje pouka pa kažejo na premajhno dejavnost in vključenost dijakov na obeh ravneh: izkazuje se namreč primanjkljaj, povezan z učenjem in z branjem literarnih besedil.[1] Na oboje vpliva motivacija za branje; nizko motivacijo za branje izpostavljajo različne domače in tuje raziskave in jo kot največjo oviro pri

[1] Oboje naj bi bilo pri pouku seveda tesno povezano, saj je po sodobnem pojmovanju učenja to dejavno pridobivanje informacij, ki pri književnosti poteka (tudi) ob branju literarnih besedil.

svojem delu čutijo učitelji praktiki.[2] Dejavnikov, ki vplivajo na višanje motivacije za branje je več; domača in tuja didaktična literatura izpostavlja predvsem možnost sodelovanja dijakov pri izbiri bralnega gradiva, pomembno vlogo imata zgled učitelja (entuziastičnega bralca) in socialno okolje. V nadaljevanju posvečamo pozornost socialnemu okolju, ki se oblikuje v razredu, oz. timskemu delu pri pouku slovenščine.

2 SOCIALNO OKOLJE TER MOTIVACIJA ZA BRANJE IN INTERPRETACIJO LITERARNIH BESEDIL

Socialno okolje, v katerem se učenci in dijaki učijo, vpliva na njihovo motivacijo. Guthrie, Schafer, Wang in Afflerback (1995) so ugotovili, da so učenci, kadar jih učitelj spodbuja k medsebojnemu sodelovanju (izmenjujejo si učbenike, se pogovarjajo o svojih zapiskih, komentirajo branje), bolj motivirani za branje. Študija potrjuje, da ima učitelj pomembno vlogo pri učenčevi potrebi po branju, če poudarja socialno komponento. Če učitelj ustvari v razredu takšno klimo, da so učenci med seboj pripravljeni sodelovati, so pripravljeni brati več in bolj poglobljeno. Če pa učitelj poudarja le individualno branje, so učenci manj zainteresirani za branje. Morrow (1996) poroča, da tudi neodvisni centri za pospeševanje branja in pisanja uvajajo poleg obilice zanimivih književnih besedil tudi pozitivno delovno ozračje, ki omogoča sproščene pogovore z vrstniki. Tak način dela je zelo izboljšal (povečal) motivacijo za branje. Langer (1995) predstavlja sociokognitivni pogled na učenje: izraža prepričanje o tem, da če je učitelj uspešen v motivaciji za branje in vzgoji zainteresiranega bralca, lahko igra literatura glavno vlogo v učenčevem intelektualnem, socialnem in osebnostnem razvoju. Cilj raziskovalke Judith A. Langer je razložiti, kaj pomeni, da je branje literature smiselno s stališča bralcev, in kako v tem smislu načrtovati cilje pouka: skozi literaturo se namreč bralci učijo preučevati možnosti in jih pretehtati zase in za svet okrog sebe. Ko smo udeleženci v literarni izkušnji, ne raziskujemo samo različnih perspektiv, ampak se začnemo zavedati, da je možnosti več in ni končnih rešitev problema. Vedno je mogoče podati še eno novo interpretacijo literarnega besedila. Zainteresirani bralci oblikujejo scenarije, gledajo z različnih perspektiv, iščejo motive in odnose – iščejo »resnično« zgodbo; pretehtajo čustva, namene in implikacije v iskanju »skrite« zgodbe, ki jo morajo razkriti. Pojavljajo se nove možnosti za interpretacije literarnih oseb, dogodkov; pomene preplavijo tudi politične, kulturne in ideološke reakcije, ki smo jih kot bralci oblikovali, iz tega izhaja veliko različnih perspektiv in pozicij za interpretacije. Odprtost, ki izziva domišljijo in postane način gledanja na stvari ter iskanja potencialnih perspektiv, lahko postane bistvena pri učenju o motivih, temah in pri aktualizaciji literarnih besedil. Literarna orientacija vključuje visoko literarno razmišljanje, ki je drugačno od načinov razmišljanja pri ukvarjanju z drugimi akademskimi področji; literarno razmišljanje pospešuje dijakovo razumevanje drugih znanstvenih področij na zanimive načine. Vedno več je tudi dokazov, da literarno razmišljanje pomaga pri poklicnem delu na številnih področjih – na primer na zdravstvenem, pravnem in pri računalništvu. Strokovnjakom pomaga skozi različne probleme in pri iskanju možnih rešitev, tudi zato je tako pomembno, da takšno razmišljanje pri pouku književnosti spodbujamo.

V tradicionalnih razredih so srečanja med učiteljem in dijaki ponavljanje razumevanja, s katerim so ti prišli v razred – ne gre za izkušnjo, v kateri bi dijaki lahko razglabljali in iskali odsev lastnega razumevanja. V zainteresiranih in interaktivnih razredih so multiple perspektive, ki se

[2] V kratki anketi, ki smo jo leta 2010 v okviru seminarja za učitelje opravili med 30 učitelji praktiki na srednjih strokovnih šolah, je bila kot največja težava, ki jo pri pouku književnosti vidijo učitelji, izpostavljena prav nizka motiviranost za branje leposlovja. Anketiranci so jo postavili daleč pred vse druge težave, povezane s poukom književnosti: preveliko število dijakov v razredih, slaba tehnična opremljenost učilnic, neustreznost učnih načrtov, nizek splošni učni uspeh dijakov, ki se vpisujejo na srednje strokovne šole, slaba organiziranost pouka.

uporabljajo za obogatitev interpretacij literarnih besedil, velikega pomena. Učitelji in dijaki upoštevajo dejstvo, da ima vsak posameznik kompleksno socialno identiteto in tudi osebne interese, znanje in področja, ki ga bolj zanimajo, in da na osebna razumevanja vplivajo tudi druge socialne skupine, v katere je posameznik vključen zunaj šole. Posamezniki prav zaradi tega različno razumejo in vrednotijo literarna besedila in onemogočanje izražanja teh razlik pomeni, da naredimo posameznika nevidnega v oddelku kot socialni skupnosti. Spodbujanje izražanja razlik v interpretacijah je hkrati zanimivo in intelektualno provokativno ter ohrabrujoče za dijake, ki ne samo da lastne odklone delijo z drugimi, ampak se s tem zariše več prednostnih točk, skozi katere je mogoče vstopati v besedilo. Dijaki spoznajo, da več perspektiv pomaga preveriti in zgraditi lastno razumevanje, več perspektiv omogoča zanimivejšo in bolj kompleksno interpretacijo literarnega besedila, hkrati pa s tem pridobijo načine za osmišljanje samih sebe in sveta. Zmožnost utemeljenega izražanja o literarnih temah, kritičnega izražanja stališč, diskusije in gradnje ter celo spreminjanja lastnih stališč na osnovi prepričljivo izraženih pogledov drugih udeležencev v pogovoru so osnova za razmišljanje in razpravljanje pri več šolskih predmetih in o različnih temah v življenju nasploh. Pri tem imajo lahko pomembno vlogo timi, ki jih oblikuje učitelj, da bi presegel zaprtost v individualne okvire in hkrati aktiviral dijake, da ti ne bi bili zgolj molčeči posamezniki v prenatrpanih razredih, ampak dejavni člani timov.

2.1 Oblikovanje in vloga timov na srednji strokovni šoli. V oddelkih s petindvajsetimi dijaki in več, celo tridesetimi, je ob tradicionalno organiziranem pouku težko omogočiti posameznikom dejavno vlogo. Vodilno vlogo pogosto prevzame le nekaj dijakov, veliko pa jih ostane na robu dogajanja. Takšno stanje je mogoče preseči z oblikovanjem timov (s po štirimi ali šestimi dijaki, tako da so lahko ob določenih nalogah povezani tudi v tandeme). Timi lahko postanejo stalna oblika organizacije v oddelku pri posameznih predmetih in niso zgolj občasna skupina, kot je pri skupinskem delu, ko dijake za eno, dve ali tudi več ur povežemo v skupine, da rešujejo določene naloge skupaj. Timi delujejo pri večini učnih ur, pri nekaterih bolj povezano ob (vodenem) timskem delu, pri nekaterih urah je vloga tima manj izražena, na primer kadar gre za frontalne oblike dela, za individualne oblike ali za tandem. Toda tudi v teh oblikah tim ne izgubi povsem svoje vloge, posameznik ali tandem lahko preveri svoje rešitve najprej znotraj tima in jih šele nato posreduje celotnemu oddelku. Tako se del odgovornosti za uspeh prenese na tim in ni le domena posameznega dijaka in učitelja. Dijake povežemo v tim tako, da imajo različne vloge, pri tem ne gre za klasično skupinsko dinamiko z vodjem, poročevalcem in člani, ampak jih povežemo na osnovi njihovih pobud in lastnega (učiteljevega) opazovanja posameznikov. Zanimivi in uspešni so timi, v nam katere uspe povezati različne posameznike in pri tem lahko upoštevamo različnost zaznavnih tipov, po Greenu so ti trije: vidni, avditivni in kinestetični.[3] Različni posamezniki se lahko dopolnjujejo in učijo drug od drugega, kar je pri interpretaciji literarnega besedila še toliko bolj pomembno.

[3] Ugotovljeno je bilo, da je približno 60 odstotkov ljudi vizualnih. **Vizualni** tip človeka ima v spominu shranjene prizore in dogodke kot na fotografijah in jih ob priklicu tako tudi vidi. Če je dijak vizualni tip in je izpostavljen različnim slikovnim ali pisnim materialom, mu bo to pomagalo, da si bo lažje predstavljal celotno sliko. **Avditivni** posamezniki dojemajo svet glede na to, kakšen zven imajo stvari, in so v mnogih pogledih bolj odvisni od svojega načina zaznavanja kot vidni tipi ljudi od svojega vida. Avditivcev je približno 20 odstotkov: uživajo v dialogu in so med vsemi tremi tipi najbolj pozorni poslušalci. S spominom na glasove si lahko prikličejo tudi druge v preteklosti zaznane informacije, zato je zanje pomembno, da jim informacij ne predstavljamo monotono. Aviditivni tipi lažje kot drugi razvijejo spretnost govorništva. Če je naš primarni zaznavni sistem kinestetičen, smo z okoljem povezani preko občutkov. **Kinestetik** od vsega najbolj ceni občutljivost in si želi razumevanja, zato je tudi do drugih zelo sočuten; zna se vživeti v sogovornikove občutke sreče, žalosti ali bolečine. Kinestetik uživa v pogovoru z drugimi iz drugačnega razloga kot vizualec ali avditivec. Medtem ko vizualci ali avditivci komunicirajo s pomočjo podob ali zvokov, kinestetik besede, zvoke in podobe preoblikuje v občutke. Ko se kinestetiki spominjajo preteklih dogodkov, jim misel na takratna občutja lahko prikliče v spomin tudi drugo, na primer pomembne informacije.

Pobuda za timsko razdelitev oddelkov na srednji strokovni šoli izhaja iz timskega dela v okviru interesne dejavnosti: novosti je v pouk smiselno uvajati postopno in z veliko premisleka ter na začetku (če je le mogoče) v manj obvezujoče oblike dela, preden to »preizkusimo« pri rednem pouku. V nadaljevanju predstavljamo primer interesne dejavnosti *Ustvarjajmo v timu*; vanjo se je vključilo dvanajst dijakov srednje strokovne šole, smer računalništvo. Tim je deloval interdisciplinarno, cilje sta mentorici načrtovali skupaj s člani, bili sta v vlogi svetovalk v projektu, večina pobud je prihajala od dijakov. Že sodelovanje učiteljev dveh disciplin preprečuje omejenost enega samega pogleda, ki lahko sicer manjša učinkovitost disciplinarnega pouka, sodelovanje učiteljev odpira problemskost. Delo z manjšo skupino dijakov, organiziranih v tim, omogoča dejavno vlogo vseh v vseh fazah procesa pridobivanja znanja in veščin, v našem primeru omogoča dejavno vključevanje dijakov že v fazi načrtovanja oz. postavljanja raziskovalnega vprašanja. Delo v timu odpira vrata razvoju miselnih veščin, kot sta kritično in ustvarjalno mišljenje, ki sta osnova za razvijanje veščine sprejemanja odločitev. Ta temelji na lastnem premisleku in na kritičnem motrenju pogledov vseh drugih udeležencev v timu. Vse to (na to kažejo naše izkušnje dela v »prenatrpanih« razredih) težje dosegamo pri rednem pouku, lahko pa pozitivne izkušnje dela v manjših (interesnih) timih dajo smernice za delo pri rednem pouku. O prednostih timskega sodelovanja dijakov govorijo različne študije; spoznanja o pomenu socialne interakcije med člani tima, ki so podprta s študijo primera (Jelenko 2008), izhajajo tudi iz naše poučevalne prakse. Pokazalo se je, da dosegajo dijaki, organizirani v time, višje rezultate kot dijaki, ki pridobivajo znanje pri tradicionalno organiziranem disciplinarnem pouku, temelječem na frontalnem delu, pri katerem dijaki malo sodelujejo, predvsem pa ne morejo sodelovati med seboj. Člani omenjenega tima so si v okviru interesne dejavnosti izbrali več nalog. Ena izmed teh je bila povezana s temo projektnega tedna *Odgovorno ravnanje z odpadki*, ki je potekal v dveh oddelkih 2. letnika, vključenih je bilo več družboslovnih in naravoslovnih predmetov. Člani tima so v okviru interesne dejavnosti dalje obravnavali temo projektnega tedna, ko je bil ta že zaključen, in pripravili razstavo učnih plakatov, s katerimi so temo osvetlili s posebnega vidika. Prebrali so novelo *Mož, ki je sadil drevesa*[4] in se v timu pogovarjali o njej. Pogovor je prinesel nov pogled na problematiko in spremenil prevladujoče stališče, ki se je oblikovalo v projektnem tednu, da posameznikova prizadevanja za čistejše okolje ne morejo obroditi sadov, da je vsa odgovornost povezana s celotno skupnostjo. Tim je na osnovi prebrane novele in pogovora postavil novo tezo, da prispevek vsakega posameznika šteje in da lahko prizadevanje močne osebnosti spreminja okolje, tako naravno kot družbeno. Tim je o svojih izhodiščih pripravil razstavo učnih plakatov in govorni nastop, šlo je za večpredstavnostno sporočilo. Prav priprave na takšne (večpredstavnostne) nastope še posebej pomembno izpostavijo delovanje tima: vloge se morajo razdeliti, vsak skrbi za svoje področje in lahko pri pripravi vedno prosi za pomoč druge člane. V večpredstavnostnih govornih nastopih pridejo do izraza že razvite zmožnosti posameznikov in njihove razlike v zmožnostih: predstavijo se lahko dijaki likovniki, glasbeniki, dobri govorci, uspešni organizatorji. Pozitivne izkušnje dela tima, ki se je izoblikoval v okviru interesne dejavnosti, še posebej njihov odnos do opisanega projekta, in iskanje novih perspektiv s pomočjo branja literarnega besedila in timske interpretacije ter priprave večpredstavnostne predstavitve so bile v pomoč pri oblikovanju timov v več oddelkih na srednji strokovni šoli.

[4] Novela je fiktivna pripoved o možu, ki je več desetletij sadil drevesa; s svojo veliko voljo in vztrajnostjo je dosegel spremembo prej pustega področja v prijeten kraj za bivanje.

3 Zaključek

Eden od ciljev slovenščine kot učnega predmeta in književnosti kot predmetnega področja je razvijanje sporazumevalne zmožnosti. Ta se pri pouku razvija (tudi pri drugih predmetih) postopoma ob različnih dejavnostih in oblikah dela. Dijaki jo najbolj učinkovito razvijajo ob lastni dejavnosti, zato je pomembno, da jim omogočimo, da so čim bolj aktivni udeleženci pouka. Pouk pa je tudi socialna interakcija med udeleženci, pri čemer je pomembna vloga učitelja, ki naj bi postajal svetovalec in naj bi spodbujal sodelovanje dijakov med sabo pri pridobivanju znanja in razvijanju različnih zmožnosti, tudi kritičnega in ustvarjalnega mišljenja, za kar lahko dobijo dijaki podporo v timu. Ti so lahko stalna oblika sodelovanja dijakov znotraj posameznega oddelka, saj so lahko v timu bolj dejavni, počutijo se varne in manj izpostavljene, kot so izpostavljeni kot posamezniki. Hkrati tim omogoča izmenjavo idej in morda celo spreminjanje stališč na osnovi utemeljenih spoznanj drugih članov tima, saj stopa vsak v tim s svojimi posebnimi izkušnjami in znanjem. Tim omogoča tudi razbijanje stereotipnih gledanj oz. stereotipnih interpretacij nekaterih vprašanj ali konkretnih literarnih besedil, ki se (morda tudi zaradi vpliva učiteljevih interpretacij) ukoreninijo o določenih literarnih ustvarjalcih, literarnih besedilih in (literarnih) temah. Primer dobre prakse – uspešnega timskega dela v okviru interesne dejavnosti – je lahko pobuda za razmislek o smiselnosti timov v oddelkih pri rednem pouku.

Viri in literatura

ERHARTIČ, Blanka, 2007: *Učinkovitost navodil za pisanje maturitetnega eseja iz slovenščine*. *Magistrska naloga*. Maribor: Filozofska fakulteta.

GIONO, Jean, 1998: *Mož, ki je sadil drevesa*. Branik: Abram.

GROSMAN, Meta, 2004: *Zagovor branja*. Ljubljana: Sophia.

GUTHRIE, John T. idr., 1995: *Relationship of Instruction of Reading*. Reading research Quarterly.

JELENKO, Tanja, 2000: *Modeli motivacije pri domačem in šolskem branju za dijake z zaključnim izpitom*. *Magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 2008: *Pisne interpretacije literarnih besedil kot kazalec uresničenosti ciljev pouka pri poklicni maturi*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

– –, idr., 2006: *Od spisa do eseja.* Ljubljana: DZS.

LANGER, Judith A., 1995: Literature and Learning to Think. *Journal of Curriculum and Supervision.*

MORROW, Lesley M., 1996: *Motivating Reading and Writing in Diverse Classrooms: Social and Physical Contexts in a Literature-based program*. National Council of Teachers of English.

Maja Dolinar
Mladinski dom Jarše
maja@mdj.si

Pouk književnosti za mladostnike z učnimi težavami

Prispevek opredeljuje učne težave specifične in splošne narave ter njihov vpliv na branje književnih besedil. Učenci z učnimi težavami bodo izobraževalne cilje najbolje dosegali pri pouku, oblikovanem v skladu z načeli dobre prakse, književna besedila pa bodo ob uporabi bralnih strategij brali učinkoviteje in bodo primerno motivirani.

0 Uvod

Prizadevanje po dostopnosti izobraževanja za vse otroke je pripeljalo do ugotovitve, da imajo nekatere skupine zaradi svojih socialno-bioloških značilnosti drugačne izobraževalne potrebe, ki jih je treba upoštevati v vzgojno-izobraževalnem procesu, da bi tako vsem omogočili enakovredno udeležbo. Ena od teh skupin so otroci z učnimi težavami. Te največkrat vplivajo na bralno in na pisno zmožnost, ki sta še posebej poudarjeni pri pouku književnosti. Odpira se vprašanje, kako zasnovati pouk literature, da bo najprej sploh dostopen in smiseln za mladostnike z učnimi težavami, hkrati pa bo prispeval k razvijanju njihovih sporazumevalnih zmožnosti, tudi zmožnosti za recepcijo književnih besedil.

1 Učne težave

Motnje učenja delimo v dve večji skupini glede na naravo njihovih vzrokov: na splošne ali nespecifične in na specifične učne težave (Magajna 1997: 2002).

O prvi skupini govorimo, kadar kljub povprečnim ali nadpovprečnim globalnim intelektualnim sposobnostim učenci doživljajo učni neuspeh, predvsem zaradi okoljskih in čustvenih dejavnikov, kot so kulturna in ekonomska prikrajšanost, večjezično/tujejezično primarno okolje, kronična telesna obolenja, neustrezno ali pomanjkljivo poučevanje, izostajanje od pouka, intenziven ali dlje časa trajajoč stres, pomanjkanje motivacije, način vzgoje.

Pri specifičnih učnih težavah (SUT) gre za disharmoničen razvoj določenih kognitivnih področij, pri čemer so specifične sposobnosti (delovni spomin, predelava zaporednih informacij, povezava črka-glas, grafomotorika ipd.) pomembno okrnjene. Skupno jim je, da so to težave »notranjega izvora«, nevrološko pogojene; lahko prizadenejo eno ali več področij učenja in/ali vedenja – pri hiperaktivnih, impulzivnih mladih z motnjami pozornosti bodo težave vplivale

na skoraj celotno učno in tudi širše socialno funkcioniranje, medtem ko bodo motnje pri predelovanju glasov v pisnem sporazumevanju vplivale le na pisno izražanje.

Magajna (2003) opozarja na prezrtost in napačno obravnavo tovrstnih težav pri adolescentih, saj se neprimerno več pozornosti in pomoči posveča mlajšim osnovnošolcem. Na učnem področju na njihove težave kažejo pomanjkljivo usvojena bralna tehnika ter veščini pravilnega pisanja in računanja. Težave se pojavljajo pri pomnjenju, predvsem z nezanesljivim priklicem, posebej izoliranih informacij. Kažejo se kot nezmožnost pravilnega poimenovanja raznih dejstev, pojavijo se navkljub ustrezni količini ponavljanja in motivaciji (učenec npr. zna opisati književno osebo, ne more pa se spomniti njenega imena). Učinkovito učenje mladostnikov s SUT (pa tudi z drugimi učnimi težavami) dodatno ovirajo pomanjkljive veščine za samostojno učenje (načrtovanje, spremljanje ter prilagajanje in evalvacija svojega dela). Pomemben dejavnik pri težavah v učenju je, da se obravnavani otroci različnih strategij za reševanje problemov praviloma ne naučijo samodejno, ampak je potrebno njihovo direktno poučevanje in treniranje. Uspešno učenje ovirajo tudi težave v motivaciji, povezane z doživljanjem neuspeha, nesorazmernostjo med vloženim delom in dosežki, doživljanjem stresa ipd.

Na pouk materinščine najbolj vplivajo bralno-napisovalne težave, ki se kažejo v slabo avtomatizirani tehniki branja (tudi pri učencih z drugimi oblikami učnih težav) kar povzroča, da je zaradi pozornosti, namenjene procesu dekodiranja, okrnjen proces razumevanja in pomnjenja besedila. Podobni problemi nastajajo pri pisanju, ko jim napor za priklic pravilnega zapisa besede pretrga miselni tok, kar se izraža v slabši besedilni koherenci. Oviro v učenju predstavljajo dejavnosti, ki vključujejo zaporedja – težaven je priklic informacij v pravilnem vrstnem redu (npr. obdobja v slovenskem slovstvu). Zaradi slabših zmožnosti pri urejanju informacij v pomensko celoto imajo velike težave pri tvorbi besedil (odgovarjanje na esejska vprašanja, razpravljalni spis ipd.), pri čemer potrebujejo dobro strukturirana navodila, pa tudi več vaje z učinkovitimi učiteljevimi povratnimi informacijami. Pogosto učne težave spremljajo primanjkljaji v zaznavanju časa in počasen tempo dela, zaradi česar dejavnosti pogosto niso končane v predvidenem časovnem okviru.

Otroke s težjo obliko specifičnih učnih težav uvršča Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (2000, 2007) v skupino otrok s primanjkljaji na posameznih področjih učenja. Ti so upravičeni do večjih prilagoditev oblik in metod dela ter dodatne strokovne pomoči. Toda nimajo vsi otroci z učnimi težavami odločbe o usmeritvi, kar pa ne pomeni, da ne potrebujejo ustreznih oblik in metod dela pri pouku, ki jim omogočajo uresničevati njihove potenciale kljub učnim primanjkljajem, in da niso upravičeni do njih.

2 PRILAGODITVE PRI POUKU

V zgodovini preučevanja in načrtovanja pomoči učencem (Magajna 2002) se je pozornost usmerila od razumevanja učnih težav v zgolj individualnem kontekstu do raziskovanja vplivov šolskega in širšega okolja na učno neuspešnost. Poleg spoznavanja individualnih značilnosti učenca je smiselno, da so intervencije usmerjene tudi v čim večjo usklajenost med učnimi posebnostmi otroka in učnim okoljem (gradivo, metode, ozračje, odnos). Kajti bolj je slog poučevanja neusklajen z mladostnikovimi učnimi značilnostmi, večja je možnost težav in neuspeha.

Pri blažjih oblikah težav zadostuje t. i. dobra poučevalna praksa, kot jo opredeljujejo *Navodila za izvajanje izobraževalnih programov poklicnega in strokovnega izobraževanja s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo*, ki je hkrati koristna in primerna za vse dijake in zajema:

- časovne prilagoditve v vseh fazah usvajanja in izkazovanja znanja,
- dobro strukturiranost učne ure,
- medvrstniško sodelovanje,
- pogosto uporabo IKT, vizualnih pripomočkov in multisenzornega učenja,
- pogosto menjavo dejavnosti,
- prilagajanje navodil: kratka in jasna (preverjamo njihovo razumevanje),
- skrb za kakovostne zapiske,
- učinkovita povratna sporočila,
- fizično bližino učitelja,
- uporabo miselnih vzorcev,
- gradivo, oblikovno prilagojeno za lažje branje.

V primeru zmernih in težjih oblik učnih težav pa je potrebna dodatna pomoč v obliki kompenzacijskih in korektivnih dejavnosti. Te naj bi bile opredeljene v strokovnem mnenju in odločbi o usmeritvi, izvajal naj bi jih strokovnjak s področja specialne (rehabilitacijske) pedagogike ali učitelj s tovrstnim strokovnim znanjem.

3 Učinkovit pouk književnosti za mladostnike z učnimi težavami

Temeljni cilj pouka književnosti skozi celotno šolsko vertikalo je razvijanje zmožnosti za recepcijo literarnih del in s tem bralne kulture. Didaktika književnosti (Saksida 2008) je opredelila načine pristopa k besedilu, bralne strategije, za zaznavanje in raziskovanje posameznih literarnih prvin, kot so predstavljanje, književna oseba, zgodba, tema, struktura in perspektiva ipd., ki gradijo vsebino, obliko in pomen književnega besedila. Toda da lahko učenec zazna, razume in interpretira posamezne besedilne signale ter jih poveže v celovit in adekvaten besedilni svet, mora najprej tekst kakovostno prebrati, kar lahko otrokom z bralnimi težavami predstavlja nepremagljivo oviro.

Razvijanje metakognitivnih zmožnosti, tj. metakognitivnega znanja in vedenja, se je izkazalo kot uspešen in učinkovit pristop pri poučevanju otrok z raznimi učnimi težavami. Raziskave so pokazale, da se ti razlikujejo od učno uspešnejših vrstnikov po tem, da ne uporabljajo spontano učinkovitih strategij (Palinscar in Brown 1987), kar priča o metakognitivnem deficitu.

V nadaljevanju članka avtorici povzemata »slabosti«, ki ločujejo slabe bralce od dobrih, in sicer prvim ne uspe pojmovati branja kot iskanja pomena, spremljati svojega razumevanja, kar bi zagotavljalo pridobivanje pomena, uporabiti strateškega vedenja za osmišljanje besedila in spet vzpostaviti pomen, če pride do motnje pri razumevanju, ter prilagoditi izbiro strategij zahtevam branja (Palinscar in Brown 1987: 69). Te ugotovitve kažejo potrebo po navodilih (inštrukcijah), ki bi povečevala zavedanje o namenu branja, nudila specifična sredstva za doseganje pomena in spodbujala spremljanje razumevanja.

Pressley in Gaskins (2006) opisujeta program ene izmed ameriških osnovnih šol, namenjene otrokom, ki so zaradi različnih vzrokov slabi bralci. Po štiri- do osemletnem šolanju se vključijo v redne razrede z bistveno boljšimi dosežki na standardiziranih testih. Bralni program so zasnovali na podlagi rezultatov številnih raziskav bralnega razumevanja konec 80. in v 90. letih prejšnjega stoletja.

Najpomembnejše ugotovitve iz raziskav, ki so jih upoštevali, so:

- pomnjenje besedila se izboljša z uporabo posameznih strategij;
- bralno razumevanje se izboljša z uporabo repertoarja strategij;
- direktno poučevanje strategij izboljša razumevanje;

- direktno poučevanje metakognitivnih informacij poveča uporabo strategij;
- razvoj uporabe strategij zahteva veliko časa in vaje;
- učence je vredno učiti »samousmerjanja« in spremljanja razumevanja: razvoj veščin spremljanja je ključen pri tem, da postanejo dobri »razumevalci«;
- učenci morajo za razumevanje novih informacij uporabiti predhodno znanje;
- veliko dejavnikov zadeva motivacijo;
- kompetentno razmišljanje vključuje vsaj štiri večje sestavine: strategije, metakognicijo o strategijah, znanje o svetu in motivacijo.

Številni avtorji so na podlagi spoznanj o metakogniciji oblikovali različne (tudi različno uspešne) bralne strategije, ki se razlikujejo predvsem po namenu (branje neumetnostnih ali književnih besedil) in kompleksnosti. Posamezne aktivnosti delijo na predbralne, medbralne in pobralne, namenjene različnim fazam bralnega procesa (prim. Pečjak in Gradišar 2002).

Strategije za branje pripovednih literarnih besedil in namenjene razvijanju kompetentnega samostojnega branja lahko razvrstimo v šest faz (Kolić - Vehovec in Bašjanski 2001).

1. Priprava na branje. Določanje cilja spodbuja motivacijo za branje ter omogoča oblikovanje predpostavk in kriterijev, ki vodijo proces razumevanja. Primer: Začnem brati, ker želim izvedeti, o čem govori zgodba.

2. Predvidevanje vsebine zgodbe. Predvidevanje vsebine zgodbe (iz naslova, ilustracij) aktivira že obstoječe znanje in vpliva na postavljanje cilja branja ter oblikovanje predpostavk o besedilu, ki jih lahko preverjajo. Primer: Preden začnem brati, ugibam, o čem govori zgodba.

3. Integracija s predhodnim znanjem med branjem. Ta široka kategorija se nanaša na aktivno sklepanje med branjem na osnovi nepopolnih podatkov v besedilu in predhodnega znanja. Primer: Med branjem se skušam spomniti, ali sem kaj podobnega že bral.

4. Spremljanje in revidiranje med branjem. Vključuje preverjanje lastnega razumevanja med branjem in aktivira regulacijske procese, kot je ponovno branje nerazumljenih delov besedila. Primer: Večkrat preberem dele zgodbe, ki jih ne razumem.

5. Preverjanje razumevanja po branju. Kot sestavni del spremljanja vključuje preverjanje, ali je bil cilj dosežen, in integracijo z obstoječim znanjem. Primer: Po končanem branju se vprašam, ali sem razumel zgodbo.

6. Povzemanje prebranega. Je ena od osnovnih strategij za preverjanje razumevanja. Primer: Po končanem branju se poskušam spomniti najpomembnejših delov zgodbe.

Te strateške faze v procesu branja literarnega besedila z razumevanjem lahko razvijamo tudi v didaktičnem modelu šolske interpretacije (Krakar Vogel 2004). Ta je metodično prav tako razdeljena na posamezne korake, ki jih izvajamo pred branjem in po njem, več pozornosti pa bi bilo pri mladih z učnimi težavami treba nameniti procesu, aktivnostim med branjem besedila, s ciljem, da jih učenci ponotranjijo, čim bolj avtomatizirajo – v nasprotju z bralno tehniko to ni povsem mogoče zaradi fleksibilnega pristopa, ki jih zahteva njihova uporaba (Pečjak in Gradišar 2002: 43).

4 MOTIVACIJA ZA BRANJE

Mladostniki morajo branje doživeti kot prijetno in zadovoljujočo izkušnjo; le če bodo v njem našli užitek, bodo po knjigah prostovoljno posegali. Wigfield in Guthrie (Pečjak idr. 2006: 8) ugotavljata, da je ena izmed ključnih prvin motivacije za branje občutek lastne učinkovitosti oziroma kompetentnosti. Bralec ima veselje do branja le, če misli, da bo pri tem uspešen. Kot

učinkovita pot za kompetentno branje književnosti učencev z različnimi učnimi težavami se je izkazala uporaba bralnih (metakognitivnih) strategij.

Poleg občutka kompetentnosti je pomemben dejavnik notranje motivacije za branje mladostnikov interes (prav tam: 13–15) ali radovednost, ko želi brati o določeni temi. Ugotovljeno je bilo, da so se bralcem besedila, ki so jih zanimala, zdela najmanj težka, besedila, ki jih niso, pa so ocenili kot najtežja. Situacijski interes učenca za določeno tematiko lahko izkoristimo tudi pri domačem branju, zato da učenca sploh pripravimo do tega, da knjigo začne brati, zaradi zanimivosti pa je tudi več možnosti, da branje dokonča in s tem okrepi notranji interes za branje in razvija občutek kompetentnosti za to dejavnost. Tako lahko preko zunanje motivacije vplivamo na razvoj notranje, ki je veliko trajnejša in učinkovitejša.

Katalog znanja za pouk slovenščine v srednjih poklicnih šolah ponuja možnost izbire besedil tako za obravnavo pri pouku kot domače branje, tako da se lahko z ustreznim izborom kar najbolj približamo interesom in zmožnostim naših dijakov.

Sklep

Prispevek je predstavil oblike in pristop k pouku književnosti, ki omogoča učinkovitejše branje književnih besedil ne samo obravnavanim dijakom, pač pa z uvajanjem strateškega branja koristimo branju vseh v razredu, prav tako tudi z upoštevanje načel t. i. dobre poučevalne prakse. Naj nam bo vodilo, da pomeni učinkovit pouk književnosti za učence z učnimi težavami tudi kakovosten pouk za druge dijake in obratno.

Literatura

KOLIĆ - VEHOVEC, Svjetlana in BAJŠANSKI, Igor, 2001: Konstrukcija upitnika strategijskog čitanja. *Psihologijske teme* 10/1. 51–62.

KRAKAR Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

MAGAJNA, Lidija, 1997. *Motnje učenja specifične in nespecifične narave*. Ljubljana: Svetovalni center.

– –, 2002: Razumeti učne težave. *Didakta* 11/63. 22–25.

– –, 2003: Posebne vzgojno-izobraževalne potrebe učencev s specifičnimi motnjami učenja in poučevanje materinščine. Milena Ivšek (ur.) *Poučevanje materinščine – načrtovanje pouka ter preverjanje in ocenjevanje znanja: 3. mednarodni simpozij*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 57–64.

PALINSCAR Sullivan, Annemarie, BROWN in Deborah A., 1987: Enhancing Instructional Time Through Attention to Metacognition. *Journal of Learning Disabilities* 20/2. 66–75.

PEČJAK, Sonja in GRADIŠAR, Ana, 2002: *Bralne učne strategije*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

PEČJAK, Sonja idr., 2006. *Bralna motivacija v šoli: merjenje in razvijanje*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

PRESSLEY, Michael in GASKINS, Irene W., 2006: Metacognitively Competent Reading Comprehension Is Constuctively Responsive Reading: How Can Such Reading Be Developed in Students? *Metacognition and Reading* 1/1. 99–113.

SAKSIDA, Igor, 2008: *Poti in razpotja didaktike književnosti*. Mengeš: Izolit.

Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami 2000, 2007. *Uradni list RS,* 54/2000, 3/2007.

Odprta vprašanja lektorstva

Hotimir Tivadar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Smiselno lektoriranje govorjenih neumetnostnih besedil

*V slovenskem jezikoslovju in tudi splošni javnosti je bila do danes prisotna izrazita navezanost javnih govorjenih besedil na pisni jezik. Tudi v aktualnem slovarju (*SSKJ*) in pravopisu (*SP *2001) je obravnava govora izrazito v ozadju: knjižni govor naj bi bil načeloma enak oz. podoben zapisu, razen naglasa in določenih fonemskih variant. S pojavom in splošno dostopnostjo javnega govora (razvoj radia in televizije od 90-ih let 20. stoletja) pa je govor dobil večjo veljavo. Z raznolikostjo javnega govora, ki praviloma ni več samo »posnetek« pisnega jezika, pogosto pa je od pisnega (knjižnega) jezika zelo oddaljen, se je pojavila potreba po spremembi lektorske paradigme govorjenega jezika. Če za odrski govor velja, da je načeloma »igran«, tj. poseben, nenaraven, umetniški, za govorjena neumetnostna (radijska in televizijska) besedila velja, da želijo biti govorci blizu poslušalcem oz. gledalcem, torej kar se da naravni. Seveda pa gre tudi v tem primeru za »igrano« naravnost, ki pogosto vsebuje marsikatero neknjižno prvino. In vse to postavlja sloveniste pred velik izziv, kako lektorstvo umestiti tudi v vsakdanji prostor, tj. sodobna radio in televizijo. Izkušnje iz preteklosti bodo morale srečati precej drugačno sedanjost.*

1 Med normo in normativnostjo

Slovenska knjižna izreka je bila v preteklosti pogosto izpostavljena kot temelj slovenskega jezika in naroda, zato naj bi jo bilo še treba posebej spoštovati (Šeruga Prek in Antončič 2003, Urbančič 1987: 113, Župančič 1912 po Župančič 1982: 47–56). Že v začetku oddajanja Radia Ljubljana (kasneje Radio Slovenija) je na njem deloval profesor (slovenist) France Koblar (1929–1932), ki je pozneje postal vodja radijske uprave in programov (1935–1941), torej neke vrste programski direktor radia:

> Množica poslušalcev pri radiu je po številu in po svoji posebnosti nepregledna. Zato je treba polagati največjo pažnjo, pa naj je napovedovalec ali predavatelj etc. Govoriti mora čisto in jasno, ne pretiho, paziti mora predvsem na jasno izgovorjavo samoglasnikov. Govornik ne sme izzivati večkrat zelo občutljivega poslušalstva z nepotrebnim zategovanjem samoglasnikov, ne sme se zaletavati pri kakšnem soglasniku. Govor mora biti več ali manj odločen, ne premil, govornik pa tudi ne sme govoriti preveč patetično. Še celo pevci in gledališki igralci se morajo prilagoditi posebnim zahtevam radioprenosa. [...] Radio prinaša

> dan za dnem govore o najaktualnejših problemih, kjer se skuša zainteresirati poslušalca za to ali ono stvar. Poslušalca pa 'priklene' na aparat le zanimiv, jasen in čist govor. Večina poslušalcev hoče poslušati brez muke, da, še več, poslušanje govora mora biti enako užitek kot poslušanje godbe. (Brojan 1999: 50.)

Že iz teh besed je razvidno, da je bila odgovornost slovenistov do jezika in njegovega govorjenega izraza v tistem času zelo velika. Samoglasniki in soglasniki naj bi bili torej dovolj natančno artikulirani, kar sicer velja za javni govor, še posebej pred mikrofonom, tudi danes.

Razpravljanju o radijskem govoru v preteklosti dodajmo še misli radijske in gledališke lektorice, ki sta jih zapisali v pravorečnem priročniku:

> To, kar danes poslušamo v slovenskem državnem zboru, v šolah – od osnovnih do univerze, na lokalnih radijskih in televizijskih postajah, na sodiščih, v cerkvah, na pogrebih, na tiskovnih konferencah in javnih predstavitvah itn., je večinoma zelo daleč od vzorne zborne slovenščine in preočitno izdaja pokrajinski izgovor govorcev, njihovo nezmožnost slišati in nadzorovati svoj govor in njihovo slabo zavedanje o govornem položaju, v katerem so se znašli. (Šeruga Prek in Antončič 2003: 7.)

S stališča normativnosti je zaskrbljujoča predvsem skrajna stopnja kritičnosti misli v 21. stoletju, ki so po smislu identične mislim iz prve polovice 20. stoletja (podobno odločen je npr. tudi Urbančič (1987: 113)). Javni govor na Slovenskem naj bi bil po lektorski oceni »večinoma zelo daleč od vzorne« zborne izreke. Iz tega lahko naredimo nadaljnji sklep: vsak javni nastop mora biti dovršen oz. lektoriran, kar posledično pomeni tudi omejevanje števila javnih govorcev. Pri številčno majhnem slovenskem narodu pa je to že tvegano početje (premajhna kritična masa javnih govorcev).

2 ALI LEKTORIRATI GOVORJENO BESEDILO?

Pri govorjenem neliterarnem besedilu v javnosti moramo ločiti med vsebinsko in izrazno različnimi besedili. V javnosti se v novejšem času pojavljajo različna govorjena besedila, ki še zdaleč niso samo knjižna. Proces razknjiženja medijskega prostora se pospešeno razvija od 70-ih let 20. stoletja (več v Tivadar 2008b), še posebej pa v obdobju po osamosvojitvi, ko so se razmahnile različne radijske in televizijske postaje (Tivadar 2008b, 2006). S pojavitvijo različnih neknjižnih govorjenih besedil v medijih se je začel spreminjati tudi odnos do jezika – spontanost je postal enakovreden, v prostogovorjenih oddajah celo prevladujoč kriterij. Na komercialnih radijskih postajah je prostogovorjenih, komunikacijskih oddaj, ki nimajo nobene povezave s pisnim jezikom, največ in so tudi najpomembnejši del govorjenega radijskega programa (o pomenu glasbe za radijski program glej Tivadar 2006). In pri teh radijskih oddajah in (komercialnih) programih je lektoriranje govorca prej moteče kot koristno dejanje – govorec bi ob opozarjanju na določene napake postal nesproščen in s tem tudi manj komunikativen.

Poleg neknjižnih besedil se v sodobnem medijskem prostoru v veliki meri še vedno pojavljajo različna knjižna besedila, ki so praviloma brana. V slovenskem medijskem prostoru je znano, da je poleg prijetnega glasu in komunikativnosti pomembna tudi kakovost govorjenega besedila (Interstat 2008/09). Izjemno visok delež poslušanja novic na nacionalnem radiu (celo več kot 2/3 Slovencev najbolj zaupa novicam nacionalnega radia) je gotovo poleg večje informativnosti odvisen od kakovosti branja (Tivadar 2008a: 129–130).

Ob tem je treba izpostaviti dejstvo, da se s pravorečjem in kakovostjo (iz)govora ukvarja samo nacionalni radio, ki ima tudi edini organizirano posebno službo za kakovost govora (prim. Tivadar 2004 in Jurgec 2006).

3 Odnos radijcev do norme

Pri vsakem vstopu v sporazumevalno razmerje je načeloma prisotno zavedanje o »normnem značaju svojega jezikovnega vedenja« (Stabej 2008: 91). Še toliko večje in pomembnejše je zavedanje o normi in normativnosti pri javnem in uradnem sporazumevanju, saj je količina in pomembnost tako informacij kot poslušalcev bistveno večja. Z zavedanjem o normi se poveča tudi zavedanje in zavezanost k razumljivemu in sprejemljivemu govoru, ki je v skladu s splošno sprejeto normo. Norma pa je splošna in sprejeta takrat, ko je tudi eksplicitno zapisana, torej kodificirana. Za govorjeni jezik je znano, da je spontan in primarni jezikovni kod, pisnost pa je razločevalna značilnost knjižnega jezika (Nebeská 1996: 17–19). Če govorimo o govorjenem knjižnem jeziku, pride do obratnega procesa, saj se knjižna, tj. pisna jezikovna podoba na tak ali drugačen način realizira kot govorjeno besedilo (ponavadi odvisno od navezanosti na pisno podlago (Tivadar 2004)).

V slovenskem medijskem govoru je lektoriranje (še vedno) nekaj povsem običajnega, pogosto je dojemano kot pozitivno in koristno za samo besedilo tudi po besedah novinarjev (Tivadar 2004: 444). Najbolj poslušana, brana besedila na televiziji in radiu imajo še vedno lektorja, ki svetuje pri določenih težjih jezikovnih vprašanjih, tudi pri naglaševanju ali izgovoru tujih besed. Lektoriranje je bilo v preteklosti omejeno na popravljanje naglasa in fonemov, predvsem tistih, ki niso knjižni in so narečno ali individualno zaznamovani, kar je zaznamovalo mnoge generacije radijskih novinarjev, ki do 90-ih let niti niso smeli pred mikrofon, če niso bili govorno neoporečni.

4 Poučevanje kot temelj lektoriranja neumetnostnih besedil

Lektorji so prisotni pri pripravi osrednjih in najbolj gledanih ter poslušanih oddajah – na radiu ob 7.00 in 15.30, na TV med 19. in 20. uro (gl. npr. Mediana, *http://www.mediana-irm.si*, 14. 2. 2002). Prav tako posebna radijska služba za govor dnevno posluša in opozarja na napake govorcev (več o radijski šoli, katere začetnica je bila Ana Mlakar, in zgodovini te šole v Tivadar 2004: 441–445), v sodobnem času pa je določen napredek viden tudi v okviru izobraževanja za celotno nacionalno medijsko hišo. Od leta 2004 namreč deluje Izobraževalno središče RTV Slovenija, ki med drugim izvaja stalna izobraževanja tudi na področju jezika in govorne tehnike, kjer gostujejo predavatelji z AGRFT in Filozofske fakultete ter drugi slavisti (med drugimi tudi Tončka Godina, Bogdana Herman …). Poleg tega so bile uvedene posebne avdicije za bodoče govorce-novinarje in voditelje RTV Slovenija, s stališča pravorečja in govora so bile narejene tudi analize posameznih govorcev. Obenem so se spremenile tudi okoliščine nastopanja pred mikrofonom. V preteklosti (pred letom 1995) je bilo namreč za vsak nastop pred kamero in mikrofonom potrebno izobraževanje in dovoljenje radijske šole in televizijskih mentorjev. Center za kulturo govora Radia Slovenija je v ta namen izdajal tudi interne knjižice *Antibarbarus* (Radio Slovenija 1993–1995), kjer so opozarjali na posamezne napake govorcev. Leta 2003 je bil izdan še priročnik *Slovenska zborna izreka* (Šeruga Prek in Antončič 2003), ki je pravzaprav učbenik in zbirka vaj za radijske govorce. Radijska govorna šola in Center za kulturo govora so gotovo pripomogli h kakovostnejšemu govoru v medijih. Odnos do jezika je bil eliten in osnovan s stališča spikerja ter najvišje kakovosti govora, kar je v preteklosti nekaj govorcev spodbudilo k boljšemu govoru: »Potem je prišla Ajda Kalan. Na mojo veliko srečo, je bila neizprosna. Je pa edina ugotovila, da momljam zaradi neke zadrege. Da ne odpiram ust.« (Molk 2007.) Glede na precejšnje pomanjkanje profesionalnih govorcev (spikerjev) na nacionalnem radiu v sedanjosti in bližnji preteklosti je bila mogoče strogost celo prevelika. Predvsem pa so

se spremenile okoliščine – kakovostnih govorcev na nacionalnem radiu je čedalje manj, glede na znano padanje rojstev in staranje prebivalstva v Sloveniji (Statistični urad RS 2010) je pravzaprav slabša izbira govorcev povsem razumljiva. Če k temu dodamo še več kot 140 komercialnih govorjenih in govorjeno-vidnih medijev, je manjša izbira govorcev na nacionalnem mediju nekaj povsem normalnega. Zaradi tehnološkega napredka in večje dostopnosti medijev (ter tudi potrebe po medijskih govorcih) je tudi razumljiva manjša zahtevnost urednikov v smislu jezikovne brezhibnosti. Vpliv urednikov in njihov odnos do jezika je postal odločilen za napotitev govorcev na izobraževanje. Zato je danes bodoči govorec nacionalne RTV deležen neobveznega osnovnega izobraževanja ob prihodu v medijsko hišo, vendar niti to ni nujno, čeprav je zelo koristno in tudi učinkovito. Kasnejše izpopolnjevanje ni nujno, mnogi starejši govorci se govornega izobraževanja celo izogibajo. Čeprav se obenem zavedajo tudi svoje šibkosti s stališča govorjenega jezika. Toda poslušalci od nacionalne RTV-hiše zahtevajo večjo kakovost. Iz Intersatove raziskave je namreč mogoče razbrati, da poslušalci in gledalci ocenjujejo pomembnost spodbujanja in ohranjanja jezika s 4,5 (lestvica 1 do 5), medtem ko je uresničitev tega cilja ovrednotena z manj kot 4 (Interstat 2008/09).

In prav zaradi spremenjenih okoliščin je bila aprila leta 2009 (seja Programskega sveta RTV Slovenija, 21. 4. 2009) sprožena pobuda za boljši govor s strani avtorja tega članka. Izkazana je bila načelna podpora izobraževanju. Večina radijskih in televizijskih govorcev, prisotnih na tej seji, bi si želela le nadgradnjo že obstoječe radijske šole, vlogo strokovnjakov pa vidi predvsem v klasičnem lektorskem delu in ne celostnem izboljšanju kakovosti in statusa slovenskega jezika. Neposredni učinek pobude je bil priprava posebnega poročila o kakovosti govora ter sklep o kontrolnem poslušanju govorcev, na podlagi katerega bi »problematične« govorce napotili na dodatno izobraževanje. Pobuda je tudi spodbudila urednike k večji pozornosti do govorjenega jezika in vključevanju mladih novinarjev v izobraževalni proces.

5 NOVA POT LEKTORIRANJA GOVORJENIH NEUMETNOSTNIH BESEDIL

Lektoriranja neumetnostnih besedil torej ne moremo vzeti kot enosmerno dejanje in popravljanje napak. Govor je namreč interaktivna dejavnost in mnogokrat popravljanje določenih napak samo še spodbudi napačno govorjenje. Ponavadi tudi ni časa, da bi se neko besedilo do potankosti naučili. Zato je treba govorca že pred vstopom v govorjeni medij usposobiti za kakovostno govorjenje, naknadno popravljanje namreč ni možno, prav tako pa tudi ni mnogih vaj in generalk kot v gledališču.

Pravo pot in lektoriranje neumetnostnih besedil bi lahko strnili v izobraževalni proces v dveh delih, ki se v mnogočem prepletata (prim. že opisano izobraževanje na Radiu Slovenija v Tivadar 2004: 441–443):

- 1. del – klasično govorno-pravorečno izobraževanje, ki naj traja najmanj eno študijsko leto (min. 60 ur),
- 2. del – govorjenje in nastopanje v medijih ter po potrebi vrnitev v izobraževalni proces.

Za izvedbo tega koncepta je potrebna podpora tako osnovnega izobraževanja (od osnovne šole do fakultete) kot tudi posameznih institucij (RTV Slovenija in tudi drugi mediji), predvsem pa hotenje uporabnikov jezika po kakovostnem govoru. Zaradi spremembe okoliščin in govorcev ter vrednotenja se je klasični princip lektoriranja spremenil v spontano samokorekcijo, ki se ne dogaja v času govorjenja, ampak je dolgotrajen in trajni proces oblikovanja posameznega javnega govorca.

Viri

INTERSTAT, november 2008–januar 2009: *Raziskava o ugledu in verodostojnosti RTV Slovenija ter o pričakovanjih gledalcev in poslušalce.* Maribor: RTV Slovenija.

Izobraževalno središče RTV Slovenija: <http://eizo.rtvslo.si/index.php?option=com_program&view=program&Itemid=99>. Dostop 29. aprila 2011.

RADIO SLOVENIJA, 1993–1995 (Center za interno izobraževanje): *Antibarbarus* (IV, V, VI). Ljubljana: RTV Slovenija.

Statistični urad Republike Slovenije: starejše prebivalstvo v Sloveniji: <www.stat.si/pub.asp>. Dostop 29. aprila 2011.

Literatura

BROJAN, Matjaž, 1999: *Začetki radia na Slovenskem*. Ljubljana: Modrijan (Radio Slovenija).

JURGEC, Peter, 2006: *Organizirana skrb za govorno kulturo v slovenskih elektronskih medijih*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. <http://www.mk.gov.si/si/podatki/raziskave_in_analize/slovenski_jezik/>. Dostop julija 2011.

MOLK, Miša, 2007: Ste pršou ali ste prišli?: <http://www.rtvslo.si/blog/misamolk?&page=3>. Dostop 29. aprila 2011.

NEBESKÁ, Iva, 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praga: Karlova univerza (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia, 126).

STABEJ, Marko, 2008: Kako pa govoriš!? (spis o normi in normalnem). Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 87–100.

ŠERUGA PREK, Cvetka in ANTONČIČ, Emica, 2003: *Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce (knjiga in zvočna zgoščenka).* Maribor: Aristej.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govorjenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. *Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 437–452.

– –, 2006: Slovenski medijski govor v 21. stoletju in pravorečje – RTV Slovenija vs. komercialne RTV-postaje/Slovene Media Speech in 21st Century – RTV Slovenija vs. Commercial RTV Stations. *Kapitoly s fonetiky a fonologie slovanských jazyků*. Praga: Filozofska fakulteta Karlove univerze. 209–226.

– –, 2008a: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorjenem knjižnem jeziku*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 2008b: Pravorečje, knjižni jezik in mediji. *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji*. *44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 24–35.

TOPORIŠIČ, Jože (ur.), 2010: *Slovenski pravopis* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

URBANČIČ, Boris, 1987: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.

ŽUPANČIČ, Oton, 1912: *Slovenski jezik in gledališče.* Predavanje v Mestnem domu v Ljubljani, 16. 10. 1912.

– –, 1982: *Zbrano delo. 8. knjiga*. Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). 47–56.

Darinka Verdonik
Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru
darinka.verdonik@uni-mb.si

Govorni korpus kot lektorjev priročnik

Slovenski referenčni govorni korpus GOS *je nov prosto dostopen korpusni vir in vsebuje transkripcije različnih govornih dogodkov v skupnem obsegu zapisa 1 mio. besed. Prispevek predstavlja nekaj primerov, kako se lahko lektor pri svojem delu opre nanj, ob tem pa tudi izpostavi nekaj najpomembnejših omejitev korpusa* GOS.

V letu 2011 smo dobili dolgo napovedovan in pričakovan govorni korpus slovenščine v obsegu milijon besed oz. 110 ur govora. Potem ko je bil dan v uporabo, so seveda ostale želje po njegovi rasti in razvoju, hkrati pa se je začelo zastavljati tudi bolj praktično vprašanje: kako ga približati tistim, ki jim je namenjen. Ena od skupin uporabnikov so tudi lektorji, ki imajo pri svojem delu tako ali drugače stik z govorjenim jezikom – bodisi so to lektorji v radijskih ali televizijskih hišah, gledališču ipd. bodisi lektorji, ki pri lektoriranju naletijo na besedila, ki zajemajo besedje ali slog tudi iz govorjenega jezika (leposlovje, kolumne idr.).

Lektorji si lahko pri svojem delu pomagajo s pripomočki, ki bi jih razdelila v tri skupine. V prvi so normativni – razni slovarji (npr. *Slovenski pravopis*, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*) ter slovnica (Toporišič 2000) in na njej temelječi priročniki. V drugo skupino bi uvrstila različne slogovne priročnike (npr. Sršen 1998), ki so tradicionalno tudi del lektorjeve knjižnice, je pa treba opozoriti, da v nasprotju z normativnimi priročniki praviloma nimajo formalnega institucionalnega zaledja. Njihova splošna veljavnost je tako manj zanesljiva. V tretjo skupino pa štejem sodobne korpusne vire, s čimer ne mislim samo urejenih korpusov, kot so *FidaPLUS*, *Nova beseda*, *Evrokorpus* idr., ampak tudi spletne brskalnike (*Google*, *Yahoo* ...), ki jih lahko lektor prav tako uporabi kot vir informacij o jezikovni rabi.

Ko razmišljamo o govornem korpusu kot lektorjevem pripomočku, je smiselno gledati nanj kot na predstavnika tretje skupine priročnikov. Ti so bistveno različni od ostalih priročnikov v tem, da prinašajo uporabniku samo informacijo o vsakdanji rabi jezika v določenih kontekstih, ne vključujejo pa nobenega priporočila ali napotila – uporabnik mora povsem samostojno sprejeti odločitev o jezikovnem vprašanju, na katero je naletel. Uporabni so predvsem v primerih, ko lektor naleti na primere, za katere ne najde odgovora v normativnih priročnih, bodisi zato, ker ti niso vedno ažurni, bodisi zato, ker ne obravnavajo vseh posebnosti, ki se lahko pojavijo v jeziku. Ko govorimo o govorjenem jeziku in govornem korpusu, je ta vidik pomembnejši kot pri katerem koli drugem korpusu, saj ima slovenski lektor govorjenega jezika le malo

priročnikov, na katere se lahko opre. V nadaljevanju bom navedla nekaj primerov, kako se lahko opre na referenčni govorni korpus slovenščine *GOS*, ob tem pa tudi izpostavila najpomembnejše vidike govornega korpusa.

KORPUS GOS

Referenčni govorni korpus slovenskega jezika *GOS* je bil izdelan v okviru projekta *Sporazumevanje v slovenskem jeziku*, spletni konkordančnik, ki omogoča prost dostop in iskanje po govornem korpusu *GOS*, pa v okviru projekta e-vsebin *Spletni konkordančnik* za nacionalni govorni korpus slovenskega jezika. Vsebuje transkripcije različnih govornih dogodkov v skupnem obsegu zapisa 1 mio. besed in je uravnotežen v smislu, da zajema vzorčne primere različnih govornih situacij in različnih govorjenih besedil, da zajema demografsko reprezentativen vzorec govorcev in da zajema predvsem tiste govorne situacije, v katerih so uporabniki jezika najbolj pogosto produktivno-receptivno udeleženi. Za uporabnike je prosto dostopen na naslovu *http://www.korpus-gos.net*, lektor torej za njegovo uporabo, tako kot za mnoge ostale pomembnejše slovenske korpusne vire, potrebuje le računalnik z dostopom do spleta.

Primer 1: Izgovorjava. Vzemimo za prvi primer besedo »premier«. Normativni priročniki predvidevajo dve enakovredni izgovorjavi, *premjêr* in *premjé*. Če se kot lektor želimo prepričati, katera varianta je pogostejša, lahko po *GOS-u* poiščemo vse pojavitve te besede. Dobimo 73 zadetkov. Če želimo, lahko izbor filtriramo, tako da izberemo na primer samo tiste pojavitve, ki se pojavijo v informativno-izobraževalnih vsebinah na radiu in televiziji, kjer lahko pričakujemo najbolj zborno različico slovenščine v rabi. Tako skrčimo zadetke na 33.

Ta primer nas opozori na prvo pomembno lastnost govornega korpusa, to je avdio material. Vsako izjavo v korpusu *GOS* lahko prek spletnega vmesnika tudi poslušamo, kar je zelo pomembno za marsikateri vidik uporabe korpusa, toda – avdio gradiva ne moremo avtomatsko statistično analizirati. Zadetke lahko poslušamo in na podlagi tega seveda tudi delamo manjšo statistiko, če želimo, vendar je to časovno zahtevno in nikoli ne bomo mogli analizirati res velikega števila primerov, kot to naredimo strojno.

Primer 2: Pogovorne različice. Za drugi primer izberimo besedico »lahko«. Če se kot lektor govorjenega jezika srečamo s pogovorno zvrstjo, nam bo prišlo prav, da lahko preverimo, kakšne so realizacije besed v govorjenem jeziku. Za besedico »lahko« najdemo naslednje realizacije, navedeno od najbolj do najmanj pogoste: *lahko*, *loh*, *lah*, *lahk*, *lohk*, *lehko*, *lahku*, *lohku*, *leko*, *uohk*, *lohka*, *lahka*, *lejko*, *lahka*, *lehku*, *lek*, *lohko*, *uohk*, *lh*, *leh*, *lahke*, *uhka*, *lako*, *lahke* ...

Ta primer opozori med drugim na pomembno lastnost govorjenega jezika, ki je v korpusu *GOS* izpostavljena: številne besede imajo različne izgovorne različice, odvisno od regije in okoliščin jezikovne rabe. Da bi to lastnost ohranili vidno in omogočili njeno preučevanje, je zapis govora dvojen: pogovorni, ki sledi logiki »zapiši, kot slišiš«, in standardizirani, ki sledi logiki »zapiši, kot pišemo«. *GOS-ov* spletni iskalnik omogoča iskanje po enem ali drugem zapisu.

Primer 3: Govorjeno izrazje. S tretjim primerom naj opozorim na govorjeno izrazje, s tem mislim tisto, ki ga slovarji slovenskega jezika do zdaj ali niso zabeležili ali pa ga označujejo kot slengovsko, pogovorno, narečno ipd. Za tovrstno izrazje samo v pisnih virih ne najdemo dovolj informacij za ustrezen slovarski opis. Pogost tak izraz je na primer beseda »fora«. V nekaterih okoljih ali rabah bo za isti pomen uporabljena beseda »finta«. Če ima lektor opraviti z besedilom, v katerem se avtor izraža v pogovorni zvrsti, ga bo morda zanimalo, kateri od teh

izrazov je pogostejši, v katerih regijah in ali resnično nastopata oba izraza v enakem pomenu ali ne. Opis teh izrazov v obstoječih slovarjih je zelo skop in dopolnitev vedenja o njih s pomočjo korpusa bo lektorju omogočila bolj samozavestno in strokovno odločitev.

Zvrstnost govorjenega jezika

Lektor govorjenega jezika se bo pogosto spraševal o t. i. zborni slovenščini. Kje naj jo išče po korpusu *GOS*? *GOS* v skladu z doktrino korpusnega pristopa kolikor le mogoče ne vrednoti zbranega gradiva, zato tudi ne pripisuje zvrstnih in funkcijskih oznak. Ima pa bogat nabor informacij o gradivu, ki se kolikor mogoče opirajo na dejstva, in spletni vmesnik, ki omogoča natančno navigacijo med temi informacijami. Tako lahko zadetke iskanja filtriramo glede na situacijo govorjenja, kanal snemanja, regijo in leto snemanja, opis govornega dogodka ter lastnosti govorca (spol, starost, izobrazba itd.). Uporabnik zato resda ne more izbrati gradiva, ki bi bilo označeno kot zborna zvrst, lahko pa na primer filtrira zadetke samo na tiste, ki so izrečeni v javnem informativno-izobraževalnem diskurzu na radiu in televiziji, ali – če ga zanima narečje – na zasebni diskurz ter želeno regijo govorcev ipd. S takim izborom se kar najbolj približa tisti situaciji, v kateri bo uporabljeno oz. ki jo imitira besedilo, ki ga lektorira.

Obseg govornega korpusa

Ob koncu ne moremo mimo opozorila uporabnikom korpusa glede obsega in vrste gradiva, po katerem iščemo v korpusu *GOS*. Zadetki za tukaj izbrane primere so se gibali med 20 in 100, le za primer »lahko« poskočijo na 4000. Za primerjavo: »lahko« ima v pisnem korpusu *FidaPLUS* čez mejnih 100.000 zadetkov. Medtem ko se referenčni pisni korpusi merijo v sto milijonih besed, se referenčni govorni korpusi merijo samo v milijonih besed – ne le pri nas, ampak tudi v svetu. Vendar je tako milijon besed, kolikor jih trenutno obsega *GOS*, kot tudi pet ali deset milijonov še vedno zelo malo za reprezentativno sliko govorjenega jezika. Ker zbiranje večje količine ovira izredna časovna in finančna zahtevnost takih projektov in ker ni videti, da bi v kratkem obseg govornih korpusov bistveno poskočil, je še veliko bolj kot pri pisnih korpusih potrebna visoka odgovornost uporabnikov, da pravilno interpretirajo rezultate. To zahteva med drugim dobro poznavanje gradiva, po katerem iščemo, in prav zato zadetke v korpusu *GOS* spremljata legenda z informacijami o zadetkih in podroben opis gradiva pod posebnim zavihkom. Ustrezna interpretacija rezultatov, čeprav ne za raziskovalne, ampak povsem praktične namene, je mogoča samo skupaj s temi informacijami.

Literatura

Evrokorpus: <http://evrokorpus.gov.si/>. Dostop 13. julija 2011.

Korpus FidaPLUS: <http://fidaplus.net>. Dostop 13. julija 2011.

Korpus GOS: <http://www.korpus-gos.net>. Dostop 13. julija 2011.

Korpus Nova beseda: <http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html>. Dostop 13. julija 2011.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1994. Ljubljana: DZS.

SRŠEN, Janez, 1998. *Jezik naš vsakdanji.* Ljubljana: Gospodarski vestnik.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

– – (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Jože Volk
Slovensko ljudsko gledališče Celje
joze.volk79@gmail.com

Gledališki lektor v procesu nastajanja gledališke predstave

Gledališka predstava nastaja v več fazah. Za gledališkega lektorja sta pomembni predvsem dve večji enoti, in sicer faza, ki je posvečena jeziku in jo lahko imenujemo bralne vaje, ter faza, ki je posvečena govoru in ji lahko rečemo oblikovanje odrskega govora. Vmes je še več drugih faz, v katerih pa lektor ponavadi ne sodeluje – mizanscena, tehnične vaje, lučne, kostumske, koreografske vaje ... V pričujočem prispevku bom poskušal predstaviti vlogo in pomen gledališkega lektorja pri nastajanju gledališke predstave. Nekatere trditve bom podkrepil s primeri iz igre Knapi slikarji *Leeja Halla, ki »se je rodila« na premieri 13. maja 2011 v Slovenskem ljudskem gledališču Celje.*

1 Gledališka predstava nastaja v več fazah. Gledališki lektor sodeluje predvsem pri dveh večjih enotah, in sicer v fazi, ki je posvečena jeziku in jo lahko imenujemo bralne vaje, ter v fazi, ki je posvečena govoru in ji lahko rečemo oblikovanje odrskega govora. Vmes je še več drugih faz, v katere pa lektor ponavadi (razen če nima še kakšne druge funkcije) ne posega – mizanscena, tehnične vaje, lučne, kostumske, koreografske vaje ... Poleg vsega tega je treba pred začetkom (ali pa vzporedno z bralnimi vajami) urediti besedilo oz. tekst, ki bo osnova za študij dramske uprizoritve in bo do konca, vse dokler igra ne odide z odrskih desk, tako rekoč študijsko gradivo in opora za vse sodelujoče v nastajanju in življenju predstave.

2 Za gledališkega lektorja (in seveda za ostale sodelujoče) je tako pomembna tudi faza priprave besedila na govorno interpretacijo (Podbevšek 2007: 282). Velja izpostaviti, da je željam oziroma idejam režiserja, ki režira oziroma bo režiral gledališko predstavo, nujno prisluhniti že v času, preden se začnejo bralne vaje. Zelo pogosto je namreč prav režiser tisti (seveda v sodelovanju in s posvetom z dramaturgom in lektorjem), ki določi nekakšen koncept predstave. Tukaj velja izpostaviti še to, da je treba poseben poudarek posvetiti prevedenim besedilom (Fišer 2006: 69), saj prevajalec besedilo prevede mnogo prej in v času prevajanja navadno nima stikov z režiserjem in drugimi snovalci predstave. Potemtakem se lahko zgodi, kot se je na primer v Slovenskem ljudskem gledališču Celje v sezoni 2010/11 pri študiju drame *Knapi slikarji* Leeja Halla, da nastane že pred samimi bralnimi vajami, po nekajkratnem srečanju in sodelovanju

režiserja, dramaturginje in lektorja predstave, tako rekoč novo besedilo, ki približa ideje in zamisli ustvarjalcev predstave sami uprizoritvi. Poleg nujno potrebnih vsebinskih črt, ki se jih je lotila dramaturginja, je bilo treba v tem primeru besedilo jezikovno prestaviti v območje rudarskega naselja, ga položiti v usta rudarjem, knapom. To pomeni, da je bilo precej knjižnih besed, frazemov, skladenjskih vzorcev ..., ki so delovali papirnato, neživo, zamenjanih s sočnimi, verističnimi, živimi ... Tako je že pred samimi bralnimi vajami nastal nov tekst, imenovan uprizoritvena verzija, ki je bil skrajšan, jezikovnozvrstno določen. Igra med drugim namreč ponazarja trk dveh različnih svetov, tudi na jezikovnem področju – na eni strani preprosti, nešolani knapi, zobni tehnik, mladenič, ki govorijo vsak svoj preprost, narečno obarvan pogovorni jezik (rudarji so namreč na območje rudnika priseljeni in izvirajo z različnih koncev države, uporabljajo pa določene skupne izraze ali frazeme), na drugi profesor likovne umetnosti, slikar, premožna zbirateljica umetnin, ki se izražajo v visoki pogovorni, skorajda knjižni slovenščini z mnogimi »zguljenimi« frazami. Kadar so osebe iz različnega socialnega okolja, je namreč največkrat zelo primerno, da njihov izvor podpre tudi jezik. Če določen lik govori na odru narečje, je skoraj nujno, da je igralčev izvorni govor tisto narečje, drugače narečni govor kaj rad zveni umetno (Podbevšek 1998: 83).

3 Na bralnih vajah, ko se besedilo, ki bo uprizorjeno, natančno pregleda, prebere, analizira, večinoma sodelujejo igralci, režiserji, dramaturgi, lektorji. Vsi skupaj si prizadevajo, da bi ustvarili enovito in na odru učinkovito jezikovno-govorno podobo, zavedajo se, da sta jezik in govor eden izmed ustvarjalnih delov predstave. Zato je pomembno dobro sodelovanje med vsemi ustvarjalci predstave.

Prve bralne vaje so nekakšna jezikovna raziskava dramskega besedila, ki zajema vse jezikovne ravnine. Na glasoslovni ravni se npr. določi mesto naglasa (*naletél → nalêtel*), če ima beseda naglasno varianto (*sívo → sivó*), kvaliteta naglasa (*nikóli*), izgovorjava prevzetih besed (pri tem pogosto sodeluje tudi prevajalec besedila – Sutherland → [sátərlend], Nicholson → [níkəlson]), opozori se na težje izgovorljive sklope, prilikovanja sredi besed in na besedni meji ...

Stavčna fonetika je »za mizo« težje določljiva, saj lahko odrske okoliščine prinesejo drugačno pomensko členitev. Tako na bralnih vajah težje določimo mesta premorov, intonacijo, smiselne poudarke v povedi, še težje je z dolžino premorov, tempom, glasnostjo, barvo in registrom. Lektor pogosto izpostavi možnost, ki bi lahko obveljala ob določenih okoliščinah, vendar obenem poudari, da se te zvočne prvine lahko sorazmerno določijo šele v fazi odrskega oblikovanja govora, torej s pragmatično določitvijo izrekanja v konkretnem govornem položaju v prostoru (Podbevšek 1998: 83).

Če je dramsko besedilo zapisano v verzu, je treba ustvarjalcem predstaviti literarnoteoretske prvine, ki jih lahko uresničijo. Paziti je treba na to, da se metrum, rima, verzni prestopi ... uporabijo le kot estetska prvina in ne izzvenijo nenaravno in izumetničeno, poleg tega je treba ugotoviti, kdaj te prvine kršiti oziroma ignorirati zaradi večjega estetskega učinka.

Lektor se lahko v tej fazi po pomoč obrne na *SP*, *SSKJ* in slovnico. Tako so vsa navodila igralcem podkrepljena z argumenti. Po drugi strani že za mizo pogosto zaradi učinka ali (ne)živosti določene besede ali naglasa tudi lektor (čeprav bi po tradiciji moral paziti na zborno izreko v gledališču) namerno krši normo (Stanič 2006: 66) in se ravna po živi rabi (npr. *bólj*/*bòlj*, *ljubéč*/*-èč*, *spômniti*/*spómniti*, *pogój*/*-òj*).

Pogosto lektor na bralnih vajah igralcem pomaga premagovati njihove individualne govorne težave. Včasih je treba zamenjati vrstni red besed (npr. *to pa je nekaj drugega → to je pa nekaj drugega*), preizkusiti več intonacijskih lokov, črtati kakšno naslonko, zamenjati kakšno besedo

s sopomenko (npr. *vedno → zmeraj*, *šajtrga → karjola*). Vse to predvsem zato, da se igralcu izreka olajša in približa. Na tak način si igralec besedilo lažje zapomni, poleg tega pa besedilo hitreje in enostavneje ozavesti.

Na bralnih vajah se lektor ukvarja tudi s pomensko ravnjo jezika. Pomaga razjasniti nerazumljive besede (*C-šajba*, *šremer*, *cicka* ...), besedne zveze (*študentska rimska nagrada*), frazeologeme ali stavke. Lahko gre za zastarele besede – predvsem če gre za starejše delo ali prevod –, ki jih zamenja s sodobnejšimi, ali pa namenoma ostane pri arhaizmih, ker to prispeva na primer k humornosti v igri. Pojasniti je treba manj znane besede, zapletenejše metafore, nenavaden besedni red ... Če gre za prevod, je včasih treba nejasna mesta razčistiti s prevajalcem, včasih pa negotovost razreši kar režiser s svojo interpretacijo (segmenta) besedila.

4 Bralne vaje trajajo različno dolgo. To je odvisno od zahtevnosti in narave teksta, režiserjevega koncepta, igralcev in seveda od objektivnih težav v gledališču (zasedenost igralcev in preostale ekipe z drugimi predstavami, razpoložljivost odra oziroma prostora za vaje). Včasih igra že zaživi »za mizo« kot radijska igra, spet drugič se na odru, ko se že postavlja mizanscena, besedilo še vedno bere iz knjige. V vsakem primeru pa se zapisano besedilo počasi konkretizira v predstavo, v igralca, ki počasi, z drugimi prvinami (gibom, kostumi, plesom, sceno, lučjo, glasbo ...), prestopi v simultanost življenja na odru.

Na oblikovanje odrskega jezika v tem času zelo vpliva prostor. Igralec se znajde z besedilom na odru, v prostoru, ki določa določene spremembe v načinu govora (jakost glede na velikost scene, smer govora, tempo, ritem glede na dogajanje na odru ...). Na tak način se sinhronizira igralčev jezik z njegovim gibanjem, držo, mizansceno ... Jezik torej prehaja v govor, govor pa postopoma preide v odrski govor. Slednji je namreč eden gledaliških znakov in ni identičen vsakdanjemu govoru; lahko je le takšen, »kot da bi bil vsakdanji«, ker je vse dogajanje na odru v vsakem primeru le fiktivno, iluzijsko, navidez resnično. Igralec posodi glas in telo literarnemu liku, obenem pa skozi lik proseva igralčeva osebnost, med drugim tudi zavedanje tega, da je kot igralec s celim telesom in seveda tudi z govorom izpostavljen javnosti, občinstvu. To pomeni, da zavestno skrbi za ustrezno izreko, glasnost, razumljivost, pomensko členjenje. Poleg tega skuša izkoristiti še možnost nebesednega izražanja (mimiko, geste, gib telesa). Na tem mestu je pomembna lektorjeva uzaveščenost, da je igralčev govor le eno od gledaliških sredstev, zato mora biti usklajen z drugimi – s kostumi, sceno, glasbo, osvetljavo, masko ... Poleg tega je od vsake posamezne predstave odvisno, ali je odrski govor izpostavljena gledališka prvina in je npr. scenskega dogajanja zelo malo, ali pa jezik predstavlja bolj nepomembno oziroma postransko izrazilo (včasih nastopa le kot vizualna prvina, torej le kot govor telesa) in je pomembnejše npr. scensko dogajanje.

Gledališki lektor se v fazi, ko dogajanje na odru že nekako steče, posveča predvsem celostni govorni podobi predstave. Seveda so potrebni še posamezni jezikovni (tehnični) napotki npr. v zvezi z razmislekom o smiselnem poudarku na določeni besedi (npr. *Saj to* je *umetnostna vzgoja*. → *Saj* to *je umetnostna vzgoja*), besedni zvezi, stavčni intonaciji, registru, tempu ... Lektor preverja tudi zvočno podobo jezikovne podobe z bralnih vaj – naglase, premene, težje izgovorljive sklope, slišnost, razumljivost ... Pomaga z nasveti igralcem pri neustrezni artikulaciji oz. uporabi govoril (stiskanje grla, nepravilen vdih, previsok ali prenizek register) in posledično opozori na nerazumljivost in pogosto nepotreben napor govorca. Včasih mora lektor preveriti ujemanje zapisanega in dejanskega govorjenega besedila (predvsem takrat, ko je besedilo na bralnih vajah dokončno »fiksirano«), saj pogosto zaradi »improvizacij« pride do nepravilnih skladenjskih struktur, slovničnih napak (*Zavedati se morate samo* to ... → *Zavedati*

se morate samo tega ...; združitev dveh različnih struktur – *lotiti se nečesa* in *poskusiti nekaj*: *Kaj če bi se* lotili nekaj *nevtralnega*?) ipd. Poleg tega lahko spreminjanje besedila zmede soigralce, ki zaradi tega ne najdejo iztočnice za nadaljevanje igre. Na tak način nastajajo v uprizoritvi nepotrebni in vsebinsko neustrezni premori, igralca, ki sicer besedilo zna, lahko iskanje ustrezne besede – iztočnice – precej utrudi in vrže iz tira. Zato je lektor pozoren na usmerjenost igralčevega govora in seveda tudi na aktivno medsebojno poslušanje soigralcev. Najlažje je, ko igralci besedilo uzavestijo, najdejo pravo stanje, občutje, čustvo, s tem pa je komunikacija na odru bolj sproščena, pristna in spontana. Besedilo lahko na tak način dobro »steče« in odrski govor se s tem približa vsakdanjemu govoru. Igralci so tako bolj gotovi, samozavestni in lahko dramski lik (seveda ne le jezikovno) izpilijo do potankosti.

5 Faza oblikovanja odrskega jezika se postopoma končuje z glavnimi vajami (progoni), na katerih so mogoči še manjši popravki, vendar bližje je premiera, manj je možnosti, da bi se kakšne drobne govorne pomanjkljivosti še popravile. Tako se ponavadi lektor sprijazni s podobo, kakršna je, in spozna, da morebitni popravki niti ne bi zelo vplivali na govorno kaj šele celostno podobo igre. Igra se s premiero rodi, vsaka ponovitev je edinstvena, je unikat, je živ kulturni dogodek. Vsaka vnovična ponovitev prinese kaj novega, mogoče kaj izgubi, odvisno od igralcev (in njihove sposobnosti za improvizacijo), narave predstave, občinstva ... Predstava živi po svoje, živi svoje življenje, lektor jo lahko gleda le še kot gledalec, pomešan med občinstvom, in jo dokončno užije. Na zadnji ponovitvi igra z zadnjim aplavzom odide, konča svoje življenje, s tem pa se kdo ve kje izgubi tudi lektorjevo delo.

VIRI IN LITERATURA

FIŠER, Srečko, 2006: Substandardna govorica: življenje, papir oder. Katarina Podbevšek in Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru 2*. *Zbornik.* Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 69–77.

HALL, Lee, 2010: *Knapi slikarji*. Celje: Slovensko ljudsko gledališče Celje.

PODBEVŠEK, Katja, 1998: Lektoriranje govorjenega (gledališkega) besedila. *Jezik in slovstvo* 43/3. 79–88.

– –, 2007: *Govorna interpretacija literarnih besedil v pedagoški in umetniški praksi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 11).

STANIČ, Tatjana, 2006: V primežu norme. Katarina Podbevšek in Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru 2*. *Zbornik.* Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 65–68.

Jože Repar Lakovič
Škofljica
joza.lakovic@guest.arnes.si

Lektorska zbornica in lektorska licenca

Lektorsko društvo Slovenije želi urediti področje lektoriranja z ustanovitvijo lektorske zbornice in uvedbo lektorske licence. Ker samo nima pristojnosti niti denarja za izpeljavo vseh postopkov, se želi povezati z ustreznimi ustanovami (Inštitutom za slovenski jezik, Filozofsko fakulteto, Službo za slovenski jezik pri MK).

1 Uvod

Lektorsko društvo Slovenije je nepridobitna organizacija, ki deluje samo s prihodki od članarin, vsi člani pa delamo prostovoljno. Organiziramo predavanja za člane in razna druga srečanja, zato nimamo denarja, da bi lahko sami izpeljali vse potrebne postopke za ustanovitev lektorske zbornice. Lektorsko društvo poskuša že več let rešiti vedno hujše težave v zvezi z ureditvijo lektorskega poklica, zato obiskujemo ustanove, za katere menimo, da so pristojne za svetovanje in pomoč pri organizaciji. Urediti bi morali status lektorja, ustanoviti lektorsko zbornico in uvesti licenco.

2 Stanje na področju lektoriranja

2.1 Stanje na lektorskem področju je vedno bolj neurejeno. Slovenija je preplavljena z lektorji. Najpogosteje najdemo:

- lektorje z izobrazbo in izkušnjami (univerzitetna izobrazba slovenistične smeri);
- študente lektorje za 3 evre na uro (lahko so študenti nižjih letnikov);
- priložnostne lektorje brez ustrezne formalne izobrazbe, ampak z »občutkom za jezik«.

2.2 Naročniki izsiljujejo lektorje na razne načine. Zahtevajo hitro in poceni delovno silo, sankcij za slabo opravljeno delo ni, pogosto lektorji niso podpisani pod lektoriranim delom, zato tudi ne odgovarjajo za napake. Samozaposleni lektorji oz. samostojni podjetniki ne morejo več preživeti s svojim delom.

2.3 Založbe same določajo ceno, sploh se ne pogajajo, nekatere gredo celo tako daleč, da ponudijo za lektoriranje avtorske pole 19 evrov. Drugi pa »porabijo« prevajalca še za lektorja. Tako vse deluje po načelu »vzemi ali pusti«, v čim krajšem času naredi čim več za čim manj denarja! Ker nas je preveč, je vedno nekdo, ki bo prevzel delo za manj kot evro za eno stran in ga površno, nestrokovno opravil. Prav to nelojalno konkurenco bi radi preprečili z uvedbo licence.

2.4 Delo na črno znižuje cene lektorskih storitev, niža kakovost lektorskega dela in prevzema delo lektorjem z urejenim statusom in profesionalnim odnosom do dela.

3 PREDLOGI ZA REŠITEV

3.1 Lektorska licenca. Filozofska fakulteta nima pristojnosti, Služba za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo (do prejšnjega meseca je bil še Sektor), ki ga obiskujemo že od leta 2005, pa nas načelno podpira. 4. septembra 2008 je bil na pobudo Državnega sveta Republike Slovenije posvet Zaščita avtorskih pravic pisateljev, prevajalcev, lektorjev in drugih ustvarjalcev na področju leposlovja in humanistike (dlje od posveta do danes nismo prišli). Stališče Lektorskega društva Slovenije je bilo in je še vedno:

- uvedba licence;
- ostrejši inšpekcijski nadzor, ki ga zdaj sploh ni;
- spodnja, še sprejemljiva meja višine avtorskega honorarja.

3.2 Skrb za strokovnost lektorjev. Za pridobitev lektorske licence pa bi moral lektor poleg formalne izobrazbe (ustrezne univerzitetne izobrazbe slovenistične smeri) izpolnjevati še določene pogoje. Predlagamo:

- dodatno izobraževanje in usposabljanje lektorjev s preizkusom znanja (Inštitut za slovenski jezik, Filozofska fakulteta, Služba za slovenski jezik?);
- občasno preverjanje znanja za podaljšanje licence (po dogovoru: vsako leto?);
- nadzor nad lektorskim delom (Služba za slovenski jezik?).

Lektorsko društvo Slovenije je pripravljeno delati in prevzeti nekatere povezovalne naloge, vendar brez vrhunskih strokovnjakov že navedenih ustanov in brez pravne podpore nimamo nobene možnosti za ureditev nevzdržnih razmer.

Andreja Bizjak
Maribor
andreja.bizjak1@gmail.com

Vpliv profesionalizacije lektorske stroke na slovensko jezikovno kulturo*

S pomočjo obsežne anketne raziskave med lektorji in naročniki lektorskih storitev sem preverjala statusno urejenost lektorske stroke na slovenskih tleh in ustreznost domneve, da neurejen status lektorjev zavira razvoj slovenske jezikovne kulture. Zanimalo me je, kako bi profesionalizacija lektoriranja vplivala na lektorje in njihove naročnike, avtorje in širšo slovensko javnost. Z analizo anketnih rezultatov sem skušala podati smernice glede institucionalizacije lektorske prakse, za katero se zavzema visok delež anketirancev. Ker naj bi bilo lektoriranje kot sprotno popravljanje besedil le začasna in kratkoročna rešitev, ki ne pripomore k učinkovitemu dvigu pismenosti uporabnikov knjižnega jezika − anketni rezultati potrjujejo, da raven slovenske jezikovne kulture pada −, predlagam njegovo postopno prestrukturiranje v institucijo jezikovnega svetovanja.

Status slovenskih lektorjev je v trenutnih razmerah popolnoma neurejen, saj razen prostovoljnega lektorskega društva, v katerega je glede na anketne rezultate včlanjenih le okoli 15 odstotkov lektorjev, ni nobene institucionalne organizacije, ki bi lektorski stroki zagotavljala ekskluzivne stanovske pravice ter jih ščitila in povezovala, kar navaja tudi več kot 77 odstotkov lektorjev in 44 odstotkov naročnikov. Lektorji pogrešajo več medsebojnega sodelovanja, ki bi jim nudilo možnosti vseživljenjskega izobraževanja, jim dajalo občutek pripadnosti ter omogočalo izstop iz sveta senc in individualnosti.

Neurejen status lektorske stroke zavira razvoj slovenske jezikovne kulture, saj brez kakršnega koli nadzora s strani slovenske jezikovne politike in strokovnega preverjanja posameznikov, ki se ukvarjajo z dejavnostjo lektoriranja, ti brez prevzema odgovornosti vplivajo na knjižnojezikovni razvoj. T. Verovnik (2002: 101–102) opozarja, da preko sprotnega popravljanja javnih besedil lektorska stroka nedvomno vpliva na (pre)oblikovanje aktualne knjižnojezikovne norme, saj posamezne jezikovnorazvojne težnje napačno prepoznava kot odklone od jezikovne norme, s čimer delno usmerja knjižnojezikovni razvoj in njegovo kodifikacijo. Posamezni lektorji vztrajno zamenjujejo v rabi že povsem ustaljene, uveljavljene in polno

* Prispevek je povzetek magistrskega dela avtorice Andreje Bizjak *Vpliv profesionalizacije lektorske stroke na slovensko jezikovno kulturo* (2010). Za podrobnejše in dodatne rezultate avtoričine anketne raziskave in njihovo interpretativno analizo glej navedeno publikacijo.

funkcionalne lekseme, pri čemer ne upoštevajo njihove pomenske diferenciacije, s tem pa izkrivljajo aktualno podobo knjižne slovenščine in jo siromašijo.

Da je trenutni položaj lektorske stroke treba urediti čim prej, potrjuje med drugim velik odziv anketirancev, saj se je v anonimno spletno raziskavo prostovoljno vključilo več kot 120 lektorjev in 70 naročnikov, pretežno urednikov. Uvedba lektorske licence, pogoj za pridobitev katere bi bil uspešno opravljen strokovni lektorski izpit, bi lektorjem omogočila, da se zaščitijo pred nelojalno konkurenco, si zagotovijo honorar, primeren stopnji izobrazbe in zahtevnosti dela, s strokovnejšim delovanjem pa bi postopoma dvigali ugled lektorskemu poklicu. Z uvedbo lektorske licence se strinja 60 odstotkov lektorjev in več kot 54 odstotkov naročnikov, ki menijo, da je licenca za ureditev statusa lektorske stroke − preprečevanje nestrokovne in nelojalne konkurence ter višanje ugleda −, nujna oz. koristna, za njeno pridobitev pa bi se glede na rezultate anketne raziskave odločilo 70 odstotkov lektorjev. Večja stanovska organiziranost bi stroki nadalje omogočila bolj usklajeno in artikulirano izražanje interesov, za uresničitev katerih bi si morali prizadevati, npr. pravica do upravičene zavrnitve površnih besedil, ki zaradi neskladja z jezikovno normo zahtevajo tako rekoč pisanje na novo, in pravica do zavrnitve dela pod prevelikimi časovnimi pritiski, ki povzročajo stresno delovno okolje.

Kot se strinjajo tudi naročniki, ki bi lektorjem z licenco prednostno ponudili zaposlitev v več kot 55 odstotkov, dodatnih 12 odstotkov pa bi licenciranim lektorjem bilo pripravljenih celo dodatno zvišati honorar, bi profesionalizacija imela pozitivne učinke tudi za delodajalce, saj bi jim olajšala izbiro najprimernejšega lektorja. Vendar pa bi lektorska licenca morala biti zagotovilo za ustrezen nivo lektorjevega teoretskega znanja, strokovne usposobljenosti, odgovornosti in razgledanosti. Menim tudi, da bi lektor z licenco moral biti ob besedilu, ki ga je jezikovno uredil, dosledno naveden, s čimer bi izstopil iz sveta anonimnosti, avtor pa bi natančno vedel, kdo vse je sodeloval pri urejanju besedila in na koga naj se obrne, če ima kakšno jezikovno vprašanje ali pripombo. Z navedbo lektorjevega imena, s katero se strinja polovica anketiranih lektorjev in več kot 68 odstotkov naročnikov, bi tudi širša javnost imela možnost uvida v nastajanje besedila, ustvarila bi si lahko mnenje o posameznih lektorjih, transparentno pa bi postalo tudi, katero besedilo je lektorirano in katero ne oz. kako kakovostno je lektor opravil svoje delo.

Razmisleka vreden je predlog anketirancev, ki kot najprimernejšo ustanovo za izvajanje strokovnega lektorskega izpita in izdajanje lektorske licence predlagajo novoustanovljeno komisijo, sestavljeno tako iz teoretikov kot praktikov, to je predstavnikov ključnih slovenističnih raziskovalnih centrov (oddelki za slovenistiko slovenskih fakultet, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU itd.) in predstavnikov uveljavljenih in izkušenih lektorjev praktikov. Lektorska stroka se mora vsekakor organizirati na institucionalni ravni − 50 odstotkov lektorjev in več kot 44 odstotkov naročnikov predlaga lektorsko zbornico z neobveznim članstvom −, si zagotoviti formalni status s pomočjo aktivne slovenske jezikovne politike, licenca pa naj pozitivno »diskriminira« licencirane lektorje, kot je predlagal eden od anketirancev (npr. manjši davek pri honorarjih), in jim zagotavlja določene ekskluzivne pravice, kot je to značilno za večino drugih strok.

Nadalje je treba izpostaviti, da je lektoriranje kot sprotno popravljanje besedil v današnjem pomenu in obsegu po mnenju več kot 45 odstotkov lektorjev in 35 odstotkov naročnikov le začasna in kratkoročna rešitev, ki ne pripomore dovolj učinkovito k dvigu pismenosti uporabnikov knjižnojezikovne slovenščine. Slednje potrjuje tudi visok delež anketirancev − več kot 65 odstotkov lektorjev in 70 odstotkov naročnikov −, ki meni, da raven slovenske jezikovne kulture pada. Lektorji prepogosto nastopajo v vlogi bergle, na katero se opirajo površni in jezikovno

neustrezno izobraženi avtorji, ki jim lektoriranje pomeni predvsem potuho, zaradi katere si ne prizadevajo svojega jezikovnega znanja poglobiti in razširiti.

Zato predlagam postopno prestrukturiranje lektoriranja v institucijo jezikovnega svetovanja, ki bi jo prav tako bilo treba profesionalizirati in za opravljanje storitev jezikovnega svetovanja pridobiti ustrezno licenco. Jezikovni svetovalci bi avtorjem svetovali predvsem pri zahtevnejših jezikovnih vprašanjih in dilemah, za razreševanje katerih pisci niso ustrezno usposobljeni, jih opozarjali na ponavljajoče se individualne napake in jim argumentirano predstavili popravke, medtem ko bi bila končna podoba besedil v celoti avtorjeva odgovornost, saj bi besedilo ponovno pregledali in ustrezno popravili sami. Verjamem, da bi takšen način sodelovanja med avtorjem in jezikovnim svetovalcem dolgoročno ugodneje vplival na dvig slovenske jezikovne kulture, čeprav se s tem strinja le okoli 20 odstotkov lektorjev in 22 odstotkov naročnikov, medtem ko 29 odstotkov lektorjev in 27 odstotkov naročnikov ostaja neopredeljenih.

Predvidevam, da bi avtorji postopoma postali pozornejši na jezikovno podobo besedil, za katero bi morali v celoti prevzeti odgovornost − slednjo danes udobno prelagajo na lektorje −, hkrati pa mnogo bolj motivirani za strokovno pomoč jezikovnih svetovalcev. Jezikovni svetovalec bi individualno svetoval več avtorjem, za katere bi pripravljal tudi strokovne seminarje in retorične vaje, spodbujal njihov jezikovni razvoj ter jim pomagal odpravljati jezikovno neznanje. S tem bi javni jezik končno postajal odraz dejanskih jezikovnorazvojnih teženj in aktualne jezikovne norme in ne posameznih (nenapisanih) lektorskih teženj in preferenc, ki uniformirajo jezik.

Literatura

BIZJAK, Andreja, 2010: *Vpliv profesionalizacije lektorske stroke na slovensko jezikovno kulturo. Magistrsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

VEROVNIK, Tina, 2002: *Dinamika knjižnojezikovne norme. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Iz slovanske slavistike

Niko Jež
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
nikolaj.jez@guest.arnes.si

Czesław Miłosz – pričevalec stoletja in njegov odmev pri Slovencih

Za Miłoszev vstop v slovensko literarno zavest je značilno, da sta njegova pesniška beseda in refleksija prihajali po dveh tirih – iz Poljske in z Zahoda. Očitno je, da je prva recepcija vezana na kontekst slovenskega zanimanja za poljsko poezijo v petdesetih letih in se je nadaljevala od osemdesetih let naprej, spoznavanje njegove misli in percipiranje njegove osebnosti v devetdesetih letih, značilno predvsem za srednjo generacijo slovenskih pesnikov, pa ga je aktualiziralo in izpeljevalo iz recepcije in vloge, kakršno je igral na ameriški literarni sceni. Zdi se, da v tem kontekstu Miłosz ni bil zmeraj identificiran kot poljski pesnik.

1 Miłosza je v slovensko prevodno literaturo prvi uvedel pesnik in prevajalec Lojze Krakar, ki se je po enoletnem študijskem bivanju na Poljskem vrnil domov s pripravljenim izborom reprezentančnih besedil poljske poezije 20. stol. Pri konceptu antologije sta sicer sodelovala kritika, esejista in prevajalca Ryszard Matuszewski in Zygmunt Stoberski, a soditi je mogoče, da je bila pri izboru besedil najpomembnejša vloga prevajalca. Sodelovanje poljskih kritikov je zagotavljalo predvsem reprezentančnost izbranih avtorjev, a za izbor besedil ni brez pomena, da je bil Matuszewski kot znan literarni kritik tudi poznavalec Miłoszeve poezije. V antologijo so bile vključene tri pesmi iz Miłoszeve prve povojne zbirke *Ocalenie* (1945). Zdi se, da so motivno in tematsko ustrezale slovenskemu duhovnemu razpoloženju konec petdesetih let, našli pa bi tudi vzporednice z izvirno ustvarjalnostjo prevajalca Krakarja. *Campo di Fiori, V kavarni* in *V Varšavi* so v poljski kritiki sprožile različne odzive in imele dolgotrajni odmev.[1] V njih se Miłosz kot pesnik, ki ima za sabo apokaliptično izkušnjo, sprašuje o spominu, pozabi, vrednotah človeške družbe ter vlogi poezije, to pa so bile aktualne teme v slovenski pesniški ustvarjalnosti konec petdesetih let.

V času prve objave svoje poezije v Sloveniji se je pesnik znašel na življenjski prelomnici, ki se je odražala v njegovem ustvarjanju, obenem pa postavila njegovo delo na Poljskem v posebej zaznamovan položaj. Čeprav so posamezniki v Sloveniji v šestdesetih in sedemdesetih letih spremljali njegovo ustvarjalnost in publikacije v emigraciji, vendarle ni prišlo do objav novih prevodov, zato je v tem obdobju za Slovence ostajal neznan Miłoszev pesniški razvoj po

[1] Krakarjev prevod pesmi *V Varšavi,* ki je leta 1959 izšel v reviji *Naša sodobnost*, je prva objava Miłosza v slovenskem jeziku.

zbirki *Ocalenie* (Odrešitev, 1945). S tem je ostala skrita tudi kontinuiteta njegovih pesniških iskanj, v katerih je prihajala do izraza njegova distanca do povojne družbene stvarnosti in do tokov sočasne poezije, kot jo predstavlja lirski subjekt zlasti v obeh »traktatih« (*Traktat moralny*, 1953, *Traktat poetycki*, 1957), ki sta sledila cikloma *Svet* in *Glasovi ubogih ljudi*.

Morebiti so bile v Sloveniji poznejše prevajalske variacije in mestoma prevajalske polemike posledica dejstva, da v obdobju Miłoszevega pesniškega razvoja v šestdesetih in sedemdesetih letih, torej zlasti od zbirke *Król Popiel i inne wiersze* (Kralj Popiel in druge pesmi, 1962) prek *Gucio zaczarowany* (Začarni Gusti, 1965), *Miasto bez imienia* (Mesto brez imena, 1969) do *Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada* (Koder sonce vzhaja in kamor zahaja, 1974) in *Hymnu o Perle* (Himna o Biseru, 1982), v slovenskem literarnem prostoru ni prišlo do novih prevodnih objav. Obenem pa je razumljivo, da je bilo treba nobelovca v letu 1980 predstaviti celoviteje in v razvojnem prerezu. To sta storila urednik zbirke *Nobelovci* Janko Moder in prevajalka Katarina Šalamun - Biedrzycka, ki sta leta 1981 v knjižnem izboru izdala *Dolino Isse, Deželo Ulro* in petnajst pesmi od prve zbirke *Tri zime* (1936) do *Čarobne gore* s konca sedemdesetih let.

V naslednjem desetletju pa se dokaj kontinuirano pojavljajo revijalne objave njegovih starejših in sočasnih pesniških besedil in esejistike. V tem času pride do več prevodnih različic posameznih pesmi in do novega, celovitejšega izbora njegove poezije. Zbirka *Somrak in svit* (1987), ki jo je uredil in zanjo večji del pesmi prevedel Tone Pretnar, je predstavila Miłoszevo poezijo v izboru iz pesnikovih razvojnih faz od začetka do konca sedemdesetih let.

Literarna publicistika je ob slovenskih prevodih do konca osemdesetih let oblikovala pesnikovo podobo in njegovo lirsko izpoved v kontekstu apokaliptičnega katastrofizma in pesniškega modernizma, njegove vrednote pa utemeljevala v pesnikovih »humanističnih stališčih«. V skladu z razpoloženjem slovenske lirike začetka šestdesetih let je bila njegova poezija razumljena v kontekstu širše vizije ogroženega subjekta. Distanca in avtoironija pa sta kazali na individualno reakcijo kot izraz lastne izkušnje in življenjske orientacije, ki postaja moralna poslanica pričevalca. Pričevalec je pesnik, ki se upira zgodovini, ki zaznava in diagnosticira svojo zavezanost zgodovini in se nanjo odziva. Predvsem v tem problemskem sklopu je Miłoszeva poezija korespondirala s sočasno slovensko poezijo šestdesetih let. Če je bila na Slovenskem v tem obdobju v zvezi z Miłoszevim lirskim subjektom v ospredju predvsem generalizirana individualna izkušnja z zgodovino, pa je ostala manj opažena njegova individualna poetika, izhajajoča iz konkretnosti in vzpostavljajoča osebno distanco do stvarnosti in konvencij s pomočjo ironije in avtoironije (prim. Fiut 1993: 273). Manj so prišle v zavest pesniške inovacije, s katerimi je Miłosz v drugi polovici petdesetih let obnavljal pesniški jezik v odnosu do tradicije predvojne avantgarde in simbolizma kot tudi staffovskega stoicizma in skamandritskega izročila. Njegov odmik od poetoloških vprašanj v stilizacije in dikcijo »pesniškega traktata« je bil izraz zavestnega zavračanja t. i. »metafizike forme«, na katero je prisegala retorika avantgarde (*Prywatne obowiązki,* Zasebne dolžnosti). Njegova misel, naj bo »pesniška govorica čim bolj preprosta« in približana vsakdanjemu jeziku, je zelo konkretna, pesniški jezik naj službi sporazumevanju in »naj ne trpinči z vzvišenimi mukami niti avtorja niti bralca« (*Ars poetica?*) (prim. Miłosz 2008: 229).

Deset let pozneje se v slovenskem prevajanju Miłosza začne novo obdobje, opazne so kontinuirane objave njegove novejše pesniške in esejistične ustvarjalnosti. V tej fazi je Miłosz predstavljen celoviteje kot sodobnik, ki s svojo poezijo nenehno korespondira z resničnostjo. Med drugim mu je daljši esej posvetil pesnik Primož Čučnik (1999), ki predstavlja mlajšo generacijo pesnikov, ki je Miłosza dojemala drugače od predhodnih slovenskih prevajalcev in tudi predhodne generacije pesnikov. Njegovo vlogo je videl predvsem v intelektualnem uporu

poezije *proti svetu* in obenem upor proti »poeziji, ki sama nima in noče imeti ničesar več skupnega s svetom« (Čučnik 1999: 97).

Za oblikovanje pesnikove popolnejše podobe pa so pomembni predvsem knjižni prevodi proze, pesniške proze in esejev, ki so izhajali od devetdesetih let naprej in jih sklene obsežen izbor iz poezije z naslovom *Zvonovi pozimi* (2008), obsegajoč vse dotedanje prevode z dodanimi novimi prevodi iz domala vseh zbirk. Načrtni in ambiciozni knjižni izbor, ki ga je kot urednica in soprevajalka pripravila Jana Unuk, je skušal Miłosza prikazati v vsej njegovi osebnostni in razvojni raznolikosti, vendarle s poudarkom na specifikah, ki se kažejo v razmerju pesnika do resničnosti, temeljnih bivanjskih vprašanj in poetike. Večja navzočnost njegovih del v slovenskem kulturnem prostoru je doživela tudi več odmevov v kritiških refleksijah in publicistiki. Izbor esejev in odlomkov iz daljših esejistično-refleksivnih besedil (*Zasužnjeni um, Rodna Evropa*) je ob izidu (*Življenje na otokih,* 1997) izpopolnil pesnikovo podobo v okviru osrednjih tem, kot jih je razvijal od časov okupacije do eseja *Życie na wyspach* iz leta izida prevoda. Premišljeno zasnovan izbor je na eni strani predstavil raznorodno tematiko Miłoszeve esejistike od domovinsko-litovske tematike prek politične do filozofskih, verskih in poetoloških esejev, na drugi strani pa osvetlil avtorjevo obravnavanje trajnih in temeljnih vprašanj v zvezi z razmerjem do časa in prostora.

2 Vprašanje za nadaljnje raziskave je, kako se citati iz Miłoszevih pesniških besedil pojavljajo v kontekstu pesniške ustvarjalnosti na Slovenskem, kar je posebej opazno v devetdesetih letih (prim. Barbič 2010). Reminiscence se pojavljajo na različne načine, kot moto, citat ali aluzija, kjer besedna zveza dobi razširjeno konotacijo in filozofski kontekst, opredeljen v okviru Miłoszevega pesniškega »videnja«. Nekaj najopaznejših primerov je mogoče najti v več zbirkah Uroša Zupana (prim. Zupan 1991, 1993, 2002 in 2006) in v pesniškem prvencu Primoža Čučnika (Čučnik 1999).

Pri pesniku srednje generacije Urošu Zupanu je v njegovi drugi zbirki *Reka* (1993) na izpostavljenem mestu kot moto naveden citat iz Miłoszeve pesmi *Czytając Japońskiego poetę Issa* (Pri branju japonskega pesnika Issa; zbirka *Himna o Biseru*, 1982):

> Widzieć i nie mówić:
> tak się zapomina.
> Co jest wymówione wzmacnia się.
> Co nie jest wymówione zmierza do nieistnienia.

Zupan je s citatom (v angleški različici) tematsko navezal na Miłoszevo refleksijo o jeziku, ki je orodje človeškega spomina:

> Nigdy nie zapominaj:
> chozdimy nad piekłem
> oglądając kwiaty.
> (Miłosz 1982: 29.)

Ker je Zupanovo spraševanje o fenomenu pesniškega jezika kot poti do samospoznanja osrednja teme zbirke, kaže izbira mota iz Miłoszeve pesmi na pomembno pomensko konotacijsko polje, ki ga je treba razumeti v kontekstu Miłoszeve refleksije o spominu in obstoju v jeziku, izpovedane v *Himni o Biseru* ob koncu sedemdesetih let. To potrjuje tudi Zupanova

naslednja zbirka *Odpiranje delte* (1995), v kateri je mogoče najti več navezav na isto zbirko in tudi zgodnejšo Miłoszevo poezijo. V njegovih prvih zbirkah je nasploh izpostavljen motiv človeškega spomina. Glede na Zupanovo pesniško biografijo je na tem mestu mogoče sklepati, da je pesnik Miłoszevo poezijo spoznaval v kontekstu ameriške poezije in ameriške recepcije poljskega nobelovca. Uvodni citat v pesem *Avtobiografija* (zbirka *Odpiranje delte*, 1995), vzet iz pesmi *Zvonovi pozimi,* je naveden v angleški različici.

Citirani odlomek je dokaj ključnega pomena za pesnikovo spraševanje o času in bivanju, saj citat aktualizira pojem *apokatastaze* kot pesnikove vizije vrnitve v prvotno stanje, ko ne bo več dimenzije časa (prim. Fiut 1993: 110–114). Miłoszeva sentenca v tej pesmi je bistveni člen pesnikovega spraševanja o sebi in lastni resničnosti, ki ne pozna svoje istovetnosti.

> Vendar spadam med te, ki verjamejo v *apokatastasis.*
> Ta beseda obljublja povratno gibanje,
> ne to, ki je zamrlo v *katastasis*,
> in se pojavlja v Apostolskih delih, 3, 12.
>
> Pomeni: ponovno vzpostavo. Tako so verjeli sveti Gregor iz Nise,
> Johannes Scotus Eriugena, Ruysbroeck in William Blake.
>
> Vsaka stvar ima torej zame dvojno trajanje.
> In v času in takrat, ko časa ne bo več.
> (Prev. K. Šalamun - Biedrzycka, Miłosz 2008: 265–267.)

V zbirki *Nafta* (2002) pa se v pesmi *Zmedena pesem s petnajstletno zamudo* Miłoszevo ime pojavi kot značilna osebnost in individualna pesniška drža v družbi srednjeevropskih ustvarjalcev (Kafka, Celan, Rilke, Kiš, Hrabal, Kocbek), opredeljenih glede na njihov življenjski položaj, ki pri vsakem odslikava značilno tematiko oz. življenjsko usodo:

> Kocbek se guga med ekstazo in politiko.
> Prva ga dviguje, druga tepta.
> Miłosz je že izven zemljevida,
> sanja galebe in morsko meglo,
> do vratu je zabit v Kalifornijo, možgane ima nad dolino Isse.
> Nič presenetljivega. Nobene fantastike.
> Ta žanr si je podredila resničnost.
> (Zupan 2002: 28.)

V naslednji zbirki *Jesensko listje* (2006) Zupan v istoimenski pesmi navezuje na Miłoszevo osebnost eksplicitno, nato pa v temeljno besedilo vkomponira Miłoszeve verze iz *Himne o biseru*:

> [...] *Smeh*
> *podaljšuje življenje. Pred nekaj dnevi sem v San Francisco*
> *Chroniclu bral, da je umrl Miłosz. Ni mi bilo do smeha. Stari profesor,*
> *ki sem ga želel spoznati. Štrleče, nasršene obrvi velike*
> *pameti in pogled, ki naj bi mu bile dostopne jasnost in globine. Leta*
> *dolgo je živel na* Čarobni gori. *Pasje vroči oktobri, hladni juliji*

in drevje, ki cveti v februarju. Nisem izbral Kalifornije.
Bila mi je dana. *Kot tudi vse drugi, v sanjah. Niti, ki jih vleče*
um. Dnevi za spomine in odhode. Nakopičena zgodnjejesenska
svetloba v odprtih knjigah poezije. Nikoli jih nisem bral
drugače. Glasba, ki govori, da je za tem svetom še en svet
in za njim še en svet in tako v nedogled.

Sklicevanje na Miłoszevo doživljanje kot lastno referenco je razvidno v nadaljevanju Zupanove »poeme«, v kateri beleži miselni tok in vzporedno spreminjajoče se bivanjske položaje in nanje vezane podobe: »*Ponoven sprehod skozi* Galerijo ogledal.« Izpoved se tesno prepleta z Miłoszevim lirskim subjektom iz cikla *Posebni zvezek*, kot da bi šlo za poistovetenje subjekta ob skupnem doživljanju časa in prostora.

Na Miłoszevo poezijo v izpostavljenih motivih navezuje pesnik mlajše generacije Primož Čučnik, ki se je z Miłoszevo poezijo seznanjal v izvirniku. Že naslov prve Čučnikove pesniške zbirke *Dve zimi* (1999) je očitna aluzija na Miłoszevo zbirko *Tri zime* iz leta 1936, kot moto v celotno zbirko pa služi citat v izvirniku iz znane pesmi *Ljubezen* (zbirka *Odrešitev*, 1945):

To nic, że czasem nie wie czemu służyć:
Nie ten najlepiej służy, kto rozumie.[2]

Sentenca iz Miłoszeve pesmi je vključena kot monološko razvijanje teme o razumevanju lastnih elementarnih čustev, ki prihajajo iz njegove zavesti kot lirskemu subjektu samemu nerazumljivo čustvo. Na podoben način je v Čučnikovi pesmi *Ko sem prejel razglednico iz San Galgana* vpleten motiv iz Miłoszeve pesmi *Campo di Fiori*, *Dialog s C. Miloszem* pa je Čučnikovo lirično preigravanje motiva ustvarjalnosti v službi spomina, ki pristaja na »nekakšen red in nekakšno lepoto«, kar je nedorečena navezava na sklepni verz Miłoszeve pesmi *Moja wierna mowo:*

Więc będę dalej stawiać przed tobą miseczki z kolorami
jasnymi i czystymi jeżeli to możliwe,
bo w nieszczęściu potrzebny jakiś ład czy piękno.

3 Miłoszeva ustvarjalnost je danes razmeroma dobro predstavljena slovenskemu bralcu. V prispevku je poleg dinamike slovenskega prevajanja poljskega nobelovca prikazanih nekaj najočitnejših navezav na njegovo poezijo pri srednji in mlajši generaciji pesnikov, za prikaz recepcije in vloge njegove poezije, pa tudi esejistike in proze med starejšimi generacijami bo potrebna posebna raziskava.[3] Odsotnost slovenskih prevodov njegove poezije v šestdesetih in sedemdesetih letih je nadoknadilo načrtno antološko izbiranje besedil iz zaporednih pesnikovih razvojnih faz, pri čemer je bila po uvodnem katastrofizmu večja pozornost namenjena predvsem individualnim realizacijam modernističnega lirskega subjekta, ki se utemeljuje v odkrivanju lastnih zgodovinskih danosti in upiranju vsem konvencionalnim silnicam pozabljenja. Aktualizacija njegove poezije pri srednji in mlajši generaciji slovenskih pesnikov izhaja iz njegovega

[2] *Nič zato, če včasih ne ve, čemu služi:*
služiti ni vednost, ampak dar.
(Prev. Katarina Šalamun - Biedrzycka, Miłosz 2008: 65.)

[3] Prim. izjavo Tomaža Šalamuna: »Czesława Miłosza sem doživel kot najmočnejšega pesnika svojega kroga, to je zahodnoslovanskega katoliškega območja, kot človeka, ki je največji pesnik v tem stoletju, vsaj zame.« (Šalamun 1990: 50).

razmerja do stvarnosti in sebe, izraženega predvsem v poeziji šestdesetih in sedemdesetih let, utemeljuje pa se v najsplošnejši orientaciji sodobnega lirskega subjekta. Zdi se, da je v slovenskem kulturnem prostoru Miłosz navzoč kot pesnik individualne zgodovinske skušnje, ki jo je v svoji ustvarjalnosti izpovedal v univerzalnih razsežnostih.

VIRI

ČUČNIK, Primož, 1999: Czesław Miłosz, Pesmi in eseji. Prev. Primož Čučnik in Agnieszka Będkowska Kopczyk. *Literatura* 11/91–92. 71–116.

– –, 1999: *Dve zimi*. Ljubljana: Aleph.

KRAKAR, Lojze, 1963: *Poljska lirika dvajsetega stoletja: Antologija.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

MIŁOSZ, Czesław, 1981: *Dolina Isse. Dežela Ulro.* Prev. Janko Moder. *Iz pesmi.* Prev. Katarina Šalamun - Biedrzycka. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– –, 1982: *Hymn o Perle*. Dzieła zbiorowe. T. 11. Pariz: Instytut Literacki.

– –, 1987: *Somrak in svit*. Uredil in spremno besedo napisal Tone Pretnar. Ljubljana: Partizanska knjiga.

– –: Poezija namesto religije: prebrati roman o dvajsetem stoletju. Prev. Niko Jež. *Naši razgledi* 24/17. 506–507.

– –, 1997: *Življenje na otokih*. Izbrala in prev. Jana Unuk. Ljubljana: Študentska založba.

– –, 2006: *Pričevanje poezije: šest predavanj o stiskah našega stoletja*. Prevod in spremna beseda Jana Unuk. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.

– –, 2008: *Zvonovi pozimi: Izbrane pesmi.* Izbrala in uredila Klemen Pisk in Jana Unuk. Ljubljana: Študentska založba.

– –, 2011: *Wiersze wszystkie.* Krakov: Znak.

ZUPAN, Uroš, 1991: *Sutre*. Ljubljana: Aleph.

– –, 1993: *Reka.* Ljubljana: DZS.

– –, 1995: *Odpiranje delte*. Ljubljana: Mihelač.

– –, 2002: *Nafta*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– –, 2006: *Jesensko listje.* Ljubljana: LUD Literatura.

LITERATURA

BARBIČ, Nina, 2010: *Intertekstualnost in intermedialnost v poeziji Uroša Zupana. Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

FIUT, Aleksander, 1993: *Moment wieczny: o poezji Czesława Miłosza*. Varšava: Open.

JEŽ, Niko, 1983: Bibliografija slovenskih prevodov iz poljske književnosti, 1960–1980. Katarina Šalamun - Biedrzycka (ur.): *Varujte me, mile zarje*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 175–205.

ŠTOKA, Tea, 1990: Intervju. Tomaž Šalamun. Jezik je ena najnevarnejših drog. *Literatura* 2/9. 47–65.

ŠTEFAN, Rozka, 1960: *Poljska književnost*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. Gregor Kocijan, Jože Koruza in Jože Pogačnik (ur.): *Bibliografski pregled slovenskih prevodov iz poljske književnosti*. 473–536.

Andrej Rozman
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
andrej.rozman@ff.uni-lj.si

Viktor Smolej, prvi slovenski slovakist

Namen tega prispevka ni kritično vrednotenje literarnozgodovinskega, uredniškega in pedagoškega dela Viktorja Smoleja, marveč kratek zapis o njegovem prispevku pri razvoju slovensko-slovaških kulturnih odnosov v dveh ideološko in politično popolnoma različnih obdobjih.

Viktor Smolej, ki bi lani septembra praznoval svoj stoti rojstni dan, je svoje življenje preživel v najburnejših, težkih in krvavih desetletjih 20. stoletja: skozi prvo svetovno vojno, razpad Avstro-Ogrske, ustanovitev Kraljevine SHS, njeno preoblikovanje v Kraljevino Jugoslavijo, drugo svetovno vojno, izgnanstvo v Srbijo, italijanski zapor v Trstu, Bazo 20, povojno obdobje in osamosvojitev Slovenije. Vsi ti prelomni zgodovinski dogodki so v njegovem življenju pustili globoke sledi in brazgotine. Smolej se je svetovnonazorsko oblikoval v krogu Stanislavovih zavodov, Mohorjeve družbe, društva Slovenska dijaška zveza, revij *Mladika*, *Križ na gori*, *Dom in svet* in nazadnje v Kocbekovem *Dejanju*. Do nemške okupacije je bil Smolej profesor na gimnaziji v Murski Soboti in na učiteljišču v Mariboru, kjer je bil ravnatelj ustanovitelj gimnazije na Ravnah dr. F. Sušnik. Na začetku druge svetovne vojne je bil izgnan iz Maribora v Prokuplje, kjer je zavrnil profesorsko službo v gimnaziji. Po vrnitvi v Ljubljano je aktivno sodeloval z OF, kar ga je pripeljalo v nekajmesečni zapor v tržaški Rižarni, od koder so ga na posredovanje slovaškega poslanca pri Vatikanu K. Sidorja izpustili. Po kapitulaciji Italije ga je Kocbek iz Novega mesta z motorjem odpeljal v Kočevski rog. Po vojni je do leta 1947 služboval na Ministrstvu za prosveto in kot načelnik Oddelka za srednje šole podpisal dekret o ustanovitvi gimnazije na Ravnah na Koroškem. Od leta 1947 do upokojitve 1974 je bil na Oddelku za slovanske jezike in književnosti lektor in višji predavatelj slovaškega jezika, v letih 1974–1976 je vodil še brezplačne tečaje slovaščine za študente etnologije in slavistike.

Po razpadu habsburške monarhije in nastanku Kraljevine SHS in Češkoslovaške republike so se začeli še na tradiciji izpred prve svetovne vojne intenzivneje razvijati slovensko-slovaški kulturni odnosi. Ustanovitev univerz v Ljubljani in Bratislavi pa je omogočila izmenjavo študentov pod okriljem mednarodne mladinske organizacije Pax Romana, katere članici sta bili tudi *Slovenska dijaška zveza* in *Zveza slovaških katoliških študentov*. Smolej je kot štipendist Pax Romane v študijskem letu 1933–34 stažiral v Bratislavi na filozofski fakulteti, kjer se je spoprijateljil s poznejšimi slovaškimi uglednimi prevajalci, politiki in znanstveniki, ki so v

zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej izdajali prevode iz slovenske književnosti in znanstveno obravnavali slovenistično problematiko in s članki ter prevodi v periodičnem tisku in knjižno predstavljali slovensko književnost in jezik.

Konec druge svetovne vojne in obnovitev Jugoslavije in ČSR sta obetala, da se bodo slovensko-slovaški kulturni odnosi še intenzivneje razvijali. Povojna leta so prinesla velike iluzije in še večja pričakovanja, kmalu so se ta spremenila v deziluzije in še večja razočaranja. Večina slovaških slovenistov je takoj po vojni iz strahu za življenje emigrirala in se s slovensko politično emigracijo srečala v Argentini. Z resolucijo informbiroja so bili na hudi preizkušnji tudi slovensko-slovaški kulturni odnosi. Desetletna popolna prekinitev kulturnih in drugih odnosov med Jugoslavijo in ČSLR je pomenila hud in nepopravljiv udarec prizadevanjem za zbliževanje Slovencev in Slovakov. Obljubo, ki jo je dal v pismu slovaškemu diplomatu K. Sidorju, da si bo vse življenje prizadeval za propagiranje slovaške književnosti, je tudi v času popolne prekinitve kulturnih odnosov uresničeval. Povezal se je s vojvodinskimi Slovaki, ki so petdesetih letih 20. stoletja izdali s Smolejevo pomočjo prevode slovenskih pravljic.

V drugi polovici petdesetih let prejšnjega stoletja je srednjo Evropo zajel val političnega in ideološkega popuščanja, kar je bil znak, da se bodo uredili tudi slovensko-slovaški kulturni odnosi. Obdobje ideološkega terorja je na Slovaškem pustilo globoke brazgotine. Slovaški slovenisti so bili zdesetkani, doma pa niso imeli dovolj moči in politične podpore za povrnitev zanimanja za slovensko književnost in jezik. Povojni politični in ideološki razvoj je slovaško kulturo povezal z državami, ki so bile pod sovjetskim političnim vplivom, vzpostavljanje novih kulturni odnosov pa je zavirala tudi slovenska kulturna usmeritev na zahodne kulturne tokove. Slovaški slavisti so pri razvoju kulturnih in znanstvenih odnosov dali prednost srbsko-hrvaškemu področju, ker na Hrvaškem in v Srbiji živi močna slovaška narodnostna manjšina, na prelomu 19. in 20. stoletja pa so se slovaški kulturni odnosi z južnoslovanskimi narodi razvijali znotraj ogrskega kulturnega prostora. Vzpostavljanje novih kulturnih odnosov med Slovenijo in Slovaško je bilo zaradi različnih novih okoliščin izredno težavno. Manjkala je tudi slovenska politična odločitev, ki bi slovenske kulturne pobude še tesneje povezala z zahodnoslovanskim kulturnim prostorom. Tako je bil razvoj kulturnih odnosov samo stvar posameznikov, ki jim je s pomočjo založb uspelo predstaviti tudi dela slovaških književnikov.

Ko je Smolej prišel leta 1957 na Slovaško, se ni več mogel pri obnavljanju kulturnih odnosov nasloniti na svoje nekdanje sodelavce. Najobetavnejši slovenist J. Ambruš (1914–1993) se je po desetletju odrinjenosti iz slovaškega kulturnega prostora posvečal raziskovanju slovaške književnosti 19. stoletja, Ján Irmler (1913) je živel v odročnem mestu Martin, M. Václav (1916) pa je učiteljeval na Srednji tehniški šoli v Bratislavi in je izgubil stik s slovensko književnostjo.

Lektorat slovenskega jezika je bil na FF UK v Bratislavi ustanovljen v študijskem letu 1946/47, vendar so ga že naslednje leto ukinili. Ján Kostiha (1916–1977) si je po letu 1956 prizadeval za obnovitev lektorata slovenskega jezika na FF UK v Bratislavi, vendar njegovim prizadevanjem niso bil naklonjeni slavisti na fakulteti, pa tudi slovaška politika je zagovarjala in podpirala druge visokošolske in pedagoške prioritete. Dobre in politično onemogočene poznavalce slovenske književnosti je nadomestil priučeni slovenist V. Hečko (1919–1972), prevajalec iz francoščine, španščine, nemščine in poljščine, ki se ni mogel zaradi svoje poklicne in prevajalske razdrobljenosti popolnoma posvetiti slovenistični problematiki, pri izbiri literarnih del za prevod pa v nasprotju s Smolejem ni imel srečne roke. Leta 1961 je prevedel izbor Prešernovih pesmi in jih izdal pod naslovom *Struny lásky*. Prevod Prešernovih pesmi in knjižna izdaja sta bil na Slovaškem prvi poskus za popolno predstavitev Prešerna, do takrat je bilo v slovaškem periodičnem tisku objavljenih le nekaj pesmi. Hečko je po Kostihi leta 1967 prevzel vodenje

slovenskega lektorata. Po Hečkovi smrti leta 1972 je slovenski lektorat životaril vse do leta 1992, ko so lektorat vodili lektorji iz Slovenije.

Praška pomlad, ki bi ji pravilno morali reči bratislavska pomlad, je pomenila veliko upanje za povrnitev ČSSR med demokratične evropske države in za razvoj zaspanih slovensko-slovaških kulturnih odnosov. Z liberalističnim gibanjem v srednjeevropskih socialističnih državah so Slovaki ponovno odprli že večkrat odprto in nikoli zadovoljivo rešeno vprašanje o avtonomije Slovaške znotraj skupne države s Čehi. Vprašanje je imelo že dolgo brado, Slovaki pa so ga postavljali vedno v političnih in gospodarskih kriznih letih (1938, 1945, 1948, 1968). V teh letih so na odgovor za reševanje tega vprašanja iskali odgovor tudi pri Slovencih, ki so se v skupni državi s Srbi, Hrvati, Makedonci idr. spopadali s podobnimi, morda še težjimi razmerami, saj je predvojna in povojna Jugoslavija veljala v nasprotju s predvojno ČSR za nedemokratično in gospodarsko nerazvito državo, pa tudi povojna Jugoslavija ni bila naklonjena demokratizaciji, gospodarsko pa je tudi zaostajala za ČSSR. Obe zvezni državi je v devetdesetih letih 20. stol. čakala zaradi nerazumevanja narodnostnega vprašanja in trmastega vztrajanja na revolucionarnih tradicijah enaka usoda. Po letu 1991 in 1993 sta ČSFR in SFRJ postali samo še zgodovinski pojem.

V dveh desetletjih pred drugo svetovno vojno je Slovaška na vseh področjih izredno napredovala. Ko se je izoblikovala dovolj močna generacija izobražencev, ki je postopoma po čeških profesorjih prevzemala učiteljska mesta na univerzi, je ponovno postalo aktualno slovaško narodno vprašanje in njegovo reševanje znotraj nove države. Viktor Smolej je prišel v Bratislavo v času nacionalnega vrenja. Spoznal je, da je za Slovence državna ideologija jugoslovanizma s prevlado srbščine in srbske kulture enako nevarna kot za Slovake čehoslovakizem, ki je propagiral unitarno državo, češkoslovaški jezik, češkoslovaško književnost in kulturo. Razlika je bila samo v tem, da je bila ČSR nasprotju z Jugoslavijo demokratična in gospodarsko razvita država. Druženje s slovaškimi vrstniki in študijskimi kolegi ga je utrdilo v prepričanju, da ne obstajata en češkoslovaški jezik in ena češkoslovaška književnost, marveč da obstajata samostojen slovaški jezik in književnost v tem jeziku. Po vrnitvi v Slovenijo je v slovenskem periodičnem tisku začel predstavljati s članki in prevodu slovaško književnost. Kmalu je prevedel roman najpomembnejšega slovaškega realista M. Kukučína (1860–1928) *Hiša v bregu* (1935) in dramo I. Stodole (1888–1977) *Svetopolk*, ki so jo uprizorili dijaki gimnazije v Murski Soboti.[1]

Želja slovenskih in slovaških prevajalcev pred drugo svetovno vojno je bila, da bi bralcem v Sloveniji in na Slovaškem predstavili najboljša literarna dela v knjižni obliki in v periodičnem tisku. Smolej je že pred vojno prevedel obsežen roman slovaškega pisatelja Janka Jesenskega (1874–1945) *Demokrati* (1943); drugega dela tega zanimivega romana mu ni uspelo nikoli izdati.

Pred vojno sta z ženo Avgusto v reviji *Dejanje* (1940) slovenskim bralcem predstavila izbor *Iz sodobne slovaške književnosti* (V. Beniak, M. Haľamová, P. Hlbina, J. Kostra, E. B. Lukáč, J. Kostra, L. Novomeský. J. Smrek in A. Žarnov), Smolej pa je v *Mladiki* (1936) objavil prevod kratke proze M. Urbana *Leseni kruh*. Pri izboru pesnikov za predstavitev slovaške sodobnega pesništva prevajalcev ni vodila svetovnonazorska opredelitev pesnikov, marveč njihova izpovedna moč. Z izborom sta predstavila predstavnike katoliške moderne (V. Beniak, A. Žarnov), vitalistov (E. B. Lukáč, J. Smrek, M. Haľamová) in levičarsko usmerjenih pesnikov (J. Kostra, L. Novomeský).

[1] »**Dijaška prireditev.** Po dolgem, dolgem času smo imeli v Soboti zopet priliko videti dijaško prireditev. To pot čisto dramatsko. Dijaki nižje in višje gimnazije so pretekli mesec uprizorili pod okriljem Rdečega križa dramo: *Kralj Svetopolk*. Dramo, ki je zajeta iz davne slovenske zgodovine, je spisal slovaški pisatelj Ivan Stodola, prevedel Viktor Smolej, profesor na Sobočki drž. gimnaziji, režiral pa prof. Potokar Jože.« (*Mladi Prekmurec*, letnik I, 1936/37, str. 32.)

Po letu 1945 je prevajal predvsem češke socialistično usmerjene pisatelje (J. Fučík, J. Drda), od slovaških pisateljev pa je prevedel roman P. Jilemnickega (1901–1949) *Neorano polje*. V sušnih letih (1949–1957) je Smolej sodeloval z vojvodinskimi Slovaki, ki so pri založbi Obzor v Bačkem Petrovcu v njegovem prevodu izdali *Pravljico v vetru* (1954), *Mojca pokraculja* (1955) in *Vodnar* (1955). Znak političnega in ideološkega popuščanja je bil pri Mladinski knjigi izid *Slovaških pravljic* (1956). V petdesetih letih je za založbe Mladinska knjiga, Cankarjeva založba, Prešernova družba, Borec in Obzorja prevajal dela češkiih pisateljev (E. Bass, M. Majerová, J. Glazarová, J. Neruda). V šestdesetih letih se je ponovno posvetil prevajanju slovaške proze in v kratkem času izdal za razvoj slovaške književnosti pomembna in umetniško dovršena dela: Ľ. Ondrejov, *Sonce nad gorami* in *Viharni svet* (ZO 1961), F. Hečko, *Rdeče vino* (CZ 1962), F. Švantner, *Življenje brez konca* (ZO 1964), V. Mináč, *Smrt hodi po hostah* (PD 1964), R. Moric, *O divji rački* (MK 1964), Ľ. Ondrejov, *Ob džunglah na ravniku* (ZO 1966), J. Blažková, *Kako sta si mački kupili televizor* (MK 1967), P. Dobšinský, *Slovaške pravljice* (MK 1967), Ľ. Zúbek, *Vitezi brez meča* (MK 1969), A. Bednár, *Ure in minute* (Borec 1972) in J. Tallo, *Zelena premičnica Zemlja* (MK 1980).

Omenili smo samo knjižne izdaje prevodov najpomembnejših slovaških proznih del. Smolej je že pred vojno v slovaškem periodičnem tisku objavljal članke o razmerah v slovenski kulturi: *Slovinský kultúrny život roku 1933* (*Elán* 1933), *Slovinský spolok sv. Mochora a jeho činnosť* (*Kultúra* 1934), *Slovo o prekladoch* (*Prameň* 1937) idr. V slovenskem periodičnem tisku je objavil številne članke in recenzije: *Slovaki in Poljaki* (*Beseda o sodobnih vprašanjih* 1934), *Slovaško pismo* (*Beseda o sodobnih vprašanjih* 1934), *Slovaki in »Spolok sv. Vojtecha* (*Mladika* 135), *Slovaški božič* (*Mladika* 1935), *Slovaški mesečnik o slovenski književnosti in F. S. Finžgarju* (*Slovenec* 1936), *Od Tater do Balta* (*Mladika* 1939), *Koloman K. Geraldiny, Piesne spod Triglava* (*Dejanje* 1940), *Pavle Sedmak, Kaplan Martin Čedermac – ocena prevoda* (*Dejanje* 1940), *Slovaška pota* (*Mladika* 1940, 1941) idr.

Po drugi svetovni vojni je zaradi drugih službenih obveznosti v slovenskem periodičnem tisku objavil manj člankov o Slovaški: *Iz slovaškega kulturnega življenja* (*Slovenski poročevalec* 1946), *Obletnica slovaške vstaje* (1946), *Slovaški zapiski* (1946), *Iz slovaškega kulturnega življenja* (1947), *Peter Jilemnický*, *Pismo iz Bratislave*, *Župančič v slovaščini* (1947), *Dvoje Cankarjevih del v ČSR – Moje življenje v češčini in Na klancu v slovaščini* (1948), *K slovaškim pesmim* (*Novi svet* 1948), *Baťko Jozef Škultéty* (*Slovenski poročevalec* 1948), *Najboljše slovaške knjige v l. 1947* (1948), *Pod svobodnim soncem prevod v slovaščino* (*Slovenski knjižni trg* 1948), *Dr. Oton Berkopec, Česká a slovenská literatúra, divadlo, jazykozpyd a národopis v Juhoslávii* (*Slavistična revija* 1950), *Nekaj iz slovaške kulturne kronike za l. 1949* (*Novi svet* 1950), *Iz češkega in slovaškega kulturnega življenja* (*JiS* 1956), *Slovaška romantika* (1956), *Štúrov spis O národních písních a povestech plemen slovanských v slovenščini* (*Slavistična revija* 1956), *Rojstvo slovaškega naroda* (*Nova obzorja* 1956), *Slovaški prevodi iz slovenščine* (*Naši razgledi* 1957), *Čeh, Slovak, Čehoslovak JiS* 1957), *Požun, Bratislava in podobno* (*JiS* 1957), *Šafařík in Šafárik* (*JiS* 1957) idr. Smolej je s strokovnimi in znanstvenimi članki strokovno podkovano in trezno predstavljal Slovencem slovaško narodno in kulturno problematiko. Zavedal se je pomena lektorata slovaškega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ni pa dočakal ustanovitve Katedre za slovaški jezik in književnost (2004), ki je nastala tudi po njegovi zaslugi.

Viktor Smolej ni bil samo prevajalec iz slovaščine, češčine in lužiške srbščine, marveč je deloval tudi na drugih področjih. Bil je leksikograf (*Slovenski dramski leksikon I in II*, 1961/62, *Slovenski gledališki leksikon*, 1972) urednik del slovenskih pisateljev (K. Meško, I. Rob, J. Kersnik, F. Valjavec). S posebno zavzetostjo se je posvetil zbiranju gradiva in študiju slovenske

književnosti med vojno, svoja spoznanja je strnil v delu *Slovstvo v letih vojne 1941–1945* (Slovenska matica 1971), sodeloval je pri sestavljanju beril za osnovne in srednje šole. V sedemdesetih letih je napisal *Slovaško-slovenski slovar* (DZS 1976), nekaj let pozneje pa je dokončal Hečkovo delo *Slovensko-slovaški slovar* (DZS 1982).

V prispevku smo predstavili osrednje področje Smolejevega prevajalskega dela. Poskušali smo predstaviti dobo, v kateri je deloval ta neutrudni slavist, in njegov prispevek pri ustanavljanju in razvoju slovensko-slovaških kulturnih odnosov v dveh politično in ideološko različnih obdobjih. Nismo pa se osredotočili na datume njegovega življenja, ker so dostopni v različnih leksikonih in enciklopedijah.

Literatura

KAČIREK, Ľuboš, 2010: Viktor Smolej a jeho prínos pre rozvoj slovensko-slovinských vzťahov. *90. výročie vzniku Univerzity Komenského v Bratislave a Univerzity v Ľubľane*, Bratislava. 16–28.

KREGAR, Tone, 2007: *Med Tatrami in Triglavom. Primerjave narodnega razvoja Slovencev in Slovakov in njihovi kulturno-politični stiki 1848–1938*. Celje: Zgodovinsko društvo.

ROZMAN, Andrej, 1992: Bibliografija Viktorja Smoleja. Ob osemdesetletnici. *Slavistična revija* 40/1. 123–143.

Vladimir Osolnik
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
vladimir.osolnik@ff.uni-lj.si

O slovenskem pesniku Stanku Vrazu

Prispevek prikazuje pesnika Stanka Vraza v luči njegove čustvene, miselne in jezikovne, posredno tudi obče in politične pripadnosti slovenskemu vzhodnoštajerskemu kajkavskemu prostoru, ki jo je izpričeval v vsem svojem življenju in v literarnem opusu, vključno z obdobjem urednikovanja in pisateljevanja, pesnjenja in javnega kulturnega angažmaja v ilirskem krogu v Zagrebu.

Kaj hasnijo slaviču pesmi vboge,
Kaj, ko je sreba dolga nočna puša,
Čem ves trud, ak nigdo ga ne sluša,
Kaj pesmice pošilja v prazne loge?
Stanko Vraz

Nemirno življenje Jakoba Frassa, nadarjenega mladeniča iz Cerovca pri Ljutomeru v Malem Štajerju, dijaka nemške gimnazije v Mariboru, dolgoletnega študenta teologije in prava na univerzi v Gradcu, uglednega slovenskega pesnika in spoštovanega hrvaškega ilirca Stanka Vraza, urednika prvega hrvaškega literarnega glasila *Kolo* v Zagrebu, izobraženega literarnega kritika in poznavalca slovenskega in južnoslovanskega ljudskega slovstva, je že dve stoletji vir različnih obravnav, mnenj, literarnih študij, političnih sodb in čustvenih vrednotenj v vrstah poznavalcev zgodovine in literarnega življenja na Slovenskem in na Hrvaškem. V luči narodnostne paradigme in njegove dvojne jezikovne in literarne pripadnosti je bilo v Sloveniji[1] in na Hrvaškem[2] natančno popisano njegovo razgibano življenje ter odmevno politično in literarno delo v prelomnem obdobju ilirstva, v evropski pomladi narodov: soglasno je bila ugotovljena njegova nesporna pripadnost tako slovenski kot hrvaški književnosti. V potrditev navajam dve mnenji; in sicer slovenskega slavista Stanka Janeža: »Vraz je izuzetan i jedinstven pjesnik, koga ravnopravno prisvajaju i Slovenci i Hrvati.« (Janež 1959: 154.) Hrvaški slavist Ivo Frangeš pa je zapisal: »Od Slovenaca se ilirizmu priklonio svega jedan književnik, ali pjesnik prvoga reda, Stanko Vraz (1810–1851).« (Frangeš 1987: 142–143.)

Na sedanjih slovenskih, v času Vrazovega življenja avstrijskih (jezikovno nemških, na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, Goriškem) in na sedanjih hrvaških tleh, tedaj v ogrski

[1] Na primer Anton Slodnjak: *Stanko Vraz, slovenski pesnik I–II*, Ljubljana 1952.
[2] Na primer Branko Vodnik: *Stanko Vraz*, Zagreb 1908, Ivan Martinčić: *Stanko Vraz. Izbor iz djela*, Zagreb 1994.

kraljevini (jezikovno v madžarščini ali latinščini, na prostoru, ki je takrat obsegal kajkavski del današnje Hrvaške, okolico Varaždina, Zagreba in Križevcev, ob madžarskih pokrajinah Dalmaciji in Slavoniji in ob avstrijski cesarski Vojni krajini (*Serbische Millitärgrenze*, 1521–1887) v okvirih mogočnega rimskega cesarstva nemške narodnosti oz. avstrijskega imperija (od 1438) sta vsestransko delovala vplivna domoljuba, baron Sigismund Žiga Zois pl. Edelstein v Ljubljani ter grof Janko Drašković v Trakoščanih oz. v Zagrebu. Bila sta pripadnika aristokratske elite in oblasti, humanista in razsvetljenca in kot modra mentorja in mecena sta vsak v svojem laičnem krogu spodbudila, vodila in izdatno financirala številne slovanske narodnoprebudne dejavnosti.

V njunih načrtih, v prelomnih kulturnih in političnih dejavnostih na Štajerskem in Kranjskem ter nato v kontinentalni Hrvaški je v kajkavskem Zagrebu od leta 1835 Vraz kot sodelavec in somišljenik Frana Miklošiča, Matije Čopa, grofa Draškovića, Ljudevita Vukotinovića, Dragutina Rakovca, Ljudevita Gaja, Dimitrija Demetra, bratov Antuna, Matija in Ivana Mažuranića idr. ustvarjalno sodeloval in v te velikopotezne slovanske oziroma ilirske načrte je prispeval opazen in pomemben del: pesnik se je v slovenske in hrvaške, ilirske in južnoslovanske ter slovanske načrte vključil z vsemi svojimi močmi, dejanji, s svobodoljubnimi in iskrenimi rodoljubnimi nameni, z globokim prepričanjem o njihovi zgodovinski nujnosti in pravičnosti ter v njih deloval do svoje smrti leta 1851. Njegovo sodelovanje ni bilo sad naključja: črpalo je svoje duhovne smernice in misli iz rojstne pokrajine: zgodovinski vplivi so namreč v Prlekiji zapustili pomembne sledi in uveljavili to panonsko pokrajino v germanskem, ugrofinskem in slovanskem svetu. Bila je del rimskega imperija, prve slovanske države Karantanije, Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, Ogrskega kraljestva, pomemben člen v času od grško-slovanske misije Konstantina in Metoda in takratnih ilirskih, panslovanskih, kasneje jugoslovanskih združevalnih tokov v 19. stol. Zato ne preseneča, da so se slovenski domoljubi v stoletju narodov in marčni revoluciji zbirali prav v štajerskem Gradcu in da so v tem slovenskem mestu (za krščansko središče obrambe proti islamu in zadnjo točko Okcidenta na meji z Orientom ga je zgradil cesarski namestnik in vojvoda Žiga Herberstein) videli središčno točko uresničitve slovanskih in slovenskih vojaških, sodnih, kulturnih, univerzitetnih, šolskih, časopisnih in drugih narodnostno afirmativnih načrtov, odprtih do kranjskih in horvatskih rojakov. Upravičeno se je skliceval na bogato štajersko tradicijo in zavedne prednike, kot so bili Slovenci Anton Vramec, Gregor Jožef Plohel, Janez Anton Apostel, Frančišek Ksaver Gorjup, Jožef Hasl, Štefan in Mikloš Kuzmič, Žiga Popovič, Mihal Sever, Jožef Torkoš, Peter Dajnko, Leopold Volkmer, Anton Murko, Jurij Zelenko – Mihael Zagajšek, Franc Temlin, Janez Šmigoc, Franc Cvetko, Mihael Jaklin, Štefan Modrinjak, Anton Martin Slomšek, Jožef Muršec, Štefan Kočevar, Fran Miklošič, Ivan Navratil, Ivan Geršak, Anton Tomšič, Gregor Krek, Davorin Trstenjak, Janez Nepomuk Primic, Radoslav Razlag, Matija Valjavec, na sosednjem Koroškem Urban Jarnik, Matija Majar, Anton Janežič, in številni drugi.

Pomembno pa je bilo tudi dejstvo, da so dunajske oblasti na univerzo v Gradcu pošiljale študente iz slovanskega okolja, ki niso kazali dovoljšne ponižnosti germanski eliti, ki so s svojo razgledanostjo prinašali v graški krog zavest o slavni preteklosti velikega slovanskega rodu, bogastvu slovanskih dežel, njih jezikov in izročila, o bratskih mnogoljudnih narodih in enakih hotenjih v različnih pokrajinah avstro-ogrskega cesarstva, o junaški Vojni krajini, o dosežkih v prvi in drugi vstaji (1804, 1815).

V tem krogu sta Jakob Frass in Gaj (in mnogi drugi odtujeni slovenski ali hrvaški sinovi) spoznala svoje poreklo, staro ime in cilje panslovanskega gibanja ter se tem idealom pridružila za vse življenje.

Vraz je v graškem krogu med Slovani, Poljaki, Srbi, Slovaki, Čehi, Rusi spoznaval jezik, zgodovino in moč svojega ljudstva ter tudi plemenito idejo panslovanske vzajemnosti, za katero se je ogrel z mladostnim zanosom: skozi samostojni večletni načrtni študij je spoznal vse tedanje slovanske jezike in književnosti[3] ter svoje življenje posvetil literarnemu delu in izgrajevanju poti do svobode v svoji ožji in širši domovini.

Nanj (in na slovensko študirajočo mladino nasploh) je močno vplival ljubljanski krog *Krajnske čbelice*, za katero so si slovenski izobraženci prizadevali več desetletij in ki so jo želeli izdajati v Gradcu. Vraz je cenil zlasti pesnika Franceta Prešerna in iskreno si je želel sodelovanja že leta 1834, toda njegove pesmi v slovanski vzhodnoštajerski oz. panonski kajkavski slovenščini leta 1835 so se zazdele uredniku Kastelicu in Čopu jezikovno nerazumljive in za dolenjsko-gorenjski občeslovenski nastajajoči knjižno-jezikovni standard neprimerne. Vraz je iz rok Andreja Smoleta vrnjeni šop slovenskih pesmi po srečanju z Ljudevitom Gajem (1833) odnesel h grofu Draškoviću: ilirski kajkavski krog, zlasti pisatelj Dragutin Rakovac, jih je nespremenjene sprejel z odprtimi rokami, kar je razočaranega pesnika leta 1838 (ko je M. Kastelic prenehal z izdajanjem *Krajnske čbelice* in ni bilo več živega slovenskega glasila, v katerem bi se izpolnile njegove politične in pisateljske ambicije) napeljalo na usodno odločitev: preselil se je v Zagreb in se pridružil krogu grofa Janka Draškovića, mentorja in mecena ilircev.[4]

Gaj, organizator ilirskih dejavnosti in urednik časopisa s prilogo *Danica*, ga je (kot tudi dopisovalce svojega ilirskega časopisa iz drugih pokrajin) navdušeno podpisoval »Stanko Vraz, Ilir iz Štajerja«, čeprav se je pesnik vedno izdajal za Slovenca in čeprav se je tako tudi podpisoval: »Jakob Cerovčan«, »Slovenec iz Slovenije«, »Ilir iz Velike Ilirije«, »Jakob Rešetar s Cerovca«.

Hrvaški slavisti rodoljubnega, nadarjenega in izobraženega slovenskega pesnika Stanka Vraza štejejo za »največjega pesnika hrvaškega ilirizma« in poudarjajo, da je izvrstno poznal in ljubil slovenski ljudski vzhodnoštajerski jezik domačega doma in kraja in da je iz njega vedno izhajal. Iz zapisov slovenskih slavistov je razvidno, da so delili to mnenje: pesnik je v svoji materinščini iskal melodijo, izraznost, odmevnost in zato tudi prisluhnil mislim slovanskih jezikoslovcev Dobrovskega, Kopitarja in sodobnikov Čopa, Miklošiča, Čelakovskega ter Jána Kollárja, Pavla Šafárika, Vuka Karadžića, Gaja. Cenil je razsvetljenske misli Pavla Rittera Vitezovića in Dimitrija Obradovića – Dositija, jezik ljudskih pesmi iz Kačićeve pesmarice in prvih Karadžićevih zbirk, zvesto je sledil Kollárjevi pesnitvi *Slávy dcera* in literarnim umetniškim in znanstvenim delom drugih slovanskih avtorjev (Emil Korytko, Vukotinović, Šafárik, Čelakovský,) ter starih dubrovniških pesnikov, ki so sprejeli kot vodilo glas skupnosti, *slovinski* ljudski jezik, in utrjevali dominacijo svoje dotlej zapostavljene materinščine in kulture.

Ob tem prvotnem ljudskem slovanskem kultu in kolektivnem viru pesniškega navdiha se je njegovo srce odzvalo romantičnemu valu subjektivnega čustva iz poezij Byrona, Schillerja,

[3] Ob njih se je učil italijanščine, francoščine, španščine, angleščine in nemščine.

[4] Menim, da je na mladega pesnika odločilno vplivalo mnenje o slovenščini največje tedanje avtoritete v triperesni deteljici Kollár, Gaj in Šafárik. Po razhajanju s Smoletom in Prešernom, po Čopovi smrti in razdoru prijateljstva s sošolcem Miklošičem je za nasvet o svoji dilemi za nasvet vodilnega slavista med južnimi Slovani tedanjega časa, s katerim si je dolgo dopisoval, Pavla Josefa Šafárika. Načrtno ga je obiskal, da bi ga vprašal za usodo slovenskega knjižnega standarda, ki je temeljil na dolenjsko-gorenjskih govorih in ni upošteval govorov beneških in koroških Slovencev ter Štajercev in Prekmurcev. Šafárik, učenec Dobrovskega in dedič zmotne delitve slovanskih jezikov na ruščino, poljščino, češčino in ilirščino, ki je bil za življenja Jerneja Kopitarja glasen nasprotnik njegovih idej in del, po Kopitarjevi smrti pa njegov vnet zagovornik, je Vrazu dejal, sklicujoč se na Dobrovskega, da je slovenščina zaradi tujih vplivov latinščine, nemščine, madžarščine itd. že mrtev jezik in da mrtveca ne kaže oživljati: vztrajanje pri slovenskem govoru in pisanju pomeni zablodo. Južni Slovani, Slovenci, Hrvatje in Srbi naj bi se združili v enem jezikovnem standardu, pisavi in knjižnem jeziku in tako dosegli pomembnejše rezultate, sicer bodo ostali na ravni nepomembne lokalne narečne skupnosti.

Herderja, Kollárja, Puškina, Mickiewicza, Preradovića, Prešerna: ob njihovih subjektivnih stihih je Vraz zasnoval lastno ljubezensko in domoljubno poetiko. Postal je prvi ilirski avtor intimnih izpovedi, pesnik o ljubezni v tipični romantični obliki: svoja čustva upanja in hrepenenja je zapisoval v spontane lirične zapise, posvetila dekletom,[5] pisma in stihe, pesmi, sonetne vence in sonete – »zvončeke« – ali v krakovjake in slovanske deseterce. Iz njih je razvidno, da je usodo svobodnega moža in pesnika doživel kot dar in da je vse svoje ustvarjalno življenje štel poezijo, ki poje o ljubezni do neminljive ženske lepote ali do obožavane domovine, za smisel svojega nemirnega življenja.

Za življenja je Vraz izdal štiri knjige: *Narodne pjesni ilirske*, Zagreb 1839 (pod Gajevim naslovom v ilirski Gajevi tiskarni je objavil del lastnoročno zbranih slovenskih narodnih pesmi, vključenih v znano izdajo Karla Štreklja, 1894–1916); izvirne lirske poezije *Djulabije*, Zagreb 1840; *Glasi iz dubrave žeravinske*, Zagreb 1841 (pesmi iz domačega žeravinskega gozda pri Cerovcu) in *Gusle i tambura*, Praga 1845. Pesmi, potopise, prevode, kritike o književnosti, jeziku in glasbi je objavljal v časopisih in glasilih *Danica ilirska*, *Narodne novine*, *Kolo*, *Iskra*, *Slavenski jug* v Zagrebu, *Letopis matice srpske*, *Bačka vila*, *Podunavka* v Novem Sadu, *Skoroteča* v Budimpešti, *Srpsko-dalmatinski magazin* v Zadru, *Dennica-Jutrzenka* v Varšavi itd. Slovenska dela so, žal, izšla sto let pozneje, 1952.

Kot vidimo, ni niti ene objave na slovenskih tleh. Vendar pa je bil Stanko Vraz zaveden slovenski rodoljub. To (ob obsežni slovenski literarni zapuščini) dokazujeta njegovo ime in jezik, nato učenje slovenščine in slovanskih jezikov, ustanovitev slovenske čitalnice v Mariboru, pesnjenje v slovenščini skozi vse življenje, dolgoletno zavzemanje za štajersko slovenščino in lastnoročno zbiranje slovenskih ljudskih pesmi, načrtni obiski v Ljubljani in dopisovanje s Prešernom, prevajanje povesti Krištofa Šmida v slovenščino ter tudi načrti za izdajo slovenskega almanaha *Cvetlice* in glasila *Metuljček* leta 1837, ob zatonu *Krajnske čbelice*.[6]

Vrazovo slovenstvo potrjujejo pesniki in sodobniki, ki so se srečevali z njim, Prešeren, Čop, Smole, Kastelic, Miklošič, Ferdo Kočevar, D. Trstenjak, hrvaški in slovenski slovstveni zgodovinarji, ki so se ukvarjali z njegovo literarno zapuščino, D. K. Šporer, Josip Praus, Mirko Bogović, Ivan Šolar, Gregor Krek, Vatroslav Jagić, Jakov Užarević, Fran Levec, Štrekelj, Matija Murko, France Kidrič, Fran Mohorič, Branko Dreksler Vodnik, Fran Ilešič, Fran Petrè, Slavko Ježić, Anton Slodnjak, Antun Barac, Stanko Janež, Ivo Frangeš … Najpogostejše so bile zapisane primerjave s hrvaškimi in slovenskimi lirskimi pesniki: na Hrvaškem mu pripisujejo prvo mesto, na Slovenskem drugo, takoj za Prešernom. Med njegovimi sodobniki so bili Vrazu naklonjeni grof Drašković, prijatelja Rakovac in Vukotinović, manj Antun in Ivan Mažuranić; nenaklonjeni so mu bili tedanji vplivni možje Ante Starčević, Matija Mesić, Fran S. Kuhač, Adolf Veber Tkalčević. Nenavadno je bilo najprej navdušeno in potem sovražno Gajevo stališče, če omenim le najpomembnejše udeležence ilirskega preporodnega kroga.

Iz prikazanega gradiva sledi, da je Stanko Vraz bil in ostal slovenski pesnik, saj ga je na Hrvaško vodil splet okoliščin, ki ni bil odvisen od njegove volje: ko je opustil študij teologije, je ostal brez sredstev, in ker na Slovenskem ni bilo glasila, ki bi mu omogočilo izpolnitev pesniškega poslanstva, se je napotil na Hrvaško, v tiskarno in časopis, ki ju je za svoje ilirce kupil grof Janko Drašković. S pomočjo Rakovca je prve slovenske pesmi jezikovno popravil in objavil leta 1835 v Gajevi *Danici*. Tudi zbirke zbranih slovenskih ljudskih pesmi ni mogel natisniti na Slovenskem, zato se je zatekel na Hrvaško: tam so jih natisnili v ilirski tiskarni in jim dali

[5] Na primer oz. najprej v Cerovcu do sosedove »ljubke Roze«, nato na Hrvaškem do očarljive Ljubice, ki je navdihnila njegove *Djulabije*, do mile Dragojle, nežne Gabrijele in tudi več drugih; zadnja njegovih mnogih ljubezni je bila deklica Hildegarda.

[6] Vanj naj bi pisali (ob Vrazu) Miklošič, Prešeren, Muršec, Trstenjak in drugi.

ilirski naslov. V Zagrebu so redno objavljali in nato natisnili tudi njegovi zbirki pesmi, ki sta mu prinesli ugled nadarjenega lirika v širšem slovanskem prostoru. Ne nazadnje, krog naklonjenih ilirskih somišljenikov, med katerimi so bili (ob številnih duhovnikih in preprostih ljudeh) ugledni plemiči in premožni meščani, mu je gostoljubno nudil streho vse do prezgodnje smrti v tajniški sobici Matice Ilirske. Vseskozi je ohranjal stik s slovenskim okoljem, kamor se je večkrat nameraval vrniti: te načrte mu je preprečila smrt.

Literatura*

JANEŽ, Stanko, 1959: *Istorija slovensačke književnosti*. Sarajevo: Veselin Masleša.

MARTINČIČ, Ivan, 1994: *Stanko Vraz, Izbor iz djela*. Zagreb: Erasmus.

SLODNJAK, Anton, 1934: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademska založba.

VRAZ, Stanko, 1952: *Slovenska djela I–II*. Ur. in prir. Anton Slodnjak. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

* Seznam literarnih prispevkov in del Stanka Vraza in strokovne literature o njem natančno povzema Antun Barac v monografiji *Stanko Vraz/Petar Preradovič*, pod *naslovom Pjesme i članci v zbirki Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 30, strani 37–39, Zagreb: 1965.

Zvonko Kovač
Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu
zkovac@ffzg.hr

Stanko Vraz in Ivo Andrić kot medkulturna pisatelja

Prispevek govori o teoretičnih predpostavkah, po katerih se Stanko Vraz in Ivo Andrić kot specifična medkulturna pisatelja uvrščata v medkulturno južnoslovansko literarno zgodovino oziroma prispevata h konstituiranju posebne medkulturne književnosti, pri čemer se Vrazu pripisuje večji domovinski in nacionalni, Andriću pa mednacionalni in svetovni pomen.

1 Literatura, kakršna je srbska, je pisal znani literarni zgodovinar Jovan Deretić, ni nič manj samosvoja, če so nekatere njene meje nejasne, če le ima tudi takšne pisatelje, ki ne pripadajo samo njej. Zato so se na straneh njegove *Istorije* najprej znašli Srbi, ki so samo srbski pisatelji, potem Srbi, ki niso samo srbski pisatelji, in nazadnje pripadniki nekega drugega naroda, ki so tudi srbski, včasih pa samo srbski pisatelji. V nekem trenutku bi se lahko strinjali z njim, da vnašanja *mejnih* pojavov in osebnosti ni treba doumeti kot prisvajanje, saj jih velja vedno imeti za takšne, kakršni so; veliko jih je namreč skupnih in ne izključno nacionalnih vrednot. A gledano s hrvaške, še zlasti kroatistične perspektive sta Deretićeva toleranca in »metodološka širina«, s katerima je v tretji izdaji korpusu srbske književnosti dodal tudi dubrovniško-dalmatinsko, »štokavsko književnost«, in se tako naknadno uskladil s problematično paradigmo srbske nacionalne literarne zgodovine, ki se prakticira že skoraj stoletje, večkratno vprašljivi. Verjetno se zaradi strahu pred prevlado srbskega deleža s hrvaške strani najpogosteje ne priznava niti en kontekst »skupnih vrednot«, niti regionalni hrvaško-srbski dalmatinski, niti seveda provizoričen južnoslovanski, niti kontekst »štokavske književnosti«, tako da se s predpostavkami, s katerimi je, kar še danes verjamem, srbski literarni zgodovinar z najboljšim namenom začel razmišljanje in pisanje svoje zgodovine, sploh ni mogoče pogovarjati. Kot svojevrsten pandan Deretićevemu postopku lahko v hrvaški historiografiji, še posebej ko govorimo o sodobnih pisateljih, navedemo *Povijest hrvatske književnosti* Slobodana Novaka Prosperova, ki veliko bosansko-hercegovskih avtorjev, ki jih je medtem mogoče najti v antologijah bošnjaške književnosti, uvršča v svoj pregled hrvaške književnosti.

Tako sklepamo, da se skupna oziroma sporna vprašanja hrvaške in srbske literarne zgodovine ne morejo reševati samo pragmatično po Deretićevem modelu, po katerem so npr. srbski pisatelji iz Hrvaške »postali hrvatski ne prestajući da budu srpski pisci« in verjetno tudi obratno.

Vendar niti ob metodološki brezskrbnosti, ne da bi se opirali na kakršno koli moderno načelo literarne zgodovine kot retrospektivna literarna kritika, ki objektivnim, pravzaprav eksaktnim, jemlje samo določena dejstva (Dubravko Jelčić) po nekem tihem integrativnem načelu, ki se do skupnega medmejnega književnega in kulturnega prostora vede, kot da ne obstaja (kot da ni nikoli obstajal, kot da ni obstajala skupna zgodovina, isti jezik ali preprosto medsebojne literarne simpatije, skupne revije, pobude ipd.).

2 Ne glede na to, da se za medkulturni pristop v hrvaškem akademskem prostoru zavzemam že od konca osemdesetih let, ostaja dejstvo, da lahko danes najdem več somišljenikov med slovenskimi kolegi kot med svojimi bivšimi kolegi pa tudi najbližjimi prijatelji iz zagrebške kroatistike in južne slavistike. Če nič drugega, je bil moj oseben prehod k slovenistiki dvojno posrečen: poleg tega da z veseljem berem odlično sodobno slovensko književnost, zlasti poezijo, je s slovenske strani prišla še ena uteha: odprtost za medkulturne teorije in pristope. Če doma ne doživite uresničitve svojih idealov, lahko to doživite pri najbližji sosedi, zato upanja ne smemo nikoli izgubiti.

Po drugi strani pa sem, ko sem poskušal svetovnega pisatelja Iva Andrića na nedavnem simpoziju v Gradcu predstaviti posebno kot medkulturnega pisca, torej na »snovi« opusa in na predmetnem področju, za katera se že od daleč vidi, da sta medkulturna, naletel bolj na tišino oziroma mlačno tiho odobravanje kot na javno zagovarjanje podobne platforme tudi za mnoge druge južnoslovanske pisatelje. V zavzemanju za svojevrstno medkulturno književnost sem tedaj zapisal:

> Poleg niza drugih instanc in institucij, ki jih ima medkulturna književnost, da bi obstala med nacionalnimi, pretežno enojezičnimi književnostmi, zaradi te »nesreče«, ker se piše v več jezikih oziroma ker en jezik služi več književnostim oz. ima svoje medknjiževne revije in »pobege«, kot je bil predvčerajšnjim Stanko Vraz ali danes Mirko Kovač, ima tudi svoje izvirne medknjiževne pisatelje, za katere je medkulturni tekst-kontekst književnosti dejansko njihova književnost sama oziroma so sami njen najbolj medknjiževni izraz.

Opis medkulturne književnosti bi lahko v južnoslovanskem primeru začeli, kakor sem predlagal, zelo enostavno, s seznamom pisateljev, ki pripadajo dvema ali več književnostim, ki jih lahko najdemo v dveh ali več južnoslovanskih literarnih zgodovinah. Če se omejimo samo na novejše književnosti, utemeljene na različnih poudarkih v bistvu skupne ustne književnosti in diferencirane etnografske dediščine na eni strani ter različno razvite tradicije svetovne književnosti na drugi strani, bomo videli, da pridemo do kar lepega števila *mejnih pisateljev,* ki jih posamezne nacionalne literarne zgodovine danes opisujejo kot *svoje* in jih je mogoče najti v vsakem književnem obdobju; našteli bomo le najpomembnejše: *v romantiki* – Petar Petrović Njegoš, Stanko Vraz in Grigor Prličev, *v realizmu* Ljuben Karavelov, Simo Matavulj in Stjepan Mitrov Ljubiša, v moderni Ivo Ćipiko, Zofka Kveder in Musa Ćazim Ćatić, *v avantgardi, ekspresionizmu in socialnem realizmu* Ljubomir Micić, Ivo Andrić, Sibe Miličić, Hasan Kikić, Enver Čolaković, Novak Simić, Nikola Vapcarov in Anđelko Krstić, *v obdobju obnove modernizma in v postmoderni* Vladan Desnica, Mihajlo Lalić, Meša Selimović, Izet Sarajlić, Mak Dizdar, Borislav Pekić, Mirko Kovač, Petko Vojnić Purčar, Mitko Madžunkov, Irfan Horozović, Dževad Karahasan, Josip Osti itd. Ob tem ne smemo pozabiti na južnoslovanske pisatelje, povezane z židovsko tradicijo, ki je praviloma bolj odprta za dve ali več književnosti, če se jih le uvrsti v mononacionalno (srbsko) literarno zgodovino, kot so Aleksandar Tišma, Danilo Kiš, Filip David ali David Albahari. Poleg tega posamezne literarne zgodovine operirajo s pojmi regionalne oz. večnacionalne književnosti, kot so dubrovniško-dalmatinska književnost, knji-

ževnost Boke Kotorske, bosansko-hercegovska književnost, istrska književnost, slavonska književnost, književnost in kultura Vojvodine oz. vojvodinska književnost, in tako lahko predpostavimo, da se posamezni pisatelji iz teh pokrajinskih književnosti ne morejo brezpogojno zavezati k nacionalnim literarnim zgodovinam ali pa te književnosti v preteklosti niso imele izrazitega nacionalnega karakterja itd. (Več o tem v Kovač 2011: 235–249.)

3 Če želimo razumeti Stanka Vraza kot medkulturnega pisatelja, bi bil lahko dober uvod v to revija *Kolo*, saj je bil Vraz sam med njenimi utemeljitelji in uredniki. Kot namreč navajajo kronisti *Kola*, je bila revija zahvaljujoč Vrazu poudarjeno naklonjena slovenskim temam in bi jo lahko tudi zato ob njeni ilirski in slovanski orientaciji kvalificirali kot medkulturno revijo. Tu se je Vraz počutil doma, objavljal je mnoge prevode, predstavljal knjige, spodbujal sodelovanje in odprl revijo mnogim, ne samo hrvaškim in slovenskim pisateljem in kritikom. Literarni zgodovinar Branko Drechsler - Vodnik je prve tri zvezke revije imenoval *Vrazovo Kolo*, a njegov sodobni kronist Ivan Martinčić navaja, da je razen avtorskih, podpisanih in nepodpisanih Vrazovih prispevkov *Kolo* že od prve številke v mnogočem izpolnjeno z Vrazovimi besedili – prevodi, za katere bi lahko rekli, da imajo medkulturni značaj: od Jarnikovega članka *Obraz slovenskoga narječja u Koruškoj* do prikaza slovaške in češke književnosti.

Vrazova literarna in življenjska povezanost z Zagrebom in s hrvaškimi pisatelji ilirskega gibanja je privedla do tega, da je zapustil svoja »zgodnja dela« v slovenščini, ki so bila kasneje (1952) po zaslugi Antona Slodnjaka objavljena v dveh knjigah, da bi se postopno vključeval v tokove hrvaške književnosti, za katero je verjel, da ima širšo južnoslovansko recepcijo. Tako v današnjih pregledih slovenske književnosti kot tudi v berilih se Stanko Vraz komajda obravnava, čeprav bi vsaj v lokalnih čitankah Prlekije kot tudi za boljše razumevanje romantizma v južnoslovanskih književnostih njegovo delo lahko imeli za primer lekcije o medkulturnem razumevanju hrvaške književnosti pa tudi za razumevanje kulturnega konteksta tega obdobja. Pred nekaj leti sem raziskoval izvore Vrazovega epskega talenta, čeprav je v hrvaški literarni zgodovini v glavnem predstavljen kot lirski pesnik. Večina literarnih zgodovinarjev je ocenjevala Vrazovo poezijo, realizirano z lirskimi oblikami (krajši verzi, soneti, šeststopični krakovjak ipd.), pri tem pa so zanemarili epsko-pripovedne oblike protorealistične provenience. Ko sem poskušal prodreti do žive, produktivne linije pesnikovega ustvarjanja, sem bil začuden nad njegovo nagnjenostjo k narativnim obrazcem, pravzaprav k zgodbi: v kompoziciji Vrazove zgodnje slovenske pesmi pogosto odkrivamo uvodni, osrednji in zaključni del »pripovedi«, določeno stopnjevanje razvoja fabularne podlage, dialoške situacije, tiste znotraj besedila ali tiste, ki apelira na bralca itd. To, kar pripovednega Vraza ločuje od kasnejših pripovedovalcev v realizmu, je odsotnost zanimivega pripovedovanja, ki je zvezano z verzi in fragmentirano s kiticami. Veliko je slovenskih pesmi Stanka Vraza, kot na primer *Gor na Parnas, na Parnas*, *Žalostnica*, *Citara slovenska*, *Ana za Slejka* ipd., v katerih najpogostejša, neheroična tema ljubezni kvari epsko doživetje, zato da bi se v izrazu »prebile« do neke hibridne oblike verzne ritmizirane prozne povedi in pripovedi v verzih.

V nasprotju s tem je Stanko Vraz v percepciji hrvaške historiografije v glavnem zastopan kot lirik, najbolj zaradi popularnosti *Djulabij* kot tipične romantične ljubezenske lirike, posvečene samoborski lepotici Ljubici Cantily, mogoče pa tudi zaradi dejstva, da se je v krajši, lirski formi, sprememba jezika manj občutila kot pomanjkljivost v izrazu. Čeprav se v novejšem času piše o originalnem Vrazovem »romantičnem amalgamu« kot »jednom od najcjelovitijih romantičarskih tipova hrvatske preporodne pjesničke prakse« in se večinoma tudi njegova kasnejša dela *Glasi iz dubrave žeravinske* in *Gusle i tambura* zelo ugodno ocenjujejo kot balade

ali (verzne) povesti oziroma satire in epigrami, se okoli Vraza še vedno vleče ocena, da je zanj lirika »jedini pravi oblik«, a *Djulabije* »svoj poetski smisao« uresničujejo v romantični nedoločenosti, v fragmentih, »pjesnik je njima sažet i uvjerljivo postiže značenja kao kad nagli vjetar učas zanjiše grančicu« (Milanja in Šicel v Novak 2003: 188).

Podobne tankočutnosti pa ni bilo v predstavljanju pesmi v prozi Iva Andrića, čeprav je bilo ob priložnosti prvega izbora za antologijo *Hrvatska mlada lirika* mogoče opaziti, da – ima prihodnost. Čeprav so najzgodnejši del opusa, pesniški zbirki *Ex Ponto* in *Nemiri*, poleg tega pa zgodnjo kritiko in esejistiko ter zgodnejša pripovedna dela (še posebej t. i. fratarski cikel novel), pogosto povezovali z bosansko in/ali hrvaško književnostjo, je Andrić resnično afirmacijo dosegel kot jugoslovanski oziroma srbski romanopisec, kar tudi v njegovem primeru kaže na nerazdružljivo povezanost obeh pojmov. Ivo Andrić se je formiral v obdobju moderne skupaj z nizom pomembnih pisateljev južnoslovanskega modernizma, od Tina Ujevića in Momčila Nastasijevića, Srečka Kosovela in Antuna Branka Šimića, Miroslava Krleže in Augusta Cesarca, Miloša Crnjanskog in Rastka Petrovića, Hamza Huma in Juša Kozaka, Gea Mileva in Elizabete Bagrjane, še posebej znotraj na novo ustvarjene jugoslovanske medkulturne skupnosti in s svojo Nobelovo nagrado je ponesel slavo te generacije po vsem svetu ter tako postal svetovni pisatelj. Medtem pa je do danes ostalo nejasno, v katero nacionalno književnost bi lahko primarno postavili Andrića, in zato ga danes lahko najdemo v izdajah, antologijah, strokovnih in znanstvenih knjigah, berilih in literarnih zgodovinah kot avtorja, ki pripada dvema oz. več književnostim. Za kratko ilustracijo lahko navedemo nekaj primerov:

> Ako i ne velikih estetskih dometa«, pravi zgodovinar hrvaškega ekspresionizma, »ali sagledano u kontekstu naše literature – Andrićeva je poezija i avangardna u odnosu na vrijeme u kojemu je nastajala. Ako su *Ex Ponto* i *Nemiri* u neku ruku vraćanje intimističko-emocionalnim obilježjima književnosti stvarane u razdoblju moderne, početna je poetska faza Andrićeva – riječ je o desetak-petnaestak pjesama – nedvojbeno nova, svježa i izazovna. (Šicel 2007: 58–59.)

Oziroma drugačno razmišljanje:

> Izraziti pripovjedač po svom talentu, Andrić je do romana stigao dvostruko zaobilaznim putem, spajanjem novela i preko istorije. Historija je konstitutivni činilac posredstvom kojeg se na novelističkoj osnovi izgrađuju srednje i velike prozne forme. Ta tendencija, prisutna u pripovetkama u čijoj smo osnovi otkrili elemente hronike, dobila je najpotpuniji izraz u velikim romanima-hronikama *Na Drini ćuprija* i *Travnička hronika* te u nedovršenom romanu *Omer-paša Latas.* […] Izvore Andrićevog istoricizma treba tražiti u jednoj od osnovnih tradicija srpske književnosti, onoj tradiciji u koju spada naša srednjovekovna istoriografija, narodna epika, Vukova istorijska proza, Sima Milutinović, Njegoš i mnogi drugi. (Deretić 2002: 1117.)

Ne nazadnje tudi:

> Andrić je jedan od najboljih pisaca povijesnih kronika u svjetskoj književnosti svojega doba. Njemu je bilo moguće iskazati zavičajni bosanski genius loci jedino kao naraciju. Taj pisac i nije znao drugačije argumentirati postupke svojih likova, nije znao drugačije izreći njihova stanja. […] Hrvatska je književnost stvorena u raznolikosti političkih izbora svih njezinih aktera i ona je bila i ostat će unicumom različitosti. Strukturni trokut hrvatske književnosti, koji je svoje vrhove uronio u srednju Europu i u Mediteran, nije nikada ostao udaljen svojoj trećoj vrlo bitnoj poluotočkoj i balkanskoj, dinarskoj i istočnoj komponenti koju najbolje iskazuje djelo Ive Andrića. (Novak 2003: 342–343.)

V nasprotju s srbskim literarnim zgodovinarjem, ki historiografsko prozo odkriva šele v tradiciji svojega naroda oziroma v konceptualnem konfliktu s hrvaškim literarnim zgodovinarjem, sem se namesto za strukturni trikotnik hrvaške književnosti odločil za nekoliko bolj kompliciran ljubezenski, hermenevtični trikotnik in predlagal, da se književni opus Iva Andrića proučuje v kontinuiteti novejše južnoslovanske medkulturne književnosti – od Stanka Vraza do Josipa Ostija kot dveh polov istega, vsekakor tudi pred Vrazom začetega, a nedvomno tudi po Ostiju zelo verjetno nadaljevanega medknjiževnega procesa neke »naše« stare, a nepriznane skupne *devete* južnoslovanske književnosti. Pri tem dejstvo, da se v mnogih nacionalnih kulturah nahaja na seznamih kanonskih svetovnih pisateljev, njegovo tako podedovano kot intendirano medkulturnost samo dodatno krepi in afirmira.

4 Poleg problematiziranja in širšega kontekstualiziranja posameznih »dvopripovednih opusov« je pomembno odpreti oči tudi za medkulturno dimenzijo posameznih tekstov, bodisi v implicitnem strukturnem pogledu bodisi v eksplicitni obliki, ko se medkulturna tema pojavlja kot povod za zgodbo, pripovedovanje pa je svojevrstna terapija premagovanja konfliktov, ki jih kot taka tudi prinaša.

Čeprav bi lahko tudi tu pričal na podlagi lastnih raziskovanj; pri Vrazu se je npr. pri razlagi pesmi *Hrvat pred otvorenim nebom* pokazalo, da je njegov nekoliko distancirano-kritičen odnos do sodobnikov Hrvatov znak dvojne privrženosti, tako ilirizmu oz. ideji preporoda kot tudi izvirnemu domovinskemu slovenstvu, ki ga je ločevalo od »pravih« Hrvatov. Nič drugače ni z Ivom Andrićem; on je, kot sem sklenil skupaj z Ivanom Lovrenovićem, dejansko izvorno bosanski pisatelj, za katerega je Bosna in Hercegovina primarna, izhodiščna družba, država in kultura, zato je tudi naravno, da s svojim delom kliče po medkulturnem pristopu oziroma določenem medknjiževnem razlaganju. Za oba pisatelja kot tudi za celoten niz »dvopripadnih« pisateljev v okviru južnoslovanske in evropske medkulturne književnosti je takšno izhodišče na samem začetku zunaj vseh diskusij o pripadnosti temu ali onemu jeziku oziroma narodu in nad njimi, saj oni pripadajo šele književnosti, za katero je, na splošno rečeno, svojevrstna medliterarnost, medkulturnost – dejansko temeljna in ključna značilnost.

Literatura

DERETIĆ, Jovan, 1983: *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Nolit.

– –, 2002: *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta.

JELČIĆ, Dubravko, 2004: *Povijest hrvatske književnosti – Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić.

– –, 2004: Politika nije utjecala na moj znanstveni rad: Razgovor s Ivicom Matičevićem. *Vijenac* 12/268. 3–5.

KOVAČ, Zvonko, 2011: *Međuknjiževne rasprave – Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.

NOVAK, Slobodan Prosperov, 2003: *Povijest hrvatske književnosti – Od Baščanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.

ŠICEL, Miroslav, 2003 in 2007: *Povijest hrvatske književnosti I* in *IV*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Prevedla
Ivana Petric Lasnik

Kristina Silaj
Ljubljana
kristina.silaj@gmail.com

Čefur v Sloveniji, Janez v Bosni: analiza prevodov romana *Čefurji raus!* Gorana Vojnovića v hrvaščino, bosanščino in srbščino

V besedilu, ki povzema ugotovitve iz diplomske naloge (Silaj 2011), sta strnjeno predstavljeni razčlenitev plasti jezika izvirnika slovenskega romana Čefurji raus! *(2008) Gorana Vojnovića ter analiza prenosa jezikovne mimetičnosti v hrvaščino, bosanščino in srbščino. Prevajanje takšnega dela je kompleksno, saj je izvirnik sestavljen iz različnih sociolektov, ki vključujejo tudi mešanice slovenščine s ciljnimi jeziki. Opredelitev govornih skupnosti priseljencev se opira tudi na razdelitev sociolektov Andreja Skubica (2005), ki temelji na odnosu skupin do dominantne (jezikovne) kulture*.

1 Uvod

Roman *Čefurji raus!* Gorana Vojnovića tematizira življenje priseljencev iz držav bivše Jugoslavije (t. i. *čefurjev*)[1] v ljubljanskem naselju Fužine. Ena najbolj opaznih značilnosti romana je posebna govorica, v romanu imenovana *čefurščina*, ki celotno naracijo 17-letnega protagonista Marka Đorđića dela tako zelo pristno. Z izrazom *čefurščina* pa pravzaprav označujemo dva sociolekta priseljencev, ki sta oba hibrida s slovenščino, a ker se značilnosti usvajanja drugega jezika pri odraslih in otrocih bistveno razlikujejo, sta zgrajena vsak na svoj način, imata drugačne vzroke in drugačne zunajjezikovne vplive.

Značilnosti jezika prve generacije priseljencev se pokrivajo z značilnostmi vmesnega jezika, ki bi moral biti le prehodna varianta pri učenju slovenščine, vendar se je fosiliziral zaradi prepoznega začetka usvajanja slovenščine. V njihovem jezikovnem izražanju še vedno prevladuje materinščina, tako da je drugi jezik (t. i. *jezik prestiža*, torej slovenščina) poln interferenc. Še vedno uporabljajo tudi svoj prvi jezik, predvsem v domačem okolju. Mešani jezik prve generacije priseljencev v romanu je torej pokazatelj njihove jezikovne neprilagojenosti.

Druga generacija priseljencev pa težav s (pogovorno) slovenščino nima in je že dvojezična, vendar se hkrati asimilaciji upira in v svojih težnjah po ohranitvi dvojne kulturne in jezikovne identitete ustvarja hibridni jezik čefurščino, saj je raba le enega jezikovnega sistema pogojena

[1] V luči spoznavanja in razbijanja stereotipa priseljencev v prispevku uporabljamo izraz *čefurji* neobremenjeno in ne slabšalno, le v pomenu *priseljenci iz republik bivše Jugoslavije*.

z opredelitvijo za pripadnost eni ali drugi etnični skupini. Temu pa se poskušajo izogniti, ker je njihova identiteta nenehno razpeta med kulturo domovine njihovih staršev ter kulturo okolja. Ta hibridni jezik je v romanu tako sredstvo za karakterizacijo mladih čefurjev kot tudi del sporočila o njihovi dvojni identiteti in razklanosti.

2 PET PLASTI JEZIKA IZVIRNIKA

Izvirnik prevajalcem nudi svojevrsten izziv zaradi kompleksnosti sociolektov čefurjev, iz katerih je spleten. V izvirniku lahko ločimo pet osnovnih plasti jezika:

- (**1**) MATERINŠČINA PRISELJENCEV (OBEH GENERACIJ). Uporabljajo jo predvsem v domačem okolju, je torej družinski jezik.

> *»Zašto nisi pospremio svoju sobu? Zašto nisi ugasio svijetlo u veceu? Zašto nisi iznio smeće? Zašto nisi prljave čarape bacio u prljavi veš?«* (Vojnović 2008: 32.)

- (**2**) MEŠANI JEZIK PRVE GENERACIJE (PIDŽINIZIRANA SLOVENŠČINA). Ta je ponekod tudi sredstvo za doseganje komičnega učinka ali ironizacije, saj se starejši čefurji velikokrat niti ne zavedajo, da govorijo popačeno slovenščino, v kateri še vedno prevladuje njihova materinščina. Za pidžinski jezik je značilno, da ima omejen besedni zaklad, na osnove leksemov prestižnega jezika (tukaj slovenščine) pa so dodane končnice spregatev in sklanjatev iz materinščine priseljencev.

> *Pa pokal je vzel s sabo in jim razlagal, da je njegov sin Marko zmagao in da malo proslavljaju in da se malo veselijo, ker je dao Marko koš v zadnjoj sekundi in je dobio pokal za najboljega strelca turnira.* (Vojnović 2008: 20.)

- (**3**) MEŠANI JEZIK DRUGE GENERACIJE (ČEFURŠČINA; TUDI JEZIK PRIPOVEDI). Dvojezičnost mladih čefurjev lahko argumentiramo
  - s primeri rabe dvojine:

> *Almir in Radovan sta delala skupaj, Ranka in Enisa sta pa kao iskali službo in jo našli v nekem tozdu, v računovodstvu, čeprav skupaj ne bi sešteli dva i dva* (Vojnović 2008: 81).

  - z bogatim besednim zakladom (dvojezični govorci imajo jezikovni repertoar podvojen):

> npr. za biti pijan ali napiti se: *naroljati se, nalesti se, biti ulit, tresniti se, ubiti se, rasfukati se, narakijati se, propiti se, tankati (ko veliki), nalivati se, nasekavati se, nažigati se, biti nabasan, nažljokati se, ucuriti se, razjebati se, piti, zvrniti (na eks), prbiti se, nafukati se, narokati se, biti komiran, nabutavati se, alkoholizirati se ga, utući se (do daske), ukokati se ga*.

  - z drugačno zgradbo mešanega jezika kot pri njihovih starših (osnova leksemov ni slovenščina kot prestižni jezik okolja, ampak materinščina njihovih staršev, ki pa je morfološko prilagojena slovenskemu jezikovnemu sistemu):

> *kreveljijo se, dobacujejo, za v ludaro, ko sem hotel zalupiti z vrati, mamico jim njihovo crveno, se je samo raztužil*.

  - z namenoma uporabljenimi popačenimi oblikami slovenščine:

> *na Fužinama, živala, naredil sem si sram*.

Kljub dvojezičnosti in sicer mešanemu načinu izražanja se je Marko, ko doseže čustven vrhunec, sposoben izraziti le v svoji materinščini, ki nima slovenskih primesi kot preostanek naracije. Razklanost mladih čefurjev med eno in drugo kulturo pa je med drugim vidna tudi skozi Markovo črno-belo vrednotenje Fužin in Bosne; na koncu se namreč pozitivne lastnosti prevesijo v korist Fužin, ki jih je prej zaničeval.

- (**4**) JEZIK SKUPINE. Gre za mešani jezik druge generacije, ki je okrepljen z ljubljanskim slengom kot znamenjem pripadnosti skupini in s katerim se mladi distancirajo od prve generacije čefurjev. Ima zaznamovalno in povezovalno vlogo, je torej zunanji pokazatelj, kdo je član te skupine in kdo vanjo ne sodi.

  »Basketa noben ne igra, k se nobenmu več ne da. Folk je len, stari. Ne da se jim premaknt! Dej, poglej Nušića. Kje se njemu da laufat po igrišču! Folk je čist v pizdi. Ne jebejo, stari.«

  »Ma folk je prfuknjen.« (Vojnović 2008: 37.)

- (**5**) KULTIVIRANA SLOVENŠČINA. Za to govorico, ki v romanu *Čefurji raus!* služi za profilacijo večinske kulture, je značilno evfemiziranje in približevanje standardni izreki do te mere, da včasih meji na hiperkorektnost. Z rabo nekaterih izrazov, ki so manj primerni za sproščene situacije, Marko nakazuje stereotipne lastnosti Slovencev, kot so nesproščenost, zadrtost, introvertnost. Marko se lahko identificira le z borbeno mentaliteto, da »greš v tekmo z jajci«, ki pa je veliko več kot le nepermisivnost, kakršno kaže večinska kultura.

  [*S*]*ploh pa ko začnejo atati spuščati kakšne slovenske najave: »Primooož, ne dovoli, da te preigra z navkrižnim vodenjem!«* (Vojnović 2008: 18.)

3 Analiza prevodov

Za prevajanje takega dela je potrebna izredna občutljivost za jezik, saj je v izvirniku vsakršno odstopanje od norme slovenskega jezika upravičeno in v funkciji barvanja naracije. V analizi prevodov smo opazovali, kako se različne plasti jezika izvirnika odražajo v hrvaškem, bosanskem in srbskem prevodu, pri čemer smo bili pozorni poleg mešanja slovenščine z drugimi južnoslovanskimi jeziki tudi na količino slenga. Opazovali smo, kako so prevajalci ciljnemu jeziku prilagojeno poustvarili zgoraj opisanih pet sociolektov.[2]

Hrvaški prevod *Čefuri raus!* (2009), prev. Anita Peti - Stantić in Jagna Pogačnik.

1. Čeprav so dialogi v materinščini literarnih oseb nekoliko »popravljeni«, da se bolj približujejo normi, izbor leksemov ohranja govor nekoga iz Bosne in Hercegovine.

2. Prevod v hrvaščino ne vsebuje nobenih elementov slovenščine ter so dialogi prve generacije tako v celoti izenačeni z govorico večinske kulture. Prevajalki bi lahko vključili vsaj izposojenke iz slovenščine, ko se družina Đorđić pogovarja o šoli.

3. Vsi elementi mešanega jezika, ki so v izvirniku manifestacija Markove dvojne identitete (tudi v jeziku pripovedi), so v prevodnem besedilu izničeni. Sleng je v naraciji hrvaškega prevoda prisoten le v manjši meri.

4. Jezik pripadnosti skupini sta hrvaški prevajalki prikazali z rabo slengovskih besed. Pri prevodu smo pogrešali več redukcij in poenostavitev, dialog oz. zapis govorjenega besedila Marka in njegovih prijateljev je v hrvaškem prevodu nekoliko preveč »knjižen«.

[2] Za bolj natančno analizo in primere iz prevodnih besedil glej Silaj 2011.

5. Jezikovna karakterizacija večinske kulture je v hrvaškem prevodu neznatna. Hiperkorektno izražanje je namreč za odtenek oslabljeno. Deli s kultiviranim sociolektom so ustrezno prevedeni, vendar pa je v besedilu, ki bolj malo odstopa od standarda, težko kontrastno prikazati kultivirano govorico.

Hrvaški prevajalki sta večinoma ustrezno interpretirali izvirnik in sta delali le malo prevajalskih napak, toda temeljni problem tega prevoda je, da je končno prevodno besedilo preveč korektno, preveč nevtralno, saj vanj nista prenesli deviacij iz izvirnika, s tem pa sta besedilo osiromašili.

Bosanski prevod *Čefuri napolje!* (2009), prev. Ahmed Burić.

1. Materinščina literarnih oseb je enaka ciljnemu jeziku. Pri teh delih romana se pojavlja le nekaj modifikacij v smeri korigiranja izvirnika.

2. Bosanski prevajalec tam, kjer so pidžinizirane oblike v narekovajih ali pa jih pripovedovalec najavi, večinoma ohranja, drugod pa je večina »slovenskih« delov prevedena ali modificirana. Nedoslednost prikaza tega sociolekta daje bosanskim bralcem napačen vtis, da Markova starša včasih uporabljata jezik okolja, včasih pa ne.

3. Čefurščina mladih v bosanskem prevodu ni prikazana, saj Markova govorica ne vsebuje nikakršnih slovenskih elementov. Je slengovsko obarvana, vendar pa jo težko sprejmemo kot avtentično govorico mladostnika, ker prevajalec uporablja sleng svoje generacije (izrazi, kot je *vala*, so v mladostniškem slengu manj frekventni).

4. Bosanski prevajalec je ustrezno prenesel povečano količino slengizmov v dialogih Marka s prijatelji v prevod. Besedilo je na tem mestu nekoliko dodatno (lokalno) obarval, vendar pa je le minimalno upošteval značilnosti govorjenega besedila.

5. Slovenskost večinske kulture je ponekod prikazana s hiperkorektnim izražanjem, drugje pa je potencial prikaza kultiviranega sociolekta ostal neizkoriščen.

V primerjavi s hrvaškim prevodom je prednost prevoda v bosanščino slengovsko obarvana govorica. Kot opaža tudi Đurđa Strsoglavec (2010: 88–90), se pojavljajo manj frekventne fraze in neustaljen besedni red, kar je v takšnem besedilu dobrodošlo. Jezikovna karakterizacija priseljencev je minimalna, saj se hibridne oblike pojavljajo v sociolektu prve generacije le včasih, v sociolektu druge generacije pa sploh ne. V bosanskem prevodu je viden negativni transfer slovenščine (prevajanje prvin nekaterih fraz in raba zanikanega rodilnika).

Srbski prevod *Južnjaci, marš!* (2009), prev. Ana Ristović.

1. Materinščina literarnih oseb je v srbskem prevodu ohranjena. Prevajalka uporablja ijekavsko različico bivše srbohrvaščine za jezik dialogov prve generacije. Jezik pripovedi, večinske kulture in mlajše generacije čefurjev v komunikaciji med seboj pa temelji na ekavski varianti (srbščini, ki je jezik ciljne kulture prevoda).

2. Pidžinizirana slovenščina prve generacije priseljencev je precej ohranjena. Kljub temu pa na nekaterih delih hibridne oblike izostanejo, denimo na ključnem mestu, ko pripovedovalec napove »fužinske« mešane oblike.

3. Jezik pripovedi v srbskem prevodu ne vsebuje nobenih elementov slovenščine, najdemo pa vsaj precej slengizmov.

4. Tudi srbska prevajalka je uporabila le malo redukcij in poenostavitev, značilnih za govorjeno besedilo, dodala pa je diskurzivne signale, ki vzbujajo pozornost sogovornika. V prevodu najdemo tipične srbske slengizme, kar je zaželeno, ponekod pa potencial v prikazu slengovske govorice skupine mladih ni izkoriščen.

5. Hiperkorektnost in nagnjenost k rabi evfemizmov kultiviranega sociolekta v srbskem prevodnem besedilu nista preveč izraziti.

Od vseh prevajalcev je imela srbska prevajalka največ težav pri razumevanju slovenskih slengovskih izrazov (čeprav tudi bosanski prevajalec, vendar v manjši meri), hkrati pa tu najdemo največ primerov, kjer je bil spremenjen pomen besedila. Slengizmi so prisotni, a so uporabljeni enakomerno tako v jeziku pripovedi kot v dialogih med Markom in njegovimi prijatelji, zato le raba slengovsko obarvane govorice ne pomeni znamenja pripadnosti skupini.

4 Sklep

Ugotovili smo, da v prevodnih besedilih prenos obarvanosti socialnih govoric ni bil preveč uspešen. Najbrž se je to zgodilo zaradi skrbi za razumljivost besedila v ciljni kulturi, čeprav po nepotrebnem. Že pri recepciji romana v izvirniku, ki se je lahko »bral kot fora, lahko pa kot metafora« (Stabej 2009), namreč ni šlo za razumljivost besedila, ampak za njegovo sprejemljivost oziroma za jezikovno toleranco bralca. Prevodi so tako okrnjeni za eno celotno dimenzijo izvirnega besedila. In to za ravno tisto dimenzijo, zaradi katere je izvirnik tako priljubljen pri slovenskem bralstvu – za jezikovno mimetičnost romana.

Viri

BURIĆ, Ahmed, 2009: *Čefuri napolje!* Sarajevo: VBZ (Ambrozija).

PETI - STANTIĆ, Anita in POGAČNIK, Jagna, 2009: *Čefuri raus!* Zagreb: Europapress holding in Novi Liber.

RISTOVIĆ, Ana, 2009: *Južnjaci, marš!* Beograd: Rende (Ledolomac).

VOJNOVIĆ, Goran (2008): *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.

Literatura

SILAJ, Kristina, 2011: *Čefur v Sloveniji, Janez v Bosni: Analiza prevodov romana* Čefurji raus! *Gorana Vojnovića v hrvaščino, bosanščino in srbščino*. *Diplomska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

STABEJ, Marko, 2009: Goran Vojnović ali Kam s čefurji. *Almanah Prešernove nagrade*. <Http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Podrocja/Preseren/Almanah_Presernove_nagrade.pdf>. Dostop 14. decembra 2010.

STRSOGLAVEC, Đurđa, 2010: Še sreča, da je slovenščina (južno)slovanski jezik. Vera Smole (ur.): *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 83–94.

Matej Šekli
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
matej.sekli@guest.arnes.si

Besedotvorje (pra)slovanščine v sinhroni in diahroni luči na primeru samostalniških izpeljank

V prispevku sta na primerih samostalniških izpeljank v (pra)slovanščini predstavljena oblikovni in pomenski vidik besedotvorja tako s sinhronega kot z diahronega gledišča. Sinhrono besedotvorje preučuje oblikovno in pomensko razmerje med tvorjenko in njenim besedotvornim predhodnikom, tj. identificira besedotvorna obrazila in besedotvorne pomene. Diahrono besedotvorje pojasnjuje spreminjanje besedotvornih obrazil in besedotvornih pomenov.

1 Besedotvorje

Besedotvorje in oblikotvorje sta del oblikoslovja ali morfologije. **Oblikoslovje** ali **morfologija** je nauk o obliki besede, torej jezikoslovna poddisciplina, ki preučuje **oblikovje** ali oblikovni sistem, tj. oblike nekega jezikovnega sistema. V fleksijskih jezikih, med katere sodijo tudi slovanski jeziki, je **oblika** neke pregibne besedne vrste vsaj dvomorfemska, sestavljata jo **osnova** in **končnica**. Glede na predmet preučevanja se oblikoslovje deli na besedotvorje in oblikotvorje. **Besedotvorje** je nauk o tvorjenju osnov (psl. ****ryb-***, ****ryb-ъk-***, ****ryb-ic-***). **Oblikotvorje** je nauk o pregibanju pregibnih besednih vrst glede na njihovo stavčnočlensko vlogo.

Besedotvorje preučuje oblikovno/formalno in pomensko/semantično razmerje med tvorjenko in njenim besedotvornim predhodnikom. Na oblikovni ravni ga zanima **oblika tvorjenke**, tj. morfemska zgradba tvorjenke (ki jo sestavljata besedotvorna podstava in besedotvorno obrazilo). Na pomenski ravni je v središču **pomen tvorjenke**, tj. pomenska zgradba tvorjenke (ki jo sestavljata **predmetni** pomen besedotvorne podstave in **besedotvorni** pomen besedotvornega morfema). Oblikovna zgradba tvorjenke torej določa njeno pomensko zgradbo.

Podobno kot vse jezikoslovne poddiscipline je tudi besedotvorje tako **sinhrono** kot **diahrono**, tako **znotrajsistemsko** (enega jezikovnega sistema) kot **medsistemsko** (več sorodnih ali nesorodnih jezikovnih sistemov), torej **opisno** (znotrajsistemsko sinhrono), **protistavno** in **tipološko** (medsistemsko sinhrono), **zgodovinsko** (znotrajsistemsko diahrono), **primerjalno** (medsistemsko diahrono). V nadaljevanju je besedotvorje (pra)slovanščine (na gradivu (stare) cerkvene slovanščine, ki je izrazno podano v praslovanskih rekonstrukcijah) predstavljeno s sinhronega in diahronega vidika.

2 SINHRONO BESEDOTVORJE

2.1 OBLIKOVNI VIDIK

2.1.1 Določanje besedotvorne motiviranosti osnove. Osnova je sinhrono gledano tvorjena ali besedotvorno motivirana, če je v opazovanem jezikovnem sistemu mogoče najti njeno besedotvorno podstavo in/ali njeno besedotvorno obrazilo. Znotraj nekega jezikovnega sistema se lahko pojavljajo naslednje možnosti: (a) prisotnost besedotvorne podstave in prisotnost besedotvornega obrazila neposredno kažeta na tvorjenost osnove (psl. **tьšča* < ****tьst-j-a*** 'tašča' ← **tьst-ь* 'tast'); (b) odsotnost besedotvorne podstave in prisotnost besedotvornega obrazila posredno kažeta na tvorjenost osnove, pri čemer je besedotvorno obrazilo posredno sinhrono razvidno iz strukturno vzporednih tvorb, besedotvorna podstava pa se lahko pojavlja v drugih tvorjenkah iz istega korena (psl. ****kri-dl-o*** 'krilo, perut' : **ši-dl-o* 'šilo' ← **ši-ti* 'šiti, šivati' : psl. **kri-v-ъ* 'kriv, nepravilen'); (c) prisotnost besedotvorne podstave in odsotnost besedotvornega obrazila posredno kaže na tvorjenost osnove (psl. ****vě-tr-ъ*** 'veter', ****znа-k-ъ*** 'znak' ← **vě-ja-ti* 'vejati, pihati', **zna-ti* 'znati'); (č) odsotnost besedotvorne podstave in odsotnost besedotvornega obrazila kažeta na sinhrono netvorjenost osnove (psl. ****syn-ъ*** 'sin').

2.1.2 Določanje besedotvornega predhodnika. Smer besedotvorne motiviranosti je v večini primerov razvidna iz morfemske zgradbe osnove, pri čemer velja načelo, da je osnova z več besedotvornimi morfemi tvorjena iz osnove z manj besedotvornimi morfemi (psl. ****da-teĺ-ь*** 'dajalec', ****vesel-ьj-e*** 'veselje', ****bord-at-ьc-ъ*** 'bradatec' ← **da-ti* 'dati', **vesel-ъ* 'vesel', **bord-at-ъ* 'bradat'). Tvorjenki z istim številom besedotvornih morfemov imata navadno isto stopnjo tvorjenosti in imata skupnega besedotvornega predhodnika (psl. ****gospod-ьstv-o*** 'gospodstvo', ****gospod-ьsk-ъ*** 'gospodski' ← **gospod-ь* 'gospod'). Od zgornjega pravila odstopajo vzvratne/retrogradne izpeljanke (psl. ****po-greb-ъ*** 'pogreb', ****po-tęg-ъ*** 'poteg' ← **po-greb-ti* 'pokopati; zakopati, zagrebsti', **po-tęg-nǫ-ti* 'potegniti') in tvorjenke po krnitvi (psl. ****Vitъ*** 'Vit' ← **Vitislavъ*, **Vitobratrъ*, **Vitogojь*, **Vitogovъ*, **Vitomirъ*, tj. slovanska dvodelna osebna imena).

Ko imata osnovi isto število besedotvornih morfemov, je smer besedotvorne motiviranosti mogoče ugotoviti na osnovi naslednjih meril: (a) oblikovno merilo: tvorjenka ima več oblikovnih znakov od besedotvornega predhodnika (psl. ****tok-ъ*** 'tok', ****po-tok-ъ*** 'potok' ← **teťi* < **tek-ti* 'teči', **poteťi* < **po-tek-ti* 'poteči', saj izglagolski izpeljanki izkazujeta neosnovno prevojno stopnjo kvalitativnega prevojnega razmerja pie. **e* : **o*); (b) pomensko merilo: besedotvorni pomen tvorjenke je izpeljan iz pomena besedotvornega predhodnika (psl. ****běl-ь*** 'belina' ← **běl-ъ* 'bel', saj so samostalniki z besedotvornim pomenom lastnosti navadno izpeljani iz pridevnikov).

	glagol	samostalnik	pridevnik
izkorenski	*da-, *nes- → *da-ti, *nes-ti	*or-a-ti → *or-dl-o	*ži-ti → *ži-v-ъ
izglagolski	*nes-ti → *nos-i-ti	*prьj-a-ti → *prьj-a-teĺ-ь	*straš-i-ti → *straš-i-v-ъ
izsamostalniški	*dar-ъ → *dar-ova-ti	*ryb-a → *ryb-ic-a	*bord-a → *bord-at-ъ
izpridevniški	*sux-ъ → *suš-i-ti	*běl-ъ → *běl-ьc-ь	*męk-ъ → *męk-ък-ъ

(Pra)slovanske izpeljanke glede na besedno vrsto besedotvornega predhodnika

Glede na besedno vrsto besedotvornega predhodnika so izpeljanke izkorenske, izglagolske, izsamostalniške in izpridevniške (pa tudi izzaimenske in izštevniške). Težava se lahko pojavi pri ločevanju med izkorenskimi na eni in neizkorenskimi izpeljankami na drugi strani. Merilo ločevanja med obema je spet oblikovno (psl. ***or-dl-o*** 'ralo' : ***or-a-dl-o*** 'ralo' ← **or-a-ti* 'orati', pri čemer je prvi samostalnik izkorenski, ker je izpeljan iz glagolskega korena, drugi pa izglagolski, ker je izpeljan iz nedoločniške glagolske osnove).

2.1.3 Določanje besedotvornega obrazila. Besedotvorno obrazilo je mogoče določiti z analizo osnov z istim ali podobnim besedotvornim pomenom in podobnim končajem. Izglagolski samostalniki s pomenom vršilca oziroma vršilnika dejanja se v (pra)slovanščini med drugim izpeljujejo iz nedoločniške glagolske osnove s priponskim obrazilom psl. **-č-ь* (psl. ***bi-č-ь*** 'bič', ***kov-a-č-ь*** 'kovač', ***kop-a-č-ь*** 'kdor koplje', ***po-gon-i-č-ь*** 'kdor poganja' ← **bi-ti* 'biti, tolči', **kov-a-ti* 'kovati', **kop-a-ti* 'kopati', **po-gon-i-ti* 'pognati'). Manj gospodarna sinhrona morfemska analiza tovrstnih izpeljank je izpeljevanje iz korena s sopomenskimi priponskimi obrazili psl. **-č-ь*, **-a-č-ь*, **-i-č-ь*. Posledica tovrstne morfemske analize pa je, da so vse izpeljanke izkorenske, variantna (zložena) priponska obrazila pa vse, kar sledi korenskemu morfemu.

2.2 Pomenski vidik

2.2.1 Besedotvorni pomeni samostalniških izpeljank. Besedna vrsta besedotvornega predhodnika s svojim kategorialnim pomenom določa besedotvorni pomen izpeljanke.

Izglagolski samostalniki: (a) **dejanje**, **stanje** (psl. ***žę-tv-a*** 'žetev' ← **žę-ti* 'žeti'); (b) **vršilec dejanja**$_{\text{živo}}$, **nosilec stanja**$_{\text{živo}}$ (psl. ***da-teĺ-ь*** 'dajalec' ← **da-ti* 'dati'); (c) **vršilnik dejanja**$_{\text{neživo}}$ (psl. ***ši-dl-o*** 'šilo' ← **ši-ti* 'šiti, šivati').

Izpridevniški samostalniki: (a) **lastnost** (psl. ***lěp-ot-a*** 'lepota' ← **lěp-ъ* 'lep'); (b) **nosilec lastnosti**$_{\text{živo}}$ ali **nosilnik lastnosti**$_{\text{neživo}}$ (psl. ***star-ьc-ь*** 'starec' ← **star-ъ* 'star').

Izsamostalniški samostalniki: (a) **opravkar**$_{\text{živo}}$ ali **opravljalnik**$_{\text{neživo}}$ (psl. ***kĺuč-aŕ-ь*** 'ključar' ← **kĺuč-ь* 'ključ'); (b) **prostor/mesto** (psl. ***ogn-išč-e*** 'ognjišče' ← **ogn-ь* 'ogenj'); (c) **prebivalec** (psl. **gorďane* < ***gord-jan-e*** 'meščani' ← **gord-ъ* 'mesto'); (č) **manjšalnost** (psl. ***pъt-iť-ь*** 'ptiček' ← **pъt-a* 'ptič, ptica'); (d) **večalnost** (psl. ***dvor-išč-e*** 'veliko dvorišče' ← **dvor-ъ* 'dvorišče'); (e) **skupnost** (psl. ***kamen-ьj-e*** 'kamenje' ← **kamy* **kamen-e* 'kamen'); (f) **edninskost** (psl. **gorďaninъ* < ***gord-jan-in-ъ*** 'meščan' ← **gord-jan-e* 'meščani'); (g) **ženska oblika** (psl. ***bog-yn-i*** 'boginja' ← **bog-ъ* 'bog').

2.2.2 Pomenska razmerja med besedotvornimi obrazili. Sopomenskost besedotvornih obrazil je pojav, ko imajo različna besedotvorna obrazila (vsaj en) isti besedotvorni pomen. Priponska obrazila psl. **-ost-ь*, **-ot-a*, **-in-a* imajo vsa besedotvorni pomen lastnosti (psl. ***čist-ost-ь***, ***čist-ot-a***, ***čist-in-a*** 'čistost' ← **čist-ъ* 'čist').

Večpomenskost besedotvornih obrazil je pojav, ko ima isto besedotvorno obrazilo več besedotvornih pomenov. Priponsko obrazilo psl. **-ьc-ь* ima naslednje besedotvorne pomene: (a) nosilec ali nosilnik lastnosti (izpridevniško) (psl. ***běl-ьc-ь*** 'belec' ← **běl-ъ* 'bel'); (b) manjšalnost (izsamostalniško) (psl. ***gord-ьc-ь*** 'mestece, gradec' ← **gord-ъ* 'mesto, grad'); (c) vršilec dejanja (izglagolsko) (psl. ***gǫd-ьc-ь*** 'godec' ← **gǫsti* < **gǫd-ti* 'gosti').

Enakozvočnost besedotvornih obrazil je pojav, ko imata vsaj dve besedotvorni obrazili z različnima besedotvornima pomenoma enako ali podobno obliko. Priponsko obrazilo psl. **-in-a* za izpeljevanje izsamostalniških samostalnikov z besedotvornim pomenom večalnosti (psl. ***dol-in-a*** 'dolina' ← **dol-ъ* 'dol') in priponsko obrazilo psl. **-in-a* za izpeljevanje izpridevniških samostalnikov z besedotvornim pomenom lastnosti (psl. ***poln-in-a*** 'planota, ravnina'

← **poln-ъ* 'plan, raven') sta na segmentni ravni enakozvočnici (ne pa tudi na nadsegmentni ravni; sln. *dolína*, nštok. *dòlina* : sln. *planína*, nštok. *planìna* < psl. ****dolĭna*** (F_2) : ****polnina*** (C) ← **dòlъ* (c), **pôlnъ* (c)).

2.2.3 Pomenska razmerja med priponskimi obrazili in tvorjenkami. Tvorjenke imajo v nekem jezikovnem sistemu lahko samo enega besedotvornega predhodnika ali pa so sočasno vzporedno besedotvorno motivirane preko več besedotvornih predhodnikov.

Enkratno motiviranim tvorjenkam je mogoče določiti eno besedotvorno obrazilo in en besedotvorni pomen (psl. ****kľuč-ań-ь*** 'ključar'; ****zolt-ik-ъ***, ****zolt-ic-a*** 'nekdo zlat, nekaj zlatega' ← **kľuč-ь* 'ključ'; **zolt-ъ* 'zlat').

Večkratno vzporedno motivirane tvorjenke je mogoče segmentirati na en način ali na več načinov. Pri eni možni morfemski segmentaciji se pojavlja eno večpomensko besedotvorno obrazilo, ki ima več besedotvornih pomenov (psl. ****zid-ań-ь*** 'zidar, graditelj' ← **zid-ъ* 'zid' : **zid-a-ti* 'zidati, graditi', tj. opravkar ali vršilec dejanja na **-ań-ь*). Pri več možnih morfemskih segmentacijah tvorjenke se pojavlja več možnih besedotvornih obrazil, tvorjenka pa ima lahko različne besedotvorne pomene in celo različne stopnje tvorjenosti (psl. ****grěš-ьn-ik-ъ*** 'grešnik', ****grěš-ьn-ic-a*** 'grešnica' ← **grěš-ьn-ъ* 'grešen', **grěx-ъ* 'greh', **grěš-i-ti* 'grešiti', tj. drugostopenjska izpeljanka na **-ik-ъ* z besedotvornim pomenom nosilca lastnosti ali prvostopenjska izpeljanka na **-ьnik-ъ* z besedotvornima pomenoma opravkarja ali vršilca dejanja). Tovrstni primeri kažejo na relativnost določanja stopnje tvorjenosti.

3 DIAHRONO BESEDOTVORJE

3.1 OBLIKOVNI VIDIK

Priponsko obrazilo nastane z naplastitvijo priponskih obrazil ter s sekundarno morfemsko segmentacijo tvorjenke zaradi njene večkratne vzporedne besedotvorne motiviranosti (gre torej za reinterpretacijo morfemske zgradbe tvorjenke). Táko priponsko obrazilo je prvotno vedno zloženo. Priponski obrazili psl. ****-ik-ъ***, ****-ic-a*** za izpeljavo izpridevniških samostalnikov s pomenom nosilca ali nosilnika lastnosti (psl. **zolt-ik-ъ*, **zolt-ic-a* ← **zolt-ъ*) sta se preko izpeljevanja slednjih iz pridevnikov na ****-ьn-ъ*** (psl. **grěš-ьn-ik-ъ*, **grěš-ьn-ic-a* ← **grěš-ьn-ъ*) naplastili na priponsko obrazilo **-ьn-ъ*, zaradi česar je prišlo do nastanka zloženih priponskih obrazil psl. ****-ьn-ik-ъ***, ****-ьn-ic-a***, ki sta se preko vzporedne besedotvorne motivacije preko glagola (psl. **grěš-ьnik-ъ*, **grěš-ьnic-a* ← **grěš-i-ti*) zaradi reinterpretacije morfemske zgradbe tvorjenke osamosvojili kot priponski obrazili psl. ****-ьnik-ъ***, ****-ьnic-a*** s pomenom vršilca dejanja (moškega oziroma ženskega spola).

Podobno so nastala vsa produktivna praslovanska priponska obrazila. Priponsko obrazilo psl. **-ъkъ* (psl. ****syn-ъk-ъ*** 'sinček' ← **syn-ъ* 'sin') je nastalo z naplastitvijo priponskega obrazila pie. **-ko-* na pie. osnove na **-u-* (psl. **synъkъ* < pie. **suH-nu-ko-s* 'sinček' ← **suH-nu-s* 'sin' ← **seu̯H-/*suH-* 'roditi').

3.2 POMENSKI VIDIK

Pomenska sprememba besedotvornega pomena: Besedotvorni pomeni so diahrono gledano prvotni in drugotni. Drugotni besedotvorni pomeni so nastali iz prvotnih s pomensko spremembo prvotnega besedotvornega pomena. Sistemske pomenske spremembe so na primer: (a) **dejanje → rezultat dejanja** (psl. ****pьs-a-n-ьj-e*** 'pisanje' → 'napisano'); (b) **vršilec dejanja → vršilnik dejanja** (psl. ****bi-č-ь*** *'kdor bije' → 's čimer se bije'); (c) **lastnost → popredmetena lastnost** (psl. ****tiš-in-a*** 'tišina, mirnost' → stcsl. *tišina* 'mirno morje').

Pomenska sprememba tvorjenke: Tudi pri spremembi pomena tvorjenke gre za spremembo v smeri **abstraktno → konkretno**, abstraktni besedotvorni pomen se namreč spreminja v konkretni leksikalizirani pomen. Prvotni besedotvorni pomen izpeljank tipa psl. ***porzd-ьn-ik-ъ*** 'praznik', ***pęt-ъk-ъ*** 'petek' ← *porzd-ьn-ъ 'prazen', *pęt-ъ 'peti' je nosilnik lastnosti, medtem ko je leksikalizirani pomen čas nastal po konkretizaciji abstraktnega besedotvornega pomena.

Pomenska sprememba priponskega obrazila: Priponsko obrazilo pridobi nov besedotvorni pomen (širjenje pomena) ob večkratni vzporedni besedotvorni motiviranosti tvorjenke z eno možno morfemsko segmentacijo. Priponsko obrazilo psl. ***-ań-ь*** za izpeljavo izsamostalniških samostalnikov z besedotvornim pomenom opravkarja (psl. *kĺuč-ań-ь, *zid-ań-ь ← *kĺuč-ь, *zid-ъ) je preko vzporedne besedotvorne motivacije preko glagola (psl. *zid-ań-ь ← *zid-a-ti) pridobilo besedotvorni pomen vršilca dejanja.

Izguba pomena priponskega obrazila: Priponsko obrazilo lahko v neki točki na časovni osi izgubi svoj besedotvorni pomen in pridobi t. i. **strukturalno funkcijo**. Priponsko obrazilo psl. *-ьc-a ima v (pra)slovanščini besedotvorni pomen manjšalnosti (psl. ***vьrv-ьc-a*** 'vrvica' ← *vьrv-ь 'vrv'), ki pa ga je v posameznih leksemih izgubilo, zaradi česar le-ti nimajo več manjšalnega pomena (psl. ***ov-ьc-a*** 'ovca' : sti. *avikā́* 'ovčica').

3.3 Prevzete besedotvorne prvine

Ob jezikovnem stiku lahko pride tudi do prevzemanja prvin besedotvornega sistema iz izhodiščnega v ciljni jezikovni sistem. Prevzeta so lahko besedotvorna obrazila kot tudi celotni besedotvorni vzorci (sln. *rock glasba* 'rokovska glasba' ← ang. *rock music*). Do prevzema besedotvornega obrazila pride v primeru, da so v neki jezikovni sistem hkrati prevzete tvorjenke z istim besedotvornim obrazilom in njihovi besedotvorni predhodniki, kar v ciljnem jezikovnem sistemu omogoča sinhrono morfemsko segmentacijo tvorjenke na besedotvorno podstavo in besedotvorno obrazilo ter prenos prevzetega besedotvornega obrazila na neprevzete besedotvorne podstave.

Slovani so iz gotščine prevzeli samostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom psl. *-ań-ь ← got. -āreis (psl. ***myt-ań-ь*** 'mitničar, carinik', ***buk-ań-ь*** 'pisar, pismen človek' ← got. *motāreis*, *bōkāreis*) ter njihove besedotvorne predhodnike (psl. *myt-o 'plačilo, darilo', *buk-y 'bukev; zapis, listina' ← got. *mota* 'carina', *bōkōs* 'pisava, knjiga'). To je omogočilo sinhrono morfemsko segmentacijo tvorjenk in identifikacijo priponskega obrazila psl. *-ań-ь za tvorbo izsamostalniških samostalnikov s pomenom opravkarja, ki je postalo produktivno tudi pri tvorbi iz neprevzetih osnov (psl. *kĺuč-ań-ь, *zid-ań-ь ← *kĺuč-ь, *zid-ъ).

Literatura

BAJEC, Anton, 1950, 1952, 1952, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika* I–IV. Ljubljana.

BEZLAJ, France, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V. Ljubljana: Mladinska knjiga.

MEIER - BRÜGGER, Mihael, 2002: Zur Wortbildung. *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York.

SŁAWSKI, Franciszek, 1974, 1976, 1979: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański* I–III. Wrocław, Varšava, Krakov, Gdansk. 34–141, 13–60, 11–19.

SNOJ, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.

SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC.

Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков), 1999. Москва.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– –, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VAILLANT, André, 1974: *Grammaire comparée des langues slaves: Tome IV – La formation des noms*. Pariz.

VONDRÁK, Wenzel, 1924: Stammbildungslehre. *Vergleichende Slavische Grammatik*. Göttingen.

Gjoko Nikolovski
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
gjoko.nikolovski@uni-mb.si

O jezikovni osnovi stare cerkvene slovanščine – med makedonsko in panonsko teorijo

V slavistiki lahko govorimo o obstoju dveh pogledov na jezikovno osnovo stare cerkvene slovanščine, ki ju lahko prikažemo s pomočjo dveh teorij: panonske in makedonske. Članek poskuša predstaviti pobudo za nov pogled na jezikovno osnovo stare cerkvene slovanščine, ki bo sintetiziral bistvo makedonske in panonske teorije.

1 Uvod

Stara cerkvena slovanščina je prvi knjižni jezik Slovanov (Babič 2003: 11) in je kot takšen v določeni meri umeten. Ugotoviti njegovo jezikovno osnovo, torej jezik oz. govorno osnovo Ciril-Metodovih prevodov bogoslužnih knjig, je eden ključnih izzivov slavistične znanosti. Češki bogoslovec, jezikoslovec in slavist Josef Dobrovský, utemeljitelj slavistike, je bil med prvimi, ki se je odločil odgovoriti na to vprašanje. Po njem so odgovor na to zahtevno vprašanje poskušali najti tudi drugi jezikoslovci oz. slavisti in tako sta o jezikovni osnovi stare cerkvene slovanščine nastali dve teoriji.

Josef Dobrovský je na podlagi virov, ki so mu bili na razpolago, in na podlagi svojega znanja o južnoslovanskih jezikih menil, da je v osnovi stare cerkvene slovanščine južnoslovanski govor, in sicer kombinacija med bolgarskim, srbskim in makedonskim jezikom.

V nasprotju z njegovo teorijo je panonska teorija Jerneja Kopitarja, ki jo je podprl tudi Franc Miklošič (oba slovenskega porekla). Po tej teoriji naj bi bila osnova stare cerkvene slovanščine jezik panonskega območja, tj. jezik prednikov Slovencev (Panonija je obsegala predel med Alpami in Tiso). Jernej Kopitar je odkril veliko besed, ki so bile izposojenke iz latinskega in nemškega jezika (оцьтъ, lat. acetum, оътарь, lat. ataria; постъ, nem. Fasta, попъ, nem. pfaffo). Domneval je, da naj bi bile te besede prisotne samo v slovanskem govoru, ki ga je govorilo prebivalstvo na območjih v bližini latinskega in nemškega jezika. Domnevo je dodatno podprl tudi z določenimi besedami, ki so bile prisotne v jeziku panonsko-moravskih Slovanov (балии, ρєснота, отокъ, братръ, робъ, папєжь). Poimenoval jih je s terminom moravizmi. K tem argumentom je Franc Miklošič dodal še obstoj skupin samoglasnikov in nosnikov (ѫ, ѧ) ter soglasniški zvezi шт in жд v madžarskem jeziku v izposojenkah slovanskega porekla (pentek madž. : пѧтъкъ, szombota : сѫбота; mozstoha, rozsda, Budapest), ki naj bi bile prevzete iz sosednjega slovanskega oz. slovenskega jezika.

Panonsko teorijo sta z makedonsko teorijo ovrgla Vatroslav Oblak in Vatroslav Jagić. Vatroslav Oblak, učenec Vatroslava Jagića, je ob koncu leta 1891 odšel na študijsko potovanje po južni Makedoniji, kjer je preučeval narečja solunske okolice. Rezultati njegovega raziskovanja so bili objavljeni v delu *Macedonische Studien* (1896).

V narečju vasi v okolici Soluna (Suho, Zarovo in Visoka), ki je bil predmet raziskovanja Vatroslava Oblaka, je našel jezikovne pojave, ki so tesno povezani s staro cerkveno slovanščino. Po Vatroslavu Oblaku so najpomembnejše naslednje lastnosti:

- ъ > o in ь > є kot v najstarejših slovanskih pisnih spomenikih,
- nosna izgovorjava refleksov nosnih vokalov o^n (ѫ) in e^n (ѧ),
- ohranjena soglasniška sklopa шт (št) in жд (žd) kot v stari cerkveni slovanščini,
- nerazlikovanje refleksov starih ѣ = ѧ.

Iz vseh možnih odgovorov, ki so jih poskusili podati omenjeni jezikoslovci in slavisti, lahko razberemo obstoj dveh pogledov na jezikovno osnovo stare cerkvene slovanščine, ki ju lahko prikažemo s pomočjo dveh teorij: panonske in makedonske.

2 POTREBA PO NOVEM POGLEDU

Treba je uveljaviti in predstaviti nov pogled o izvoru stare cerkvene slovanščine. Ta novi pogled bo na podlagi sodobne dialektološke analize suško-visoškega govora jugovzhodne makedonske narečne skupine in sodobnih dialektoloških raziskav panonske narečne skupine slovenskih dialektologov sintetiziral bistvo makedonske in panonske teorije o jezikovni osnovi stare cerkvene slovanščine.

3 PANONSKA NAREČNA SKUPINA IN STARA CERKVENA SLOVANŠČINA – OBLIKOSLOVNE PODOBNOSTI V OKVIRU SKLANJATEV

3.1 Moška trda in mehka sklanjatev v stari cerkveni slovanščini in panonski narečni skupini

	stara cerkvena slovanščina		**panonska narečna skupina – moška sklanjatev v narečjih**			
	trda sklanjatev	mehka sklanjatev	prekmursko narečje	prleško narečje	slovenskogoriško narečje	haloško narečje
Ednina						
N	grad-**ъ**	nož-**ь**	b'rát	b'rat	b'rat	b'rat
G	grad-**a**	nož-**a**	b'rát-a	b'rat-a	b'rat-a	b'rat-a
D	grad-**u**	nož-**u**	b'rát-i	b'rat-i	b'rat-i	b'rat-i
A	grad-**ъ**	nož-**ь**	b'rát-a	b'rat-a	b'rat-a	b'rat-a
V	grad-**e**	nož-**u**	/	/	/	/
L	grad-**ě**	nož-**i**	b'rát-i	b'rat-i	b'rat-i	b'rat-i
I	grad-**omь**	nož-**emь**	b'rát-on	b'rat-on	b'rat-on	b'rat-on
Dvojina						
N	grad-**a**	nož-**a**	b'rát-a	b'rat-a	b'rat-a	b'rat-a
G	grad-**u**	nož-**u**	b'rát-of	b'rat-of	b'rat-of	b'rat-of
D	grad-**oma**	nož-**ema**	b'rát-oma	b'rat-oma	b'rat-oma/-ama	b'rat-an/ -on/-ama
A	grad-**a**	nož-**a**	b'rát-a	b'rat-a	b'rat-a	b'rat-a
V	grad-**a**	nož-**a**	/	/	/	/
L	grad-**u**	nož-**u**	b'rát-oma	b'rat-oma	b'rat-ax	b'rat-ax
I	grad-**oma**	nož-**ema**	b'rát-oma	b'rat-oma	b'rat-oma/-ama	b'rat-ama

Množina						
N	grad-**i**	nož-**i**	b'rát-i	b'rat-a	b'rat-i	b'rat-i
G	grad-**ъ**	nož-**ь**	b'rát-of	b'rat-of	b'rat-of	b'rat-of
D	grad-**otъ**	nož-**etь**	b'rát-on	b'rat-on	b'rat-an	b'rat-an/-on
A	grad-**y**	nož-**ę**	b'rát-e	b'rat-e	b'rat-a	b'rat-e
V	grad-**i**	nož-**i**	/	/	/	/
L	grad-**ěxъ**	nož-**ixъ**	b'rát-aj	b'rat-ix	b'rat-ax	b'rat-ax
I	grad-**y**	nož-**i**	b'rát-ami	b'rat-i	b'rat-ami	b'rat-ami

3.2 Ženske sklanjatve v stari cerkveni slovanščini in panonski narečni skupini

	stara cerkvena slovanščina		**panonska narečna skupina – ženska sklanjatev v narečjih**			
	trda sklanjatev	mehka sklanjatev	prekmursko narečje	prleško narečje	slovenskogoriško narečje	haloško narečje
Ednina						
N	rǫk-**a**	duš-**a**	'ra:úž-a	'lip-a	'lip-a	'lip-a
G	rǫk-**y**	duš-**ę**	-e	-e	-e	-e
D	rǫ**c-ě**	duš-**i**	-i	-i	-i	-i
A	rǫk-**ǫ**	duš-**ǫ**	-o	-o	-o	-o
V	rǫk-**o**	duš-**e**	/	/	/	/
L	rǫ**c-ě**	duš-**i**	-i	-i	-i	-i
I	rǫk-**ojǫ**	duš-**ejǫ**	-ov	-oj	-oj	-on
Dvojina						
N	rǫk-**ě**	duš-**i**	-i	-i	-i	-i
G	rǫk-**u**	duš-**u**	-i/-ø	-ø	-ø	-ø
D	rǫk-**ama**	duš-**ama**	-ama	-ama	-oma	-ama
A	rǫk-**ě**	duš-**i**	-i	-i	-i	-i
V	rǫk-**ě**	duš-**i**	/	/	/	/
L	rǫk-**u**	duš-**u**	-aj	-ax	-ax	-ax
I	rǫk-**ama**	duš-**ama**	-ama	-ama	-oma	-ama
Množina						
N	rǫk-**y**	duš-**ę**	-e	-e	-e	-e
G	rǫk-**ъ**	duš-**ь**	-ø/-e	-ø	-ø	-ø
D	rǫk-**amь**	duš-**amъ**	-an	-an	-an	-an
A	rǫk-**i**	duš-**ę**	-e	-e	-e	-e
V	rǫk-**y**	duš-**ę**	/	/	/	/
L	rǫ**c-ěxъ**	duš-**axъ**	-aj	-ax	-ax	-ax
I	rǫk-**ami**	duš-**ami**	-ami	-ami	-ami	-ami

1. ženska sklanjatev

	stara cerkvena slovanščina	**panonska narečna skupina – ženska sklanjatev v narečjih**		
	2. ženska sklanjatev	prekmursko narečje	prleško narečje	slovenskogoriško narečje
Ednina				
N	kost-**ь**	'miš-ø	'nit-ø	'miš-ø
G	kost-**i**	-i	-i	-i
D	kost-**i**	-i	-i	-i
A	kost-**ь**	- ø	-ø	-ø
V	kost-**i**	/	/	/
L	kost-**i**	-i	-i	-i
I	kost-**ьjǫ**	-jov	-joj	-jo/-joj

Dvojina				
N	kost-**i**	-i	-i	-i
G	kost-**ьju**	-i	-i	-i
D	kost-**ьma**	-ama	-ma	-oma/-ama
A	kost-**i**	-i	-i	-i
V	kost-**i**	/	/	/
L	kost-**ьju**	-ama	-ma	-ax
I	kost-**ьma**	-ama	-ma	-oma/-ama
Množina				
N	kost-**i**	-i	-i	-i
G	kost-**ьi**	-i	-i	-i
D	kost-**ьmъ**	-án	-im	-am
A	kost-**i**	-i	-i	-i
V	kost-**i**	/	/	/
L	kost-**ьхъ**	-aj	-ix	-ax
I	kost-**ьmi**	-ami	-mi	-ami

2. ženska sklanjatev

3.3 Sklanjatve samostalnikov srednjega spola

	stara cerkvena slovanščina		**panonska narečna skupina – sklanjatev srednjega spola v narečjih**	
	trda sklanjatev	mehka sklanjatev	prekmursko narečje	slovenskogoriško narečje
Ednina				
N	vin-**o**	mor-**e**	'lét-o	'lét-o
G	vin-**a**	mor-**a**	-a	-a
D	vin-**u**	mor-**u**	-i	-i
A	vin-**o**	mor-**e**	-o	-o
V	vin-**o**	mor-**e**	/	/
L	vin-**ě**	mor-**i**	-i	-i
I	vin-**omь**	mor-**emь**	-on	-on
Dvojina				
N	vin-**ě**	mor-**i**	-i	-i
G	vin-**u**	mor-**u**	'le:i̯t	-ø
D	vin-**oma**	mor-**ema**	le,toma	-ama/-oma
A	vin-**ě**	mor-**i**	-i	-i
V	vin-**ě**	mor-**i**	/	/
L	vin-**u**	mor-**u**	-oma	-ax
I	vin-**oma**	mor-**ema**	-oma	-ama/-oma
Množina				
N	vin-**a**	mor-**a**	'le:i̯ta	'le:i̯t-e
G	vin-**ъ**	mor-**ь**	-ø	-ø
D	vin-**omъ**	mor-**emь**	-on	-an
A	vin-**a**	mor-**a**	-a	-e
V	vin-**a**	mor-**a**	/	/
L	vin-**ěхъ**	mor-**ixъ**	-aj	-ax
I	vin-**y**	mor-**i**	-ami	-ami

Navedene preglednice kažejo, da so oblikoslovni razvoji podobni, rezultati se razlikujejo po zaostajanju razvoja zaradi stoletne ločenosti Prekmurja od osredja in zaradi vpliva sosednjega štajerskega narečja na zahodu panonskega prostora (Zorko 2009: 374).

4 Stara cerkvena slovanščina in govor vasi Suho in Visoka – kratka primerjalna analiza na glasoslovni ravni

Ta govor v makedonski teoriji o jezikovni osnovi stare cerkvene slovanščine predstavlja izvor prvega knjižnega jezika Slovanov. Naš cilj, s spodnjo kratko analizo, je poiskati podobnosti, do katerih je prišel Vatroslav Oblak, v današnjem času. Ta govor je ohranjen tudi v drugih vaseh: Zarovo, Negovan, Balevec in Ilinec. Odločili smo se za kratko glasoslovno analizo na glasoslovni ravni. Poiskali bomo reflekse za starocerkvenoslovanske **ѱ/шт** in **жд, ѣ, ѫ, ѧ** ter **ъ**.

stara cerkvena slovanščina	govor vasi Suho, Visoka, Zarovo, Negovan, Balevec in Ilinec
ѱ/шт in жд	Namesto prasl. *tj / *kt´ in *dj se fonema ќ, ѓ (približni izgovor *kj* in *gj*) pojavljata le v nekaterih leksemih, kot kaže primer v´ejќi, povẹjќи, dumąќ´in, buž´´iќ (Bal, Il) v Gornih Brodih in Sekavcu še ќerką, ќ´e / ќi. V drugih primerih sta se namesto omenjenih praslovanskih skupin ohranila refleksa /št/ in /žd/ oz. /š't, š'/ in /ž'd, ž'/, kot kaže primer vr'´atiš'tẹ, g´aš'šti, k´äš'ta, l´eš'tą, m´aš'тehą, ọb´uš'tą, pr´aš'tą, sf'´aš'tą, sr´eš'tą / sr'´aš'tą, pl´aš'tą, d´aš´tẹr'a, gur´eš', naš' / n´ᵘoš', p´ᵘomuš', peš´ – peš't´ă, š'te / š'tą / š'a, š't'´ah, j´agnęš'ti, p´ileš'ti, họdęš't´em, – v'´až'dą / v'´aš'ką, m´ež'dą, m´ež'du, pr´ež'dą, r´ăž'dą, s´až'di / s´aš'ki, č'us – č'´už'di / č'´uzdi, v´iž'dą, sh´až'dą, gov´ež'dọ, br´ᵘož'dąnec (GB, Pl, Bal, Vi) oz. v´ež'dž'ą, duh´ož'dž'ą, p´až'dž'ą, r´ož'dž'a, s´až'džą (Neg).
ѣ	Suško-visoški, skupaj z zarovskim in balevškim, je edini v sersko-dramskem govornem območju, kjer se je ohranil fonem */ä/,* t. j. *ě, kot kaže primer b'´ägąm, b´äl – b'´ąlą – b'´äli, b'´äsin, br'äk – br'´äkọ(t), w'´äja – w'äš', wr'´äm'ą, d'´ädu, d'´ät'ą, dw'´ästą, dubr'´a, in z alofonom ['ą] v nenaglašeni poziciji: m'ąh´o(t), m'ąst´a, m'ąs´otu, l'ąt'a, dr'ąn´e : m'äh, m'´ästu, m'´äsu, l'´ätu, dr'´an (Su, Vi). v'´räme, n'´ämąl, cäl, c'´äd´ą – c'äd´iš´, vid'´äli, umr'´äną, umr'´äla (Zar), w'´ärą, gn'´äzdọ, d'´äcą – d'ąc´atą, l´äk, m'´ärą, č'´ọw'´äk, id'´äti, p´ogul'ämą, fl'´äzi (Bal), enako tudi v govoru vasi Ilinec: gr'äh, p'´äsną, s'´äj pš'in´icą.
ѫ	Dva refleksa lahko najdemo tudi za nazal *ọ - /ă/: g´äska, m´äš`ku, m´ätka, n´ätr'ą, v nekorenskih položajih /a/ pa: neą, b´erą, bẹr'at, m'inąhą. V zvezi z refleksijo je v tem govoru ena posebnost, s katero ga lahko ločimo od širšega sersko-dramskega govornega območja. Gre za ohranjen nazalizem s posebnim nazalnim soglasnikom – /m/ pred labialnimi soglasniki in /n/ pred nelabialnimi. Bolj dosledno se ta pojav pojavlja v govorih Suhega, Visoke in Zarovega, medtem ko je v Balevcu bolj omejen, kot kaže primer dămp – dąmb'e, dąmb´icą, g´ămbą, kl´ămbu, skămp – ck´ămpu, pămp, r´ămb'ą – iš', răмp, skąmp´iją, s´ămbutą, t´ămpąn, zą są к´ămpą, zămp, /ăн/ pred nelabialnimi soglasniki: drănk, gr´ăndi, kąnd'´a, k'ănkul', kănt, krănk, lănk, mănč' – m´ănž'i, m´ănč'iš', m´ăndru, m´ănką, pănt', p´ăntiš'tą, pr´ănč'ką, r'ănką – r´ănc'ą, rąnk´af, rąsp´ănt', s'´ăkąndą, sąnd´ini, sănk, sănt – s'ăndu(t), w'ănglin´arin, ´ăngil, ´ăndzil, ´ănadži'i, ž'´eląnk – ž'´eląnti (Su, Vi), bl´ăndwą, dą b'ăndą žif, s'´ăkąnd'ą, dląmb´oką r´ăką, g´oląmbi, gănc (gaz), drąng´o, kąnd´ädą, l´ănkątą, puranč´ah, sąnd´uwi, w´ăni' (Zar), bląnd´aj, m´ăndọ, pąjąndž´´iną, tr´ămbą, vendar w'ăж'i, dăp, z´ăbi, păt in dr. (Bal).

Pod istimi fonetičnimi pogoji se je nosovost obdržala tudi z refleksom ę, kot kaže primer: primb´icą, brątuč´´endi, gr´´endą, guwind´arin, ž´´entfa, z'ent', ´endrą, 'entrąwą, kl'enᴛfą, nąr´´enduwąm, p'ent' – p´´endą, p´´entuk, pr´´end'ą, r´´end'ą, č´´endu / č'ind´a; in pri končnici -ant(a): (*ęta): ´im'ą – ´im'ąntą, s´´äm'ą, – s´´äm'ąntą, vendar: p'et', pidis´et, dividis´´et, j'agn'ą, ´im'ą (Su, Vi), brątuč´endi, diwent´iną, ž´entwą, z´ent', k´olęndą, mąsęnč´inątą, są puswęnt´il, rędn´o, ęntr'ăwą (Zar), ´endrǫ, męsinč´´iną, (o)glind´alǫ, č´´endǫ, vendar gl´´edą, ž´´etwą, z'et', kl´´etfą, p'et, j´agn'ę – j´agn'itą (Bal).

V zvezi z *ę kot posebnost v tem govoru se javlja tudi refleks /'ä/ oziroma /'än – 'äm/ v nekaterih primerih, kot kaže primer m'´äsu – m'ąs´otu (Su), us´´äknuvąm, m´´änką (Vi), pri sufiksu -anta: j´agn'ąntą, j´ar'ąntą, j´agn'ą, j´ar'ą.

dva refleksa – /*ă*/ v korenskih morfemih in */o/* v formantih in v členski končnici za moški spol, kot kaže primer: w´ănką, w´ăšką, d´ăhąm, sn´ăhą, vendar: sub´irąm, p´´asuk (< p´´asok), p´´entǫk, sąn´ot m´alkąjut (Vi), băzǫwi, dăh, w´atǫk, tǫw´arǫt, krąj´ot (Bal), d´aską, dăž'd´o (Su).

5 SKLEP

Brata Ciril in Metod sta oblikovala prvi slovanski knjižni jezik na podlagi jezika, ki sta ga že govorila. Samoumevno se zdi, da sta izbrala jezik, ki sta ga govorila. Pri tem moramo upoštevati dejstvo, da ta jezik ne bi mogel biti dovolj razumljiv za Slovane Velikomoravske kneževine. Na poti proti knezu Rastislavu sta se ustavila v Panonski nižini. Predpostavka, ki jo bomo skušali dokazati, je, da sta sveta brata v času svojega bivanja v Panoniji naredila določene modifikacije oblikovanega knjižnega jezika, s čimer sta jezik približala ljudem, ki jim je bil namenjen. Kot je razvidno iz kratke primerjalne analize med panonsko narečno skupino in staro cerkveno slovanščino v 3. točki članka, v okviru sklanjatev moškega, ženskega in srednjega spola obstaja dovolj podobnosti. Tukaj smo naredili samo kratko primerjavo. Če bi razširili to primerjalno analizo na besedje panonske narečne skupine, bi gotovo prišli do dodatnih podobnosti. S tem bi dokazali obstoječo povezavo med tedanjo slovenščino in staro cerkveno slovanščino. To pomeni, da je treba prevrednotiti obstoječo in morda prezgodaj zavrnjeno panonsko teorijo. Pregled makedonske teorije je narejen na podlagi sodobnih terenskih raziskovanj v vasi Suho v okolici Soluna. V primerjalni analizi med staro cerkveno slovanščino in suško-visoškim govorom smo prišli do razvidne podobnosti na glasoslovni ravni. Ohranitev nazalizma v določenih pozicijah, konzonanstkih skupin št in žd, refleksov za ъ̥ in ѣ so samo nekatere podobnosti, ki govorijo o aktualnosti makedonske teorije, ki je sprejeta v današnji slavistiki.

Kot je razvidno iz obeh analiz, v obeh narečjih najdemo podobnosti s staro cerkveno slovanščino. V panonski narečni skupini na oblikoslovni ravni, medtem ko v jugovzhodni makedonski narečni skupini, v katero spada suško-visoški govor, na glasoslovni ravni. Zaradi tega moramo skušati nadgraditi makedonsko teorijo s panonsko teorijo, in sicer na podlagi podobnih analiz najpomembnejših jezikovnih ravnin (glasoslovne, oblikoslovne in leksikalne). Pri tem se bo odprla možnost fleksibilnega pogleda na izvor stare cerkvene slovanščine, ki bo predstavljal kombinacijo med makedonsko in panonsko teorijo. Pobudo za to najdemo že v članku Martine Orožen *Franc Miklošič – raziskovalec slovanske obredne terminologije* (Orožen 1991: 157), v katerem avtorica poudarja potrebo po novem pogledu na izvor stare cerkvene slovanščine. Ta pogled na omenjeno problematiko ne bo niti makedonski niti slovenski, temveč enoten slovanski in ne bo poudarjal odstotkov zastopanosti južnomakedonskega ali panonskega narečja pri oblikovanju prvega knjižnega jezika Slovanov.

Literatura

BABIČ, Vanda, 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

KOLETNIK, Mihaela, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

– –, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave.* Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

OROŽEN, Martina, 1991: Franc Miklošič – raziskovalec slovanske obredne terminologije. Viktor Vrbnjak (ur.): *Miklošičev zbornik.* Maribor: Kulturni forum. 137–165.

– –, 1993: Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 41/1. 143–160.

– –, 1996a: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 1996b: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

УГРИНОВА - СКАЛОВСКА, Радмила, 1970: *Старословенски јазик. Граматика, текстови, речник кон граматиката и текстовите*. Скопје.

ВИДОЕСКИ, Божидар, 1981: Фонолошки описи на македонските говори: Вамбел (ОЛА 107), Висока (ОЛА 112), Нестрам (ОЛА 108), Секавец (ОЛА 113), Тиолишча (ОЛА 109). *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističnim atlasom, Posebna izdaja, knjiga 9, ANIBiH.* Sarajevo. 763–768, 791–810, 769–774, 811–816, 775–782.

ВИДОЕСКИ, Божидар, 1999: *Дијалектите на македонскиот јазик, т. 2*. Скопје.

ZORKO, Zinka, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

– –, 2009: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

Študijski zaključki – profesionalni začetki

Maruška Agrež
Ljubljana
agrez.maruska@gmail.com

Povezovalna funkcija besede *le* v Trubarjevem prevodu Lutrove *Hišne postile*[*]

Le *se v* Hišni postili *kot vezniški konektor pojavi zelo redko. Pogosto je del protivno-stopnjevalne vezniške zveze* nikar le – temuč (tudi). *Izrazna podoba zveze v jeziku 16. stoletja ni enotna. V obravnavanem besedilu se pojavijo trije različni tipi rabe vezniške zveze v kontekstu.*

1 *LE* KOT VEZNIŠKI KONEKTOR[1] OZ. VEZNIK

1.1 *Le* je označen kot veznik v 13 besedilih slovenskih protestantov, med njimi je 5 Trubarjevih (Ahačič idr. 2011: 207).

1.2 V *Hišni postili* (v nadaljevanju *HP*) se kot vezniški konektor pojavi zgolj na 8 mestih. Ni členkovni konektor, saj stoji le na prvem konektorskem mestu (Gorjanc 1998: 371–372). Vloga je v večini primerov podobna vlogi današnjih protivnih veznikov *le* in *samo* (Toporišič 2000: 440). Spodaj navedeni primer je posebnost, saj vezniški *le* ne izraža protivnosti, ampak velelnost.[2] Ker ne izraža skladenjsko-pomenskega razmerja, se mi zdi oznaka veznik problematična. Raje bi ga opredelila kot zahtevalni členek.[3]

> *Per teh je gviſhnu ta Hudizh,* ***le*** *nihzhe drugazhi ne miſli*. (I/128)
>
> Kontekst: Kazalni zaimek *teh* se nanaša na moralno negativna dejanja. V prvem stavku podan edini možni vršilec. Drugi stavek je poziv, da se ne sme dvomiti v resničnost propozicije prvega.

2 DEL PROTIVNO-STOPNJEVALNE ZVEZE *NIKAR LE – TEMUČ (TUDI)*

2.1 Zveza veznega prislova in veznika se rabi še v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. Sodi med protivno-stopnjevalne veznike. Izrazna podoba veznika ni enotna, npr. *ne le – temveč tudi*, *ne samo – ampak tudi* (Pogorelec 1963: 363).V *SSKJ* je s kvalifikatorjem ekspresivno naveden veznik *ne samo – ampak tudi* (*Ni kupil samo smuči, ampak tudi drsalke.)*. V slovarskem

[*] Prispevek je nastal na podlagi avtoričinega diplomskega dela *Prevajalski in skladenjsko-pomenski vidik členkov* ja, le *in* samuč *v Trubarjevem prevodu Lutrove* Hišne postile (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, mentorica Irena Orel, somentor Jochen Raecke).

[1] Izraz vezniški konektor rabim po V. Gorjancu (1998).

[2] Kot veznik je označen po gradivu za *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (*BSKJ*).

[3] Izraz je povzet po *SS* (Toporišič 2000: 445).

delu *SP* sta navedeni varianti *ne le – ampak/temveč tudi* (*Ne prodaja le hiše, ampak tudi vrt*.) in *ne samo – ampak/temveč tudi* (*Zanj je bila to ne samo sreča, temveč tudi čast.*) *Slovenska slovnica (SS)* med protivnimi vezniki navaja skupino *ne – ampak/temveč/marveč,* ki se rabijo, »ko je prvi del vezniške zveze zanikan« (Toporišič 2000: 440).

2.2 Megiser (1592) in Bohorič (1584) vezniške zveze ne navajata. Tudi v besedilih 16. stoletja je izrazna podoba zveze zelo raznolika.[4] Najbolj se razlikuje po zapisu besede *nikar*. Trubar *nikar* razen v *HP* zapisuje le še v *TT* in *TPs*,[5] a zelo redko.[6] V preostalih Trubarjevih delih se pojavljajo zgolj variante z *nekar*, npr. *nekar le – temuč (tudi)*.Varianto *nikar* pa pogosto uporablja Dalmatin. V *HP* bi bila lahko odraz Savinčevega vpliva na jezik. Ker Felicijan ni dobro znal slovensko, je pri pripravi *HP* za tisk pomagal Savinec, ki naj bi jezikovno posnemal Dalmatina (gl. tudi točko 2.3).

Izrazna podoba zveze se razlikuje tudi v zapisu besede *temuč*. V Kreljevih delih in tudi v Juričičevem delu prevoda *Postile slovenske* (1578) se pojavi kot *tamuč* oz. redkeje *tamač*, npr. *nekar le – tamuč (tudi)*; v *HP* te izrazne podobe nisem zasledila. V drugih delih prevladuje *temuč*. Trubar uporablja *tamuč* zgolj v *Katekizmu* (1550), v drugih delih pa variant *tamuč* in *tamač* nima.

Vezniški zvezi je večkrat dodana še beseda *samuč*, npr. *nikar le samuč – temuč*.

2.3 Stanje v slovenskem prevodu *HP*. Protivno-stopnjevalna zveza je največkrat prevod Lutrovega *nicht allein – sondern auch*. Pojavlja se zelo pogosto (358),[7] saj omogoča prehod od manj pomembnih oz. že znanih informacij k pomembnejšim oz. neznanim. Dele besedila povezuje

• besednozvezno (163):

> *tiga zhaſti vrejdniga inu vBugi vuzheniga, inu nikar* ***le*** *ſa leto naſho Krainſko deshelo,* ***temuzh tudi*** *ſa druga dajlna v Nemſhkih deshelah Mejſta dobru ſaſhlusheniga Mosha Goſpuda Primosha Truberja rainciga ...*
>
> Kontekst: Zgled je iz Savinčevega predgovora. Govori o Trubarjevih zaslugah za Slovence.

• medstavčno (183):

> *Tu ſe vſhe pravi prou inu Kerszhanſku per merlizheh dershati,* ***nikar le*** *tiga klagovainja inu plakainja eno maſso imejti,*[8] ***temuzh*** *ſkusi letu vupainje ſe troſhtati* ... (III/201)
>
> Kontekst: Del, povezan z vezniško zvezo, pojasnjuje v propoziciji predhodnega stavka podan pravilen način dejanja. Propozicija prvega od stavkov je implicirana tudi v nepravilnem ravnanju, propozicija drugega stavka pa je razločevalna.

Medpovedno povezovanje je zelo redko (11).

Najpogostejša izrazna varianta je *nikar le – temuč (tudi)* (207). Sledi varianta z zanikanim glagolom biti *nej le – temuč (tudi)* (72), redkejša je *ne le – temuč (tudi)* (17). Najredkejši sta *nekar le – temuč tudi* (2) in *nikar lej – temuč tudi* (1).[9] Vezniku je lahko dodana še nepregibna beseda *samuč* (39) ali zaimek *sam* (60). Razlik v rabi posameznih izraznih variant nisem zaznala.

[4] Stanje sem preverila s pomočjo *BSKJ* (Ahačič idr. 2011: 268, 283, 284 in 514).
[5] Trubarjeva prevoda *Nove zaveze* in *Psalmov* (1557–1582).
[6] Vse podatke o številu pojavitev besed v *TT* in *TPs* sem preverila še na *Biblija.net*. Za besedo *nikar* je bilo 0 zadetkov, a so pojavitve zabeležene v *BSKJ*.
[7] Številke v oklepajih vedno pomenijo število pojavitev v celotni *HP*.
[8] Vse zglede podčrtala M. A. Vedno so podčrtani deli, tj. besede ali stavki, ki jih vezniška zveza povezuje.
[9] Izrazna podoba *nikar lej – temuč tudi* je prisotna izključno v *HP* (Ahačič idr. 2011: 283).

V kontekstu se pojavijo 3 pomenski tipi rabe.[10]

Tip 1 (128). Povezani enoti sta v stopnjevalnem razmerju. Med seboj se ne izključujeta, ampak je prvi del del za sporočilo pomembnejše celote v drugem delu.

> *Ampak leta Petlarſki Krajl Chriſtus pomaga nikar* ***le*** *supar en greih,* ***temuzh*** *supar vſe moje Greihe*. (I/3)
>
> Kontekst: Predstavljena je nenavadna učinkovitost vršilca dejanja proti negativno označeni entiteti. Razsežnost razmerja do dejanja (Žele 2008: 296) se razširi iz edinosti na večje število.

Tip 2 (89). Raba je povezana s tematsko progresijo. Prvi del se kot informacija, o kateri je besedilo že govorilo, nahaja v temi. Drugi del se kot nova informacija nahaja v remi in prehaja v temo nadaljevalnega dela.

> *Nu pak Chriſtus* ***ne*** *bo* ***le*** *Svejtnik imenovan,* ***temuzh tudi*** *Muzh*. (III/20)
>
> Kontekst: Predhodni odstavek govori o tem, da je Kristus edini, ki pravilno svetuje. Poimenovanje v temi je že bilo pojasnjeno v predhodnem odstavku, poimenovanje v remi pa bo pojasnjeno v nadaljevanju.

Tip 3 (141). Povezana dela sta v stopnjevalnem razmerju. Drugi del je veliko pomembnejši od prvega. Referenca drugega dela je največkrat entiteta iz religioznega sveta.

> *Kadar ſi ti takou jamer na tvojem bliſhnim taku ſlu puſtiſh kferzi ijti,de ti tvojo ſhkodo terpiſh, de le njemu pomagaſh, tu je prou inu dobru ſturjenu inu ſe pravi* ***nikar le*** *timu bliſhinmu,* ***temuzh*** *Bogu ſluſhenu ...* (II/236)
>
> Kontekst: Drugi prejemnik dejanja (pomoči)[11] je hierarhično višji od prvega.

3 Sklep

Le se redko pojavlja v vlogi vezniškega konektorja, pogosto pa kot del protivno-stopnjevalne vezniške zveze, ki ima v jeziku 16. stoletja zelo raznoliko izrazno podobo. V *HP* je najpogostejša varianta *nikar le – temuč (tudi)*. Najpogostejši tip rabe v kontekstu je tip 3, s katerim se izpostavi in poudari veličina entitete iz religioznega sveta, ki se nahaja v drugem delu.

Viri

AHAČIČ, Kozma idr., 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Biblija.net: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?Bible=Bible&l=sl>. Dostop 11. decembra 2010.

BOHORIČ, Adam, 1987: *Arcticae horulae succisivae = Zimske urice proste* [faksimile izdaje iz 1584]. Maribor: Obzorja.

Gradivo za BSKJ Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

GRIMM, Jacob in Wilhelm: *Das Deutsche Wörterbuch*: <http://www.dwb.uni-trier.de/>. Dostop 11. decembra 2010.

[10] Delitev na 3 tipe oblikovala M. A.

[11] Udeleženska vlogo imenujem po definiciji v *Vezljivostnem slovarju*, saj gesla služiti ne vsebuje: »kar glagolsko dejanje dosega in zadeva« (Žele 2008: 37).

LUTHER, Martin in TRUBAR, Primož [prevajalec], 1995: *Hishna postilla D. Martina Lutheria, zhes te nedelske inu teh imenitishih prasnikou Evangelie, skusi cejlu lejtu, s'vsem flissom tolmazhena, skusi Primosha Truberia Krainza rainziga* [faksimile izdaje iz 1595]. Ljubljana: DZS.

LUTHER, Martin, 1556: *Hausspostill vber die Sontags vnd der fürnemesten Feste Euangelien*. Wittenberg: gedruckt durch Hans Lufft.

MEGISER, Hieronymus, 1592: *Dictionarium quatuor linguarum: videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae*: <http://www.kb.dk/en/kb/nb/ha/boghistorie/166-261.html>. Dostop 11. decembra 2010.

Slovar slovenskega knjižnega jezika: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>. Dostop 11. decembra 2010.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica.* Maribor: Obzorja.

– –, 2001: *Slovenski pravopis*: <http://bos.zrc-sazu.si/sp2001.html>. Dostop 11. decembra 2010.

ŽELE, Andreja, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

LITERATURA

AGREŽ, Maruška, 2011: *Prevajalski in skladenjsko-pomenski vidik členkov ja, le in samuč v Trubarjevem prevodu Lutrove* Hišne postile. *Diplomsko delo*. Ljubljana.

DE BEAUGRANDE, Robert in DRESSLER, Wolfgang, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.

GORJANC, Vojko, 1998: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *SR* 46/4. 367–388.

POGORELEC, Breda, 1963: *Veznik v slovenščini. Doktorska disertacija*. Ljubljana.

– –, 1986: Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi.* Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 6.). 473–497.

Domen Krvina
Škofja Loka
domen.krvina@gmail.com

Glagolski vid in njegova uporaba na primeru ponavljalnosti (iterativnosti) v ruščini in poljščini v primerjavi s slovenščino*

Ob prvem stiku z ruščino ali poljščino in njunim slovnično-skladenjsko-pomenskim sistemom zanimanje porodi z glagolskim vidom zgolj posredno povezano dejstvo: v obeh jezikih ima dovršni sedanjik največkrat pomen dovršne prihodnosti. Dovršne sestavljene oblike bom **na**pisal *namreč v ruščini in poljščini ne obstajajo. V slovenščini dovršni sedanjik pomeni predvsem ponavljanje dogodka in šele nato – v ustreznem kontekstu – dovršni prihodnjik. Slovencu morda še težje razumljivo je rusko/poljsko izražanje ponavljajočega se dogodka (neodvisno od glagolskega časa) skoraj izključno z nedovršnikom (NDV), npr. pogosto* **izgubim/izgubljam** (?) ključe ~ я часто **теряю (*потеряю)** ключи ~ często **gubię/zgubię (?)** klucze. *Tudi v historičnem sedanjiku ruščina in poljščina zahtevata nedovršnik. V ruščini je takšen prenos iz preteklosti v sedanjost celo kriterij za ugotavljanje vidskih parov.*

Pri opisu ponavljajočega se dogodka ujemanje v rabi vida med ruščino in poljščino vendarle ni vedno prisotno. V takšnih primerih je poljski vidski sistem zaradi uporabe dovršnikov (DV) kot »najnaravnejšega« načina za opisovanje dogodkov, pa četudi se ti ponavljajo, velikokrat blizu slovenskemu. Takšna primerjava omogoča širši vpogled v geografsko umeščenost določenih vidskih pojavov, v odnos in možnost (razvojnih) povezav med vidskimi sistemi vseh treh jezikov.

Da bi ugotovili, kdaj NDV opisuje dogodek, potrebujemo natančen opis skladenjsko-pomenskih in zunajjezikovnih okoliščin, značilnih za glagolsko dogajanje in nasprotno za glagolski dogodek. Te okoliščine, izhajajoč iz dela J. Orešnika *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica* (1994), ob preoblikovanju njegove misli opredeljujemo s pojmom *teličnosti* (v stavku je prisotno prislovno določilo ***v** n časa*, dejanje prehaja na številni samostalnik v ednini ali – zlasti z glavnim številnikom – zamejeni neednini, pri snovnih, skupnih in abstraktnih imenih na opredeljeno enoto ali pa je teličnost mogoče ugotoviti iz konteksta/zunajjezikovno) in nasprotne *neteličnosti* (odsotnost/popolno nasprotje zgoraj naštetega). Obstaja tudi vmesno

* Prispevek je nastal na podlagi avtorjevega diplomskega dela *Glagolski vid in njegova uporaba na primeru ponavljalnosti (iterativnosti) v ruščini in poljščini v primerjavi s slovenščino* (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, mentorici Aleksandra Derganc in Maria Wtorkowska).

področje. Za (izrazito) telične okoliščine se zdi, da (bolj) predvidevajo dogodkovnost, netelične pa dogajalnost.

Raziskava gradiva je dala naslednje (s teoretičnimi predpostavkami večinoma ujemajoče se) ugotovitve:

(1) V ruščini in poljščini ponavljalnost sama po sebi zahteva uporabo NDV – prihaja do vidske nevtralizacije.

(2) V **ruščini** se ponavljalnostni DV kljub temu lahko uporablja:

a) za opisovanje ponavljanega dogodka v pomenu habitualnosti (običajnosti), vendar le ob prisotnosti določenih kazalcev ponavljalnosti (*бывало/-ет* in *обычно*). Takšna raba je obrobna in največkrat tudi stilno zaznamovana;

b) za izražanje nadčasne naklonskosti (npr. v pregovorih).

(2a) V **poljščini** se ponavljalnostni DV uporablja:

a) v stavčno-pomenskih okoliščinah, dopuščajočih tako dogodkovno kot dogajalno razlago, izraziti pa želimo dogodek;

b) v (časovnih) odvisnikih, kadar je glagolsko dejanje v povedku odvisnika zaključeno pred dejanjem v glavnem stavku;

c) za izražanje navadnosti, običajnosti – pogosto v pregovorih;

č) za izražanje nadčasne naklonskosti.

Pri obravnavi slovenskega gradiva so zgoraj navedene kategorije predstavljale »pojasnilo« za uporabo DV. Slovenščina pri izražanju ponavljalnosti bolj ali manj ohranja vidsko nasprotnost – glagolski vid odraža situacijo v stavku. Prim. spodnjo tabelo:

Preučeno gradivo	Število strani (večji format A5)	*Št. ponavl. glagolov (celota)*	**DV** [%] od *celote*	**NDV** [%] od *celote*	**NDV: dogajanje** [%] glede na celoto vseh NDV in *celoto*	**NDV: dogajanje/ dogodek** [%] glede na celoto vseh NDV in *celoto*	**NDV: dogodek** [%] glede na celoto vseh NDV in *celoto*
Skupaj SLO	251, od tega ok. ½ A4	*424*	215, tj. **50,7 %**	209, tj. **49,3 %**	**48,3 %** in 23,8 %	**40,2 %** in 19,8 %	**11,5 %** in 5,7 %
Skupaj RUS	582 A5	*380*	66, tj. **17,3 %**	314, tj. **82,7 %**	**9,5 %** in 7,8 %	**30 %** in 25,1 %	**60,5 %** in 50 %
Skupaj POL	864 A5	*470*	51, tj. **10,8 %**	419, tj. **89,2 %**	**20,3 %** in 18,1 %	**30,5 %** in 27,2 %	**49,2 %** in 43,9 %

Tabela 1: Pojavnost ponavljalnostnih DV in NDV (s podkategorijami) v SLO, RUS in POL.

Ker je pri izražanju ponavljalnosti v ruščini in (nekoliko manj) v poljščini izbor vida (NDV) določen slovnično, lahko NDV označuje dogajanje ali dogodek ali oboje hkrati. Pri določanju, kaj od tega, si moramo pomagati z interpretacijo stavčnih okoliščin (+/–teličnost). V sicer res majhnem odstotku do vidske nevtralizacije prihaja tudi v slovenščini:

(1) V pretekliku in prihodnjiku ob odsotnosti prislovnih določil kot so *vedno, zmeraj, n-krat*, ko tudi iz konteksta ni jasno, da gre za ponavljalnost, npr.

*Dekletu je **vsak teden** kupil kruhek.*

Kupil ji je kruhek. — Le enkraten dogodek.

***Kupoval** ji **je** kruhke*. — Enkratno ali ponavljano dogajanje ali pa ponavljan dogodek.

***Ob praznikih** je bil radodaren: kupil ji je kruhek, prinesel rože.* — Ponavljalnost dogodka je tu razvidna iz sobesedila.

V primeru odsotnosti prislovnih določil ponavljalnosti in nezadostne informativnosti konteksta obvestilnostno breme torej preide na glagol, ponavljalnost pa lahko samostojno izražajo le NDV.

(2) Ob obstoju »šibko« trajnega ali celo netrajnega – trivialnega – NDV (zadnje je v nasprotju z ruščino in poljščino redko): *najdevati/nahajati*, *obiskovati, srečevati (se),* v nekaterih pomenih tudi *dobivati* in *pojavljati se*. Prim. *Kaj delaš? **Pravkar, že 3 ure** *obiskujem, *srečujem teto*. ***Vsak dan** obiščem/obiskujem, srečam/srečujem teto*.

(3) Ob prislovnih določilih nepretrgane ponavljalnosti ***kar naprej, neprestano, vseskozi, redno*** itd. Tu se razlika med pravo in drugotno procesnostjo (ponavljalnostjo) zabriše.

Ponavljalnostnega NDV pa v slovenščini večinoma ni mogoče uporabljati, če:

(1) ne želimo izgubiti z DV povezanega sopomena običajnosti, naklonskosti ali zaključenosti glagolskega dejanja v (časovnem) odvisniku (navedene kategorije predstavljajo v ruščini (le prvi dve) in poljščini odklon od prepovedi uporabe ponavljalnostnega DV);

(2) je teličnost stavčno-pomenskih okoliščin velika (ob prisotnosti zveze *v n časa* ali če stoji predmet, na katerega prehaja dejanje, v neednini, zamejeni z glavnim številnikom).

Za konec še nekaj besed o dovršnem sedanjiku, ki v ruščini in poljščini predstavlja edino dovršnoprihodnjiško obliko. V slovenščini je redna oblika za izražanje dovršne prihodnosti enako kot pri NDV sestavljeni prihodnjik, dovršni sedanjik pa le obrobno. Zato je slednji v slovenščini kaj prikladen za opisovanje ponavljajočega se dogodka, običajnosti in naklonskosti. V ruščini in poljščini bi njegova obremenjenost z izražanjem dovršne prihodnosti lahko predstavljala splošen izvor prepovedi uporabe ponavljalnostnega DV – najprej v sedanjiku ne glede na ponavljalnost (npr. v historičnem sedanjiku), nato pa pri ponavljalnosti še v drugih dveh časovnih sferah.

Sklep

V slovenščini je uporaba NDV za opisovanje ponavljajočega se dogodka v nasprotju s poljščino in zlasti ruščino sorazmerno obroben pojav. V poljščini in ruščini to velja za DV. Zato v slovenščini ponavljalnostni NDV izraža predvsem ponavljajoče se dogajanje ali pa ga lahko razlagamo dvojno (dogajalno/dogodkovno). Vseeno lahko slovenski ponavljalnostni NDV v ustreznih okoliščinah kot »nemarkiran« zaznamuje poleg primarne procesnosti tudi dogodek.

Viri

BUTTLER, Danuta, 1971: *Czasownik polski. Budowa – znaczenie – związki składniowe*. Varšava: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

GARNCAREK, Piotr, 2002: *Czas na czasownik. Ćwiczenia gramatyczne z języka polskiego*. Krakov: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.

GOMBOC, Mateja, AČKO, Anica in STERLE, Mirjam, 2006: *Besede*. *Delovni zvezek za slovenski jezik za 2. leto poklicno-tehniškega izobraževanja*. Ljubljana: DZS.

ПУЛЬКИНА, Ирина М. in ЗАХАВА - НЕКРАСОВА, Екатерина Б., 2004: *Русский язык. Практическая грамматика с упражнениями*. Москва: Издательство РУССКИЙ ЯЗЫК.

SZKUTNIK, Leszek in WÓJTOWICZ, Janina, 1976: *Gramatyka polska w dialogach*. Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

ROSC - LESKOVEC, Darinka (ur.), 1995: *Slovenski jezik. Zbirka nalog za preizkus znanja*. Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo.

LITERATURA

BOGUSŁAWSKI, Andrzej, 2003: *Aspekt i negacja*. Varšava: Drukarnia Akademicka Inst. Postępowania Twórczego.

DERGANC, Aleksandra, 2003: Nekatere razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres. *Slavistična revija* 51/kongresna številka. 67–79.

– –, 2006: Polemika med Stanislavom Škrabcem in Davorinom Hostnikom. Jože Toporišič (ur.): *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 21–27.

JAKOPIN, Franc, 1968: *Slovnica ruskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

KOSESKA - TOSZEWA, Violeta, 1993: *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Składnia*. Varšava: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

KRUCKA, Barbara, 2006: *Kontrasty polsko-rosyjskie w zakresie morfologii a zjawiska interferencji*. Łask, Varšava: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.

KRVINA, Domen, 2011: *Glagolski vid in njegova uporaba na primeru ponavljalnosti (iterativnosti) v ruščini in poljščini v primerjavi s slovenščino. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

MERŠE, Majda, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.

OREŠNIK, Janez, 1994: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: SAZU.

ШМЕЛЕВ, Алексей Д. in ЗАЛИЗНЯК, Анна А., 2000: *Введение в русскую аспектологию*. Москва: Языки русской культуры.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Tjaša Markežič
Prva gimnazija Maribor
tjasa.markezic@gmail.com

Bolani na pljučah ali oglaševanje nekoč*

Prispevek izhaja iz teorije oglaševanja in jezikovnostilne analize sodobnih oglasov ter njihove lastnosti primerja z oglasi Slovenskega gospodarja *iz leta 1928. V ospredju je prikaz dvojega: (a) kateri močni elementi in psihološki sprožilci so prisotni in kako se realizirajo v oglasih; (b) kako je z leksiko, zaznamovano z vidika takratnih normativnih priročnikov. Analiza dokazuje, da je namen oglasov, prepričati o nakupu, skozi stoletja stalnica, le sredstva se spreminjajo.*

Oglaševalci nas s ponujanjem izdelkov ali storitev v časopisnih, televizijskih ali spletnih oglasih spremljajo povsod. Vedno pa ni bilo toliko različnih medijskih poti za nagovarjanje naslovnika, zato se prispevek osredotoča na sodobne in starejše časopisne oglase. Sodobni oglasi in tisti iz *Slovenskega gospodarja* iz leta 1928 se razlikujejo na prvi pogled. Danes oglasi z malo besedami in s slogani dosegajo zapomnitev imena oglaševalca ali izdelka. Oglaševalci za pritegnitev pozornosti uporabljajo barve, tisk in slike. Nekoč so bili zaradi drugačnih tehničnih zmogljivosti oglasi črno-beli in so naslovnika morali prepričati o nakupu z uporabo primernega besedja. Starejši oglasi vsebujejo prvine iz sodobne teorije oglaševanja Toma Korošca (2005: 39–66). Oglasi *Slovenskega gospodarja* tako odpirajo štiri registre: oglaševalec, naslovnik, oglaševano, ponudba. Opazimo, da je v oglasih *Slovenskega gospodarja* register oglaševalec opremljen s točnim naslovom (*Jakob Lah, Glavni trg 2, Maribor*) (Markežič 2010: 258–259). Tako natančnega navajanja oglaševalčevih podatkov v sodobnih oglasih po navadi ni. V novejših oglasih je oglaševalec pogosto izražen s 1. osebo množine (Korošec 2005: 39–40), v preteklosti pa so zaimki in glagolski morfemi pokazali 1. osebo ednine (*jaz vam nudim, moje metode*). Kot vsako besedilo tudi oglaševalsko z izbiro izraznih sredstev vzpostavlja odnos z bralcem v smislu sodelovanja pri interpretaciji sporočila (Starc 2009: 205). Naslovnik je v vseh pregledanih oglasih *Slovenskega gospodarja* vikan, kar danes ni nujno (*Odpotuj s Sončkom.*). Slednje omenja Korošec (2005: 47–49) kot premišljeno doseganje intime prijateljskega svetovanja. Naslovnik je v starejših oglasih nagovorjen z občnim imenom (*Bolniki čitajte, Pozor vinogradniki*) ali z zaimkom (*Vi, Vam*). Pomembna prvina oglasov po Koroščcu (2005: 37–39) je oglasni motiv, ki je v *Slovenskem gospodarju* intenziviran z naštevanjem pozitivnih učinkov ali lastnosti (zdravilno sredstvo *dela čudeže* in *poživlja, drami in ohranjuje mlado in sveže*). Med oglaševanimi

* Prispevek je nastal pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Stramljič Breznik v času podiplomskega študija na Oddelku za slovanske jezike in književnosti FF UM in je rezultat individualnega raziskovalnega dela v okviru programske skupine P6-0156 in raziskovalnega projekta J6-2238.

izdelki so zdravila, orodja, stroji, konfekcija, med storitvami pa popravila strojev in bančne storitve. Izdelek ni nikoli predstavljen le s sliko, kot je to pogosto v sodobnih oglasih, ko slika in logotip nadomeščata neposredno poimenovanje izdelka. Sodobni oglasi izpuščajo besede *kupiti – prodati* ali *nakup – prodaja*, ne zasledimo jih niti v *Slovenskem gospodarju*. Oglaševalci so raje uporabili glagole *zahtevati, nuditi, priporočati*. Pomembna prvina po Korošču (2005: 133) je tudi slogan, čeprav so ga nekoč oglaševalci pri izbiri atraktivnega besedja redko uporabili; od pregledanih 36 oglasov smo ga zasledili le v dveh (Markežič 2010). Prvi je oglaševal čevlje (*Čevlji, ki prinašajo uspeh*), drugi pa izplačevanje odškodnine (*Eden za vse, vsi za enega!*).

Kot Korošec navaja oglasne prvine, pisec oglasov Joseph Sugarman (2009: 49–51) priporoča deset elementov: naslov, podnaslov, slika, besedilo pod njo, besedilo, naslov odstavka, logotip, cena, odzivno sredstvo in celotna postavitev. Vidimo, da gre za daljše oglasno besedilo, kar danes ni pogosto, je pa tipično za oglase *Slovenskega gospodarja*. V njih je vedno naslov, včasih risba, pod katero ni besedila, besedilo in členitev na odstavke, ki so lahko naslovljeni. Cena ni vedno zapisana, večkrat je »skrita« v besedilu. Logotip se pojavi le v oglasu trgovine Bata. Sodobni tiskani oglasi izpuščajo večino teh elementov; pogosto srečamo le sliko in logotip. Sugarman (2009: 160–201) poleg močnih elementov navaja psihološke sprožilce. V oglasih *Slovenskega gospodarja* je najpogostejši psihološki sprožilec pohlep, saj ob naročilih nad določeno ceno ni treba plačati poštnine (*razpošiljam naročila čez 500 Din poštnine prosto*). Pohlep je del sodobnih oglasov, ko v ponudbi zasledimo možnost nakupa treh izdelkov za ceno dveh. V starejših oglasih se pojavlja tudi občutek urgentnosti; oglaševalci poudarjajo, da se je treba odzvati takoj (*Pišite mi takoj, da Vam brezplačno pošljem obljubljeno*). Podobne »trike« zasledimo v sodobnih oglasih, ko oglaševalci ponujajo izdelke »do razprodaje zalog« ali če sporočajo, da je »število izdelkov omejeno« (tudi *Slovenski gospodar*: *Ker pa moj založnik samo 10000 knjig zastonj razpošilja, pišite takoj.*). Z občutkom urgentnosti je povezan strah, zlasti pred različnimi boleznimi, kar zasledimo v sodobnih in starejših oglasih. Danes je pogost strah pred kriminalom, ki v preteklosti v oglasih ni bil izrazit; zasledili smo ga v oglasu za alarmne naprave (*Alarm - aparati proti tatovom in vlomilcem, za zavarovanje vrat, oken, sadonosnikov in sploh za vse premičnine*.). Nekateri oglasi izkoristijo sklicevanje na avtoriteto (*Znameniti dunajski učenjak, universitetni profesor g. dr. vitez Wagner von Jauregg in mnogi drugi zdravniki se sklicujejo ...*). V sodobnih oglasih ni nujno, da nas skušajo pritegniti strokovnjaki s področja oglaševanih izdelkov ali storitev, lahko gre zgolj za znane, priljubljene osebe.

Drugi vidik predstavlja leksika v oglasih. Glede na pravopisne in slovnične napake sodobnega oglaševanja iz priročnika *Tako je bolje* opazimo podobnosti z oglasi *Slovenskega gospodarja*. Najpogostejše so pravopisne napake. Prva je napačna raba predlogov s/z. V naslovu oglasa iz *Slovenskega gospodarja* najdemo zapis *Kmetovalci, gnojite z Kalijevo soljo*, čeprav je to bilo po takratni normi prepovedano. Breznikova *Slovenska slovnica* (1924: 151) predpisuje predlog z pred samoglasniki in zvenečimi soglasniki. Naslednja težava je napačna raba ločil. V *Slovenskem gospodarju* najdemo primere brez vejice med glavnim in odvisnim stavkom (*Garantira za 2 leti da se ne pokvari.*), čeprav jo Breznikov pravopis (1920: 23) predpisuje: »Vejica loči v priredjih in podredjih posamezne stavke med seboj.« Vejica je izpuščena v naslovih oglasov *Pozor vinogradniki* in *Bolniki čitajte*, četudi pri Brezniku (1920: 21) najdemo pravilo, da vejica »loči zvalnike, samostojne medmete in vzklike od celotnega stavka«. Vejica ni edino težavno ločilo za oglaševalce. V oglasu *Slovenskega gospodarja* najdemo kombinacijo več različnih ločil, čeprav bi zadostoval vprašaj (*Ali so to členki?..*). Težava je (ne)stičnost ločil, zlasti nestičnost pomišljaja v pomenu od … do. V *Slovenskem gospodarju* slednjega najdemo pri razponu cen (*Zimske raglane za fante 12 do 16 let Din 486 – 759*). Stičnost ni težavna le pri ločilih, temveč tudi pri drugih

simbolih, na primer odstotkih (*ker pridobi 100% na fosfornem zadržaju*). Težave je povzročal tudi vezaj, ki je napačno rabljen v besedi *južno-štajerska*, saj se ta po Brezniku (1920: 14) piše skupaj (»Pridevniki, ki so narejeni iz sestavljenih lastnih in občnih imen, so prave spojenke, zato se pišejo skupaj.«). Trn v peti je bila za oglaševalce raba velike in male začetnice. Čeprav Breznik (1920: 9) predpisuje zapis praznikov z malo začetnico, oglas iz leta 1928 *novo leto* vseeno piše z veliko. Z veliko začetnico je zapisan pridevnik *kalijev* (*Kmetovalci gnojite z Kalijevo soljo*), čeprav se kalij po Brezniku (1920: 58) piše z malo. Pogost je izpust črke j (*trpljenski*).

Napake so tudi v oblikoslovju. Zasledimo napačno rabo *z 10 kg drvi*, čeprav je Breznikova *Slovenska slovnica* (1924: 82) za orodnik množine predpisala obliko *z drvmi*. Po Breznikovem pravopisu je s križem, torej kot nedovoljen, označen tudi pridevnik *bolani* (1920: 36). V naslovu oglasa *Bolani na pljučah* najdemo še nepravilno sklanjan množinski samostalnik, čeprav Breznik v slovnici (1924: 82) za mestnik predpisuje obliko *pljučih*. Izpostavimo lahko besedotvorne posebnosti: *novoizumljen*, *lepodišeč* (pozitivni učinki zdravil), *zlodajoč*, *brezspančnost*, *kostobolje*, *nespanje* (bolezenska stanja), *novozgrajen* (hotel v Mariboru).

Breznik je v *Slovenskem pravopisu* 1920 z znakom † (križ) označil besede, ki »se ne smejo rabiti« (1920: 32). V oglasih *Slovenskega gospodarja* se pojavi veliko »prepovedanih besed«: samostalniki *garaža, parobrod, brošura, dama, luksus, riziko, niansa, sezona, adresat*, glagoli *dopasti, garantirati, informirati*, pridevnika *fin* in *kulanten* ter predlog *vsled*. Po tvarni strani od takratne norme odstopajo *mozek*, *golža*, *gripa*, *kovček, vloviti*, *vpoštevan*, *če tudi* (Breznik: *mozeg*, *golša*, *hripa*, *kovčeg, uloviti*, *upoštevan*, *četudi*).

V sodobnih in starejših oglasih je mogoče opaziti pravopisno korektnost, pogosto pa je šlo (in še gre) za odstopanje od pravopisnih pravil. Irena Stramljič Breznik (2006: 394−395) sklepa, da gre pri oglaševalcih za neutrjeno ali v ustreznih priročnikih premalokrat preverjano jezikovno vedenje; marsikateri oglaševalec se ne zaveda jezikovnih pomanjkljivosti oglasa. Analiza oglasov *Slovenskega gospodarja* kaže, da je enako veljalo že v zgodovini oglaševanja: odkloni od jezikovne norme so bili del zapisanih oglasov v preteklosti in so prisotni še danes.

Vir

Slovenski gospodar, letnik 62, št. 1–52 (5. januar–27. december 1928).

Literatura

BREZNIK, Anton, 1920: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

– –, 1924: *Slovenska slovnica*. Prevalje: Družba sv. Mohorja.

KOROŠEC, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

MARKEŽIČ, Tjaša, 2010: *Leksikološka analiza oglasov v* Slovenskem gospodarju. *Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

STARC, Sonja, 2009: *Časopisna oglaševalska besedila, reklame*. Koper: Annales.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2006: Pravopisna norma v jeziku slikovnousmerjenih oglasov. *Jezikovna predanost*. Maribor: Slavistično društvo.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, VALH LOPERT, Alenka in KRAJNC IVIČ, Mira, 2008: *Tako je bolje: priročnik z nasveti, kako odpraviti nekatere najpogostejše jezikovne težave v prodajnih katalogih trgovcev*. Maribor: Filozofska fakulteta.

SUGARMAN, Joseph, 2009: *Priročnik za pisanje oglasov*. Ljubljana: Lisac & Lisac.

Anja Urh
Kranj
anja.urh@gmail.com

Jezik mladostniških SMS-ov*

Sodobni elektronski mediji so spremljevalci vsakega posameznika v današnjem času, saj se različne generacije srečujejo z njimi doma, v šoli, službi ipd. Mobilni telefoni omogočajo posameznikom govorno in pisno komunikacijo, pošiljanje slikovnega gradiva, dostop do interneta, poslušanje glasbe itd. Z jezikoslovnega vidika nam SMS-i kot ena izmed funkcij prenosnega telefona prinašajo ogromno zanimivega gradiva za raziskavo podobe jezika v njih. S to vrsto sporazumevanja v pisno komunikacijo pronicajo značilnosti govorne, kar prinaša spremembe ob tradicionalni klasifikaciji knjižnega in neknjižnega jezika glede na prenosniško delitev, kjer je knjižni jezik primarno pisen, neknjižni pa govorjen.

Gradivo za jezikovno analizo mladostniških SMS-ov

V jezikovno analizo je vključenih 155 SMS-ov, ki jih je napisalo 47 različnih oseb, od tega 20 deklet in 27 fantov, starih od 16 do 30 let. Njihova izobrazba je raznolika, in sicer dokončana osnovna, srednja šola in fakulteta. Področje, od koder izhajajo avtorji SMS-ov, zaobjema predvsem Gorenjsko (Kranj in okolico), nekaj primerov je iz Štajerske (Maribor) in Dolenjske (Novo mesto).

Prodiranje značilnosti pogovornega jezika v SMS-komunikacijo

Besedila, ki nastajajo v elektronskih medijih, so vedno bolj pogosta, zato je na tem mestu primerno razmisliti o jeziku v vsej njegovi pojavnosti, pri čemer način pisanja SMS-ov pripomore k širšemu pogledu uporabe jezika.

> Z razvojem elektronskih medijev, ki omogočajo hitro komunikacijo z možnostjo množičnega razpošiljanja, je dana možnost za razmah učinkovitega pisnega sporazumevanja (e-pošta, kratka sporočila), ki na daljavo nadomešča govorno, zato se načeloma v njem odražajo lastnosti govora, kot so spontanost, neposrednost, naravnost, individualnost ipd. (Orel 2004: 416.)

Pri SMS-ih srečujemo veliko značilnosti govornega jezika, čeprav gre za komunikacijo v pisnem prenosniku. Za pisni jezik je sicer značilno, da je to »najvišji kulturni izraz jezikovne

* Prispevek je nastal na podlagi avtoričinega diplomskega dela *Jezik mladostniških SMS-ov* (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, mentorica Vesna Mikolič).

skupnosti« (Pogorelec 1965: 132), vendar so različne raziskave jezika SMS-ov (Jarnovič 2006 in 2007, Orel 2004 in Kalin - Golob 2008) pokazale, da se mladi raje odločajo za pogovorni jezik z vplivi enega ali več narečij kot pa za knjižnega. »Razlog, ki govorce vodi v izbiro nekknjižnega pogovornega jezika, bi lahko iskali v dejstvu, da govorci knjižni pogovorni jezik v nekaterih situacijah čutijo kot prisiljeno obliko in se zato raje odločajo za nekoliko nižje variante.« (Kranjc 2004: 400.)

REZULTATI JEZIKOVNE ANALIZE MLADOSTNIŠKIH SMS-OV

V dialogih govorjenega jezika so pogosto na koncu izjave prisotna napol retorična vprašanja (*veš?*, *razumeš?*, *ni res?*) in druge besede, ki nakazujejo na razmerje med udeležencema komunikacije (Pogorelec 1965: 141); te se pojavljajo tudi v SMS-ih (*Bom probou pridt an;)*). Medmeti v SMS-ih popestrijo besedilo, poleg tega pisci z njimi izražajo svoje razpoloženje, mnenje (*Ucenje kliceee. Bah. Lp!*). V SMS-ih zasledimo nesklanjanje samostalnikov (*pr zdravnik*, *u kranj*). Prav tako se pojavlja združevanje predloga z zaimkom v eno besedo; npr. *zanga* namesto *za njega*. Hitri način sodobnega življenja vpliva tudi na SMS-komunikacijo. Ta je usmerjena k poenostavitvi ali ekonomičnosti, ki je že tako značilna za govorno komunikacijo (Kranjc 1999: 110), kar lahko razumemo tudi kot posledico obravnavanega medija. Tako pogosto zasledimo izpuščanje glagolov, med katerimi je pogost glagol biti (*Najdla ga:)*, *Hey, doma?*). Jezik mladostniških SMS-ov vsebuje predvsem pogovorno obliko jezika, zato so skupne značilnosti zbranih SMS-ov samoglasniške redukcije; velikokrat se pojavlja izpuščanje (nenaglašenih) samoglasnikov – gre za »soglasniško pisanje«, kar je posledica pogovornega jezika in nepraktične tipkovnice, kjer je treba pri tvorjenju sporočila pritiskati na majhne tipke. Oblike, ki jih pogovorni jezik pogostno oziroma redno krajša, so glagoli, zlasti nedoločniki (*razbit*, *spat*). V pogovornem jeziku in v posameznih narečjih se skrajša samoglasnik pred končnico (*morm*, *skočva*, *vidmo*); te okrajšave so tam, kjer jih omogočajo soglasniške skupine (Pogorelec 1965: 153). Krajšajo se tudi samostalniki (*pocitnce*, *miljon*) in predlogi (*pr*, *okol*, *mem*). Sleng kot govorica mladih je močno prisoten v mladostniških SMS-ih. Nepoznavanje slengizmov, argotizmov lahko marsikomu otežuje razumevanje teh besedil. Gjurin (1974: 72) ločuje več vrst slengov, in sicer družinski, otroški, mladostniški (sem je vključena še podvrsta – najstniški sleng, kamor sodita dijaški (srednješolski) in vsaj še študentski sleng). Avtor pravi, da je za mladostniški sleng značilna »močna raba vulgarizmov, obscenega besedja in barbarizmov ter vrednostna ekstremizacija« (*Ej kje ste pickeeeeee mojeeeee hashahahahahaa*). Tuji jeziki močno vplivajo na interesne govorice, še posebej na sleng. Po mnenju Gjurina ni to nič posebnega, saj imajo prevzete besede večjo ekspresivno moč, že zaradi nenavadnosti. V sodobnem času ima angleščina močan vpliv na sleng. Sloglish je izraz za prepletanje slovenskega jezika z angleškim, lahko pa je tudi celoten SMS napisan v angleškem jeziku. Michelizza (2008: 161) ločuje dva načina prevzemanja, in sicer: (1.) prevzetnost – izrazi, ki so prevzeti iz angleščine (*ful*, *muzika*, *bizibizi*, *kofi*, *bejbi*, *sory*, *frendica*, *kul*, *faca*, *aI law ju*), (2.) citatnost – citatni izrazi (*please*, *see*, *drink*, *full*, *place*, *sorry*, *all right*, *bad*, *time*, *ok*). Na govorico mladih imajo vpliv tudi drugi jeziki. Pri vsakodnevnem pozdravljanju se pojavlja vsesplošno sprejet pozdrav, ki izhaja iz italijanskega jezika (pisan je na različne načine: *cao*, *čao*, *caw*, *ciao*), pojavljajo se besede, ki izhajajo iz nemškega jezika (*cuus*, *suhi*, *cajt*, *frej*), srbskega/hrvaškega (*zarostiljati*, *ajde*, *sretan*, *puno*, *kafica*), španskega (*chimichangas*). Tako se v SMS-ih pojavlja menjavanje kodov, različne izbire med jeziki in socialnimi zvrstmi, kar pomeni, da prihaja do menjavanja kodov tudi znotraj jezikovnozvrstnih podsistemov: knjižni – pogovorni jezik se menjuje z narečjem in s prvinami slenga. Zamenjava jezika (slovenski – neslovenski) lahko včasih obsega

celotno besedilo. Pogosteje pa v posameznem sporočilu prehaja do menjave enega jezika v drugega; pisec citatno ali po izreki piše določene besede, besedne zveze ali stavke, ki so ponavadi del slengovskega besedja (*ful* in *full*, *sory* in *sorry*). Za vse novejše oblike sporočanja, ki jih prinaša informacijski razvoj, bi lahko rekli, da že v temeljih spreminjajo rabo pisnega jezika, saj njihovi uporabniki, predvsem mlajša generacija, pišejo svojo različico pogovornega, narečnega jezika, tudi njuno mešanico (Kalin - Golob 2008: 287). Posledica izbire različnih kodov so tudi glasoslovne posebnosti. Pri iskanju skupnega imenovalca za izrazno stran pogovornega jezika na različnih koncih Slovenije, bi v določenih primerih SMS-ov lahko razbrali narečno pripadnost na glasoslovni, leksikalni ravni in pri posameznih oblikoslovnih in skladenjskih posebnostih (*grema*, *sma*, *tk*, *slb*, pojav maskulinizacije – *lep vreme*, *dobr jutr*).

Sklep

Mladostniški SMS-i prinašajo ogromno zanimivega gradiva za raziskovanje jezikovne ustvarjalnosti in obravnavanje stanja ter podobe jezika v tovrstnih besedilih. Prinašajo novo razsežnost pisne jezikovne kompetence posameznikov, saj se v njih kažejo individualne jezikovne značilnosti tvorcev. Zaradi govorne oblike, ki prodira v pisni način komuniciranja, prinašajo SMS-i z jezikoslovnega vidika skupek lastnosti, ki so značilne za komunikacijo v različnih sodobnih medijih.

Literatura

GJURIN, Velemir, 1974: Interesne govorice sleng, žargon, argo. *Slavistična revija* 22/1. 65–81.

JARNOVIČ, Urška, 2006: SMS-ov glas seže v deveto vas. Irena Novak Popov (ur.): *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 215–219.

– –, 2007: Diskurzivne značilnosti SMS-ov. *Jezik in slovstvo* 52/2. 61–79.

KALIN - GOLOB, Monika, 2008: SMS-sporočila treh generacij. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 283–294.

KRANJC, Simona, 1999: *Razvoj govora predšolskih otrok*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 2004: Jezikovna zvrstnost v sodobnih medijih. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti.* Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 22). 395–405.

MICHELIZZA, Mija, 2008: Jezik SMS-jev in SMS-komunikacija. Janez Keber (ur.): *Jezikoslovni zapiski 14.* Ljubljana: ZRC SAZU. 151–166.

OREL, Irena, 2004: Sporazumevanje nekoč in danes – od vzorcev pogovorov do mladostniških SMS-ov. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti.* Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 22). 407–422.

POGORELEC, Breda, 1965: Vprašanja govorjenega jezika. France Vurnik: *Jezikovni pogovori.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

URH, Anja, 2010: *Jezik mladostniških SMS-ov*. *Diplomsko delo*. Koper: Fakulteta za humanistične študije.

Mateja Curk
Vipava
mateja.curk@siol.net

Umeščenost prvin sociolektov v sodobni urbani prozi Andreja Ermenca Skubica in Gorana Vojnovića*

V diplomskem delu z jezikoslovno teorijo o sociolektih oziroma družbenih govoricah (Skubic 2005) analiziramo literarni deli Fužinski bluz *(Skubic 2001) in* Čefurji raus! *(Vojnović 2008). V literarni analizi se osredotočamo na upovedovalne položaje z neknjižnimi prvinami v govoricah petih literarnih oseb. Jezikovna analiza izpostavlja predvsem leksikalno raven, ko ugotavljamo, kakšno je razmerje med knjižnim in neknjižnim jezikom v izbranih leposlovnih delih*.

1 Uvod

V diplomskem delu predstavljamo Skubičevo delitev (2003 in 2005) družbenih govoric, imenovanih **sociolekti** − »zvrsti jezika, povezane s posameznim govorcem oziroma njegovo družbeno skupino; imajo zelo različne izrazne podobe, pogojene tako z geografskim kot s socialnim izvorom« (Skubic 2006: 35).

Ideal (nad)kultiviranih sociolektov je kulturni jezik, zakon kultiviranega sociolekta pa je evfemizem. Med govoricami nižjega družbenega sloja Skubic (2003: 301) ločuje med podeželskimi, mestnimi in priseljenskimi obrobnimi sociolekti, katerih zakon je disfemizem. Jeziki, katerih govorci skušajo »izstopiti iz prevladujočega družbenega razmerja sil in do njega zavzeti distanciran, brezbrižen ali kritičen odnos« (Skubic 2003: 302), so vključeni v skupino ekscesnih sociolektov, njihov zakon pa je intektekstualnost.

2 Literarna in jezikoslovna analiza romanov *Fužinski bluz* (Skubic 2001) in *Čefurji raus!* (Vojnović 2008)

Analiza jezikovnih prvin v odvisnosti od upovedovalnih položajev je pokazala, da se t. i. neknjižne prvine oz. prvine nestandardnega jezika pojavljajo v prvoosebni pripovedi, dialogu in notranjem monologu. Z analizo jezikoslovnih ravnin (predvsem leksikalne) smo govorice izbranih literarnih oseb v obeh delih[1] preverili s Skubičevim modelom družbenih govoric oziroma

* Prispevek je nastal na podlagi avtoričinega diplomskega dela *Umeščenost prvin sociolektov v sodobni urbani prozi Andreja Ermenca Skubica in Gorana Vojnovića* (Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici, mentorica Helena Dobrovoljc, somentorica Alenka Jensterle - Doležal).

[1] V nadaljevanju bomo predstavili le tri od petih v diplomskem delu analiziranih govoric literarnih oseb.

sociolektov. Pri analizi leksike smo si orientacijsko pomagali z njeno stilno oziroma zvrstno kategorizacijo v obeh temeljnih normativnih priročnikih (*Slovarju slovenskega knjižnega jezika* 1970−1991 in *Slovenskem pravopisu* 2001).[2] Kljub številnim kritikam predstavljata omenjena priročnika edino kategorizacijo besedja, tako knjižnega kot neknjižnega. Prav zaradi uporabe obeh priročnikov smo se odločili za uporabo tradicionalnega poimenovanja, tj. knjižni oz. neknjižni jezik.

2.1 Kultivirani sociolekt Vere Višnar. Med **knjižnimi jezikovnimi prvinami** Vera uporablja intelektualizme (*demolirati*, *insistirati*); strokovne izraze, ki so se determinologizirali, torej se pojavljajo v vsakdanjem govoru (*diskurz*, *metodologija*, *sentimentalno*). Kljub pričakovani stopnji »knjižnosti« je v njeni pripovedi manj zastarelih ali starinskih besed (*baš*, *dičiti se*, *nališpati*). V naravnem procesu sprejemanja jezikovnih prvin Verin pozoren čut jezikoslovke prisluhne tudi govorici mladostnikov (slengizmi) in v pripovedi uporabi tudi te prvine, ko razmišlja o življenju najstnikov (*flirtati*, *južnaška frajla*).

Med **neknjižnimi jezikovnimi prvinami** najdemo nekaj vulgarnih oziroma slabšalnih besed, vendar pa čustvena stanja, v katerih so izgovorjene, govorice ne zaobrnejo v smer kletvic ali psovk in so celo nekoliko olepšane ali omiljene (*cepec*, *hudir*, *zaboga*). Literarne teme, v katere so umeščeni še nekateri neknjižni leksemi (*larfa*, *larifari*, *žavba*), so razpete od tistih, ki so posredno povezane s področjem javnega in Verinim poklicem, pa vse do Verinega razmišljanja o mladih dekletih iz druge generacije priseljencev.

2.2 Ekscesni sociolekt Petra Sokiča v primerjavi z govorico Igorja Ščinkovca. V govorici Petra Sokiča se raba neknjižnih in tujejezičnih prvin v primerjavi z Igorjevo govorico stopnjuje. Peter se v pripovedi spominja svoje mladosti, zaznamovane s študentskim obdobjem in pripadnostjo hevimetalski subkulturi. Spomini so vključeni v Petrov delirij, v njih pa so rabljeni na primer leksemi, povezani s hevimetalstvom, ki izvirajo iz anglosaškega okolja.

V notranjem monologu na začetku pripovedi prvoosebni pripovedovalec rabi tujejezične prvine iz angleščine in srbohrvaščine (*against the odds black metal gods*, *power*; *drugovi junaci*, *stvorjenje*). Posamezni deli Petrovega delirija so vsebinsko nerazumljivi, vsebujejo pa za njegovo govorico značilne jezikovne posebnosti: nizke in slabšalne lekseme (*kreten*, *prase*, *zjeban*); nižje pogovorne in slengovske (*čik*, *froc*); otroške izraze z ironičnim pomenom (*papati*) in lekseme, prevzete iz tujih jezikov (*losati*). Neknjižne in tujejezične lekseme Peter rabi tudi v pripovedi, ki ni del delirija (*displej*, *koji kurac*, *pirček*, *vufl*, *zašlafati*, *no such luck*). Ob spominih na hevimetalsko subkulturo Peter rabi s tem področjem povezane specializirane izraze, rabljene le v določeni družbeni skupini (*hardcore-metal power folk*, *žagati*). V primerjavi z Igorjevim tolerantnim odnosom do tujcev in migrantov iz balkanskih držav Peter nima najboljšega mnenja o priseljencih, ki živijo na Fužinah, kar se kaže na primer v slabšalni rabi leksema *čefur*. Kljub temu pa je čefurjem na Fužinah pripisana pomembna vloga, zaradi česar se zdi verjetna možnost, da lahko priseljenci s svojim jezikom vplivajo na jezik drugih.

2.3 Obrobni priseljenski sociolekt Marka Đorđića. Pripoved otroka priseljencev iz Bosne sledi pogovornemu jeziku ljubljanskega predmestja, prevladujejo prvine govorjenega jezika, knjižnih oblik na mestih, kjer bi se pogovorno izrazili drugače, je malo, a so zelo opazne in jih čutimo kot nenaravne (*so začeli izgubljati*, *rdeči navijaški šal*, *prestopil v Zvezdo*). Bolj uravnoteženo je razmerje med slovenskimi in tujejezičnimi prvinami, ki jih je Vojnović (2008) opredelil kot mešanico srbohrvaščine, tj. mešanico hrvaškega in bosanskega narečja. Glede na številčnost tujejezičnih elementov v *Čefurji raus!* najdemo malo tujk, ki bi jim lahko poiskali

[2] V pričujočem članku zvrstne kategorizacije zaradi obsežnosti analize ne opisujemo natančno, temveč le v zaključku navedemo najpomembnejše ugotovitve.

ustreznico v slovenščini (*asimilacija*, *gramatika*, *mentaliteta*, *narcizem*), več je torej tujk, ki nimajo »domače« ustreznice.

Razmerje med rabo slovenščine in drugih jezikov nekdanje Jugoslavije je opredeljeno glede na javni in zasebni prostor. To potrjujejo dialogi pred blokom, kjer se Marko in vrstniki pogovarjajo v slovenščini, »bosančizmi« pa so omejeni na družinske pogovore v domačem stanovanju. Za preplet slovenščine in tujega jezika je sicer značilno, da slovenščina in srbohrvaščina ne prehajata le na ravni povedi, ampak se pogosto izmenjujeta tudi znotraj povedi.

Raba jezikovnih prvin odslikuje odnos čefurjev do umetnosti in športa, saj je ta izrazito na strani športa, kar je razvidno iz pogostosti rabe leksemov s tega področja (*aut*, *basket*(*-aš*), *derbi*, *fuzbal*(*-er*), *jordanke*, *šutirati*, *tapkati*).

3 Glavne ugotovitve analize jezikovnih prvin

Ugotavljanje, v katero od kategorij se umeščajo posamezne leksikalne prvine v obeh romanih, je bilo problematično zaradi terminološke, pa tudi pojmovne neusklajenosti in delne prekrivnosti kategorizacij. Primerjava socialnozvrstne kategorizacije besedišča v *SSKJ* in *SP* 2001 je pokazala, da se tovrstna kategorizacija lahko izvaja le v slovarju, ki ima pomenske razlage in možnost prikaza leksemov v besedilnem okolju, saj je tako omogočeno, da se ločijo od rabe v sobesedilih, kjer so ti leksemi nezaznamovani.

Ob pregledu besedišča obeh literarnih del smo našli precej v *SSKJ* in *SP* 2001 nezabeleženega besedja. S tem smo izpostavili spremembe na ravni leksikalne norme slovenskega jezika. Do sprememb obstoječih jezikovnih elementov prihaja na primer zaradi oženja in širjenja pomenskega polja, s spreminjanjem stilne vloge prvin (čustveno) in tudi z vzpostavljanjem novih tipov govoric, ki jih te prvine določajo (priseljenski sociolekt). Te in tudi druge ugotovljene spremembe so pokazale, da z novimi spoznanji ne moremo le nadgraditi obstoječih leksikalnih zbirk, temveč bi bilo treba za potrebe določanja t. i. neknjižnih prvin vzpostaviti nov sistem označevanja teh prvin, posledično pa tudi nov način prikaza jezikovnih posebnosti posameznih sociolektov. Ugotovitve, ki jih je prineslo preverjanje leksemov in njihovih kvalifikatorjev v *SSKJ* in *SP* 2001, izpostavljajo probleme, kot so:

- besedišče ni zajeto tako, da bi odsevalo aktualno stanje,
- slovarska obravnava besed se oddaljuje od stanja v besedilih,
- vrednotenje in slovarsko označevanje besed, ki sloni na sistemu njihove funkcije v besedilu in razširjenosti v družbeni skupini, nista konsistentna, nista razvidna – ali s Skubičevimi (2005) besedami: sistem označevanja je preveč arbitraren.

Viri

SKUBIC, Andrej E., 2001: *Fužinski bluz*. Ljubljana: Študentska založba.

– –, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

VOJNOVIĆ, Goran, 2008: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.

Literatura

CURK, Mateja, 2010: *Umeščenost prvin sociolektov v sodobni urbani prozi Andreja Ermenca Skubica in Gorana Vojnovića*. *Diplomsko delo.* Nova Gorica: Fakulteta za humanistiko.

Petra Jordan
Koper
jordan.petra@gmail.com

Fanovska literatura in njen slovenski kontekst*

Fanovska literatura zajema zgodbe različnih zvrsti in žanrov, medbesedilno izpeljanih iz literarne ali druge vrste predloge, ki jih pišejo oboževalci. Določajo jo tesna navezava na univerzum izvirnega dela (kanon) in ustvarjalno preseganje ter preoblikovanje dane snovi v novo pripoved. V svetu postaja čedalje množičnejši pojav in spreminja koncept avtorskih pravic, a pri nas še vedno velja za neizvirno pisanje amaterskih navdušencev nad tujimi uspešnicami in ostaja malo raziskana. Prelomnico v fanovskem pisanju pomeni razmah svetovnega spleta, možnost proste objave in neposredne interakcije med fanovskimi pisci-bralci pa je razširila prepoznavnost fanovske literature tudi pri nas. S specifičnimi postopki in ravnanji prispeva k spreminjanju razumevanja literature kot take.

Razvoj spletnih medijev prinaša tudi preoblikovanje ljubiteljstva kot organizirane dejavnosti skupine fanov s skupnim objektom interesa. Ena izmed fanovskih dejavnosti je pisanje fanovskih zgodb, ki nastajajo na podlagi že obstoječega književnega ali druge vrste dela, tako da avtor uporabi znane literarne like, dogodke, okolja in jih sestavi v izvirno zgodbo. Fanovska literatura je posebna vrsta derivativnega ali izpeljanega pisanja, ki ga ključno določa dvojna narava: na eni strani tesna navezanost na fikcijski univerzum dela, v fanovstvu imenovanega kanon, na podlagi katerega nastaja, in hkratno bivanje zunaj tega univerzuma, saj iz prevzete snovi ustvarja nadaljevanja, alternativne razplete, nove situacije.

Čeprav postaja v svetu množičen pojav,[1] fanovsko pisanje zlasti pri nas ostaja fenomen, ki kot izraz navdušenja nad nekim (literarnim) delom fanovska literatura zanima zlasti sociološko vedo v okvirih raziskovanja ljubiteljstva. Do nedavna je bilo tovrstno pisanje odpravljeno kot nezrelo fanatično čudaštvo posameznikov, pri čemer se je spregledalo ustvarjalni potencial tega pisanja (Gray idr. 2007: 3). Za tradicionalno literarno vedo izpeljanost iz predloge še vedno pomeni toliko kot neizvirnost, v najslabšem primeru zlorabo avtorskih pravic, v najboljšem pa epigonstvo. Kot pisanje amaterskih avtorjev ostaja kvečjemu na literarnem obrobju, poleg tega so te zgodbe stranski produkt množične književne kulture, saj jih največ nastaja znotraj

* Prispevek je nastal na podlagi avtoričinega diplomskega dela *Fanovska literatura in njen slovenski kontekst* (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, mentorja Miran Hladnik in Tomo Virk).

[1] Googlov brskalnik izvrže 22.200.000 zadetkov za besedno zvezo »fan fiction« (2. julij 2011); največji spletnih arhiv fanovskih zgodb *FanFiction.Net* gosti 5879 različnih fanovstev in skupno 3.744.842 zgodb (*Fan Fiction Statistics – FFN Research*).

največjih in najmočnejših fanovstev, formiranih okrog (aktualnih) najpopularnejših uspešnic. Fanovske zgodbe praviloma niso objavljene drugje kot v fanzinih (fanovskih glasilih) in na splet-nih fanovskih forumih in ne prinašajo profita. Fanovske pisce bolj kot razvijanje lastnih lite- rarnoustvarjalnih ambicij k pisanju žene želja, ki jo teoretičarka fanovske literature Sheenagh Pugh imenuje »želja po še in po več«, da bi se njihovo priljubljeno literarno ali televizijsko delo nadaljevalo, da bi liki, ki so za oboževalce »živi«, živeli naprej (Pugh 2005: 19–20). In ker iz različnih razlogov tega ne morejo dobiti od izvirnega avtorja (pri končanih delih ali serijah), so fani iznašli način, da si zagotovijo nadaljevanje: napišejo ga sami.

Fanovska literatura je vključena v diskurz književnosti kot zvrst, žanr ali morda tehnika pisanja, ki je sicer v veliko točkah različna od siceršnje literarne produkcije: to so motivacija za pisanje, specifičen način izpeljanosti, forma, zvrsti in žanri, profil avtorjev in urednikov ter način objave. Medbesedilna izpeljanost iz predloge pa je postopek, ki določa velik del standardne literarne produkcije, kot so nadaljevanja, parodije in druge predelave. Fanovski pisci dobesedno uresničujejo vlogo aktivnega bralca, ki z zapolnjevanjem praznih mest s pristopom užitka vstopajo v izvirni tekst kot odprto delo, v mrežo pluralnosti pomenov, in rušijo avtoriteto prvega in edinega avtorja. Poseben problem ostaja neavtoriziranost tovrstnega pisanja in s tem njegov nedorečen pravni status. Različna ameriška združenja si prizadevajo za priznanje licence poštene rabe in vse več je avtorjev, ki fanovsko literaturo, nastalo na podlagi njihovih del, vidijo kot dobrodošlo reklamo za svoje uspešnice.[2]

Začetki organiziranja literarnega fanovstva segajo v 30. leta 20. stoletja, in sicer v obliki združenj in klubov ljubiteljev znanstvene fantastike (Coppa 2006: 42), razmah pa je z omogočanjem hitre in neposredne interakcije članov fanovstva in zagotavljanjem anonimnosti prinesel razvoj svetovnega spleta. Možnost enostavne in brezplačne objave na spletnih arhivih in forumih, ki je s priznavanjem lastništva izvirnemu avtorju vsaj tolerirana, je za fanovske pisce ključna, posebno vlogo imajo pri spodbujanju k pisanju tudi medsebojni stiki in občutek pripadnosti.

Na fanovskih spletnih arhivih in forumih se kaže stalna napetost med željo po vključitvi čim večjega števila fanov v skupnost in potrebo po izključevanju nekvalitetnih izdelkov iz arhiva. Vsaka fanovska stran s selektivnim konceptom se srečuje s tem problemom, kajti ekskluzivnost je pravzaprav v nasprotju z osnovnim konceptom fanovske literature, to je ljubiteljstvom. Neprofesionalna prostočasna ustvarjalnost, ki nastaja zaradi zabave, pomeni, da lahko pri tem sodeluje vsakdo in s čimer koli, množičnost in neselektivnost obenem z umanjkanjem uredniškega deleža pa nujno širita predsodek o nekvalitetnosti fanovske literature.

Pregledane slovenske literarne fanovske skupnosti iz žanra fantazije, ki poleg znanstvene fantastike velja za najpogostejšo predlogo fanovskega pisanja, v primerjavi s tujimi sorodnimi stranmi kažejo relativno maloštevilnost ter hitro vznikanje in zamiranje, skladno z aktualnimi trendi v popkulturi. Edini spletni arhiv fanovskih zgodb na slovenskih spletnih straneh *Bradavičarske pripovedke*, ki je bil namenjen izključno objavi zgodb o Harryju Potterju in je združeval 5507 članov in hranil 782 zgodb v slovenščini, je aprila 2010 prenehal obstajati.[3] Vznik drugih fanovstev ob aktualnih uspešnicah, kot je denimo saga *Somrak*, in s tem novih, pretežno forumskih objav fanovskih zgodb je pokazal, da je fanovsko pisanje tako utemeljeno tudi na prehodnih adolescentih ljubiteljskih nagnjenjih, vendar je vidna kontinuiteta. Pri nas ostaja še neprepoznavno zunaj fanovskih krogov in zato ne sproža vprašanja avtorskih pravic, slovenske

[2] Na primer J. K. Rowling, gl. članek Rowling backs Potter fan fiction, *BBC News* (*http://news.bbc.co.uk/2/hi/entertainment/3753001.stm*, dostop 2. julija 2011).

[3] V letu 2011 se je vzpostavil povsem na novo v domeni *Blogspot.com* in za zdaj gosti zelo majhno število fanovskih zgodb.

uspešnice, ki bi spodbudila nastanek fanovske literature, pa še nimamo; najbližje temu je *Bratovščina sivega goloba* (2008) Jakoba Klemenčiča,[4] ki se s knjižno objavo odmika od prave fanovske literature in za zdaj ostaja osamljen primer.

Sklep

Pisanje fanovske literature s stališča navdušencev odpira neskončno možnosti za ustvarjanje svežih in izvirnih besedil, ki predlogo nadgrajujejo. Derivativnost sproža specifične postopke, demokratičnost fanovstva spodbuja vedno nove oblike in izraze, možnost proste objave zagotavlja zanimanje in podporo občinstva, vse to pa vpliva na spreminjanje razumevanja celotne literarne produkcije. Postopno razširjanje pojma fanovske literature izven ljubiteljskih krogov ter njeno spreminjanje razumevanja avtorstva in avtentičnosti literature vplivata (ali še bosta vplivala) tudi na mehčanje rigidnosti lastninjenja pravic in zavzemanje za načelo proste uporabe. Razumevanje kanona, s katerim delajo, kot deljivega in deljenega materiala in demokratična interakcija navdušencev nad skupnim objektom sledita konceptom skupinskega avtorstva in spodbujanja kreativnosti namesto pasivne recepcije, odprte skupnosti in prosta neprofitna objava pa težijo k volonterstvu, dostopnosti in kooperativnosti v omrežni produkciji informacij, novi pismenosti itd.

Viri in literatura

COPPA, Francesca, 2006: A Brief History of Media Fandom. Karen Hellekson in Kristina Busse Jefferson (ur.): *Fan Fiction and Fan Communities in the Age of the Internet: New Essays*. Severna Karolina: McFarland & Co.

Fan Fiction Statistics – FFN Research: Fan Fiction Statistics, Numerics and Unique Research about *FanFiction.Net* by FFN Research: <http://ffnresearch.blogspot.com/2011/01/fanfictionnet-fandoms-story-and-traffic.html>. Dostop 2. julija 2011.

GRAY, Jonathan idr., 2007: Introduction: Why Study Fans? Jonathan Gray (ur.): *Fandom: Identities and Communities in a Mediated World*. New York: New York University Press.

JORDAN, Petra, 2010: *Fanovska literatura in njen slovenski kontekst*. *Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

PUGH, Scheenagh, 2005: *The Democratic Genre: Fan Fiction in a Literary Context*. Bridgend: Seren.

[4] Parodična predelava Seliškarjeve *Bratovščine sinjega galeba* (1936).

Maja Smotlak
Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem
maja.smotlak@zrs.upr.si

Primerjava feministične kritike literarnega prikaza žensk z ženskimi liki v romanu *Parnik trobi nji*[*]

Zanimanje za ženske literarne like se je pojavilo šele v 20. stoletju, ko se je oblikovala t. i. feministična ali ženska literarna veda. Eno izmed osrednjih zanimanj slednje so bile študije ženskih podob v literarnih delih pisateljic in zlasti pisateljev. Namen prispevka je sintetično predstaviti osrednje probleme prikaza ženskih figur, ki sta jih odprli tako tuja kot slovenska feministična literarna veda, ter skozi omenjeno perspektivo analizirati ženske podobe v romanu Borisa Pahorja Parnik trobi nji. *Omenjeno literarno delo je s tega vidika posebej zanimivo, saj je v času prvega izida leta 1964 predstavljalo enega od gradnikov povojnega novega literarnega ustvarjanja, ki je preusmerjalo slovensko književnost in zlasti njeno prikazovanje ženskih likov stran od socialnega realizma.*

1 Teoretična izhodišča obravnave ženskih literarnih likov

Ženski literarni liki so v zahodni literarni tradiciji prisotni že od njenega začetka, o čemer nam pričajo že antični in biblijski teksti, pa tudi zapisi ljudskega slovstva, a kljub temu je moralo preteči nekaj stoletij, preden se je za študij teh pojavilo zgoščeno zanimanje.

1.1 Feministična literarna veda o ženskih likih. Šele v 20. stoletju, na prehodu iz sedemdesetih let v osemdeseta, se je pojavilo strnjeno zanimanje za proučevanje ženskih literarnih likov, ko so se oblikovale feministične ali ženske literarne vede. Kljub heterogenosti metodologij in pogledov lahko med raznimi feminističnimi pogledi na ženske like opazimo dve stični točki. Prva je ugotavljanje, da so podobe žensk v delih pisateljev večinoma zasnovane kot objekti v odvisnosti od moških likov in kot take prikazane kot nasprotje moških, torej kot podaljšek patriarhalne ideologije, hierarhičnih binarnih opozicij Zahoda, o katerih je govoril že Jacques Derrida. Nasprotja znotraj konceptualnega sistema Zahoda naj bi namreč izhajala iz para moško – žensko (Moi, 1999). Druga stična točka je stališče, da ženski literarni liki potrjujejo svojo antitetičnost v odnosu do principa moškosti preko dvoje nasprotujočih si interpretacij v okviru pojmovanja ženskosti kot freudovskega nespoznavnega »temnega kontinenta«, in sicer angelskosti ali demoničnosti.

[*] Prispevek je nastal na podlagi avtoričinega diplomskega dela *Ženski liki v romanu Borisa Pahorja* Parnik trobi nji (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, mentor Krištof Jacek Kozak).

1.2 Slovenska feministična literarna veda o ženskih likih. Slovenska feministična literarna veda zadnjih petnajstih let potrjuje teze svetovne, ko ugotavlja, da je v slovenski književnosti šele konec 19. stoletja prišlo tako v literarnih delih pisateljic, zlasti pri Zofki Kveder (Borovnik 2007 in Fužir 2009), kot tudi pisateljev do zametkov inovativnega in nestereotipnega prikazovanja ženskih likov kot samostojnih individuumov. Demitologizacija ženskih likov se je skozi desetletja stopnjevala in nekoliko zastala v času socialnega realizma ter se nadaljevala s kapitalizmom. Konec 20. stoletja so spolni stereotipi v literaturi postajali vse bolj preseženi preko postpostmodernističnih potujitvenih perspektiv ali preko prikazovanja ženske kot aktivnega subjekta v vse bolj številnih in raznolikih vlogah. Opaziti je prehajanje tradicionalno moških in ženskih lastnosti med liki obeh spolov, kar ustvarja psihološko »androgine« literarne osebe.

2 ŽENSKI LIKI V ROMANU *PARNIK TROBI NJI*

Pahor je roman *Parnik trobi nji* (1964) napisal v času, ko se je slovenska književnost odvrnila od socialnega realizma, k čemur je prispeval tudi sam.

2.1 Protagonistka romana. V romanu *Parnik trobi nji*, ki se odvija v Trstu v času fašizma, je pisatelj kot glavno osebo postavil ženski lik, tržaško Slovenko Emo. Pesniškemu realizmu se v romanu *Parnik trobi nji* pridružuje še psihološki realizem, saj se tretjeosebna pripoved osredotoča na notranji svet mlade ženske in njeno perspektivo tako, da »relativizira pojmovanje resničnosti že s samim osebnim načinom pripovedovanja«, ki je v povojni slovenski književnosti delovalo kot »inovacija pripovedne tehnike« (Bernik 1987: 309).

Ema je v prvi fazi svojega razvoja prikazana kot človek brez kakršnih koli idealizacij socialnega realizma. Je oseba, ki jo obremenjujejo neodločnost, pasivnost in strah. Za njen prehod od začetne usmerjenosti vase, prizadetosti in obrambnega razpoloženja k naslednji etapi je ključno najdenje zaposlitve. To ji omogoči oblikovanje občutka samostojnosti in svobode kot osnove za vzpostavljanje nadaljnjih odnosov in aktivnejše drže. Vloga, ki jo zavzema v prvi fazi, je vloga hčere, ki je navidezno ubogljiva in podrejajoča, dejansko pa se odloča v nasprotju z vzorci podrejenega obnašanja svoje pokojne matere.

Druga faza, osredotočena na erotično razsežnost, predstavlja Emin prehod v odraslost. V tem se razvije ljubezenski odnos med Emo in Danilom. Čustvo se mora po Eminem mnenju dopolnjevati z intelektualno enakovrednostjo partnerjev. Čeprav po izobrazbi Danilo presega Emo, je Ema zaradi svoje razgledanosti njemu enakovredna sogovornica. Toda erotično čustvo v pripovedi ni zatrto, ženska ni le duhovno bitje, temveč občuti tudi telesne potrebe. Pri tem je vredno poudariti, da se Pahor posveti obsežnemu opisu Eminega ljubezenskega in erotičnega doživetja, ne da bi jo na račun tega zreduciral na razvratnico. S tem je odnos med spoloma tematiziran zunaj pomena, ki ga imata spola za reprodukcijo, kar lahko razumemo tudi kot »zanikanje socialno-realistične vizije sveta« (Bajda 2009: 182), ki zahteva drugače.

Tretja faza zajema Emino odraslost in se osredinja na njeno družbeno razsežnost. V tem delu razvoja je Ema usmerjena v zunanji svet. Njena aktivnost se kaže preko sodelovanja v ilegalnih dejavnostih v prid lastnega naroda, zanimanja za različne narodnosti in nasprotujoče si ideologije. Njena odraslost se v celoti uresniči tedaj, ko ta polno zaživi v vseh plasteh svoje biti in postane dokončno izoblikovana osebnost, ki skozi metamorfozo najde smisel v ekonomski in miselni neodvisnosti, ljubezni ter družbenem delovanju. Pahor preseže enoplastno, trivialno in stereotipno prikazovanje ženske tako, da pripiše Emi poleg lastnosti, ki veljajo za tipično ženske, tudi lastnosti, kot so pogum, doslednost in razsodnost, ki veljajo v patriarhalnih hierarhično-binarnih opozicijah za tipično moške. S tem stori korak v smer psihološke »androginosti« literarnih likov.

2.2 Drugi ženski liki romana. V romanu se poleg Eme pojavljajo še druge ženske, ki v odnosu do protagonistke delujejo predvsem kot ozadje. Pisatelj nameni veliko prostora likom mater, ki so prikazane predvsem kot pozitivne figure, a ne da bi katero izmed njih poveličal v nezmotljivo in idealno v slogu patriarhalne družbe. Prav tako Pahorja zanimajo ženske kot samosvoje in emancipirane osebe, ki jim morda tudi zato odreka vlogo zakonskih žena ter jih največkrat predstavi kot vdove ali kot še neporočene. Tudi ko avtor prikaže katero izmed žensk znotraj enega od stereotipov ženskosti, je naposled tak prikaz zrelativiziran preko Emine perspektive. S tem pridobijo posamezni liki, pri katerih resda ostane marsikaj zamolčano, prepričljivost, samostojnost in neodvisnost od Eminega pogleda.

3 Sklep

Preko opravljene analize lahko torej sklenemo, da Ema ni enoznačno in stereotipno prikazan ženski literarni lik, temveč moderna glavna oseba. Stranski ženski liki romana so mestoma videti manj poglobljeni in razvejani, toda vtis stereotipnosti Pahor preseže na pretanjen način, in sicer preko subjektivne psihološke perspektive. Preko Eminega spreminjajočega se pogleda na posamezne ženske like tudi slednje odpre večsmernim interpretacijam in raznoterim dimenzijam.

Če omenimo, da šele »danes postaja osrednjost ženskega romanesknega lika v svetovni literaturi bolj običajna«, čeprav se »ženskost […] v romanih mlajših avtorjev ne more otresti pridiha demoničnosti in nevarne usodnosti« (Zupan Sosič 2005: 100), se izkaže, da je bil Pahor v upodobitvi žensk, zlasti Eme, v romanu *Parnik trobi nji* za čas, ko je delo nastalo, izjemno moderen in inovativen.

Viri

PAHOR, Boris, 2009: *Parnik trobi nji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Literatura

BAJDA, Anja, 2009: Prevrednotenje pogleda na telo in na moško-ženske odnose v ludistični dramatiki. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 45. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 180–183.

BERNIK, France, 1987: Tipologija vojne tematike v slovenski prozi (1945–1952). Franc Zadravec (ur.): *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 7). 307–314.

BOROVNIK, Silvija, 2007: Uporništvo ženskih likov v prozi Zofke Kveder. *Jezik in slovstvo* 52/5. 53–62.

FUŽIR, Barbara, 2009: Zofka Kveder kot razbijalka patriarhalnih vzorcev v literaturi s posebnim ozirom na odnos do telesa (spolnost, materinstvo, detomor, umor, samomor). Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 45. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 184–187.

MOI, Toril, 1999: *Politika spola/teksta: feministična literarna teorija*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

SMOTLAK, Maja, 2010: *Ženski liki v romanu Borisa Pahorja* Parnik trobi nji. *Diplomsko delo*. Koper: Fakulteta za humanistične študije.

ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2005: Spolna identiteta in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnost* 28/2. 93–113.

Črt Močivnik
Žalec
crt.mocivnik@gmail.com

Podobe tujega v literaturi Ferda Godine*

Godinova literarna dela so v slovenskem prostoru poznana, saj je nepretrgoma ustvarjal slabih šest desetletij. Svojo pisateljsko pot je začel s kratkimi pripovedmi (črticami in novelami), ki so se navezovale na prekmursko govorico in življenje prekmurskega človeka. V poznejšem ustvarjalnem obdobju se je posvetil daljšim tekstom – romanom, v katerih je obravnaval aktualne družbene razmere. Godinov literarni prostor je po večini Prekmurje, ki ponuja številne možnosti preučevanj podob tujega. Gre za tesen zgodovinski stik z Madžari, zanimiva je problematika verskih skupnosti in narodnostnih manjšin (Židi). Pogosto se v literaturi pojavlja problem zdomstva, dela v tujini: odkrivajo se nam podobe sosednjih in bližnjih držav: Madžarske, Nemčije, Italije, Avstrije in Francije. Podobe so redko izražene eksplicitno, pogosteje gre za implicitni vpliv, ki je opazen z vidika medosebnih odnosov posameznih literarnih oseb.

Prekmurskega pisatelja Ferda Godino (1912–1994) uvrščamo v generacijo pisateljev, ki so se izoblikovali v času pred drugo svetovno vojno. Njegovo pisateljsko izhodišče je bil socialni realizem, ki mu ostaja zvest tudi po vojni, vključuje pa kritično osvetlitev povojne družbe. Znano je, da je v svoja literarna dela vnašal avtobiografske prvine. Ker je bil politično sporna oseba, obtožili so ga namreč, da je kominformovec, je bil več kot štiri desetletja izobčen iz pisateljskih in kulturnih krogov. Tudi literarna zgodovina mu ni namenila posebne pozornosti, saj večina intelektualcev ni želela imeti opravka z njim.

O vlogi njegove proze sem pisal že v diplomskem delu,[1] v katerem sem analiziral podobe tujega in drugačnega. Godinov literarni prostor je po večini Prekmurje, ki zaradi zgodovinskih okoliščin predstavlja heterogen kulturni prostor – tako z vidika narodnostne mešanosti kot verske raznolikosti – in ponuja številne možnosti preučevanj podob tujega. Sobivanje slovenskega naroda in Židov predstavlja poseben problem predvojne resničnosti v Prekmurju. Medtem ko Godina omeni Žide v novelistiki zgolj nekajkrat, jim v romanu *Bele tulpike* (1945) nameni posebno mesto – gre za ljubezensko razmerje med duhovnikom in Židinjo.

Stereotipna podoba Židov je dvojna: stari stereotip zajema podobe Židov pred nesrečno usodo, ki jih je doletela v času Hitlerja; ta stereotip je izrazito protisloven: istočasno izraža njihovo primitivnost, neizobraženost, nazadnjaštvo, hkrati pa poudarja njihovo inteligentnost,

* Prispevek je nastal na podlagi avtorjevega diplomskega dela *Raziskovanje podob tujega in drugačnega* (Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, mentorica Jožica Čeh Steger).

[1] Raziskovanje je zajemalo Godinov romaneskni opus, ki obsega devet romanov, in novelistiko.

znanje in prilagodljivost (Šabec 2006: 136). V času po vojni je negativna podoba zabrisana, opazen je premik v pozitivno smer. Godina se ne spogleduje z antisemitizmom (kot njegov rojak Kranjec), a podoba Židov se ujema z njihovo stereotipno percepcijo. So kapitalisti, ki zaradi boljšega zaslužka sodelujejo z oblastjo in se pri kupčijah spogledujejo tudi z Madžari:

> Vse se mi je smejalo. Kaj šele mali židovski trgovci in branjevci! […] Začel sem slutiti nenavadno hladnost tega židovskega človeka. […] Rahelini starši so bili Židi, trdi, nedostopni Židi. […] Verjemite mi, Židje so pametni. Ker se jim dan za dnem dobiček krči, odhajajo na Madžarsko. (Godina 1992: 28, 73, 75, 113.)

V novelistiki se največ podob tujega nanaša na Madžarsko. Upoštevajoč zgodovinske razmere, ko se je Prekmurje leta 1919 priključilo h Kraljevini SHS in se po tisoč letih znebilo madžarske nadvlade, je pričakovano, da Godina natančno podaja oris zgodovinskih razmer na prekmurskih tleh. Z odcepitvijo so bile prekinjene fevdalne družbene vezi, kar ni ugajalo duhovniškim vrstam. Podobo Madžarske spremljamo skozi oči duhovnikov: ne izkažejo se kot patrioti, hlepijo po denarju in se bojijo, da bodo sedaj izgubili nadzor nad preprostim ljudstvom. Na podobo Madžarov zre še eno literarnozgodovinsko oko: gre za vojni čas, ko Madžari ponovno zasedejo Prekmurje. Čeprav je čutiti negativno podobo, je percepcija Nemčije še slabša:

> Madžarska je le katoliška država, na Štajerskem pa dela Hitler s cerkvijo kakor svinja z mehom. Nemci, ti so od vraga – bog mi ne vzemi za greh – korajžen narod. […] Močno je čutil [plebanuš Čakič], da so minili lepi fevdalni časi stare Madžarske, ko je bil gospod gospod, paver pa paver. Na svetu je bilo takrat vse lepo določeno in urejeno, zdaj pa to bledi. (Godina 1950: 25, 170.)

Podobe tujega se v romanesknem opusu navezujejo na zdomstvo, delo v tujini. Godina nakazuje na implicitni vpliv tujine, ki razdira prekmurske družine. Podobi Nemčije in Italije sta zaradi zgodovinskih dejstev izjemno negativni. Pogosto je uporabljena žaljivka Švabi za Nemce in Lahi za Italijane. Pomembno je dejstvo, da Godina na več mestih prikazuje dvojno – nasprotujočo si – podobo. Percepcija Nemcev je pri starejši generaciji izrazito negativna, največkrat sovražna; pri mlajši generaciji je že opazen miselni premik v pozitivno smer (niso bili neposredni udeleženci druge svetovne vojne). Zlasti v romanu *Zaklenjeni dom* (1985) se potrjuje stereotipna podoba Nemcev: zaznamujejo jih natančnost, sistematičnost, urejenost, varčnost, zmernost in temeljitost. Ne gre spregledati tudi nemške discipline in resnosti:

> Nemški naročnik je bil satansko natančen in domiseln. (Godina 1985: 14.)

Pozitivno razmišljanje o Nemcih zasledimo v povesti *Jaz sem njena mama* (1978), in sicer pri diplomatu Vončini, ki brani »Ivankine Nemce«. Skrbijo za otroka, ki ima slovenske korenine, ne ozirajo se na nacionalno pripadnost:

> Osemnajst let so ji nadomeščali mater. Če njih ne bi bilo, mogoče tudi ne bi bilo Ivanke. Vseh Nemcev ne moremo dajati v en koš. Gospa Reiser in redniki so v redu ljudje. Preprosti, pošteni. (Godina 1978: 161.)

V romanu *Jezdec brez konja* (1973) je prisotna podoba Italije, ki sovpada s podobo iz časa druge svetovne vojne. Italijani so prikazani kot okupatorji slovenske zemlje, njihova podoba je izrazito negativna. Še najbolj se z njihovo stereotipno podobo ujema zunanji opis in način prehranjevanja:

> In škoda se mi je zdelo, da so Italijani tako majhni. Že iz zavesti in jeze bi me lahko zaprli, ker sem bil za tri glave višji od njih. Kompleksi napravijo ljudi nesrečne in v nesreči ljudje radi delajo drug drugemu veliko krivico.
>
> Bil sem lačen in bi pojedel mačko ali psa, kot so pravili o Italijanih. (Godina 1987: 13, 48.)

Implicitni vpliv tujine na Godinove literarne like je izražen skozi podobo Francije in Iraka. Godina se ne opira na stereotipne značilnosti Francozov (npr. zvitost, potuhnjenost, lažnivost, nesposobnost itd.), ampak ustvari podobo, kot jo slika resnično življenje. Podoba Francije se razlikuje od stereotipne percepcije nekaterih evropskih narodov. V polpretekli zgodovini nismo imeli negativne izkušnje z njimi, zato je prisotna pozitivna podoba:

> Ta Francija je čudna dežela. Radodarna in človekoljubna je od nekdaj. Nemcem še na misel ne pride, da bi poslali kako marko za tisto, kar so ljudje delali tam pred vojno. (Godina 1985: 61.)

Kot sem že zapisal, podobe tujega niso vedno eksplicitno izražene, vendar imajo precejšen vpliv na tok življenja prekmurskih ljudi oz. Godinovih literarnih likov. Takšna je podoba Iraka, ki je izrazito negativna, saj je izvor vseh problemov, ki nastajajo v meddružinskih odnosih. Najpogostejša sinonima za Irak sta puščavski pesek ali puščavska vročina, torej prostor, ki je neugoden za življenje in delo ljudi:

> Bolj kakor delo na žgočem soncu v Iraku je bil za naše ljudi strašen prosti čas, ko niso delali. Nočni, samotni mir je še posebej stiskal duše, ki so brez izjeme hlepele nazaj k svojim, nazaj k rekam, k travi … Delo je kljub satanski puščavski vročini nekako sproščalo, najhujši pa je bil prosti čas, ko je človek moral razmišljati. […] Prav iskali so vzroke, da bi se med seboj žrli in vsaka kost, ki so jo prejeli od doma, je bila za to najboljša priložnost. (Godina 1988: 20.)

Godinov literarni prostor je stičišče različnih kultur, prostor narodnostne mešanosti in verske raznolikosti. Velja poudariti, da so prostorske koordinate za njegova literarna besedila in za življenje literature v celoti zelo pomembne. Gre za t. i. makroregijo, ki izkazuje polifonijo etničnih jezikov, izražata se sorodna kultura in zgodovina.

Podobe tujega so opazen gradnik Godinovega pisateljevanja. Podobe izvirajo iz zgodovinskih izkušenj in se, z izjemo Francije, ujemajo s stereotipi. V celotnem opusu zasledimo največ podob Židov in Madžarov, druge so manj prisotne. Podobe tujega so izrazitejše v romanesknem opusu, medtem ko so v novelistiki osredinjene zgolj na Madžare oz. Madžarsko.

Viri

GODINA, Ferdo, 1992: *Bele tulpike.* Murska Sobota: Pomurska založba in Ljubljana: Državna založba Slovenije. Ponatis izdaje iz 1945.

– –, 1950: *Preproste zgodbe*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

– –, 1987: *Jezdec brez konja*. Ljubljana: Založba Borec. Ponatis izdaje iz 1973.

– –, 1978: *Jaz sem njena mama*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 1985: *Zaklenjeni dom*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– –, 1988: *Nada, vrni se!* Ljubljana: Prešernova družba.

LITERATURA

MOČIVNIK, Črt, 2010: *Podobe tujega in drugačnega v literaturi Ferda Godine*. *Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

ŠABEC, Ksenija, 2006: *Homo europeus: nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Verica Jurak
Maribor
jurak.verica@gmail.com

Tematska analiza romana *Doktor Živago*[*]

Prispevek Tematska analiza romana *Doktor Živago prinaša skrčeno analizo izbranih tem romana* Doktor Živago *rusko-sovjetskega pesnika, pisatelja, prevajalca in dramatika Borisa Leonidoviča Pasternaka. Analiza vključuje zgodovinsko in ljubezensko tematiko ter temo umetnost v romanu* Doktor Živago. *Dodana so spoznanja raziskave avtobiografskosti romana skozi omenjene teme.*

1 Podlaga romana *Doktor Živago* je zgodovinska, nanaša se na viharno obdobje rusko-sovjetske zgodovine, in sicer na rusko revolucijo leta 1905, prvo svetovno vojno, februarsko revolucijo, oktobrsko revolucijo, državljansko vojno in obdobje socializma, epilog romana sega v drugo svetovno vojno ter prva leta po njej. V središču dogajanja je življenjska pot glavnega junaka Jurija Andrejeviča Živaga, ki je izpostavljen zgodovinskim dogodkom in družbenopolitičnim razmeram od ruske revolucije leta 1905 do prve petletke v Sovjetski zvezi, bistven je vpliv spremembe političnega sistema (propad carske Rusije in vzpon socializma v Sovjetski zvezi) na naslovnega junaka. *Doktor Živago* prikazuje usodo intelektualca v socialističnem sistemu Sovjetske zveze.

Sprememba političnega režima v Rusiji oziroma poznejši Sovjetski zvezi determinira življenje zdravnika Jurija Živaga: po oktobrski revoluciji se naslovni junak pred novo boljševiško oblastjo, ki svobodomiselnim intelektualcem in bogatim meščanom ni naklonjena, umakne v samotno vasico Varikino, pozneje družbenopolitične razmere porevolucionarne dobe pogojujejo njegovo ločitev od družine in od ljubice Lare ter povzročijo zdravnikovo resignacijo na strokovnem področju, v zadnjih letih pesnikovega življenja nesvoboda mišljenja v partijskem sistemu terja njegov umetniški zastoj, preostanek življenja glavni junak preživi v popolni izolaciji od družbe, posveti se napornemu fizičnemu delu. Intelektualec Jurij Živago je vztrajen, pasiven nonkonformist, vseskozi ohranja držo individuuma in ostaja zvest svoji resnici, svoboda mišljenja je njegova temeljna vrednota.

Zgodovinske razmere so v romanu predstavljene izrazito subjektivno, brez ozira na partijsko zahtevo propagiranja socialističnega režima, pojavljajo se nedoslednosti glede datacije določenih družbenopolitičnih razmer.[1]

[*] Prispevek je nastal na podlagi avtoričinega diplomskega dela *Tematska analiza romana* Doktor Živago (Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, mentorica Darja Pavlič).

[1] Določene družbenopolitične razmere, ki jih avtor pripisuje prvi porevolucionarni dobi, so značilne za poznejše obdobje

V romanu se odraža negativen odnos do oktobrske revolucije in do socialističnega sistema, kar je bilo sankcionirano s pisateljevo izključitvijo iz Zveze sovjetskih pisateljev, z zahtevo njegovega izgona iz države in z močnim pritiskom zastopnikov vodilne ideologije, ki je pogojeval avtorjevo prostovoljno odpoved Nobelovi nagradi.

2 V okviru ljubezenske tematike romana *Doktor Živago* izstopa ljubezenska zgodba o zapletenem, globokem, tragičnem ljubezenskem razmerju med Jurijem Živagom in Laro Guichard.

Živagov odnos do Lare se spreminja. Sprva se Živagu v Larini lepoti razodeva čutnost. Larin mladostni videz in njeno vedenje ustrezata naravi čutne ženske. Pozneje Živago prepozna Larino duhovno lepoto in glavna junakinja preseže nivo polnokrvne, čutne ženske. V zadnjem delu romana Jurijeva ljubezen do Lare simbolizira njegovo ljubezen do domovine, Lara postane simbol trpeče Rusije. Strastna ljubezen do Lare glavnega junaka poleg narave in umetnosti rešuje pred kruto stvarnostjo, zunanjim neredom, navdaja pa ga tudi s krivdo in samoobtoževanjem zaradi drugega ljubezenskega odnosa, ki ga vzdržuje z vdano in zvesto ženo Tonjo.

Avtobiografsko prozno delo *Talac vječnosti* avtorice Olge Ivinske dokazuje, da je Olga Ivinska Borisu Pasternaku služila kot prototip glavne junakinje romana, njegov odnos z Olgo je avtorju služil kot model za ljubezensko zgodbo o Juriju in Lari.

Ljubezen v romanu *Doktor Živago* ni omejena le na odnos med moškim in žensko, z vidika posameznikove razpetosti med političnimi interesi in moralnimi merili je zanimiva ljubezen med polbratoma. Gre za ljubeč odnos med Jurijem in mlajšim polbratom Jevgrafom. Jevgraf izkazuje ljubezen do polbrata z vztrajnim reševanjem težavnih situacij na Jurijevi življenjski poti. Nasprotna politična stališča nepartijca Jurija in boljševiškega zaveznika Jevgrafa ne odtujujejo, pogojujejo celo situacije, ki polbrata zbližujejo. Jevgraf namreč svojo politično moč izkoristi, da pomaga polbratu in njegovim najbližjim v problematičnih situacijah, ki jih terjajo družbenopolitične razmere. Pri Jevgrafu so moralna merila močnejša od političnih interesov, njegova humanost je sorodna Jurijevi in je razlog ljubezni med polbratoma.

3 Jurij Živago je veliki pesnik, prozni del romana je njegova romansirana biografija od desetega leta do smrti, njegova pesniška zbirka[2] tvori zadnji del romana. Umetnik v romanu razvija temo umetnost, in sicer pogosto meditira o umetnosti, mestoma razkriva svoj umetnostni nazor in čudovito ubeseduje doživljanje pesniškega ustvarjanja.

v sovjetski zgodovini. Obsodba oktobrske revolucije in političnega sistema prve porevolucionarne dobe v romanu *Doktor Živago* temelji tudi na razmerah, ki so značilne za poznejše obdobje v Sovjetski zvezi. — Marjeta Pirjevec trdi, da so se Pasternakovi politični nazori, ki so izpovedani v romanu, oblikovali po letu 1934. Pod pritiskom diktature in nevzdržnih kulturnih razmer, ki so bile plod stalinske aplikacije marksizma v Sovjetski zvezi, se je Pasternak verjetno vse bolj umikal v krog svojih filozofskih špekulacij, dokler se končno ti, zgolj filozofski, marksizmu nasprotni principi niso spremenili v politične, revoluciji in sovjetski praksi nenaklonjene principe. Pirjevčeva meni, da si Pasternak ni prizadeval za reprodukcijo posameznih razvojnih etap sovjetske oblasti, temveč je hotel podati tisto duhovno atmosfero, ki je njega oziroma njegovega junaka dušila v taki meri, da se jima je življenje v stari carski Rusiji prikazovalo v idealizirani obliki. (Pirjevec 1959: 829, 835.) France Vurnik pa pravi, da je prenekatera sodba o revoluciji in državljanski vojni posledica poznejših življenjskih in družbenih razmer. Dodaja, da je avtor vnesel v roman izkušnje in spoznanja vsega svojega življenja. (Vurnik 1968: 599.)

[2] Živagova pesniška zbirka vsebuje 25 pesmi: *Hamlet*, *Marec*, *Na veliki teden*, *Bela noč*, *Spomladansko brezpotje*, *Razlaga*, *Poletje v mestu*, *Veter*, *Hmelj*, *Babje leto*, *Svatba*, *Jesen*, *Pravljica*, *Avgust*, *Zimska noč*, *Ločitev*, *Svidenje*, *Božična zvezda*, *Svitanje*, *Čudež*, *Zemlja*, *Hudi dnevi*, *Magdalena I*, *Magdalena II* in *Getzemanski vrt*.

4 V okviru diplomskega dela je bila izvedena tudi analiza avtobiografskosti[3] romana skozi omenjene teme, ki je pokazala, da se v Živagovi biografiji zrcali Pasternakov življenjepis, za razumevanje romana je zlasti pomembno spoznanje, da je Jurij Živago duhovni alter ego Borisa Pasternaka: glavni junak posreduje avtorjeve sodbe o družbenopolitičnih razmerah v drugem in tretjem desetletju dvajsetega stoletja v Rusiji in poznejši Sovjetski zvezi, naslovni junak je glasnik pisateljeve življenjske filozofije, Živagov umetnostni nazor ustreza Pasternakovemu, v Jurijevem sistemu vrednot se zrcalijo pisateljeve vrednote, glavni junak in avtor se ujemata v odnosu do krščanstva in do marksizma.

Viri

PASTERNAK, Boris Leonidovič, 1967a: *Doktor Živago*. 1. knjiga. Prevedel Janko Moder. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– –, 1967b: *Doktor Živago*. 2. knjiga. Prevedel Janko Moder. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Literatura

IVINSKA, Olga, 1989: *Talac vječnosti*. Zagreb: SNL.

PASTERNAK, Boris Leonidovič, 1971: *Ljudi i zbivanja*. Beograd: Čolić.

– –, 1980: *Kratka proza*. Prevedel Janko Moder. Ljubljana: Cankarjeva založba.

PIRJEVEC, Marjeta, 1959: Boris Pasternak, Doktor Živago. *Naša sodobnost* 7/8–9. 827–840.

VURNIK, France, 1968: Doktor Živago ali apoteoza ljubezni, lepote in resnice. *Sodobnost* 16/6. 589–605.

[3] Razumevanje avtobiografskosti romana *Doktor Živago* omogočajo: *Spremno pismo* – avtobiografsko prozno delo Borisa Leonidoviča Pasternaka, ki je izšlo v knjigi *Kratka proza*; *Avtobiografski oris* – avtobiografski esej Borisa Leonidoviča Pasternaka, dopolnjena različica eseja nosi naslov *Ljudje in razmere*; *Talac vječnosti* – avtobiografsko prozno delo Olge Ivinske.

Okrogla miza

Marko Stabej
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
marko.stabej@ff.uni-lj.si

Slovenščina v javnosti in izobraževalni sistem v Republiki Sloveniji

Sogovornice in sogovorniki na okrogli mizi se bomo posvetili naslednjemu temeljnemu vprašanju: kakšnega govorca in govorko naj načrtujemo v izobraževalnem sistemu Republike Slovenije? S šolskim načrtovanjem jezikovnega znanja ter stališč do jezikov načrtujemo tudi jezikovne prakse, s tem pa sooblikujemo splošno jezikovno situacijo. Naše vprašanje okrogle mize lahko torej postavimo tudi takole: kakšno jezikovno situacijo si v prihodnosti želimo in kaj lahko zanjo storimo? Glede na vlogo jezikovnega sporazumevanja v sodobnem življenju se s tem sprašujemo nekaj še bolj temeljnega: kako si zares želimo živeti?

Uvodne misli na okrogli mizi bomo prispevali:

- Mihaela Knez, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani;
- dr. Simon Krek, Institut Jožef Štefan, Amebis, d. o. o.;
- dr. Vesna Mikolič, Fakulteta za humanistični študij Univerze na Primorskem;
- dr. Meta Lah, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani;
- Darinka Rosc Leskovec, Zavod RS za šolstvo, Predmetna skupina za slovenščino;
- dr. Majda Kaučič - Baša, Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem;
- dr. Marko Stabej, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Glede projekcije o podobi potrebnega jezikovnega znanja v prihodnosti in oblikovanju stališč do jezikovnih praks se poraja veliko vprašanj. Nekaj vprašanj je večno odprtih – in dokončno se ne rešijo zato, ker se ne morejo, saj se razmere v družbeni in jezikovni situaciji nenehno spreminjajo, z njimi pa tudi jeziki, njihovo medsebojno razmerje, diskurzi, stališča v zvezi s tem in podobno. Druga vprašanja so razmeroma nova in izhajajo iz prelomnejših sprememb tako politične kot informacijskotehnološke narave (ki povzročajo bistveno večjo mobilnost večjega deleža prebivalstva, dostopnejše informacije in sporazumevalne poti na daljavo, drugačno družbeno mreženje in podobno). Spraševanje in iskanje odgovorov na ta vprašanja se zdi nujno opravilo. Brez premisleka na področju jezikovnega izobraževanja, pa tudi jezikovne razsežnosti šolskega sistema nasploh (s tem mislimo na vse vidike pojavljanja jezika v šoli, od vprašanj izbire učnega jezika do jezika kot učnega predmeta, od jezikovne zmožnosti učiteljev in učiteljic do preverjanja jezikovne zmožnosti učencev in učenk) bi lahko v šolskem in tudi

družbenem prostoru prevladalo darvinistično ozračje neusmiljenega boja implicitnih ideologij in konkurenčnih interesnih skupin. Tak boj pa s povratno zanko krepi medosebne in družbene konflikte. Tudi skušnjava, da bi z jezikovnim načrtovanjem v šolskem sistemu samo prikrivali resnične družbene in jezikovne težave in jih pometli pod preprogo, se zdi zelo močna. Zato je kritična razprava o šolskem jezikovnem načrtovanju nujna.

V zadnjem času je bilo v Sloveniji vprašanjem jezikovnega izobraževanja nasploh ali njegovih posameznih vidikov posvečene kar precej pozornosti (npr. Ivšek 2008 in 2010, Pižorn 2009, Skela 2008, *Prerez politike jezikovnega izobraževanja. Slovenija (2003–2005)*, Nećak - Lük 2003, Pirih Svetina 2004), nekatere nove sistemske rešitve so predlagane v okviru priprave *Bele knjige* (*http://www.belaknjiga2011.si/*), svežo spodbudo za debato tudi o jezikovnih vsebinah so sprožili prvi rezultati o bralni pismenosti iz raziskave PISA 2009 – toda ob vsem omenjenem in neomenjenem (česar je res veliko) se nam celovit, povezovalen in konstruktiven pogled na vse razsežnosti jezikovnega izobraževanja nenehno izmika. Zelo verjetno se bo izmaknil tudi naši okrogli mizi – toda prizadevali si bomo v nasprotni smeri.

VIRI IN LITERATURA

IVŠEK, Milena (ur.), 2008: *Jeziki v izobraževanju*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

– –, 2010: *Poti k jezikovnem izobraževanju*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

NEĆAK - LÜK, Albina, 2003: *Language Education Policy in Slovenia*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.

PIRIH SVETINA, Nataša (ur.), 2004: Slovenščina kot drugi/tuji jezik – tematska številka. *Jezik in slovstvo* 49/3-4.

PIŽORN, Karmen, 2009: *Učenje in poučevanje dodatnih jezikov v otroštvu*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Prerez politike jezikovnega izobraževanja. Slovenija (2003–2005). Ministrstvo za šolstvo in šport republike Slovenije: <http://www.mss.gov.si/si/solstvo/razvoj_solstva/jezikovno_izobrazevanje/prerezi_politike_jezikovnega_izobrazevanja_v_republiki_sloveniji/>. Dostop 30. maja 2011.

SKELA, Janez (ur.), 2008: *Učenje in poučevanje tujih jezikov na Slovenskem: pregled sodobne teorije in prakse*. Ljubljana: Tangram.

Predstavitve knjig in projektov

Urška Perenič: *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16), 2010.

V začetku leta 2011 je pri zbirki Slavistična knjižnica izšel literarnoteoretski prvenec Urške Perenič z naslovom *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*.

Kakor je v recenziji poudaril prof. dr. Miran Hladnik, je monografija Urške Perenič dragocena, ker pregledno in hkrati kritično obravnava empirično-sistemske modele in raziskave tako doma kot po svetu. Avtorica nastavke za teoretično paradigmo odkriva tudi v predhodnih literarnovednih šolah (ruski formalizem, teorija bralčevega odziva itd.). V knjigi razloži sociološko konceptualno podlago sistemskih metod, znotraj tega pa potem predstavi po njenem najbolj prodorne sistemske modele na področju literarne vede. V drugem delu knjige strnjeno predstavi svoj sistemski model literature, ki nadgrajuje zlasti pobude nemških teoretikov Gebharda Ruscha, Achima Barscha in Lutza Kramaschkija. Teoretično razpravljanje konkretizira in ilustrira s sklicevanjem na slovensko literarnozgodovinsko tvarino, h kateri je obilno prispevala tudi z lastnim raziskovanjem. V teh delih knjige črpa iz svoje doktorske disertacije, vendar je novosti toliko, da ne gre za predelano disertacijo, ampak za čisto novo izvirno znanstveno knjigo.

Prof. dr. Miran Štuhec pa vidi vrednost monografije tako v avtoričini izvirni recepciji sistemskih obravnav literature kot v odgovoru nanje. Avtoričin prispevek je treba po njegovem videti na vsebinskem, metodološkem in terminološkem področju. Prvič, gre za sintetično nadaljevanje izsledkov sistemsko orientirane literarne znanosti na Slovenskem in v mednarodnih okvirih, drugič, za konsistenten metodološki pristop in, tretjič, za izčiščeno in slovenski literarni vedi prilagojeno terminologijo. Pri tem se mu zdi prav tako pomembno, da avtorica razvija izvirni model literature ter da ob številnih drugih aplikativnih primerih, s katerimi na slovenski literarnozgodovinski materiji preizkuša modele predstavljenih teoretikov in šol, na gradivu slovenskega literarnega življenja v društvih in čitalnicah 19. stoletja poda tudi uporaben primer svoje teorije. V celotni knjigi je navzoč znanstveni diskurz, ki omogoča bralcu evidentnost raziskovalnega gradiva in logičnost spoznanj.

Urška Perenič

Lidija Golc idr.: *Odkrivajmo življenje besed: učbeniki za književnost v srednjem strokovnem izobraževanju*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2010.

Avtorice tematskih sklopov: Lidija Golc, Valentina Kobal in Alenka Žbogar; avtorji literarnozgodovinskega dela: Klemen Lah, Bernarda Lenaršič, Darja Pavlič, Janja Perko. Recenzenti učbenikov: Majda Arčon, Zoran Božič, Urška Perenič.

Učbeniki so usklajeni z novim učnim načrtom za srednje strokovno izobraževanje, tako da poleg nazornega pregleda literarnozgodovinskih obdobij od antike do sodobnosti prinašajo tudi poglobljeno predstavitev petih tematskih sklopov: v prvi knjigi mladinsko književnost in ljubezenska besedila; v

drugi besedila o posamezniku, družini in družbi; v tretji besedila o domu, domovini in svetu ter v četrti knjigi o drugačnih, zaznamovanih, samotnežih in čudakih. V berilih so predstavljeni tudi vsi žanri, predvideni v učnem načrtu: znanstvena fantastika, biografija, avtobiografija, zgodovinska povest, potopis, kriminalka in dnevnik.

Glavni kriteriji pri izboru književnih besedil so bili – poleg učnega načrta – zvrstno-vrstna in literarnozgodovinska raznolikost, moško – žensko avtorstvo, izvirno – prevodno besedilo, tematska zanimivost, recepcijska sprejemljivost in predznanje iz osnovne šole. Cilji, ki jim sledijo avtorji učbenika, so branje in interpretacija književnih besedil na ravni razmišljujočega bralca; umeščanje književnih besedil v prostor in čas, seznanjanje z avtorji, okoliščinami nastajanja in sprejetosti pri bralcih ter razvoj lastne samopodobe. Predstavitev vseh književnih besedil upošteva metodični sistem šolske interpretacije: od uvodne motivacije (ki je pri nekatrih besedilih doživljajsko spoznavna ali izkušenjska, pri drugih pa bolj problemska), napovedi in umestitve besedila do razčlenjevanja, sinteze, vrednotenja besedila in novih nalog. Prav slednje prinašajo motivacijo in navodila za novo individualno branje, govorne nastope, tematske recitale, dnevnik branja in doživljajski spis, vodeno in samostojno interpretacijo ter ustvarjalno in poustvarjalno pisanje. Pomembna novost učbenikov so tudi ponujene možnosti za številne medpredmetne povezave.

Učbeniki *Odkrivajmo življenje besed* so moderno oblikovani in obogateni s privlačnim slikovnim ter vizualnim gradivom.

Valentina Kobal

Irena AVSENIK NABERGOJ: *Literarne vrste in zvrsti: Stari Izrael, grško-rimska antika in Evropa*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.

Monografska študija v prvem delu predstavlja literarne vrste in zvrsti z vidika razmerja med resničnostjo in fikcijo, ob raziskavi klasičnih del teoretikov estetike in literarne teorije od antike do sodobnosti, ki so se posebej ukvarjali s tem vprašanjem. Osrednji tematski sklopi so: 1. *Literarne vrste in zvrsti kot sistem komunikacije in umetnost izražanja resničnosti* (Aristotelova klasifikacija literarnih vrst in zvrsti in razlaga resničnosti v pesništvu; Horacijeva pesniška razlaga enotnosti in skladnosti v pesništvu); 2. *Resničnost v starejši filozofski misli o umetnosti in v literarni teoriji* (Platonove utemeljitve spoznanja ter izražanja resničnosti in resnice v filozofiji in v literaturi idr.); 3. *Resničnost v mitu, v zgodovini in v fikciji*; 4. *Resničnost in fikcija v biografski in v avtobiografski literaturi* idr.

Ob redakciji svojega gradiva o literarnih vrstah in zvrsteh sem zasledila, da je leta 2009 pri založbi Kröner v Stuttgartu izšla monografija *Handbuch der literarischen Gattungen*, delo 66 nemških literarnih zgodovinarjev in teoretikov (772 str.). Po dogovoru z urednikom nemške monografije prof. Dietrom Lampingom sem v svojo monografijo vključila prvi razdelek (*Opredelitev pojma*) za vsako literarno zvrst, za 16 najpogostejših literarnih vrst oz. zvrsti pa tudi druge razdelke (*Zgodovina pojma*, *Teorija vrste ali zvrsti*, *Zgodovina vrste ali zvrsti*). Slovenska monografija obsega izvirno sintetično študijo v prvem delu, v drugem delu pa obravnava več kot 90 literarnih vrst in zvrsti, od aforizma do znanstvene fantastike. Gesla ponazarja z vzorčnimi besedili iz slovenske in svetovne književnosti, s težiščem na slovenski literaturi. Bibliografija upošteva slovensko in sodobno mednarodno znanstveno literaturo o literarnih vrstah in zvrsteh, knjiga pa vsebuje tudi angleški povzetek ter imensko in stvarno kazalo. Recenzije so prispevali akad. prof. dr. Zinka Zorko, akad. prof. dr. Jože Krašovec, prof. dr. Alois Woldan (Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju).

Irena Avsenik Nabergoj

Ivan CANKAR: *Svetovi srca in duha: Odlomki iz del Ivana Cankarja*. Izbr. in ur. Irena Avsenik Nabergoj. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2010.

Miniaturka, ki sem jo oblikovala na pobudo pisatelja in urednika dr. Andreja Blatnika, vsebuje izbor odlomkov iz vseh knjižnih izdaj del Ivana Cankarja. Predstavlja vse vrste njegove umetniške misli, poezijo, prozo in dramatiko, pa tudi nekaj odlomkov iz njegovih esejev, političnih člankov, satire, polemike, feljtonov, kritike in pisem. Zaradi omejenega obsega je Cankarjevo delo predstavljeno le z odlomki, bolj ali manj posrečeno izbranimi in iztrganimi iz konteksta preostalega besedila, a z jasno

razvidno in smiselno zaokroženo temeljno mislijo, v celoti pa je objavljeno 10 njegovih pesmi in nekaj črtic. Tako zbrano gradivo obsega 190 enot. Besedila so iz tekstnokritične izdaje *Zbrano delo* Ivana Cankarja v 30 knjigah, ki je izhajala od 1967 do 1976 pri Državni založbi Slovenije (uredniki in pisci spremnih besedil: France Bernik, Janko Kos, Dušan Moravec, Jože Munda, Anton Ocvirk, Stane Suhadolnik in Dušan Voglar).

Odlomki s težiščem na Cankarjevih literarnih delih so razporejeni v 14 tematskih sklopov, ki skušajo poudariti temeljne poteze pisateljeve umetniške ustvarjalnosti: I. *Pisateljeva podoba v ogledalu*; II. *O materi*; III. *O očetu*; IV. *Ljubezen kot hrepenenje in trpljenje*; V. *Ljubezen kot strast in bolečina*; VI. *O skušnjavi, skušnjavcu in »morali«*; VII. *Podobe revnih, osamljenih in nepotrebnih ljudi*; VIII. *Podobe otroka*; IX. *Umetnost kot resnica in lepota*; X. *O slovenskem umetniku in umetnosti*; XI. *Suženjstvo in svoboda, vest in moč*; XII. *Podobe domovine in življenje v tujini*; XIII. *Podobe človeka v vojni*; XIV. *Hrepenenje po večnem življenju, lepoti in svobodi*. Znotraj tematskih sklopov si odlomki sledijo kronološko.

Ob vsakem odlomku so navedeni: naslov Cankarjevega besedila, iz katerega je odlomek; letnica prve objave; številka knjige *Zbranega dela*, iz katere je besedilo; oznaka strani. Ti podatki pomagajo bralcu, da v *Zbranih delih* hitro najde želeno delo v celoti, obenem pa želijo omogočiti širšo uporabnost miniaturke, tudi v znanstvenoraziskovalne namene.

Irena Avsenik Nabergoj

Martina Orožen: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2010 (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 74).

Monografija prikazuje jezikovne sistemske razvojne inovacije, ki so na vseh jezikovnih ravninah ugotovljene pri ustvarjalnem ubesedovanju besedilnih vrst oz. jezikovnih zvrsti slovenskega knjižnega jezika od 16. do srede 19. stoletja.

V dobrem dvestoletnem knjižnem razvoju (1633–1850) je postopoma prišlo do dvakratne preobrazbe knjižne norme osrednjega, »kranjskega« knjižnega jezika. Protestantska knjižna norma 16. stoletja se je spričo vdora določenih govornih prvin (delni upad oz. izpad nepoudarjenih samostalnikov) in knjižno aktivnostjo piscev gorenjskega narečnega prostora začela preobraževati skladno z razlikovalnimi sestavskimi prvinami tega prostora. Tako preoblikovana knjižna norma kranjskega knjižnega jezika se je z nekaterimi popravki uveljavila s katoliškim prevodom *Biblije* (1784–1802), kot so jo določili gorenjski pisci z J. Japljem na čelu. S Kopitarjevo slovnico (1809) je bil izveden še primik k izvirnejši, sočasni govorni podobi jezika v besedišču in skladnji. Vendar z načeli Kopitarjeve slovnice vprašanje ustrezne jezikovne komunikacije v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru ni bilo rešeno. Ob kranjsko-slovenskem tipu knjižnega jezika so namreč obstajale še tri stare deželne jezikovne različice (koroška, štajerska in prekmurska). Izjemni napori slovenskih slovničarjev so vendarle privedli do kompromisne vzpostavitve enotnega novoslovenskega normativnega sestava (1850–1854).

Drugi sklop vprašanj zadeva besedila, njihovo besedilno-vrstno razširitev in stilno-slogovno ubeseditev natisnjenega in rokopisnega korpusa besedil, ki je od srede 18. stoletja dalje značilnost vseh obstoječih deželnih jezikovnih različic. Ob ustaljenih besedilih so v knjižnih izdajah in rokopisih izpričane nove besedilne vrste: pridige, cerkvene pesmi, mistična razmišljanja, vrsta novih molitvenih obrazcev, njihove razlage, okoliščine rabe in hagiografije.

Novonastale sociolingvistične razmere po jožefinskih reformah pa so ob koncu 18. stoletja zahtevale tudi pogled navzven – k oblikovanju strokovno-izraževalnih besedil, ki so jezikovno ubesedovanje odpirala v še neizpričana terminološka območja, h govornim prvinam in razlagalnemu načinu skladenjskega izražanja. Tako postaja ubesedovanje sporočil vse bolj polivalentno. V zvezi s tvorjenjem in normativno-slogovnim oblikovanjem novih besedilnih vrst (v obdobju purizma) je v prvih izdajah življenja svetnikov posebej izpostavljen nastanek slovenskega pripovednega jezika.

Poglavje *Cirilmetodiana* se osredinja na drugo polovico 19. stoletja. Ob perečih normativnih jezikovnih vprašanjih zadeva prvenstveno oblikovanje narodne in jezikovne zavesti vseh slojev prebivalstva,

torej jezikovno politiko. Ob odkritju *Brižinskih spomenikov* in staroslovenščine so bile izpostavljene zahteve po upoštevanju narodnega jezika v vseh govornih položajih, sklicujoč se na davne pravice »slovenskega« jezika v bogoslužju. Odkritje te zgodovine je vzbudilo zanimanje tudi za pozabljene Prekmurce. V ekumenskem duhu se je poživljalo zanimanje za književnosti in zgodovino drugih Slovanov, kar izkazujejo številni prevodi. Z druge strani pa se panslavistična miselnost kaže v pretirani arhaizaciji in slavizaciji nekaterih besedilnih vrst knjižnega jezika, vendar je tem smernicam zdravo mejo postavil jezikoslovec S. Škrabec, ki se je prvi zavzel tudi za uvedbo bogoslužja in cerkvenega petja v cerkvi v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku.

Monografija slovenistom posreduje spoznanja o razvojnih spremembah knjižne jezikovne zgradbe oz. knjižne norme, spoznanja o postopni vsebinski, s tem pa tudi jezikovni razširitvi besedilnega korpusa, opozarja na slogovno-stilno oblikovanje besedilnih vrst ter nakazuje poti ozaveščanja rojakov o sporočilni moči in lepoti materinščine, s tem pa tudi o njenih kratenih pravicah v javnosti, ki so trajale še celo 19. stoletje.

Martina Orožen

Irena STRAMLJIČ BREZNIK: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2010 (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 71).

Irena Stramljič Breznik v monografiji predstavlja leksikološke raziskave, opravljene v zadnjih nekaj letih, upoštevajoč zunajjezikovne dejavnike, ki so posledica sprememb družbeno-gospodarskih okoliščin (integracija, globalizacija) in novih tehnologij (mobilna telefonija, spletni medij) ter s tem posledično odpiranje novih možnosti, potreb in oblik komunikacije, ki se odražajo tudi na področju jezika. Monografija osvetljuje tvorbo slovenskega besedja z dveh zornih kotov, tj. s slovarskega in z besedilnega, ter pri tem upošteva še časovni vidik, saj tvorbene pojave opazuje na osi sodobno – zgodovinsko.

Prvi sklop druži ujetost obravnavanih tvorjenk v slovarjih, in to od *Pleteršnikovega slovarja* (1894/95) prek *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1998), *Poskusnega besednodružinskega slovarja za iztočnice B* (Stramljič Breznik 2004) do *Novejše slovenske leksike v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri* (2009). Predstavljene so samostalniške izpeljanke, ki so nosilke opaznih besedotvornopomenskih kategorij, kot so vršilec dejanja, nosilec lastnosti, opravkar in manjšalnost, zaradi česar sta njihova pogostnost in obrazilna pestrost v jeziku zelo veliki. S tvorbenega vidika se pokaže kot zelo zanimivo opazovanje protipomenk, zlasti če so te istokorenske, in hkrati je zanimivo opazovati, kje in kako so lahko raznokorenske protipomenke soudeležene v nastajanju različnih parnih tvorjenk. Segment tvorjenk, urejenih po besednodružinskem načelu, pa informativno prinaša nekaj tipičnih lastnosti istokorenske leksike slovenskega jezika.

Drugi sklop razprav povezuje besedilo, saj so tvorjenke opazovane z vidika njihove oblike in predstavitve v zgodovinskih, še posebej pa vloge v različnih sodobnih, tj. strokovnih, otroških literarnih, oglasnih in spletnih besedilih.

Namen monografije je predstaviti nadvse živahno leksikalno dinamiko, ki je zaradi svoje večne gibljivosti neulovljiva, neustavljiva in zato neizčrpen vir jezikoslovnih raziskovanj; z besedotvornega vidika pa pokazati, da ima tvorba besed poleg sistemske, integracijske, kondenzacijske in adaptacijske tudi pomembno stilistično vlogo v leksiki slovenskega jezika, ki je sposoben regenerativno moč črpati ne samo iz prevzetih, ampak tudi lastnih tvorbenih prvin in vzorcev.

Irena Stramljič Breznik

Breda POGORELEC: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: jezikoslovni spisi I*. Uredil Kozma Ahačič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, in Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011 (Zbirka Lingua Slovenica, Fontes, 1).

Breda POGORELEC: *Stilistika slovenskega knjižnega jezika: jezikoslovni spisi II*. Uredila Mojca Smolej. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, in Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011 (Zbirka Lingua Slovenica, Fontes, 2).

Knjigi zajemata jezikoslovno delo pokojne profesorice Brede Pogorelec s področja zgodovine slovenskega knjižnega jezika in stilistike in sta izšli v zbirki *Lingua Slovenica, Fontes*, ki jo ureja Helena Dobrovoljc.

Breda Pogorelec je bila ena tistih raziskovalcev in profesorjev, ki jim znanost in vse, kar je povezano s stroko, predstavlja način življenja. Njena izobrazba in življenjska pot sta ji omogočili, da za sabo ni pustila samo spomina, ampak tudi precejšnjo, na prvi pogled kar presenetljivo veliko količino gradiva.

Prvi zvezek jezikoslovnih spisov *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika* je uredil Kozma Ahačič. V njem so zbrana znanstvena in strokovna spoznanja glede zgodovine slovenskega jezika, do katerih se je avtorica dokopala v več desetletjih znanstvenega dela, sestavljeno pa je iz treh sklopov. Prvi sklop z naslovom *V iskanju zgodovine slovenskega jezika* vsebuje pregledne obravnave zgodovine slovenskega jezika. Temeljna tendenca vseh besedil je jasna: čim bolj strnjeno iz niza dejstev izluščiti zgodbo, jedrni tok, a ne prezreti zastranitev. Drugi, najkrajši sklop z naslovom *V arhivih* zajema delo, ki ga je Breda Pogorelec posvetila arhivskemu gradivu. Tretji sklop, *K posamičnim problemom*, zajema tisto, čemur bi danes rekli »izvirni znanstveni članki«. Raziskave so razen zadnjih dveh razvrščene kronološko glede na tematiko: od srednjega veka do 19. stoletja. V njih se nam odkriva zavidanja vreden, širok spekter avtoričinih zanimanj. Zadnji del tega zvezka je spominske narave. Njegov namen je poleg drugega tudi prihodnjim rodovom ohraniti živ spomin na pomembno komponento profesoričinega bivanja: nezapisano znanstveno življenje. S svojimi prispevki sta za to poskrbela njena učenca Igor Grdina in Marko Stabej.

Drugi zvezek jezikoslovnih spisov Brede Pogorelec *Stilistika slovenskega knjižnega jezika* je uredila Mojca Smolej. Tudi ta zvezek je sestavljen iz treh delov. Prvi del je posvečen lingvostilistiki na splošno, se pravi, kaj je, kakšne metode pozna, v čem se razlikuje od drugih vrst stilistike, zakaj je pomembna za razvoj knjižnega jezika. Začne s klasično retoriko in konča s sodobno stilistiko, pri čemer se osredotoča na vprašanje, v čem se klasična retorika razlikuje od sodobne stilistike in pragmatike. Drugi, najobsežnejši del je v celoti posvečen prozi Ivana Cankarja. Za avtorico je jezik Ivana Cankarja vrhunec stilističnega oblikovanja v slovenskem jeziku. Trdi, da je Cankarjev jezik tako zahteven, da ga otroci ne bi smeli brati v osnovni šoli, saj se s tem dela škoda in se Cankarja z branjem v osnovni šoli samo oddalji ljudem. Tretji del je osredotočen na sodobno slovensko prozo med letoma 1960 in 1970. Avtorica trdi, da sodobna slovenska proza zavedno in nezavedno temelji na prozi Ivana Cankarja. V svojih razpravah skuša pokazati neprekinjen razvoj stilističnega oblikovanja v slovenskem knjižnem jeziku. Zadnji del zvezka je spominsko-informativne narave. Tu najdemo izbor fotografij iz profesoričinega življenja in posodobljeno bibliografijo del Brede Pogorelec, ki jo je prispevala Anka Sollner Perdih.

Oba urednika sva napravila vrsto neizogibnih uredniških posegov v besedila in poskrbela za potrebna dodatna besedila. Vsak zvezek je opremljen z obsežnim uvodom. Seznam literature je skupen vsem poglavjem in poenoten. Pomembnejši in manj znani viri so dodatno bibliografsko preverjeni. Lažjemu iskanju obravnav posameznih problematik sta v vsakem zvezku namenjena imensko in stvarno kazalo. Glede na izvirne izdaje člankov so popravljeni lapsusi, poenoten je način prepisovanja oziroma prečrkovanja virov, viri pa so tudi vsaj okvirno locirani, urejeni so naslovi, podnaslovi ter številčenje razdelkov, črtanih je nekaj delov člankov, ki ne sodijo v knjižno izdajo, poglavja v knjigi so opremljena s podatki o objavah ter uredniških posegih v besedila, poenoteno pa je tudi navajanje virov.

Kozma Ahačič* in *Mojca Smolej

Marko Jesenšek: *Prekmuriana – fejezetek a szlovén nyelv történetéből*. Budimpešta: Balassi kiadó, 2010 (Opera Slavica Budapestinensia, Linguae Slavicae).

Gre za prvo monografijo slovenskega jezikoslovca, ki je napisana po naročilu madžarskega založnika (*Balassi kiadó*) in je natisnjena na Madžarskem, v madžarskem jeziku za madžarsko strokovno javnost in strokovnjake jezikoslovce, ki se ukvarjajo z madžarsko-slovenskimi jezikovnimi stiki, in sicer z odnosi med madžarskim in slovenskim jezikom v prostoru med Muro in Rabo – izšla je v ugledni univerzitetni zbirki budimpeške univerze ELTE *Opera Slavica Budapestinensia, Linguae Slavicae*. Prevajalka v madžarščino: dr. Marija Bajzek Lukač.

Monografija prinaša nove poglede na zgodovino slovenskega knjižnega jezika. Predstavlja teorijo o dveh knjižnih normah, tj. osrednje- in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, ki sta se razvijala samostojno vse do sredine 19. stoletja, ko je zaradi sociolingvističnih vzrokov prišlo do novoslovenščine ali enotnega slovenskega knjižnega jezika. V prvem delu monografije so predstavljene knjižnojezikovne razmere v

slovenskem govornem prostoru (t. i. kranjščina, prekmurščina in vzhodna štajerščina), sledita razmisleka o prekmurskem knjižnem jeziku, kakor so ga videli in razumeli nekateri pomembni prekmurski pisci in prevajalci, ter prekmurski publicistiki; zadnja tri poglavja se osredinjajo na glasoslovna, oblikoslovna, besedoslovna in pravopisna vprašanja prekmurskega knjižnega jezika.

Gre za analizo razvoja slovenskega jezika s poudarkom na vzhodnoslovenskem prekmurskem jezikovnem prostoru – vanjo so vključena spoznanja, ki sem jih posamezno že objavil v slovenskih znanstvenih revijah, v monografiji pa jih povezujem v zgodbo o razvoju slovenskega knjižnega jezika, in sicer s poudarkom na prekmurskem knjižnem jeziku.

Brižinski spomeniki so vedno začetek, če govorimo o slovenskem jeziku, vendar v skladu z najnovejšimi raziskavami dodajam, da je to skupni začetek osrednje- in vzhodnoslovenskega (knjižnega) jezika. Slovenski jezik je bil na začetku, tj. v času Brižinskih spomenikov, enoten, nato pa se je začel razvijati ločeno v slovenskem alpskem in panonskem prostoru.

Slovenski jezik se je normativno razvijal na premici *Brižinski spomeniki–Primož Trubar–poenotenje slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja*. Primož Trubar je pri tem prepoznan za utemeljitelja slovenskega knjižnega jezika, vendar pa je treba takoj poudariti: to sta bila knjiga in jezik, ki nista skupno slovenska, ampak je šlo za različico slovenskega knjižnega jezika. Osrednjeslovenski knjižni jezik se je v alpskem prostoru normiral v 16. stoletju s Primožem Trubarjem, vzhodnoslovenski pa se je normiral v 18. stoletju v panonskem jezikovnem prostoru (prekmurska jezikovna različica s Küzmičem, vzhodnoštajerska z Dajnkom). Zanimivo je, da sta se tako osrednji- kot vzhodnoslovenski (prekmurski) knjižni jezik podobno oblikovala in normirala – oba sta nastala kot »stranski produkt protestantizma«.

Osrednji tip slovenskega knjižnega jezika se je zaradi velikih naročnih sprememb hitro spreminjal in je vedno bolj izgubljal stik ali neposredno povezavo z Brižinskimi spomeniki. Prekmurski knjižni jezik pa je ostajal arhaičen in tesneje povezan iz izhodiščnim jezikom Brižinskih spomenikov. Ohranil je ogromno posebnosti, ki nas opozarjajo na to, da ne moremo govoriti o enotnem slovenskem knjižnem jeziku, ki se je ves čas razvijal v osrednji Sloveniji, in o jezikovnem partikularizmu na severovzhodnem obrobju. To so spoznanja, ki se zadnje čase v zgodovini slovenskega jezika vse bolj poudarjajo in se v številnih raziskavah tudi soočajo s starimi pogledi. In mislim, da smo slovenski jezikoslovci prišli do spoznanja, da smo do sredine 19. stoletja Slovenci imeli dva tipa knjižnega jezika, izhajajoča iz pravzorcev, ki so nastajali v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru.

Marko Jesenšek

Mateja PEZDIRC BARTOL in Katja MIHURKO PONIŽ: *Esej na maturi 2012*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.

Sklop književnih besedil za maturo iz slovenščine za leto 2012 sestavljajo štiri dramska besedila. Katja Mihurko Poniž je analizirala Ibsenove *Stebre družbe* in Gogoljevega *Revizorja*, Mateja Pezdirc Bartol pa Cankarjev *Za narodov blagor* in Möderndorferjevo *Limonado slovenico*. Avtorici sta v poglavjih o posameznih besedilih predstavili dramske osebe, dramski prostor, dramski čas, dogajanje in zgradbo ter dramski govor. Posvetili sta se tudi motivno-tematski podobi besedil in razložili zgodovinske, družbene in politične posebnosti časa, v katerem so besedila nastala. Tema maturitetnega sklopa za leto 2012 je *Kriza vrednot v evropski dramatiki*, zato sta analizam štirih dramskih besedil dodani še dve poglavji, kjer avtorici iščeta podobnosti in razlike glede na navedeno temo. Katja Mihurko Poniž v poglavju *Iskanje izgubljenih vrednot* primerja Gogoljev, Ibsenov in Cankarjev tekst, saj vse druži, da so nastali v dobi velikih imperijev in so določene podobnosti v njih povzročene tudi s posebno družbenozgodovinsko situacijo. Tako so primerjani motivi laži, bega iz provincialnega mesta, odnosov med spoloma, novinarja in moči javnega mnenja, junakovega moralnega preporoda in prihoda nepovabljenega tujca. Mateja Pezdirc Bartol pa v poglavju *Kriza vrednot nekoč in danes* primerja Cankarjevo in Möderndorferjevo komedijo, med katerima kljub časovni razliki skoraj stotih let obstajajo številne sorodnosti, a tudi razlike, ki se kažejo zlasti v odslikavanju časa, statusu resnice ter vprašanju, kdo je moralno in etično središče družbe.

Analiza dramskih besedil je opremljena z obsežnim didaktično-metodičnim aparatom, številne naloge in vprašanja spodbujajo dijake k izražanju doživetij in občutij ob branju, oblikovanju vrednostnih sodb

ter interpretaciji besedil. Naloge usmerjajo dijaka k poglobljenemu analitičnemu branju, kjer svoja doživetja ob prebranem nadgradi s spoznanji literarne teorije, literarne zgodovine in drugimi informacijami. Vsako poglavje v priročniku je zaključeno z navodili za pisanje razlagalnega oziroma razpravljalnega eseja, ki je tako neposredna pripirava na pisanje maturitetnega eseja.

Mateja Pezdirc Bartol* in *Katja Mihurko Poniž

Marcello Potocco (ur.): *Jenko, njegov čas in njune reprezentacije: zbornik prispevkov Študentskega Jenkovega simpozija v okviru 2. Jenkovih dnevov* [elektronska knjiga]. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za slovenistiko, 2010.

V sodelovanju z Društvom slovenskih pisateljev in v okviru 2. Jenkovih dnevov je 21. 10. 2009 na Oddelku za slovenistiko Fakultete za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem potekal študentski simpozij, na katerem je svoje literarnovedne prispevke (in en jezikoslovni referat) poleg dveh plenarnih predavateljev predstavilo sedem študentk.

V obravnavo teme, ki je bila do sedaj raziskana že razmeroma obširno, so referenti vnesli zanimive in tehtne izsledke, ob katerih bo Jenka prav gotovo možno razumeti v novi luči. Prispevki so se Jenkove ustvarjalnosti lotili na izrazito raznolike načine. Avtor uvodnega besedila dr. Jonatan Vinkler opozarja na dejstvo, da je bil kritičen sprejem nekaterih Jenkovih del vsaj deloma posledica neizpolnjevanja narodnopozivne funkcije. Esej Nine Jurinčič se osredinja zlasti na dvojnost romantike in realizma v Jenkovi prozi. Martina Rodela v ospredje postavi problematiko revščine, Valentina Škrlj pa pokaže na pomenske in druge kohezivne elemente Jenkovih *Obrazov*, zaradi katerih je obravnavana besedila mogoče opredeliti kot cikel, a tudi kot besedilo kolonijo. Ana Cukijati obravnava Jenkovo sodobnico Pavlino Pajk in ugotavlja, da je na njeno ustvarjanje med drugim vplival konflikt med dvema jezikoma, italijanščino in slovenščino. Emanuela Malačič Kladnik primerja motivne in pomensko-funkcijske podobnosti Jenkovih in Aškerčevih balad, Nuša Miklavec opozarja na postromantično pojmovanje subjekta kot na skupno točko Jenkove poezije in poetike Srečka Kosovela, Maja Smotlak pa poseže po komparativnem raziskovanju dveh kultur, ko primerja razcepljenost med romantiko in realizmom pri Jenku in njegovem italijanskem sodobniku Giovanniju Vergi.

Že tale kratek zaris priča ne le o raznolikosti problematik, marveč tudi o metodološki raznolikosti prispevkov s simpozija. Pričujoči zbornik tako tudi v naših najmlajših generacijah odseva trenutni pluralizem literarne vede in jezikoslovja pa tudi njuna interdisciplinarna povezovanja. Prispevki so nastali v prvi vrsti iz študentskega raziskovalskega erosa, v pomoč pa s(m)o jim bili – bolj ali manj formalno tudi nekateri izmed pedagogov.

Vladka Tucovič

Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Jožica Narat in France Novak: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Slovarji), 2011.

Monografija je slovarsko delo temeljnega značaja. Prinaša popis občnoimenskega besedja, zajetega s popolnim izpisom vseh knjižnih izdaj s slovenskim besedilom iz obdobja 1550 do 1603 (skupno 53 del različnega obsega). Časovni okvir določata letnici izida prve slovenske knjige in izida Megiserjevega večjezičnega slovarja, v katerega je bila vključena tudi slovenščina. Uvršča se med pripravljalna dela za slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, za katerega je bilo od srede sedemdesetih let 20. stoletja dalje na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša s popolnim izpisom zbrano in urejeno celovito gradivo, ki šteje pribl. 3.200.000 izpisov.

Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja je podatkovno izjemno bogato delo. Uvodnemu poglavju, ki so mu dodane potrebne preglednice, sledi 609 slovarskih strani, na katerih je navedenih pribl. 250.000 podatkov. Številni izmed njih so novi. Delo izkazuje 27.841 iztočnic, 5.609 je kazalčnih. Iztočnice so opremljene z besednovrstnimi in drugimi slovničnimi oznakami ter s kronološko urejenimi podatki o virih (npr. **abecedarium** *sam. m* ♦ P: 3 (TA 1555, TC 1555, TA 1566)). Slovnična obvestila, ki sledijo

besednovrstnim podatkom, kažejo na osnovne kategorialne lastnosti iztočnic, kot je spol pri samostalniku, vid pri glagolu itd. Homonimi so ločeni, opozorjeno je na variantni način zapisa (skupaj ali narazen) sestavljenk, zloženk in sklopov, pri nekaterih skupinah besed pa so iztočnicam pripisana tudi opozorila na zemljepisno omejeno rabo ali na tuj izvor. Predvsem na glasoslovno, deloma pa tudi na oblikoslovno in (pravo)pisno variantnost je opozorjeno s kazalkami. V številnih slovarskih podatkih, zlasti slovničnih, se skrivajo velika prizadevanja avtorjev, da bi se dokopali do ustreznih, teoretično trdnih in sistemsko pravilnih rešitev. Za uresničitev tovrstnih ciljev je bilo treba opraviti številne analize izbranega gradiva, pri prevedenih besedilih veliko primerjav s predlogami, pa tudi nekaj obširnejših raziskav.

Majda Merše

Primož STRANI (ur.): *Šola na obronkih slovenščine: metodološki in didaktični vidiki poučevanja slovenščine kot drugega ali tujega jezika v Furlaniji Julijski krajini*. Trst: Državna agencija za razvoj šolske avtonomije, Območna enota za Furlanijo - Julijsko krajino, 2011.

V zadnjih dvajsetih letih smo v Italiji zabeležili izrazit porast vpisa neslovensko govorečih otrok v šole s slovenskim učnim jezikom. Otroci iz popolnoma slovenskih družin predstavljajo le še 41 odstotkov vseh učencev v osnovni šoli, v vrtcu pa le še 30 odstotkov. V dobri tretjini družin, kjer je le eden izmed staršev Slovenec, je večkrat pogovorni jezik italijanščina. V takih razmerah je nujno premisliti in prilagoditi pouk slovenščine, ki je v učnih načrtih zastavljen kot materinščina. Vzgojitelji in učitelji v teh okoliščinah uvajajo v svoje delo elemente didaktike tujega jezika ter širijo jezikovni pouk tudi na druga predmetna področja (antropološke vede, likovna, glasbena in športna vzgoja ...).

Zbornik *Šola na obronkih slovenščine* je nastal v sklopu projekta *Učenci vrtcev in šol s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji Julijski krajini, ki jim je slovenščina drugi ali tuji jezik: metodološki in didaktični vidiki*, ki se je delil v tri faze:

- izobraževanje učnega osebja vrtcev in osnovnih šol: osem izobraževalnih srečanj, 14 predavateljev (v glavnem iz slovenskih univerz), skupno 274 zabeleženih prisotnosti;
- delo v ožji skupini: priprava ankete in dokumentiranje individualnih in ravnateljskih projektov za podkrepitev pouka slovenščine;
- priprava publikacije: ureditev zbornika, v katerem so zajeti prispevki izobraževalcev, dokumentirani šolski projekti za podkrepitev pouka slovenščine in objavljeni izsledki anketne raziskave med učnim osebjem.

Namen zbornika je ponuditi učiteljem in vzgojiteljem nasvete in pomoč pri načrtovanju pouka v jezikovno heterogenih razredih. Dokumentirani projekti bodo omogočili, da se tudi širša javnost seznani s podpornimi ukrepi za poučevanje/učenje slovenščine, ki jih nekatere šole že nekaj let izvajajo. Izsledki anketne raziskave pa razkrivajo mnenja in prepričanja učiteljev glede pristopov, priložnosti in potreb, ki jih spodbujajo oz. ustvarjajo današnje razmere v vrtcih in osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji.

Primož Strani

Primož STRANI (ur.): *Odrasli in slovenščina: nasveti in predlogi za tečaje slovenskega jezika in kulture na slovensko-italijanskem narodnostnem območju* Trst: Državna agencija za razvoj šolske avtonomije, Območna enota za Furlanijo - Julijsko krajino, 2011.

Slovenski jezik postaja vse bolj zanimiv tudi zunaj meja matične države. Na italijanski vzhodni meji je porast zanimanja za učenje slovenskega jezika med italijansko govorečim prebivalstvom že dolgoletni trend, ki je postal v zadnjih desetih letih še posebej izrazit. Pojav je v določeni meri povezan tudi z vse večjim zanimanjem za šole s slovenskim učnim jezikom, saj so odrasli tečajniki večkrat prav starši otrok, ki obiskujejo slovenske šole v Italiji. Za tečaje slovenščine skrbijo v Italiji različni akterji: izobraževalne ustanove, združenja, nekatere občinske uprave in kulturna društva. Ponudba začetniških tečajev je izredno bogata, bolj okrnjena pa je ponudba za nadaljevalce in izpopolnjevalce. Teh je tudi očitno manj kot začetnikov, kar kaže, da prihaja v procesu učenja jezika do precejšnjega osipa.

Zbornik je rezultat izobraževalnega projekta za učitelje na tečajih slovenskega jezika in kulture za odrasle, ki je nastal v sodelovanju med Državno agencijo za razvoj šolske avtonomije in Centrom za slovenščino

kot drugi/tuji jezik in s finančno podporo dežele Furlanije - Julijske krajine. V njem so zbrani prispevki izobraževalcev in ožje skupine tečajnikov, ki posvečajo pozornost predvsem slovensko-italijanskemu jezikovnemu stiku, novim medijem, motivaciji in priložnostim za učenje, ki jih ponuja obmejno dvojezično okolje. Po mnenju avtorjev gre za dejavnike, ki spodbujajo učenje jezika na višji ravni in s tem bistveno pripomorejo k uveljavljanju splošnega prepričanja, da je slovenščina jezik, ki se ga je mogoče naučiti.

Primož Strani

Mateja Sedmak in Ernest Ženko (ur.): *Razprave o medkulturnosti*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2010.

Knjiga prinaša prispevke (22 in uvod), ki z vidika različnih znanstvenih ved in teorij osvetljujejo različne medkulturne, večkulturne in prekokulturne stvarnosti ter analizirajo poskuse družbenih in političnih soočanj s kulturno raznolikostjo v etničnem pomenu, obravnavane pa so tudi razlike med kulturo umetnosti in znanosti ter med naravoslovno in humanistično kulturo in medkulturnost na področju okoljske etike. Hkrati pa večina prispevkov predstavlja tudi razvoj konceptov in teoretičnih modelov za soočanje s temi vprašanji v okviru posameznih disciplin, kot so: arheologija, antropologija, sociologija, psihologija, geografija, slovenistika, jezikoslovje, literarna veda, medijske študije, kulturne študije, filozofija idr. Avtorji so sodelavci in sodelavke Fakultete za humanistične študije in/ali Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem, kjer so vprašanja kultur v stiku že od nastanka teh ustanov vtkana v številne raziskave in vse študijske programe. Danes pa se spričo evropskih in svetovnih družbenih dogajanj kaže potreba ne le po poglobljenem, večdisciplinarnem prikazu utemeljitve pojma medkulturnosti, temveč tudi po ponovnem premisleku o realnih možnostih preseganja enokulturnosti v najširšem pomenu besede in torej tudi po reviziji medkulturnih pristopov.

V tem okviru se v knjigi nahajajo tudi prispevki s področja jezikoslovja in literarne vede. Tako Vesna Mikolič v prispevku *Slovenistika in medkulturnost* oblikuje definicijo medkulturnega jezikoslovja v okviru medkulturne slovenistike ter poda pregled s tem povezanih raziskovalnih področij in raziskovalcev. V prispevku *Literatura in medkulturnost* Krištof Jacek Kozak skozi prizmo idej medkulturnosti opozori na omejitve pristopov k literaturi, ki »tako kot ideje nima meja«. Neva Čebron, Nives Zudič Antonič, Simona Bergoč, Lucija Čok, Marcello Potocco in Barbara Zorman v svojih prispevkih obravnavajo posamezne ožje jezikoslovne ali literarne teme z medkulturne perspektive, povezane s slovensko in drugimi kulturami in jeziki.

Vesna Mikolič

Goran Filipi: *Istrorumunjske etimologije. Knjiga 4, entomonimi; kromonimi*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran in Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2009 (Knjižnica Verba moritura, 5).

Četrta knjiga istroromunskih etimologij (predvidenih je 10 knjig, peta je v tiskarni) je razdeljena na dva dela: prvi obravnava poimenovanje žuželk (entomonime), drugi barv (kromonime). Najobsežnejši del gradiva smo zbrali v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, vendar je precejšnji del tudi naknadno dopolnjen z rezultati terenskih raziskav in telefonskih preverjanj med pisanjem pričujoče knjige. Gradivo je rezultat odgovorov na več kot 100 vprašanj (pojmov), kar je dalo bistveno večje število oblik, ki se med seboj bolj ali manj razlikujejo. Vsak izraz primerjamo z gradivi iz vseh istroromunskih glosarjev, besednjakov in slovarjev, ki so nam na voljo. Do etimoloških rešitev pridemo s primerjanjem istroromunskih oblik s podobnimi v sosednjih čakavskih in slovenskih istrskih govorih, pa tudi v čakavskih idiomih na otoku Krku in v Dalmaciji (ti so pomembni za etimologijo mnogih istroromunskih terminov, zaradi migracij Istroromunov), oziroma z besedami iz preostalih treh romunskih dialektov, če gre za domače besede. Zbrane izraze primerjamo tudi z beneškimi (predvsem istrobeneškimi), ker so mnogi čakavizmi v istroromunščini beneškega porekla, medtem ko je neposrednih beneških izposojenk v istroromunščini zelo malo. Gradivo iz čakavskih, slovenskih in beneških istrskih govorov, ki ga v knjigi navajamo, smo ali izpisali iz knjig ali pa zbrali sami. Pri entomonimih in besedah, ki so v zvezi z njimi, prevladujejo besede, prevzete iz čakavskih govorov. Domačih izrazov je nekaj manj kot tretjina. Treba je poudariti, da smo

nekatere pojme (npr. *roj, rojiţ se* in *prah*), čeprav popolnoma ustrezajo čakavskim besedam (*roj, rojiti se* in *prah*), raje razložili kot domače, zaradi ustreznic v preostalih treh romunskih narečjih. Od štirinajstih obdelanih kromonimov je šest domačih (42,8 odstotka): *åb, gåbir, negru, rojšu, sur* (poleg hibrida *surast*) in *verde*. Drugi so prevzeti iz čakavskih govorov, med njimi sedem, ki so jih čakavci prevzeli iz beneških govorov, ter en izraz (*blåv*), ki smo ga opredelili kot možni ostanek iz predbeneških jezikovnih plasti.

Goran Filipi

Dragica HARAMIJA: *Holokavst skozi otroške oči*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2010 (Knjižna zbirka Redkosti).

Knjiga *Holokavst skozi otroške oči* dr. Dragice Haramija je na Slovenskem nekaj posebnega. Prvič zato, ker govori o temi, ki v slovenskem duhovno-kulturnem prostoru ni bila posebej izpostavljana in reflektirana. O tem je dovolj zgovoren podatek, da so vsa prevedena mladinska literarna dela o holokavstu, razen *Dnevnika Ane Frank*, izšla v zadnjih petih letih. Drugič pa je ta knjiga posebna in dragocena zaradi tega, ker smo Slovenci z njo dobili prvi celovitejši vpogled v leposlovne odmeve na holokavst v svetovni in slovenski literaturi. Natančneje: dobili smo pregled tistega leposlovja za odrasle in mlade bralce, ki tematizira holokavst v taborišču Auschwitz in je dostopno v slovenskem jeziku, bodisi da gre za prevodna ali izvirna slovenska dela.

Po uvodnem delu, v katerem pojasnjuje širši strokovno-raziskovalni kontekst, je avtorica snov razdelila v tri poglavja. V poglavju *Kratka zgodovina holokavsta* pojasnjuje pojme holokavst, genocid in antisemitizem, nato pa z nizom stvarnih, dokumentarnih dejstev o Auschwitzu predstavi grozljive razsežnosti holokavsta v tem taborišču. Najobsežnejše je drugo poglavje z naslovom *Leposlovna dela o holokavstu*. V njem je avtorica najprej predstavila in razčlenila dela o holokavstu za odrasle, ki so dostopna v slovenskem jeziku. Poleg osmih prevedenih sta tudi dve izvirni slovenski deli. V drugem delu tega poglavja pa so predstavljena še mladinska literarna dela o holokavstu, med katerimi sta poleg štirih prevedenih dve izvirni slovenski. Zadnje poglavje z naslovom *Sklep* tvorita dva vsebinska sklopa: avtoričin jedrnat in pregleden povzetek ugotovitev ter opombe.

Kakor se za znanstveno monografijo spodobi, so na koncu knjige dodani še viri, literatura in imensko kazalo. Besedilo spremljajo tri skice taborišča Auschwitz in deset fotografij.

Franci Just

Dragica HARAMIJA: *Mariborske vedute: razlagalne povedke o mestu in okolici*. Maribor: Založba Pivec, 2011.

Knjiga *Mariborske vedute*, razlagalne pripovedke (bajke, miti, legende) o mestu in okolici, prinaša študijo o pripovedkah, katerih književni prostor je Maribor z okolico in so javno dostopne v monografskih publikacijah. Avtorica je v svojem delu analizirala več aspektov pripovedk, literarno plat ob analizi oblikovnih in vsebinskih značilnosti besedil in njihovih različic: pripovedovalec, jezikovne prvine, pripovedno strategijo, tipične like, tipične razlage, odnose med akterji, idejno plat, kozmološka in religiozna ozadja (mešanje politeističnih in monoteističnih prvin), slovstveno folkloristiko (poganska ozadja, spreminjanje skozi čas, zgodovinske okoliščine, npr. turški vpadi) in etnografsko ozadje (pomen za konstituiranje skupnosti) razlagalnih pripovedk ter njihovo socialno funkcijo. Avtorica v delu posebej izpostavlja videnje pokrajine, razumevanje govorice pokrajine, ki je danes težko razumljiva in jo je treba pojasniti s takratnimi načeli prostorjenja ali umeščanja v prostor. Te etiološke (razlagalne) pripovedke so namreč natančno geografsko locirane in so v njih jasno prepoznavni realni prostori, avtorica pa posebej izpostavi pomen teh prostorov v kozmologiji ter socialnem in ekonomskem smislu za skupnost ljudi, ki so si jih delili. Pripovedke je avtorica pri svoji analizi razvrstila na naslednje toponime: reka Drava, Habakukova gorca, Mariborski otok, mariborsko Pohorje, Pekrska gorca, Poštela, Pristan (Lent), Studenci in trije ribniki. Naj izpostavimo samo najbolj znane analizirane povedke: *Krojaček reši Maribor*, *Dravski vodovnik*, *Ribič hlebca vrže v Dravo*, *Dravska roža*, *Kačja kraljica*, *Zlati krompir*, *Pastorka in bela žena*, *Sveti Bolfenk in Areh*, *Začaranci v Pekarski gorci*, *Slovenska Kalvarija*, *Vrag in njegov kozel*, *Zaklad na Pošteli*.

Na podlagi svoje študije bo avtorica izbrala šest pripovedk, ki bodo pri Založbi Pivec izšle kot slikanice v okviru *Evropske prestolnice kulture 2012*.

Dragica Haramija

Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva).* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010 (Obdobja, 27).
Zbornik simpozija Obdobja 27 z naslovom *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)* je izšel novembra 2010, uredil ga je doc. dr. Aleksander Bjelčevič. V zborniku Obdobja 27 so zbrani referati, ki obravnavajo skoraj vse vidike protestantizma (reformacijsko književnost, jezik, glasbo, slikarstvo, teologijo, zgodovino, biografije, šolstvo, didaktične nazore), reformacijo kot didaktični izziv, recepcijo reformacije v šolskih učbenikih, vrednotenje reformacije v preteklosti itn. Reformacija je bila namreč za Slovence v prvi vrsti reforma vere (teologije, liturgije, cerkvene discipline, ljudske pobožnosti), po drugi pa so se šele z njo formirali slovenski knjižni jezik, jezikoslovje, teološka terminologija, tiskana književnost, učena kultura v slovenskem jeziku in še kaj. Prispevki v zborniku tako odgovarjajo na različna vprašanja, in sicer: Ali je Trubar romana in drame vreden junak oz. kako so Trubarja portretirali Tavčar, Pregelj, Rožanc, Jančar in kje v akrostihu Prešernovega Sonetnega venca stoji ime Primoža Trubarja? V čem je bila ukrajinska sekta judaizirajočih iz 15. stol. podobna poznejšemu protestantizmu? Kako sta si podobni slovenska in baskovska književnost t. i. zlatega veka? Kako je Trubar reformiral cerkveno glasbo? Kaj ima meditativna proza katoliškega teologa Adama Skalarja povedati o manifestacijah Boga, nebeških duhovih in padlih angelih? Kaj je italijanski duhovnik Sommaripa poročal o tem, da imajo Slovenci z začetka 17. stol. svojo lastno pisavo, glagolico? To in pa jezik glagoljaških in cirilskih protestantskih knjig, protestantska hermenevtika, metaforika B/besede pri Trubarju, protestantska verska terminologija in podobno so teme simpozijskega zbornika Obdobja 27.

Aleksander Bjelčevič

Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost (1980–2010).* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010 (Obdobja, 29).
29. simpozijski zbornik *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)* je posvečen najmanj raziskanemu področju slovenske literature – slovenski književnosti od leta 1980 do 2010. Združuje starejši koncept Obdobij, ki so od 1979 naprej obravnavala knjižni jezik, literaturo in kulturo posameznih obdobij, z novejšim konceptom po letu 1992, namenjenim znanstvenim metodam in jezikovnim ter literarnim zvrstem. Raznovrstni prispevki v zborniku analizirajo pomen in vlogo sodobne slovenske književnosti v različnih kontekstih in oblikujejo nove poglede na slovensko književnost, kulturo in identiteto. Najnovejšo književnost raziskujejo v okviru naslednjih tem in področij: sodobna slovenska književnost kot preplet različnih tokov, usmeritev, smeri, skupin, posameznikov in poetik od leta 1980 do 2010; razmerje med osebno, narodnostno in kulturno identiteto; mesto književnosti v sodobni slovenski umetnosti; ustvarjanje Slovencev v zamejstvu in izseljenstvu; stiki med slovensko književnostjo in drugimi slovanskimi literaturami ter sodobna slovenska književnost v kontekstu svetovne literature; zvrsti, vrste in žanri sodobne slovenske književnosti ter njihova hibridnost; književnost in drugi mediji; recepcija, refleksija in vrednotenje sodobne slovenske književnosti; poučevanje sodobne slovenske književnosti; sodobna otroška in mladinska književnost; analiziranje govorjenih prvin kot sestavin in stilemov proze ter vloga in pomen prevodov sodobne slovenske književnosti. V simpozijskem zborniku je tako objavljenih 59 prispevkov 61 znanstvenikov, ki dokazujejo, da je najnovejša slovenska književnost pester in nedokončan proces, povezan z literarnimi, kulturnimi in političnimi premiki ter številnimi družbenimi spremembami.

Alojzija Zupan Sosič

Damjana Kern (ur.): *Pot do izpita iz slovenščine. Učbenik za pripravo na izpit iz znanja slovenščine na srednji in visoki ravni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010.
Učbenik *Pot do izpita iz slovenščine* so pripravili Damjana Kern, Mojca Stritar, Damjan Huber, Tjaša Alič in Tanja Jerman. Namenjen je intenzivni pripravi na izpit iz znanja slovenščine na srednji in visoki

ravni ter smiselno dopolnjuje obstoječe gradivo za pripravo na izpit (*Zbirka testov na osnovni*, *srednji* in *visoki ravni*). Številne izpitne naloge na dveh težavnostnih stopnjah omogočajo simulacijo izpitne situacije in so lahko v veliko pomoč tako pri samoučenju kot na organiziranih pripravah na izpit.

Učbenik je razdeljen na pet vsebinskih sklopov, namenjenih branju, poslušanju, slovnici, pisanju in govorjenju, ki so kot posamezni deli testa vključeni tudi v izpite. Temu je dodan še sklop utrjevanja slovnice, namenjen slovničnim strukturam, ki so se na podlagi analize testov izkazale za problematične za največ kandidatov. Posamezni sklopi vključujejo izpitne naloge različnih tipov z besedili, ki pokrivajo osem tematskih področij: prosti čas in potovanja, sodobna tehnologija, kultura, okolje in varstvo narave, izobraževanje, sodobna družba, gospodarstvo in zdravo življenje. Gre za teme, ki so predvidene tudi v izobraževalnem programu *Slovenščina za tujce* in so vključene v izpit iz znanja slovenščine. Na koncu so rešitve vseh nalog (razen nalog za pisanje), dodani pa so tudi prepisi govorjenih besedil, ki se jih lahko posluša na priloženih zgoščenkah, naloge pa se rešuje znotraj sklopa razumevanja govorjenih besedil.

Damjana Kern

Alojzija ZUPAN SOSIČ, Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ in Damjan HUBER (ur.): *Antologija sodobne slovenske literature*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010.

Antologija sodobne slovenske literature prinaša pesmi ter odlomke pripovedi, dram in mladinske književnosti, ki so nastali od leta 1980 do izida antologije konec leta 2010. Cilj pri pripravi antologije je bil na enem mestu zbrati produkcijo slovenskih literarnih ustvarjalcev z najkakovostnejšim literarnim opusom in jo predstaviti bralcem v tujini in Sloveniji. V antologijo je tako vključenih 66 sodobnih slovenskih avtorjev iz različnih starostnih skupin in slovenskih pokrajin, ki so podprli projekt in odstopili avtorske pravice za objavo svojega dela. Pesmi in odlomke so izbrali večinoma učitelji z Oddelka za slovenistiko (Irena Novak Popov pesmi, Alojzija Zupan Sosič pripovedi, Mateja Pezdirc Bartol drame in mladinsko književnost) in učitelji slovenščine na tujih univerzah. Antologija je nastala v okviru projekta *Svetovni dnevi sodobne slovenske literature*, ki smo ga v letu 2010 pripravili učitelji in organizatorji programa Slovenščina na tujih univerzah v okviru Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Projekt je potekal na 57 univerzah po svetu, kjer so lektorati in študiji slovenščine. Učitelji slovenisti so besedila iz antologije s svojimi študenti prevajali v tuje jezike in pripravili veliko število odmevnih prevajalskih, literarnih in drugih kulturnih dogodkov v času projekta. Zato smo pri izbiri avtorjev in njihovih del upoštevali tudi njihove želje in motivno-tematsko ustreznost besedil v smislu predstavitve Slovenije, njenega jezika, literature in kulture. Obenem pa smo želeli v antologiji prikazati različne smeri, zvrsti, žanre, oblike, stile in poetike, ki se prepletajo v so-dobni slovenski literaturi, in usmeriti bralce ter učitelje h kakovostni literarni ustvarjalnosti. Tako bo lahko tudi v prihodnje antologija dobrodošel vir za obravnavo sodobne slovenske literature v tujini in Sloveniji.

Mojca Nidorfer Šiškovič

Vera SMOLE (ur.): *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 47. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2011.

Pojem »družina«, krovna tema 47. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, je bil zastavljen v najširšem smislu obstoja medsebojne povezanosti, druženja, soobstoja v prid vsakemu posamezniku in obenem celotne (z)družbe, društva in združenja s prenosom teh odnosov tudi na druga področja. V zborniku so zbrana predavanja več avtorjev in razdeljena na tri tematske sklope: jezik, literatura in kultura. Jezikoslovci v okviru krovne teme obravnavajo lekseme za sorodstvene odnose, in sicer s stališča zgodovinskega besedjeslovja, konceptualne metafore in prevodoslovja. V enem od prispevkov spoznamo še nekaj narečnih poimenovanj za pogoste slovenske jedi iz krompirja in fižola, predstavljeni pa so tudi načini »druženja morfemov v lekseme« na primeru tvorbe samostalnika. V literarnozgodovinskih prispevkih avtorji

ugotavljajo, da je družinska tematika ponovno v ospredju literarnega izražanja, kar je posebej izrazito ravno pri najmlajši generaciji ustvarjalcev. Na podlagi lastnih pripovedovalskih izkušenj in opravljene ankete je predstavljeno spoznanje o pomenu pripovedovanja v družini in poznavanju slovenskih ljudskih pravljic – izvemo, kako pomembne so pravljice za otroke in kako (ne)cenjene so slovenske ljudske pravljice pri sestavljalcih osnovnošolskih učbenikov in beril. Avtorji kulturoloških in tudi drugih predavanj nam slikajo različne medgeneracijske ter medspolske odnose v ožji in širši družini ter njihovo vrednotenje v različnih časih in prostorih. Z različnih gledišč poudarjajo starševsko odgovornost in pomen družine za otroke, kar se kaže pri usvajanju maternega jezika, oblikovanju mladega športnika ter osamosvajanju, obravnavani vidiki pa vsak na svoj način pomembno vplivajo na vsestranski razvoj otrok in njihovo vključevanje v širšo družbo. V zborniku so zbrana predavanja, ki brez ideološke tendencioznosti obravnavajo družino z različnih vidikov in jo postavljajo v ožji – intimni ali širši – družbeni kontekst.

Vera Smole

Jerica Vogel, Silva Kastelic, Marjana Hodak in Jana Ozimek: *Slovenščina 1–4: Z besedo do besede.* Učbeniški komplet za slovenščino – jezik v gimnazijah in srednjih strokovnih šolah. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007–2011.

Z besedo do besede, učbeniški komplet za jezik od 1. do 4. letnika predstavlja nov model celovitega sodobnega načina poučevanja materinščine v srednjih šolah. Sodoben jezikovno-didaktični koncept je delo priznane strokovnjakinje dr. Jerice Vogel in je prilagojen zahtevam procesnega in učnociljnega pristopa v izobraževanju. Novi jezikovni model je v skladu z novim konceptom mature. Učbeniki omogočajo dijaku uresničevanje ciljev in doseganje kompetenc, tako splošnih kot poklicnih. Učbeniški kompleti zahtevajo angažiranje profesorjev in dijakov, kar pa je ob koncu leta bogato nagrajeno z utrjenim znanjem.

Prednosti učbenikov ***Z besedo do besede***: učbeniki izhajajo iz ciljev in ne iz sistematike učne snovi; poglavja so zaključena v koherentne celote: besedilna vrsta – slovnična tema – uporaba v praksi; obravnavana snov posameznega poglavja je vpeljana s primernim pesniškim citatom, nadaljuje se s privlačno zgodbo, z razlagami in z vprašanji; privlačne in aktualne zgodbe v učbenikih dijake in profesorje vpnejo v natančno in pregledno podajanje, ponavljanje in utrjevanje snovi; didaktično besedilo je primerno stopnjevano in skrbi za povzemanje; učbeniki vsebujejo najpomembnejše pojme, dejstva, načela in pravila ter metode, ki imajo trajno vrednost; na koncu poglavij so utemeljene preglednice; izstopajo naravne povezave s književnostjo; manj učenja na pamet pomeni več učenja z razumevanjem in boljše znanje: učbeniki od dijaka pričakujejo odziv na predstavljeno vsebino (*Ali veste, kaj pomeni ... kaj menite o ..., ali se strinjate ..., ali se vam zdi potrebno ..., kako razumete ..., kako si razlagate..., ali izkušnja potrjuje tako mnenje ...*); dijake usmerjajo k aktualnim virom – dijaki sami iščejo dodatna gradiva; ponujajo različne aktivnosti utrjevanja in preverjanja znanja, vprašanja za razmišljanje in predloge za projektno delo.

Učbenike *Z besedo do besede* 1–4 spremljajo poleg DVD-ja, ki je priložen posameznemu učbeniku, tudi zbirke nalog, ki smiselno vodijo in gradijo utrjevanje znanja iz slovenskega jezika. Še posebej so dragocene razčlembe neumetnostnih besedil z možnostjo preverjanja v natančnih rešitvah. Naloge so zasnovane na enak način, kot ga predvideva zaključno preverjanje oz. matura, in zagotavljajo celosten pregled na delo z besedilom ter na tak način usmerjajo razmišljanje.

Aleksandra Lutar Ivanc

Silvo Fatur: *Okruški: eseji, študije, spomini*. Koper: Libris, 2011.

V *Okruških* so zbrana v revijah ali časopisih že objavljena besedila, vendar dopolnjena z novimi dejstvi in podatki, nekaj pa jih je objavljenih prvič. Knjigo opredeljujejo Faturjevi domači kraji na Zgornji Pivki. In tamkajšnji ljudje. Tako v razmišljanju o pesniku, skladatelju in politiku Miroslavu Vilharju zapiše, da je njegovo delo v smislu vpliva na rast slovenske zavesti v 2. polovici 19. stoletja podcenjeno. Piše o nekoliko pozabljeni samouki pisateljici Lei Fatur, pred 1. svetovno vojno osrednji pripovednici *Doma in sveta*, ki je bila tako kot avtor Okruškov rojena v Zagorju pri Pivki. V knjigi lahko preberemo kar najpopolnejši življenjepis Dragotina Ketteja, ki je v istem Zagorju preživel svoje otroštvo in tam hodil v očetovo

ljudsko šolo. Objavljeno sta doslej neznana pismo in pesem Ivana Baloha, svojčas člana znamenite ljubljanske Zadruge, ki je v letih okoli 1. svetovne vojne župnikoval v Zagorju, potem pa doživel hude pritiske fašistov in končal svoje prav bedno življenje v ubožnici nekje v severni Italiji.

Več zapisov predstavlja ljudi novejšega časa: tako duhovnika in slavista dr. Toneta Požarja, ki je diplomiral iz slavistike na padovanski univerzi s tezo o Prešernovem odnosu do krščanstva. Zanimivo je pričevanje Bogomirja Magajne o prijatelju Kosovelu in o Prešernu. Pozornost si zasluži še primerjalna študija o Balantiču in Kajuhu. Posebno pozornost avtor namenja srečavanju s Cirilom Kosmačem in Borisom Pahorjem in z dvema športnima učiteljema iz nekdanjega zamejstva, Bojanom Pavletičem in Aldom Ruplom, ki sta oba tudi odlična pisca.

K razmišljanjem o materinščini sodijo razprave *Trojna usoda Kaplana Martina Čedermaca*, razprava *Materinščina in primorska šola v šolskih letih 1943/44 in 1944/1945* in *Jezik kot primerjalna prednost*.

V osrednjem delu knjige so trije spominski spisi: *Razširjanje življenjskega obzorja*; *Moja vseučilišča*; *Kulturnopolitična prizadevanja*. V prvem avtor pripoveduje o srečanjih s prastricem Jakobom Faturjem, duhovnikom, ki je 1945. leta v množici beguncev bežal iz Ljubljane čez Ljubelj, predvsem pa z njegovo knjižnico na Koroškem, polno emigrantske, največ južnoameriške slovenske literature. S prebiranjem te literature se mu je razkrival nov, zamolčani slovenski svet. Ob srečavanju z Borisom Pahorjem, predvsem še z njegovim *Zalivom* in *Odisejem ob jamboru*, je v naslednjih letih avtor rasel v tretjo dimenzijo. Spis *Moja vseučilišča* ohranja spomine na univerzitetna leta, na nekatere profesorje, predvsem pa na samoizobraževanje in nekatere zaplete ob nastajanju njegovih učbenikov za književnost v 80. letih.

Jasna Čebron

Mirjana KONTESTABILE ROVIS in Jasna ČEBRON (ur.): *Cesarsko-kraljevo možko učiteljišče v Kopru 1875–1909: slovenski oddelek*. Pokrajinski arhiv Koper in Slavistično društvo Koper, 2010.

V zborniku so objavljeni referati 20. Primorskih slovenističnih dnevov (Koper, 2009), ki raziskujejo literarno in jezikovno delovanje dijakov in učiteljev z moškega učiteljišča v Kopru. Posebej je razčlenjen zgodovinski in jezikovni razvoj slovenščine kot učnega jezika na prelomu 19. in 20. stoletja na avstro-ogrski šolski ustanovi, kjer je bila materinščina uzakonjena kot učni jezik za vse tri istrske etnije.

V Kopru je delovalo cesarsko-kraljevo moško učiteljišče med letoma 1875 in 1909, in sicer s tremi paralelkami, v katerih so se izobraževali v materinščini slovenski, hrvaški in italijanski dijaki. V zborniku so objavljenih prispevki o razvoju šolstva v Istri, o vzrokih za nastanek tega učiteljišča in socialnem izvoru dijakov (arhivistka Mirjana Kontestabile), o literarni, likovni in glasbeni dejavnosti slovenskih dijakov (Jasna Čebron, Lili Bojanič, Luisa Antoni). Večina prispevkov predstavlja posamezne profesorje, ki so poučevali na tej ustanovi, in njihovo raziskovalno delo: pesnik Vladimir Nazor (Ines Cergol), jezikoslovec Ivan Koštjal (Rožana Koštjal in Martina Rodela) in fizik Josip Belušić (raziskovalna naloga OŠ Nedeljština pri Labinu). Med dijaki, kasneje veljavnimi kulturniki, so izpostavljeni pisatelj Josip Ribičič (Valentina Parovel), jezikoslovec Ferdo Kleinmayr (Maja Smotlak), glasbenik Srečko Kumar (Marija Gombač) itd. Zadnje poglavje se posveča trem učiteljem, ki so s svojim delom kulturno zaznamovali svoj kraj: učitelj Čibej z Gore (Franc Černigoj), brejski učitelj Možina (Vesna Stibilj) in istrski učitelj Valentič (Alferija Bržan).

Zbornik zaključujejo povzetki v slovenščini, angleščini, italijanščini in hrvaščini, saj je njegov namen, da bi spodbudil nadaljnjo znanstveno preučevanje te nekdanje koprske večjezične šolske ustanove na obmejnih italijanskih, slovenskih in hrvaških univerzah.

Jasna Čebron* in *Senija Smailagič

Zoran BOŽIČ: *Slovenska literatura v šoli in Prešeren*. Ljubljana: Tangram, 2010.

Monografija v prvem delu prinaša izčrpen pregled slovenske literature v slovenskih srednješolskih berilih od leta 1850 do leta 2010, tako v osrednjem slovenskem prostoru kot v zamejstvu in izseljenstvu. Pri tem

se loteva odprtih vprašanj literarne zgodovine, kulturne zgodovine in didaktike književnosti: raziskuje postopke in merila šolske kanonizacije slovenskih književnikov, vpliv državne, družbenopolitične in družbenoekonomske ureditve na izbor leposlovnih besedil ter razvoj didaktičnega instrumentarija. Poseben poudarek je na zastopanosti Prešernovih pesmi v berilih: koliko jih je uvrščenih v posamezni sestav beril, katere so to in na kakšen način so predstavljene.

Drugi del monografije predstavlja pedagoški eksperiment, s katerim je avtor v šolskem letu 2005/2006 raziskal, kakšna je recepcija Prešernovih pesmi pri slovenskih srednješolcih, kaj vse preprečuje ustrezno razumevanje, doživljanje in vrednotenje te poezije ter katera so tista didaktična sredstva, ki najbolj učinkovito odpravljajo posamezne recepcijske šume. Ta del vključuje tudi empirično primerjavo Prešernove poezije s poezijo Simona Jenka, Jožefa Žemlje in Jovana Vesela - Koseskega.

Poleg izjemnega števila opomb prinaša monografija tudi številne priloge, med katerimi izstopa abecedni seznam vseh slovenskih avtorjev, katerih besedila so bila v poldrugem stoletju objavljena v srednješolskih berilih, pri vsakem avtorju pa so navedeni tudi vsi sestavi beril, v katerih se je pojavil. Temu seznamu sledijo različne uporabne preglednice, od predstavitve prvih dvajsetih avtorjev po številu besedilnih enot v vseh 56 sestavih beril do predstavitve zastopanosti avtoric in sprememb v razvoju didaktičnega instrumentarija. Poleg preglednice Prešernovih pesmi v sestavih beril je tudi preglednica vseh besedil Ivana Cankarja. Na koncu so dodana tudi vsa gradiva, ki so bila uporabljena pri pedagoškem eksperimentu.

Zoran Božič

Jožica Čeh Steger: *Ekspresionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2010.

Znanstvena monografija *Ekspresionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923* avtorice Jožice Čeh Steger je izšla leta 2010 pri Mednarodni založbi Oddelka za slovanske jezike in književnosti FF UM in prinaša ugotovitve o premikih slovenske kratke pripovedne proze iz esteticističnih smeri moderne v ekspresionizem, ki so se zgodili na predvečer prve svetovne vojne pri pisateljih z osebno vojno izkušnjo. Vstop v ekspresionistično stilno paradigmo je opazovan ob vojni kratki prozi Ivana Cankarja, Franceta Bevka, Ivana Dornika, Narteja Velikonje, Antona Podbevška, Jožeta Cvelbarja, Cirila Vidmarja, Staneta Meliharja, Angela Cerkvenika in Milana Fabjančiča ter sklenjen z Andrejem Čebokljem kot najizrazitejšim pisateljem zgodnje ekspresionistične kratke proze pri nas. Na še zmeraj izrazito prisotnost esteticističnih stilnih prvin v slovenski pripovedni prozi tega časa opozarjata razpravi o kratki prozi Stanka Majcna in Marije Kmet. Slednja je s posameznimi pripovedmi ustvarila prve zametke ekspresionističnega pripovednega stila pri nas, kar je še posebej zanimivo, saj je srednjeevropski ekspresionizem pretežno moško literarno in duhovno gibanje. Na podlagi raziskave tematsko-stilnih postopkov in metafore v kratki prozi omenjenih pisateljev, izsledkov novejših domačih in tujih, zlasti nemških dognanj o ekspresionizmu v pripovedni prozi ter primerjalne analize med Cankarjevimi *Podobami iz sanj* in Krausovimi *Poslednjimi dnevi človeštva* se slovenska zgodnja ekspresionistična kratka proza pomembno vpisuje v mozaik srednjeevropskega ekspresionizma in mu daje tudi posebno barvo.

Jožica Čeh Steger

Jerica Snoj: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

Monografija obravnava jezikovnosistemske danosti, ki omogočajo metaforo kot izrazno sredstvo. Običajno se metafora pojmuje kot raba besede v prenesenem pomenu ali raba določenega izraza namesto drugega izraza na osnovi pomenskega prenosa. Ob tem se kot temelj pomenskega prenosa potrjuje podobnost med vsebinama ali vsebinska povezava na osnovi širše asociativnosti in prav temu se v preučevanju metafore tradicionalno namenja največ pozornosti. Za dopolnitev tega pogleda na metaforo se monografija osredotoča na pomenskosistemske in slovnične zakonitosti, ki omogočajo metaforično izražanje. Monografija ima dva glavna dela. Prvi del je splošno teoretični,

drugi del je raziskava metaforičnega povedkovnika v slovenskem jeziku. V prvem delu so predstavljene izbrane leksikološke teorije o metafori, zlasti tiste, na katere se opira opravljena raziskava: interpretiranje metafore na osnovi strukturalno modeliranega slovarskega pomena in teorija slovnične metafore, kot je prisotna v *hallidayevski* funkcijski slovnici. Poleg tega je v prvem delu prikazano razmerje med leksikalno metaforo in konceptualno metaforo. V drugem delu je analiziran metaforični povedkovnik v slovenskem jeziku. Znotraj zanimive tipologije metaforičnega povedkovnika je s stališča leksikalizirane metafore zlasti ponazarjalen tip *Ona je pravi angel*. Ob tem tipu se namreč potrjuje celotni nabor značilnosti leksikalizirane metafore, kot so: drugotnost metaforičnega pomena v primerjavi z motivirajočim, večja pomenska intenzivnost metaforične izrazitve v primerjavi z nemetaforično izrazitvijo, hkratna prisotnost sintagmatike in paradigmatike v metaforični pomenotvornosti itd. Poleg tega lastnostni metaforični povedkovnik s svojo popolno vezanostjo na strukturni vzorec določitvenega stavka vzorčno ponazarja, kako je slovnična struktura udeležena pri metaforični pomenski izpeljavi. Potrjena vloga sintagmatike pri metafori nakazuje pot nadaljnjim metaforološkim raziskavam, in sicer v smeri korpusnega raziskovanja sintagmatskega okolja metaforičnih pomenov in v smeri raziskovanja metaforičnih pomenov glede na slovnične strukture.

Jerica Snoj

Mateja JEMEC TOMAZIN: *Slovenska pravna terminologija: od začetkov v 19. stoletju do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

Pravni akti so besedila, ki bolj ali manj neposredno vplivajo na življenje nas vseh, zato monografija skuša predstaviti njihov jezik. Velikokrat je bolj kot terminološka (pre)nasičenost moteč slog, ki se kaže v pogostem dobesednem ponavljanju, neustrezni členitvi po aktualnosti, velikem številu (nepotrebnih) tujk ali celo citatnih izrazov.

Ker je v monografiji opisano predvsem nastajanje terminoloških rešitev v času prevajanja evropske zakonodaje v slovenščino, prvo poglavje predstavlja evropsko združevanje, večjezičnost in enakost vseh jezikov ter se dotakne tudi vprašanja t. i. evropejščine. Posebna pozornost je namenjena tudi predstavitvi načrta za preverjanje in uveljavljanje prevodov terminov, ki pomembno vplivajo na razvoj slovenske terminologije.

V drugem poglavju sta opisana razvoj in uveljavljanje posameznih prevajalskih postopkov od prvih začetkov v zgodovini, pri čemer se kljub razvoju prevalske teorije in znanosti še vedno kaže znani pristop t. i svetega originala. Čeprav splošna teoretična spoznanja kažejo, da jeziki niso identični do te mere, da bi lahko za vsako besedo izhodiščnega jezika našli ustreznico v ciljnem jeziku, pri tem pa po možnosti ohranili še besedni red, se vedno znova pojavljajo pravni prevodi, kjer se dogaja prav to. Tretje poglavje je namenjeno pravnemu prevodu kot posebni zvrsti strokovnega prevoda, ki mora v ciljni jezik prenesti predvsem celotno sporočilo izhodiščnega jezika in ga pri tem ne sme nikakor spremeniti.

Posebno poglavje je posvečeno razvoju slovenske pravne terminologije oz. tako oblikovanju in iskanju ustreznih izrazov v slovenščini kot izjemnemu prizadevanju slovenskih pravnikov, predvsem v 19. stoletju, da razvijejo strokovni oz. znanstveni pravni jezik do ravni, ki je primerljiva z drugimi jeziki v tistem času.

Razpravni del predstavlja tipologijo glagolskih pravnih terminov in še posebej problematizira nabor glagolskih besednih zvez v *Evrotermu*. Predstavljena je metodologija nabiranja gradiva in problematizirana stalnost izpisanih zvez.

S prevajanjem zakonodaje EU je slovenski jezik sprejel tudi nove izraze (in pojme), ki so jih preverjali strokovnjaki z ministrstev in pravniki jezikoslovci, pri tem pa se je pokazalo, kako uspešno ali manj uspešno je bilo sodelovanje na ožjih področjih (npr. v kmetijstvu, medicini, zunanji politiki …). Ker nova slovenska (in to ne le pravna) terminologija sedaj ne nastaja samo v Sloveniji, ampak tudi (ali predvsem) pri prevajanju besedil v evropskih institucijah, je glavni cilj tega dela ponuditi model vključevanja glagolskih terminov v terminološke zbirke in opozoriti na prepogosto prezrto terminološkost glagola kot besedne vrste.

Mateja Jemec Tomazin

Rada Cossutta: *Romanizmi v poljedelskem in vinogradniškem izrazju slovenske Istre*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2010.

Monografija *Romanizmi v poljedelskem in vinogradniškem izrazju slovenske Istre* (Knjižnica Annales Majora, Koper 2010) prinaša etimološko razčlembo 555 romanizmov, ki jih je avtorica izluščila iz knjige *Poljedelsko in vinogradniško izrazje v slovenski Istri* (Knjižnica Annales 26, Koper 2002). Gradivo je bilo zbrano po posebni vprašalnici, prilagojeni istrskim gospodarskim, kulturnim in narodnostnim razmeram, v desetih raziskovalnih točkah slovenske Istre (Malija, Padna, Krkavče, Gažon, Šmarje, Koštabona, Pomjan, Boršt, Marezige, Trebeše) in zapisano s slovensko fonetično pisavo. Raziskovalno delo se je odvijalo na stičišču slovanskega in romanskega sveta, kjer je pojav interference najbolj viden. Avtorica ga skuša osvetliti iz različnih zornih kotov, opirajoč se na natančno etimološko razčlembo. Analizirani termini so razdeljeni na sedem poglavij, ki obravnavajo različne kmetijske panoge.

Etimološka razčlemba je izvedena po naslednjem vzorcu: za vsak izraz so najprej nanizane vzporedne besede v slovenskem knjižnem jeziku in narečjih, nato se razčlemba osredini na romanski izvor besede, ki je prikazan s pomočjo podatkov iz sosednih romanskih govorov oz. knjižnega italijanskega jezika z navedbami ustreznih italijanskih knjižnih in narečnih etimoloških ter dialektoloških slovarjev.

Avtorica je nekatere etimologije posameznih tematskih sklopov že objavila v obliki znanstvenih člankov, monografija pa prinaša celostno etimološko razčlembo vseh romanizmov, ki jih je zasledila v poljedelski terminologiji slovenske Istre. Razčlemba izposojenk odpira nova znanstvena spoznanja v zvezi z romanizmi, ki jih je največ na področju vinogradniške terminologije, botaničnih poimenovanj, zlasti za mediteransko sadno drevje, južno sadje, za gojenje trte, zelenjave, oljk in dišavnih rastlin, pa tudi za mnoga nova poljedelska in vinogradniška orodja.

Rada Cossutta

Metka Hojnik Verdev in Saša Silovšek: Medpredmetno povezovanje in projektni pouk v programu *Logistični tehnik.*

Avtorici: Meta Hojnik Verdev, Saša Silovšek, ŠC Celje, Srednja šola za storitvene dejavnosti in logistiko.

Izobraževalni program: Logistični tehnik in oblikovalec modnih oblačil, 2. letnik.

Medpredmetno povezovanje: slovenščina, matematika.

Medpredmetno povezovanje in uvajanje sodobnih didaktičnih metod in strategij dela postavlja učence v aktivnejšo vlogo. V okviru projektnih dni je idealno, da pouk poteka v sproščenem vzdušju in se učenci nevede naučijo veliko več, kot bi se s frontalnim podajanjem učne snovi. Po evalvaciji učenci niso imeli občutka, da je bil to pouk, temveč so dan doživeli kot nekaj prijetnega in sproščenega.

Ob ciljnem načrtovanju učitelji lažje prepoznajo možnost doprinosa vsebin iz predmeta, ki ga poučujejo za dosego izobraževalnega cilja. Učne vsebine se med predmeti prepletajo, učitelji skušamo učencem pomagati, da usvojena znanja povezujejo. V takšno načrtovanje je vloženo precej časa in energije, zato je tak pristop smiselno grditi postopoma in se osredotočiti na tiste učne cilje, ki so kompetenčnemu načinu dela najbližji.

Rezultat medpredmetnega povezovanja je e-knjiga z gradivom, ki so ga pripravili dijaki.

Projektni pouk je didaktična strategija, ki jo vsi dobro poznamo, verjetno tudi vsi učitelji redno izvajamo. Treba je poudariti, da je nujno, da se osredotočimo na načrtovanje, da ne pozabimo, da zajamemo vse korake projektnega pouka. Koraki projektnega pouka so: pobuda (namen in cilji), aktivnosti za uresničitev, izdelava osnutka, načrtovanje, izvedba, predstavitev dela.

Medpredmetno povezovanje in projektni pouk predstavljata prednost v uporabi raznih metod dela, aktivno vključevanje dijakov v načrtovanje dela in aktivno opravljanje zastavljenih delovnih nalog.

Načrt dela

Situacija/problem:

Poiskati prireditve, ki si jih lahko ogledamo na *Ta veseli dan kulture* v Celju, Mariboru in Ljubljani. Izbrati ustrezno in dostopno prireditev in si jo ogledati.

Ideja oz. osnutek projektnega dne:

- zbiranje podatkov iz različnih medijev o kulturnih dogodkih ta dan v Celju, Mariboru, Ljubljani;
- obdelava in prikazovanje zbranih podatkov;
- izbor ustrezne prireditve;
- ogled izbrane prireditve;
- pisanje subjektivnega besedila o doživetju na kulturni prireditvi;
- evalvacija projektnega dne.

Ključne kompetence:

SLOVENŠČINA: Razvijajo sporazumevalno možnost v slovenščini, razvijajo estetsko zmožnost, kulturno in medkulturno zmožnost poglabljajo prek umeščanja izbranih prireditev v kulturni kontekst.

MATEMATIKA: Zmožnost za uporabljanje tehnologije pri izvajanju matematičnih postopkov in reševanju matematičnih problemov, zmožnost za zbiranje, urejanje, prikazovanje in analiziranje podatkov (če je statistični znak opisni), zmožnost za sodelovanje in delo v timu, sprejemanje in doživljanje matematike kot kulturne vrednote.

Metka Hojnik Verdev

Utemeljitvi posebnih priznanj Slavističnega društva Slovenije

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije podeljuje red. prof. dr. Marku Jesenšku posebno priznanje za prispevek k delu Slavističnega društva Slovenije in za znanstvenoraziskovalno odličnost

Foto: Matjaž Zaplotnik

Marko Jesenšek, aktualni dekan Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, je svoje strokovne organizacijske sposobnosti mojstril tudi kot požrtvovalen in učinkovit sodelavec Slavističnega društva Slovenije. Bil je predsednik Slavističnega društva Maribor (1995–1999), predsednik Zveze društev Slavistično društvo Slovenije (2000–2004) in dolgoletni član sveta *Slavistične revije*. S svojim delovanjem se je zapisal med strokovno pronicljive in človeško dobrohotne društvene voditelje, ki so prispevali k dobrim odnosom med članstvom in h krepitvi njegove stanovske zavesti. Kljub številnim družbenoorganizacijskim zadolžitvam in vestnemu pedagoškemu delu pa je v jedru njegovega zanimanja mednarodno odmevno raziskovalno delo, ki širi dober glas o mariborski slavistiki po domovini in tujini.

V svoji bibliografiji izkazuje 21 izvirnih znanstvenih člankov, je urednik znanstvenih monografij (v zbirki Zora je od 1998 do leta 2009 izšlo 61 naslovov) in organizator dveh znanstvenih simpozijev.

Monografija *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area: the History of the Slovene Language* (Krakov: Universitas, 2005) je odmeven prispevek v zakladnico svetovnega znanja in razumevanja jezikovnih razmer na Slovenskem, zlasti zgodovinskega razvoja slovenskega jezika. Gre za primerjalno-kontrastivno, zgodovinsko-sociolingvistično

in dialektalno usmerjeno monografijo o razvoju slovenskega knjižnega jezika. Osredinja se na pomembne dogodke v 18. in nemirnem 19. stoletju. Avtor opozarja na obstoj dveh knjižnih norm (osrednje- in vzhodnoslovenske) vse do sredine 19. stoletja, zarisuje njune okvire, določa razmerje do pokrajinskih jezikovnih različic in predstavlja oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Avtor odpira vprašanji ločenega razvoja slovenskega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru in poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja. V sociolingvistični analizi jezikovnih razmer na Slovenskem v 18. in 19. stoletju na novo vrednoti prekmurske in štajerske poskuse normiranja jezika na vzhodu kot razvojni jezikovni lok. Monografija je napisana v angleščini po mednarodnih bibliografskih standardih s povzetkom v slovenščini in poljščini in je izšla pri ugledni mednarodni založbi jagelonske univerze.

Marko Jesenšek v monografiji *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor* (Maribor: Slavistično društvo (Zora 33), 2005) analizira nastanek, razvoj in prostorske okvire dveh knjižnih norm na Slovenskem. Poudarek je na raziskavah panonskega jezikovnega prostora, na teoriji o nastanku prekmurskega knjižnega jezika, na primerjavi osrednje- in vzhodnoslovenske skladnje ter na analizi razlikovalnega besedja. Monografijo odlikujejo razmišljanja o vprašanjih jezikovnega načrtovanja in politike ter sporazumevalne funkcije jezika.

Vsebinsko in tematsko je Jesenškovo raziskovanje zgodovine slovenskega knjižnega jezika zaokrožena celota (obe monografiji in nad 40 razprav), prilagojena vsem znanstvenim zahtevam sodobnega jezikoslovnega raziskovanja.

akad. prof. dr. Zinka Zorko

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije podeljuje profesorici Danici KRIŽANIČ MÜLLER posebno priznanje za pedagoško odličnost in pesniško ustvarjalnost

Danica Križanič Müller je bila rojena v Mariboru, kjer je obiskovala osnovno šolo in gimnazijo, v Ljubljani je doštudirala slovenistiko in anglistiko. Od 1. 9. 1988 do 1. 9. 2011 je poučevala slovenščino na II. gimnaziji Maribor. S svojo strokovnostjo in odnosom do dijakov je pustila nepozaben pečat v življenju II. gimnazije. Svojo veliko ljubezen do književnosti je na nevsiljiv način prenašala na dijake. Številni med njimi so po njeni zaslugi prebrali marsikatero knjigo, ki je sicer ne bi. S svojo mirnostjo in razumevanjem mladih je bila vzor učitelja, ki mlade usmerja in jim pomaga pri reševanju problemov.

Neprecenljivo in težko ponovljivo je njeno delo na področju vodenja literarnih delavnic in mentorstva dijakom na področju literarnega ustvarjanja. V vsakem šolskem letu od njenega nastopa dela na II. gimnaziji je izšel literarni zbornik, skupaj preko dvajset, kar je redek primer v slovenskih šolah. Njene vzpodbude in strokovna pomoč ter objave v šolskem zborniku so pomagale številnim danes uveljavljenim mladim literarnim ustvarjalcem na začetku njihove poti.

Danica Križanič Müller je s svojim predanim delom vzor mladim učiteljem, saj združuje tisto, kar je potrebno za dobrega učitelja: izjemno strokovnost, požrtvovalnost in iskanje dobrega v mladih ljudeh.

Zadnja leta deluje kot članica žirije pesniškega viteškega turnirja v Mariboru. Je dolgoletna članica Društva slovenskih pisateljev. Poezijo objavlja v revijah *Dialogi*, *Nova revija* in *Literatura*, objavila je tri pesniške zbirke: *Topli skriti veter* (samozaložba, 1991), *Doseganje glasu* (Založba Obzorja, 2001) in *Odprta praznina* (Založba Pivec, 2009). V letu 2009 je bila zbirka

Foto: II. gimnazija Maribor (*www.druga.si*)

Odprta praznina nominirana za Jenkovo nagrado, ki jo podeljuje Društvo slovenskih pisateljev za najboljšo pesniško zbirko v tekočem letu. Zbirko *Odprta praznina* je dr. Manca Košir v majski številki revije *Bukla* 2009 razglasila za knjigo meseca. Danica Križanič Müller je nedvomno ena boljših sodobnih slovenskih pesnic, o čemer ne nazadnje priča tudi uvrstitev v *Antologijo slovenskih pesnic III* (Tuma, 2007), ki jo je uredila dr. Irena Novak Popov. Obstajajo pesniki, ki izdajajo zbirke pogosto, kontinuirano in obstajajo pesniki, ki izdajajo zbirke vsakih nekaj let, jih dodelajo in do konca izbrusijo. Danica Križanič Müller spada med slednje; je ena najvidnejših mariborskih in tudi slovenskih pesnic, ki pa izdaja svoje zbirke poredkoma in zelo preudarno ter jih dodela do najmanjše podrobnosti, takšna je tudi njena zadnja zbirka *Odprta praznina*. Prvo zbirko je izdala leta 1991 v samozaložbi, druga je izšla leta 2001 pri Založbi Obzorja pod uredništvom Andreja Brvarja, ki je imel, kot je znano, zelo stroge kriterije za izdajo pesniških zbirk. Od takrat naprej je Danica Križanič Müller pripravljala naslednjo zbirko *Odprta praznina* – eno najboljših zbirk, ki so v zadnjem desetletju nastale v Mariboru, in tudi eno vidnejših v Sloveniji.

Ivan Lorenčič, ravnatelj II. gimnazije Maribor,
in Založba Pivec

Podporniki in organizatorji kongresa

Podporniki Slovenskega slavističnega kongresa Maribor 2011:

Univerza v Mariboru

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta
Oddelek za slovanske jezike in književnosti

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta
Knjigarna FF UM

Založba Pivec UMETNIŠKI KABINET PRIMOŽ PREMZL

LUTKOVNO GLEDALIŠČE MARIBOR

MESTNA OBČINA MARIBOR

festivalborštnikovosrečanje
mariborthetrefestival

1901 2011
MARIBORSKI VODOVOD

Uni hotel
YOUTH HOSTEL
RESIDENCE HOTEL
MARIBOR

Orel
MESTNI HOTEL
MARIBOR

LITERA
Založba Litera

Perutnina Ptuj
1905
PP Gostinstvo, d. o. o.

ZALOŽBA
Založba Obzorja Maribor

dravska tiskarna
družba za tiskarstvo in
grafično dejavnost d.o.o.
2000 Maribor, Valvasorjeva ulica 38
REPRO, OFSETNI TISK,
KNJIGOVEZNICA, KARTONAŽNA DELA

Maribor
Pohorje
www.maribor-pohorje.si
TIC Maribor
(Zavod za turizem Maribor)

Univerza v Mariboru
Pedagoška fakulteta
Založba

Šola za govor
Ida Baš

Gospa Alenka Glazer, profesorica

Sadjarstvo in vinogradništvo Železnik

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA FAKULTETA
Misli s svojo glavo.

Izid kongresnega zbornika *Slavistika v regijah – Maribor* je finančno podprl **Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani**.

Organizatorji Slovenskega slavističnega kongresa Maribor 2011:

Zveza društev
Slavistično društvo
Slovenije

Zavod Republike
Slovenije za šolstvo

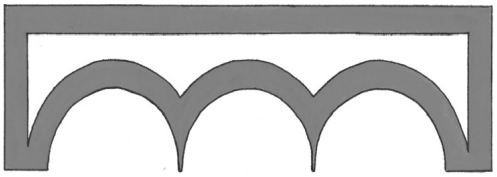

22. SLOVENSKI SLAVISTIČNI KONGRES

MARIBOR 2011

Ožji organizacijski odbor Slovenskega slavističnega kongresa Maribor 2011:
Alenka Valh Lopert, predsednica SD Maribor,
Melita Zemljak Jontes, tajnica SD Maribor,
Natalija Ulčnik, tajnica SD Maribor,
Ines Voršič, blagajničarka SD Maribor,
Boža Krakar Vogel, predsednica Zveze društev SD Slovenije,
Petra Jordan, tajnica Zveze društev SD Slovenije,
Matjaž Zaplotnik, urednik kongresnih gradiv in tiska.

Založba Pivec

Branje in znanje.

Nekaj predlogov:

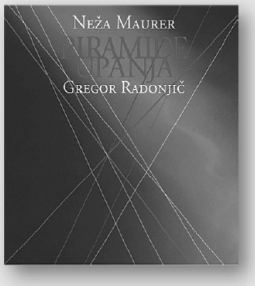

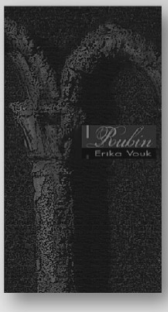

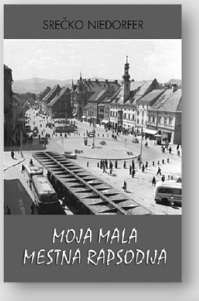

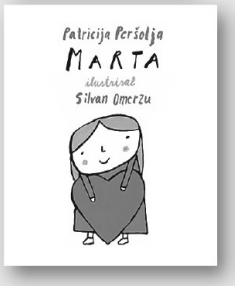

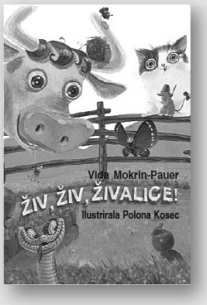

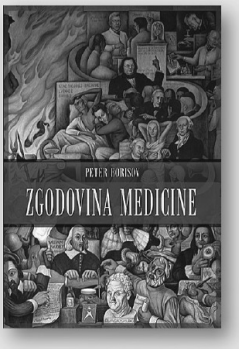

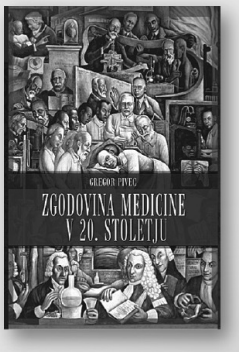

- Vas zanimajo drugi naslovi iz našega programa?
- Želite, da vas obveščamo o novih izidih in predstavitvah?
- Vam pošljemo naš brezplačni katalog?
- Bi radi avtorsko sodelovali z nami?

www.zalozba.pivec.com t. 02 250 08 28, **info@zalozba.pivec.com**